ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

นมกฺการปาฬิ

๑. สุคตํ สุคตํ เสฏฺฐํ, กุสลํกุสลํ ชหํ;
อมตํ อมตํ สนฺตํ, อสมํ อสมํ ททํฯ

สรณํ สรณํ โลกํ, อรณํ อรณํ กรํ;
อภยํ อภยํ ฐานํ, นายกํ นายกํ นเมฯ

๒. นยนสุภคกายงฺคํ,
มธุรวรสโรเปตํ;
อมิตคุณคณาธารํ,
ทสพลมตุลํ วนฺเทฯ

๓. โย พุโทฺธ ธิติมาญฺญธารโก,
สํสาเร อนุโภสิ กายิกํ;
ทุกฺขํ เจตสิกญฺจ โลกโต,
ตํ วนฺเท นรเทวมงฺคลํฯ

๔. พาตฺตึสติลกฺขณจิตฺรเทหํ,
เทหชฺชุตินิคฺคตปชฺชลนฺตํ;
ปญฺญาธิติสีลคุโณฆวินฺทํ,
วนฺเท มุนิมนฺติมชาติยุตฺตํฯ

๕. ปาโตทยํ พาลทิวากรํว,
มเชฺฌ ยตีนํ ลลิตํ สิรีหิ;
ปุณฺณินฺทุสงฺกาสมุขํ อเนชํ,
วนฺทามิ สพฺพญฺญุมหํ มุนินฺทํฯ

๖. อุเปตปุโญฺญ วรโพธิมูเล,
สเสนมารํ สุคโต ชินิตฺวา;
อโพชฺฌิ โพธึ อรุโณทยมฺหิ,
นมามิ ตํ มารชินํ อภงฺคํฯ

๗. ราคาทิเฉทามลญาณขคฺคํ,
สตีสมญฺญาผลกาภิคาหํ;
สีโลฆลงฺการวิภูสิตํ ตํ,
นมามิภิญฺญาวรมิทฺธุเปตํฯ

๘. ทยาลยํ สพฺพธิ ทุกฺกรํ กรํ,
ภวณฺณวาติกฺกมมคฺคตํ คตํ;
ติโลกนาถํ สุสมาหิตํ หิตํ,
สมนฺตจกฺขุํ ปณมามิ ตํมิตํฯ

๙. ตหิํ ตหิํ ปารมิสญฺจยํ จยํ,
คตํ คตํ สพฺภิ สุขปฺปทํ ปทํ;
นรานรานํ สุขสมฺภวํ ภวํ,
นมานมานํ ชินปุงฺควํ ควํฯ

๑๐. มคฺคงฺคนาวํ มุนิทกฺขนาวิโก,
อีหาผิยํ ญาณกเรน คาหโก;
อารุยฺห โย ตาย พหู ภวณฺณวา,
ตาเรสิ ตํ พุทฺธมฆปฺปหํ นเมฯ

๑๑. สมตึสติปารมิสมฺภรณํ,
วรโพธิทุเม จตุสจฺจทสํ;
วรมิทฺธิคตํ นรเทวหิตํ,
ติภวูปสมํ ปณมามิ ชินํฯ

๑๒. สตปุญฺญชลกฺขณิกํ วิรชํ,
คคนูปมธิํ ธิติเมรุสมํ;
ชลชูปมสีตลสีลยุตํ,
ปถวีสหนํ ปณมามิ ชินํฯ

๑๓. โย พุโทฺธ สุมติ ทิเว ทิวากโรว,
โสภโนฺต รติชนเน สิลาสนมฺหิ;
อาสีโน สิวสุขทํ อเทสิ ธมฺมํ,
เทวานํ ตมสทิสํ นมามิ นิจฺจํฯ

๑๔. โย ปาทปงฺกชมุทุตฺตลราชิเกหิ,
โลเกหิ ตีหิวิกเลหิ นิรากุเลหิ;
สมฺปาปุเณ นิรุปเมยฺยตเมว นาโถ,
ตํ สพฺพโลกมหิตํ อสมํ นมามิฯ

๑๕. พุทฺธํ นรานรสโมสรณํ ธิตตฺตํ,
ปญฺญาปทีปชุติยา วิหตนฺธการํ;
อตฺถาภิกามนรเทวหิตาวหํ ตํ,
วนฺทามิ การุณิกมคฺคมนนฺตญาณํฯ

๑๖. อขิลคุณนิธาโน โย มุนิโนฺทปคนฺตฺวา,
วนมิสิปตนวฺหํ สญฺญตานํ นิเกตํ;
ตหิมกุสลเฉทํ ธมฺมจกฺกํ ปวโตฺต,
ตมตุลมภิกนฺตํ วนฺทเนยฺยํ นมามิฯ

๑๗. สุจิปริวาริตํ สุรุจิรปฺปภาหิ รตฺตํ,
สิริวิสราลยํ คุปิตมินฺทฺริเยหุเปตํ;
รวิสสิมณฺฑลปฺปภุติลกฺขโณปจิตฺตํ,
สุรนรปูชิตํ สุคตมาทรํ นมามิฯ

๑๘. มโคฺคฬฺเมฺปน มฺหปฏิฆาสาทิอุโลฺลลวีจึ,
สํสาโรฆํ ตริ ตมภยํ ปารปตฺตํ ปชานํ;
ตาณํ เลณํ อสมสรณํ เอกติตฺถํ ปติฏฺฐํ,
ปุญฺญเกฺขตฺตํ ปรมสุขทํ ธมฺมราชํ นมามิฯ

๑๙. กณฺฑมฺพมูเล ปรหิตกโร โย มุนิโนฺท นิสิโนฺน,
อเจฺฉรํ สีฆํ นยนสุภคํ อากุลณฺณคฺคิชาลํ;
ทุชฺชาลทฺธํสํ มุนิภิชหิตํ ปาฏิเหรํ อกาสิ,
วเนฺท ตํ เสฏฺฐํ ปรมรติชํ อิทฺธิธเมฺมหุเปตํฯ

๒๐. มุนิเนฺทโกฺก เยฺวโก ทยุทยรุโณ ญาณวิตฺถิณฺณพิโมฺพ,
วิเนยฺยปฺปาโณฆํ กมลกถิตํ ธมฺมรํสีวเรหิ;
สุโพเธสี สุเทฺธ ติภวกุหเร พฺยาปิตกฺกิตฺตินญฺจ,
ติโลเกกจฺจกฺขุํ ทุขมสหนํ ตํ มเหสึ นมามิฯ

๒๑. โย ชิโน อเนกชาติยํ สปุตฺตทารมงฺคชีวิตมฺปิ,
โพธิเปมโต อลคฺคมานโส อทาสิเยว อตฺถิกสฺส;
ทานปารมึ ตโต ปรํ อปูริ สีลปารมาทิกมฺปิ,
ตาสมิทฺธิโยปยาตมคฺคตํ ตเมกทีปกํ นมามิฯ

๒๒. เทวาเทวาติเทวํ นิธนวปุธรํ มารภงฺคํ อภงฺคํ,
ทีปํ ทีปํ ปชานํ ชยวรสยเน โพธิปตฺตํธิปตฺตํ;
พฺรหฺมาพฺรหฺมาคตานํ วรคิรกถิกํ ปาปหีนํ ปหีนํ,
โลกาโลกาภิรามํ สตตมภินเม ตํ มุนินฺทํ มุนินฺทํฯ

๒๓. พุโทฺธ นิโคฺรธพิโมฺพ มุทุกรจรโณ พฺรหฺมโฆเสณิชโงฺฆ,
โกสจฺฉาทงฺคชาโต ปุนรปิ สุคโต สุปฺปติฏฺฐิตปาโท;
มูโททาตุณฺณโลโม อถมปิ สุคโต พฺรหฺมุชุคฺคตฺตภาโว,
นีลกฺขี ทีฆปณฺหี สุขุมมลฉวี โถมฺยรสคฺคสคฺคีฯ

๒๔. จตฺตาลีสคฺคทโนฺต สมกลปนโช อนฺตรํสปฺปปีโน,
จเกฺกนงฺกิตปาโท อวิรฬทสโน มารชุสฺสงฺขปาโทฯ

ติฏฺฐโนฺต โนนมโนฺตภยกรมุทุนา ชณฺณุกานามสโนฺต,
วฏฺฏกฺขโนฺธ ชิโน โคตรุณปขุมโก สีหปุพฺพฑฺฒกาโยฯ

๒๕. สตฺตปฺปีโน จ ทีฆงฺคุลิ มถ สุคโต โลมกูเปกโลโม,
สมฺปโนฺนทาตทาโฐ กนกสมตโจ นีลมุทฺธคฺคโลโมฯ

สมฺพุโทฺธ ถูลชิโวฺห อถ สีหหนุโก ชาลิกปฺปาทหโตฺถ,
นาโถ อุณฺหีสสีโส อิติคุณสหิตํ ตํ มเหสึ นมามิฯ

๒๖. พุโทฺธพุโทฺธติโฆโส อติทุลภตโร กา กถา พุทฺธภาโว,
โลเก ตสฺมา วิภาวี วิวิธหิตสุขํ สาธโว ปตฺถยนฺตาฯ

อิฏฺฐํ อตฺถํ วหนฺตํ สุรนรมหิตํ นิพฺภยํ ทกฺขิเณยฺยํ,
โลกานํ นนฺทิวฑฺฒํ ทสพลมสมํ ตํ นมสฺสนฺตุ นิจฺจํฯ

๒๗. ปุเญฺญเนเตน โสหํ นิปุณมติ สโต สมฺปราเย จ ติโตฺต,
ทโกฺข ทิฏฺฐุชฺชุปโญฺญ อวิกลวีริโย โภควา สํวิภาคีฯ

ติโกฺข สูโร ธิตโตฺต สปรหิตจโร ทีฆชีวี อโรโค,
ธโญฺญ วโณฺณ ยสสฺสี อติพลวธโร กิตฺติมา ขนฺตุเปโตฯ

๒๘. สโทฺธ ทาตงฺคุเปโต ปรมสิริธโร ทิฏฺฐธเมฺม วิรโตฺต,
ลชฺชี กลฺยาณมิโตฺต อภิรตกุสโล ปญฺจสีลาทิรโกฺขฯ

อปฺปิโจฺฉ อปฺปโกโธ อติวุชุหทโย อิทฺธิมา อปฺปเมโยฺย,
ปาสํโส เปมวาโจ สุชนคุณวิทู มามโก โส ภเวยฺยํฯ

๒๙. อิตฺถํ อสงฺขเย นาถ, คุเณ ลกฺขณทีปิเต;
คาถาสุ สูจกาเสฺวก, คาถมฺปิ สรเต พุโธฯ

๓๐. จตุราปายมุโตฺต โส, สาธกตฺถทฺวยสฺส จ;
หตูปทฺทวชาโล จ, ลาภี หิตสุขสฺส จฯ

๓๑. อธิโป นรเทวานํ, จตุทีปิสฺสโรปิ วา;
ภเวยฺย อนฺติเม เทเห, ตมญฺญํ เสตฉตฺตกํฯ

๓๒. ภาวนายานมารุยฺห, สมเมสฺสติ สุพฺพโต;
อิมสฺมึ อตฺตภาเวปิ, อโรโค ทีฆชีวิโกฯ

๓๓. ปูชิโต สพฺพโลเกหิ, ภาวนาภิรตีมโน;
ชนปฺปิโย มนาโป จ, กา กถาขิลธารเณฯ

นมกฺการปาฬิ นิฏฺฐิตาฯ

นมกฺการฎีกา

๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

๑. สุคตนฺตฺยาทิวเณฺณหิ , ปสตฺถญฺจ สุขทฺททํ;
วนฺทนฺตานํ ชินํ นตฺวา, ธมฺมํ สุทฺธํ คณุตฺตมํ๚

๒. นมกฺการํ หิตตฺถีหิ, โปราณาจริเยหิ จ;
ลิขิตฺวา ฐปิตํ ปุญฺญ, พุทฺธิยา เตน วนฺทินํ๚

๓. ตสฺสตฺถวณฺณนํ กสฺสํ, คมฺภีรตฺถสุโพธนํ;
โมวิปุนาเมน สเนฺตน, สีลุเปเตน ยาจิโต๚

๔. วณฺณโนฺตปิ จ ตสฺสตฺถํ, ตํ ตํ อฏฺฐกถาทิสุ;
วุตฺตญฺาเยน กสฺสามิ, สทฺธา สุณาถ สาธโว๚

๕. นมนํ นมตีติ วา, นมตี เตน วา นโม;
ตสฺส กาโรนฺติ ตาหีติ, นมกฺกาโรติ วุจฺจติ๚

๖. ตญฺจ พุทฺธโฆสาจริ, เยน ปุพฺพสุตํ กตํ;
พุทฺธโฆสุปฺปตฺติยญฺจ, ตํ ตํ ปน กถาทิสุ๚

๗. น ทิฏฺฐํ กตการณํ, ตสฺมา หิตตฺถิเกหิ จ;
โปราณาจริเยหี จ, ฐปิตนฺติ มยา วุตฺตํ;
ตํ การณํ วิญฺญูหี จ, วิจาเรตฺวา วิชานิตนฺติ๚

๑. สุคตํ สุคตํ เสฏฺฐํ, กุสลํกุสลํ ชหํ;
อมตํ อมตํ สนฺตํ, อสมํ อสมํ ททํ๚

สรณํ สรณํ โลกํ, อรณํ อรณํ กรํ;
อภยํ อภยํ ฐานํ, นายกํ นายกํ นเม๚

๑. [ก] อิทานิ ปฐมํ ตาว สุคตนฺตฺยาทีหิ อฏฺฐารสหิ คุเณหิ โถเมตฺวา พุทฺธสฺส วนฺทิตุกาเมน สุคตนฺติอาทิ คาถาทฺวยํ อารทฺธํ๚ อยํ ปน สพฺพปาทาทิยมกปถฺยา วตฺตคาถาติ ทฏฺฐพฺพํ๚ ตํ ปน ยมกํ **สุโพธาลงฺกาเร** กิลิฏฺฐโทสนฺติ วุตฺตํ๚

วุตฺตญฺหิ ตตฺถ –

‘‘ยํ กิลิฏฺฐปทํ มนฺทา, ภิเธยฺยํ ยมกาทิกํ;
กิลิฏฺฐปทโทเสว, ตมฺปิ อโนฺต กรียตี’’ติ๚

อยํ ปเนตฺถ ปตีตสทฺทรจิตตฺตาเยว ปสาทคุณ สงฺขาเตน สทฺทาลงฺกาเรน สํยุตฺตา โหติ๚ ตสฺมา ตํ ยมกํ สุวุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ๚ เอวํ ปราสุ ยมกคาถาสุ๚ เตน วุตฺตํ ปุนา **ลงฺกาเร** –

‘‘ปตีตสทฺทรจิตํ, สิลิฏฺฐปทสนฺธิกํ;

ปสาทคุณสํยุตฺตํ, ยมกํ มตเมทิส’’นฺติฯ

ตตฺถ **สุคต**นฺติ โสภนคมนตฺตา สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตา สมฺมา คตตฺตา จ สุคโต, โส หิ โสภนํ อริยมเคฺคน คจฺฉตีติ สุคโตติ วุจฺจติ, สุปุโพฺพ คมุธาตุ ตฯ สุสโทฺท โสภนโตฺถฯ อริยมคฺคคมเนน ปริสุทฺธํ อนวชฺชํ เขมํ ทิสํ อสชฺชมาโน คโตติ อโตฺถฯ ตญฺจ คมนํ ทุวิธํ โหติ กายคมนํ, ญาณคมนญฺจาติฯ ตตฺถ ภควโต เวเนยฺยชนุปสงฺกมนํ เอกเนฺตน เตสํ หิตสุขสฺส นิปฺผาท นโต โสภนํ กาเยน คมนํ กายคมนํ นามฯ สยมฺภู ญาเณน ปน สกลมฺปิ โลกํ ปริญฺญาภิสมยวเสน ปริชานนโต ญาเณน คมนํ ญาณคมนํ นามฯ อิธ ปน ญาณคมนํ อธิเปฺปตํฯ **องฺคุตฺตรฎีกายํ** ปน ‘‘โสภนํ คตํ คมนํ เอตสฺสาติ สุคโต’’ติ วุตฺตํฯ สุนฺทรํ ฐานํ คจฺฉตีติ สุคโตติ จ วุจฺจติ, อารมฺมณกรณวเสน อมตํ นิพฺพานํ คโตติ อโตฺถฯ สมฺมา อวิปรีตํ เจส คจฺฉตีติ สุคโตติ วุจฺจติฯ สุสโทฺท สมฺมาสทฺทโตฺถฯ เตน เตน มเคฺคน เย กิเลสา ปหีนา, เต กิเลเส น ปุเนติ น ปเจฺจติ น ปจฺจาคจฺฉตีติ อโตฺถฯ อถ วา สมฺมา อาคจฺฉตีติ สุคโตติ จ วุจฺจติ, ทีปงฺกรปาทมูลโต ปภุติ ยาว โพธิมณฺฑา ตาว สมตึสปารมิปูริกาย สมฺมาปฏิปตฺติยา สพฺพโลกสฺส หิตสุขเมว กโรโนฺต สสฺสตํ อุเจฺฉทํ กามสุขํ อตฺตกิลมถญฺจาติ อิเม จเนฺต อนุปคจฺฉโนฺต อาคโตติ อโตฺถฯ ตํ สุคตํ พุทฺธํ นเม นมามีติ สมฺพโนฺธฯ

ปุน **สุคต**นฺติ สมฺมา คทตฺตา สุคโตฯ โส หิ สมฺมา คทติ ภาสตีติ สุคโตติ วุจฺจติฯ สุปุพฺพคทธาตุ ภาสายํ วิยตฺติยํ วาจายํ วา, ต, ทสฺส โตฯ ฉสุ วาจาสุ ยุตฺตฏฺฐาเน ยุตฺตเมว ทุวิวาจํ ภาสตีติ อโตฺถฯ วุตฺตญฺหิ มชฺฌิมปณฺณาสปาฬิยํ **อภยราชกุมารสุเตฺต** –

๑

. ‘‘ราชกุมาร ยํ ตถาคโต ตํ วาจํ ชานาติ อภูตํ อตจฺฉํ อนตฺถสํหิตํ, สา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา, น ตํ ตถาคโต วาจํ ภาสติฯ ๒. ยมฺปิ ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อนตฺถสํหิตํ, สา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปาฯ ตมฺปิ ตถาคโต วาจํ น ภาสติฯ ๓. ยญฺจ โข ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสํหิตํ, สา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา, ตตฺรกาลญฺญู ตถาคโต โหติ ตสฺสา วาจาย เวยฺยากรณายฯ ๔. ยํ ตถาคโต วาจํ ชานาติ อภูตํ อตจฺฉํ อนตฺถสํหิตํ, สา จ ปเรสํ ปิยา มนาปา, น ตํ ตถาคโต วาจํ ภาสติฯ ๕. ยมฺปิ ตถาคโต ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อนตฺถสํหิตํ, สา จ ปเรสํ ปิยา มนาปา, ตมฺปิ ตถาคโต วาจํ น ภาสติฯ ๖. ยญฺจ โข ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสํหิตํ, สา จ ปเรสํ ปิยา มนาปา ฯ ตตฺร กาลญฺญู ตถาคโต โหติ ตสฺสา วาจาย เวยฺยากรณายา’’ติฯ

เอตฺถ ปาฬิยํ ปเนสา สุขคฺคหณตฺถํ สเงฺขเปน เวทิตพฺพาฯ กถํ เหสา อภูตา อนตฺถสํหิตา อปฺปิยา วาจา จ, ภูตา อนตฺถสํหิตา อปฺปิยา วาจา จ, ภูตา อตฺถ สํหิตา อปฺปิยา วาจา จ, อภูตา อนตฺถสํหิตา ปิยา วาจา จ, ภูตา อนตฺถสํหิตา ปิยา วาจา จ, ภูตา อตฺถสํหิตา ปิยา วาจา จาติ ฉพฺพิธา โหตีติฯ ตตฺถ อโจรํเยว โจโร อยนฺติอาทิวเสน วตฺตพฺพวาจา ปฐมวาจา นามฯ โจรํเยว โจโร อยนฺติอาทิวเสน วตฺตพฺพวาจา ทุติยวาจา นามฯ อกตปุญฺญตาย ทุคฺคโต ทุพฺพโณฺณ อเปฺปสโกฺข, อิธ ปน ฐตฺวาปิ ปุน ปุญฺญํ น กโรติ, ทุติยจิตฺตวาเร กถํ จตูหิ อปาเยหิ มุจฺจิสฺสตีติ เอวํ มหาชนสฺส อตฺถปุเรกฺขาเรน ธมฺมปุเรกฺขาเรน อนุสาสนีปุเรกฺขาเรน วตฺตพฺพวาจา ตติยวาจา นามฯ เอโก ธุโตฺต อาห-มยฺหํ โภ มาตุ มยิ กุจฺฉิคเต กปิฏฺฐผลโทหโฬ อโหสิฯ สา อญฺญํ กปิฏฺฐหารกํ อลภมานา มํเยว เปเสสิฯ อหํ คนฺตฺวา รุกฺขํ อภิรุหิตุํ อสโกฺกโนฺต อตฺตนาว อตฺตานํ ปาเท คเหตฺวา มุคฺครํ วิย รุกฺขสฺส อุปริ ขิปึฯ อถ สาขโต สาขํ วิจรโนฺต ผลานิ คเหตฺวา โอตริตุํ อสโกฺกโนฺต ฆรํ คนฺตฺวา นิเสฺสณึ อาหริตฺวา โอรุยฺห มาตุ สนฺ

ติเก คนฺตฺวา ผลานิ มาตุยา อทาสิํฯ ตานิ ปน มหนฺตานิ โหนฺติ จาฏิปฺป มาณานิฯ ตโต เม มาตรา เอกาสเน นิสินฺนาย สมสฏฺฐิผลานิ ขาทิตานีติฯ เอวมาทิวเสน วตฺตพฺพวาจา จตุตฺถ วาจา นามฯ อามิสเหตุ จาฏุกมฺยตาทิวเสน นานปฺปการกํ ปเรสํ โถมนา วาจา เจว ราชกถํ โจ รกถนฺติอาทินยปฺปวตฺตา ติรจฺฉานกถา จ ปญฺจมวาจา นามฯ อริยสจฺจสนฺนิสฺสิตา ธมฺมกถา ฉฏฺฐมวาจา นามฯ ตํ ปน วสฺสสตมฺปิ สุณนฺตา ปณฺฑิตา เนว ติตฺติํ คจฺฉนฺติ ฯ ตาสุ ปน ภควา ตติยฉฏฺฐมา ทฺวิวาจาเอว ภาสติฯ ตสฺมา สปฺปุริเสหิ สาเยว ทฺวิวาจา วตฺตพฺพาติฯ อยํ ตทฏฺฐ กถายํ อาคโต สเงฺขปนโยฯ วิสุทฺธิมคฺค มหาฏีกายํ ปน สารตฺถทีปนีฏีกายญฺจ ตทญฺญากา เรน วณฺณิโตฯ ตาสุ ปน ตํ โอโลเกตฺวา คเหตพฺพนฺติฯ อยํ ปเนตฺถ สงฺคหคาถา –

> ‘‘โย ภูตมตฺถสํหิตํ, ปเรสมปฺปิยา วาจํ;
> ภูตมตฺถสหีตญฺจ, ปเรสํ ปิยวาจนฺติ;
> ทฺวิวาจํ ยุตฺตฏฺฐาเนว, วทตีติ สุคโตติ;
> วุจฺจตี จ ทการสฺส, กตฺวา ตการวิญฺญุนา’’ติฯ

เสฏฺฐนฺติ คุณมหนฺตตฺตา ปสตฺถตรํฯ โส หิ ปสตฺถานํ วิเสเสน ปสโตฺถติ เสโฏฺฐติ วุจฺจ ติฯ ปสตฺถปทํ, วิเสสตทฺธิเต อิฏฺฐปจฺจโยฯ ปสตฺถสทฺทสฺส โส, ปสตฺถานํ ปเจฺจกพุทฺธาริย สาวกาทีนํ สีลสมาธิปญฺญาทิ คุเณหิ วิเสเสน ปสโตฺถติ อโตฺถฯ อถ วา สุนฺทเร สติปฏฺฐาน าทิเภเท ธเมฺม เอสติ คเวสติ เอสิํ คเวสินฺติ วา เสโฏฺฐ, พุโทฺธฯ สุปุโพฺพเอส คเวสเน ตฯ ตสฺส รโฏฺฐฯ สฺสโทฺท สุนฺทรโตฺถฯ สเนฺตหิ สปฺปุริเสหิ เอสิตโพฺพ คเวสิตโพฺพติ วา เสโฏฺฐฯ สนฺตสทฺทูปปโท อิส คเวสเน ต, สนฺตสทฺทสฺส โส, อิการเสฺส, ตสฺส โฏฺฐฯ สเนฺตหิ สปฺปุริเสหิ อิจฺฉิยติ กนฺติย ตีติ วา เสโฏฺฐฯ สนฺตสทฺทูปปโท อิสุ อิจฺฉากนฺตีสุ ตฯ อถ วา สนฺตานํ สปฺปุริ สานํ หิตสุขํ อิจฺฉตีติ เสโฏฺฐ, พุโทฺธฯ กตฺตุสาธโนยํฯ สุนฺทเร สติปฏฺฐานา ทิเภเท ธเมฺม เอ เสติ พุเทฺธตีติ วา เสโฏฺฐฯ เหตุ กตฺตุสาธโนยํฯ สุปุพฺพเอสธาตุ พุทฺธิยํ ตฯ ตํ เสฏฺฐํฯ

กุสลํกุสลํ ชหนฺติ เอตฺถ กุสลํ อกุสลํ ชหนฺติ ปทวิภาโค กาตโพฺพฯ กุจฺฉิตํ ปาปธมฺมํ สลยติ จลยติ กเมฺปติ วิทฺธํเสตีติ กุสลํ, จตุภูมิกกุสลํ ลพฺภติฯ กุปุโพฺพ สลธาตุ อฯ ตตฺถ กา มาวจรกุสลํ ตทงฺคปฺปหาเนน ปาปธมฺมํ สลยติ จลยติ, มหคฺคต กุสลํ วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน สล ยติ กเมฺปติ, โลกุตฺตร กุสลํ สมุเจฺฉทปฺปหาเนน สลยติ วิทฺธํเสตีติ อโตฺถฯ

อถ วา กุจฺฉิตํ อปายทฺวารํ สลนฺติ สํวรนฺติ ปิทหนฺติ สาธโว เอเตนาติ กุสลํ, กรณสาธ โนยํฯ อิธ ปน ชหนฺติ วุตฺตตฺตา เตภูมกกุสลเมวาธิเปฺปตํฯ ตํ ปน อนวชฺชสุขวิปากลกฺขณํ, อกุ สลวิทฺธํสนรสํ, โวทาน ปจฺจุปฏฺฐานํ, อิฏฺฐวิปากปจฺจุปฏฺฐานํ วา, โยนิโสมนสิการ ปทฏฺฐานํฯ น กุสลํ อกุสลํ, มิตฺตปฏิปโกฺข อมิโตฺต วิย ปหายกปหาตพฺพภาเวน กุสลปฏิปกฺขนฺติ อโตฺถฯ ตํ ปน สาวชฺชทุกฺขวิปากลกฺขณํ, สาวชฺชานิฏฺฐวิปาก ลกฺขณํ วา, อนตฺถชนนรสํ, อนิฏฺฐวิปาก ปจฺจุปฏฺฐานํ, อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐานํฯ ปุญฺญาภิสงฺขารอาเนญฺชา ภิสงฺขารสงฺขาตํ กุสลํ อปุญฺญาภิสงฺขารสงฺขาตํ อกุสลญฺจ กุสลํกุสลํฯ ตํ ปน ปทํ ชหนฺติปเท กมฺมํฯ

ชหนฺติ มคฺคกฺขเณ สมุเจฺฉทปฺปหาเนน ผลกฺขเณ ปฏิปฺปสฺสมฺภนปฺปหาเนน ปชหนฺตํ วิทฺธํเสนฺตนฺติ อโตฺถฯ ตญฺหิ อรหตฺตมคฺคญาเณน ชหติ ปชหติ, ผลญาเณน ชหิํ ปชหิํ ปฏิปฺปสฺสมฺภินฺติ วา ชโห, พุโทฺธฯ หาธาตุ จาเค อฯ กิญฺจาปิ ปเนตฺถ กุสลํ มเคฺคน ป หาตพฺพธเมฺม น วุตฺตํ, วฏฺฏมูลภูเต อวิชฺชาตณฺหาทิกิเลเส ปน อรหตฺตมคฺค ญาเณน ชหิเต โลกิยกุสลุปฺปตฺติยา มูลภูตาย อวิชฺชาตณฺหาย อภาวา ปุญฺญาภิสงฺขาโร สํสาเร ปุน ปฏิสนฺธิ ยา นิพฺพเตฺตตุํ น สโกฺกติ, ตสฺมา วฏฺฏมูลภูเต กิเลเส ชหิเต ผลูปจาเรน กุสลมฺปิ ชหิตํ นาม

โหติฯ รูปํ ภิกฺขเว น ตุมฺหากํ ตํ ปชหถาติอาทีสุ วิย ฯ อรหเนฺตน หิ อภิสมาจาริกวตฺตํ กตมฺปิ กุสลนฺติ น วุตฺตํ, กฺริยาติ ปน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

วุตฺตญฺหิ **นิทานวคฺคสํยุตฺตฏฺฐกถายํ** ‘‘ขีณาสเวน หิ กตํ กมฺมํ เนว กุสลํ โหติ นากุสลํ, อวิปากํ หุตฺวา กฺริยมเตฺต ติฏฺฐตี’’ติฯ

องฺคุตฺตรฏฺฐกถายญฺจ ‘‘อรหตฺตมโคฺค จ กุสลากุสล กมฺมกฺขยาย สํวตฺตตีติ เอวํ เตน ตํ ภิชฺชตี’’ติ วุตฺตํฯ

เตน วุตฺตํ **จูฬนิเทฺทสปาฬิยํ** ‘‘อรหตฺตมคฺคญาเณน อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรเธน เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ นามญฺจ รูปญฺจ, เอเตฺถเต นิรุชฺฌนฺติ วูปสมนฺติ อตฺถํ คจฺฉนฺติ ปฏิปฺปสฺสมฺภนฺตี’’ติฯ

อมตนฺติ มรณวิรหิตํฯ โส ชิโน หิ น มโต อมโต, มรณธมฺมสฺส นิพฺพตฺตกานํ กิเลสานํ อรหตฺต มเคฺคน สมุจฺฉินฺทิตตฺตา ปุน มรณโต วิรหิโตติ วา อมโตฯ อถ วา นิพฺพาเนน อารมฺมณ กรณวเสน อธิคเต นตฺถิ มตํ มรณํ ยสฺส ชินสฺสาติ อมโตติ วุจฺจติฯ ชิเนน หิ ขนฺธมจฺจุมารํ อชิโตปิ กิเลสมารํ ชยิตฺวา เตสํ อวสฺสํ ชิยมานตฺตา ผลูปจาเรน อมโตติ วุจฺจตีติ เวทิตพฺพํฯ

ปุน **อมต**นฺติ อมตนิพฺพานสมนฺนาคตํฯ นตฺถิ มตํ มรณํ เอตฺถาติ อมตํ, นิพฺพานํฯ ตํ ปน สนฺติลกฺขณํ, อจฺจุตรสํ, อนิมิตฺตปจฺจุปฏฺฐานํ, นิสฺสรณปจฺจุปฏฺฐานํ วา, นิพฺพานสฺส ปน ปทฏฺฐานํ น ลพฺภติฯ

วุตฺตญฺหิ **มิลินฺทปเญฺห** นาคเสนเตฺถเรน ‘‘น เกนจิ การเณน นิพฺพานํ อุปฺปชฺชตี’’ติฯ

ตํ อสฺส อตฺถีติ อมโต, ชิโนฯ สทฺธาทิโต ณาติ สุเตฺตน อสฺสตฺยเตฺถ ณปจฺจโยฯ สโทฺธ ปโญฺญติอาทีสุ วิย ฯ อสฺส ชินสฺส จตุมคฺคญาเณน สจฺฉิกตํ อมตํ นิพฺพานํ อตฺถีติ อโตฺถ, ตํ อมตํฯ

สนฺตนฺติ สพฺพกิเลสทรเถหิ จ วฏฺฏทุเกฺขหิ จ สุวูปสนฺตํฯ โส หิ พุโทฺธ สพฺพกิเลสทรถวฏฺฏทุเกฺขหิ สมิตฺถ วูปสมิตฺถาติ สโนฺตติ วุจฺจติฯ สมุธาตุ อุปสเม ตฯ ธาตฺวนฺตสฺส โลปํ ตปจฺจยสฺสโนฺตอาเทสํ กตฺวา ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ สํสารวเฏฺฏ ทรถการกานํ กิเลสานํ โพธิมเณฺฑ อรหตฺตมคฺคญาเณน สมุจฺฉินฺทิตตฺตา สีติภูโต สนฺตกายจิโตฺตติ วุตฺตํ โหติ, ตํ สนฺตํฯ

อสมนฺติ สีลาทิคุเณหิ เกนจิ ปุคฺคเลน อสทิสํ, โส หิ พุโทฺธ นตฺถิ สีลาทิคุเณหิ สโม สทิโส เอตสฺสาติ อสโมติ วุจฺจติฯ อิมสฺมิํ สตฺตโลเก สีล สมาธิปญฺญาทิคุเณหิ พุเทฺธน สทิโส โกจิ มนุโสฺส วา เทโว วา พฺรหฺมา วา นตฺถีติ อโตฺถฯ ภควโต หิ อสีติ อนุพฺยญฺชน ปฏิมณฺฑิต พาตฺติํส มหาปุริสลกฺขเณหิ วิจิตฺรรูปกาโย จ สพฺพากาเรหิ ปริสุทฺธสีลกฺขนฺธาทิคุณ รตนสมิโทฺธ ธมฺมกาโย จ ปุญฺญมหตฺตถามมหตฺต อิทฺธิมหตฺตยสมหตฺตปญฺญามหตฺตาทิคุเณหิ จ ปรมุกฺกํสคโต จ อตฺถิ, ตสฺมา ภควา สีลาทิคุเณหิ เกนจิ อสโม อสทิโสติ วุตฺตํ โหติฯ

อสมํ ททนฺติ โลกิยธเมฺมน อสทิสํ มคฺคผลนิพฺพาน ธมฺมํ เวเนยฺยานํ สตฺตานํ เทสนาญาเณน ทายกํฯ เอตฺถ จ อสมนฺติ นตฺถิ เอตฺถ เอเตสํ วา สโม สทิโส โลกิยธโมฺมติ อสโม, มคฺคผลนิพฺพานํ ลพฺภติฯ อถ วา อสมนฺติ อเญฺญสํ ธมฺมานํ อคฺคภาวโต จตุพฺพิเธน

อริย มเคฺคน สจฺฉิกาตพฺพํ นิพฺพานํ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘ยาวตา ภิกฺขเว ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติฯ ตสฺส ปน ปทสฺส ทฑฺติปเทน กมฺมภาเวน สมฺพนฺโธฯ ททาตีติ ทโท, พุโทฺธฯ ทาธาตุ อ, โส เกนจิ โลกิยธเมฺมน อสมํ อสทิสํ มคฺคผลนิพฺพานสงฺขาตํ โลกุตฺตรธมฺมํ มหากรุณาปุปฺธาเนน อมตาธิคมปฏิปตฺติทสฺสเนน เทสนาญาเณน เวเนยฺยานํ สตฺตานํ ทาตาติ อโตฺถฯ ตํ อสมํ ททํฯ

(ข) ทุติยคาถายํ ปน **สรณ**นฺติ สพฺพสตฺตโลกสฺส ปฏิสรณภูโต ปรายโณ เลโณ ตาโณติ วุตฺตํ โหติฯ โส หิ พุโทฺธ สรนฺติ ปฏิสรนฺติ เอตฺถ สตฺตโลกาติ สรโณติ วุจฺจติฯ สรธาตุ ยุฯ อถ วา สรนฺติ โอสรนฺติ สโมสรนฺติ เอตฺถ สตฺตโลกาติ สรโณติ วุจฺจติฯ สรนฺติ จิเนฺตนฺติ เอตฺถ สทฺธา ปสนฺนา เทวมนุสฺสา สรณมิทนฺติ สรโณติ จฯ สรนฺติ ปฏิวิชฺฌนฺติ เอตฺถุปคตา เทวมนุสฺสา สทฺธมฺมนฺติ สรโณติ จ วุจฺจติฯ สร จินฺตายํ ยุฯ สรณคมนฏฺฐาเน ปน สรติ หึสติ ภยํ สนฺตาปํ ทุกฺขํ กิเลสญฺจาติ สรณํฯ รตนตฺต ยนฺติ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํฯ ตํ สรณํฯ

ปุน **สรณํ โลก**นฺติ สตฺตสงฺขาโรกาสสงฺขตํ โลกํ สรนฺตํ ชานนฺตํฯ เอตฺถ หิ โลกยติ ปติฏฺฐยติ เอตฺถ ปุญฺญาปุญฺญญฺจ ตพฺพิปาโก จาติ โลโก, สตฺต โลโก ลพฺภติฯ โลกธาตุ ปติฏฺฐายํ ณฯ ลุชฺชติ ปลุชฺชตีติ โลโก, สงฺขารโลโกฯ ลุชธาตุณฯ โลกิยติ วิจิตฺตากาเรน ทิสฺสตีติ โลโก, โลกิยนฺติ ปติฏฺฐิยนฺติ เอตฺถ วา ชงฺคมา จ ถาวรา จาติ โลโก, จกฺกวาฬสงฺขโต โอกาสโลโก ลพฺภติฯ โลกธาตุณฯ เอตฺถ จ สสฺสโต โลโกติ วา อสสฺสโต โลโกติ วาติ อาคตฏฺฐาเน อินฺทฺริยพทฺธานํ รูปาทีนํ ขนฺธานํ สมูโห สนฺตาโน จ สโตฺตเยว โลโก สตฺตโลโกติ วจนเตฺถน สตฺตโลโกติ เวทิตโพฺพฯ เอโก โลโก สเพฺพ สตฺตา อาหา รฏฺฐิติกาติ อาคตฏฺฐาเน อินฺทฺริยพทฺธานํ วา อนินฺทฺริยพทฺธานํ วา ขนฺธานํ สมูโห สนฺตาโน จ ปจฺจเยหิ สงฺขริยนฺตีติ สงฺขารา, สงฺขาราเอว โลโก สงฺขารโลโกติ วจนเตฺถน สงฺขารโลโกติฯ

‘‘ยาวตา จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺติ,
ทิสา ภนฺติ วิโรจมานา;
ตาว สหสฺสธา โลโก,
เอตฺถ เต วตฺตติ วโส’’ติฯ

อาคตฏฺฐาเน อนินฺทฺริยพทฺธานํ รูปาทีนํ สมูโห สนฺตาโน จ อวกสนฺติ ปติฏฺฐหนฺติ เอตฺถาติ โอกาโส, โสเยว โลโก โอกาสโลโกติ วจนเตฺถน โอกาส โลโกติ เวทิตโพฺพ, ตํ โลกํฯ สรติ ชานาติ อชานีติ วา สรโณ, พุโทฺธฯ สร จินฺตายํ ยุฯ โลกํ สรณนฺติ สมฺพโนฺธฯ พุโทฺธ ปน สตฺตโลกํ, สงฺขารโลกํ, โอกาสโลกํ, กิเลสโลกํ, ภวโลกํ, อินฺทฺริย โลกํ, ขนฺธโลกํ, อายตนโลกํ ธาตุโลกญฺจาติอาทิมเนกโลกํ อนาวรณญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ วุตฺตํ โหติฯ

อรณนฺติ นิกฺกิเลสํ, กิเลสสงฺขาตรณวิรหิตํ วาฯ รณสโทฺท จ กิเลเสสุ จ ยุเทฺธ จุณฺณวิจุณฺณกรเณ จ ทิสฺสติฯ ตถา หิ สรณา ธมฺมา อรณา ธมฺมาติอาทีสุ กิเลเสสุ ทิสฺสติฯ เต หิ รณนฺติ กนฺทนฺติ สตฺตา เอเตหีติ รณาติ วุจฺจนฺติฯ

‘‘ธนุคฺคโห อสทิโส, ราชปุโตฺต มหพฺพโล;
สพฺพามิเตฺต รณํ กตฺวา, สํยมํ อชฺฌุปาคมี’’ติฯ

อสทิสชาตเก ยุเทฺธ ทิสฺสติฯ รณํ กตฺวาติ หิ ยุทฺธํ กตฺวา, สํยมนฺติ สํยตํ อิสิปพฺพชฺชํ อชฺฌุปาคมีติ อโตฺถฯ ติณญฺจ กฏฺฐญฺจ รณํ กโรนฺต, ธาวิํสุ เต อฏฺฐทิสา สมนฺตโตติ ฉทฺ

ทนฺตชาตเก จุณฺณวิจุณฺณกรเณ ทิสฺสติฯ รณํ กโรโนฺตติ หิ จุณฺณํ วิจุณฺณํ กโรโนฺตฯ เตติ ส เพฺพ อฎฺฐสหสฺสนาคาติ อโตฺถฯ อิธ ปน กิเลเส ทฎฺฐโพฺพฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถฯ รณนฺติ ส เตฺต ราคาทโย จุเณฺณนฺติ ปีเฬนฺตีติ รณา, รณนฺติ สตฺตา เอเตหิ กนฺทนฺติ ปริเทวนฺตีติ วา รณา, กิเลสาฯ รณธาตุ สเทฺท อฯ นตฺถิ รณา กิเลสา เอตสฺสาติ อรโณติ วุจฺจติฯ ชินสฺส กิเลส มารสฺส โพธิมูเล ชิยมานตฺตา รณา กิเลสา น สนฺตีติ อโตฺถฯ ตํ อรณํฯ

อรณํ กรนฺติ เวเนยฺยสนฺตาเน รณสงฺขตกิเลสสฺส อภาวกรณํฯ เอตฺถ จ รณนฺติ เอตํ เยหิ อภิภูตา สตฺตา กนฺทนฺติ ปริทวนฺติ เอเตสํ ราคาทีนํ อธิวจนํฯ เตสํ อภาวํ เวเนยฺยสนฺตาเน เท สนาญาเณน กโรติ อโตฺถฯ อถ วา กโรตีติ กโร, พุโทฺธฯ ตํ กรํฯ

อภยนฺติ ชาติภยาทีนํ อภาวโต นิพฺภยํฯ เอตฺถ หิ ภยํ จิตฺตุตฺราสภยํ, ญาณภยํ, อา รมฺมณภยํ, โอตฺตปฺป ภยญฺจาติ จตุพฺพิธํ โหติฯ ตตฺถ ภายติ จิเตฺตนาติ ภยํ, จิตฺตุตฺราสภยํฯ ญาเณน ตีเรตฺวา ภายตีติ ภยํ, ญาณํฯ ภายติ เอตสฺมาติ ภยํ, อารมฺมณภยํฯ ภายติ เอเตน ปาปโตติ ภยํ, โอตฺตปฺปภยํฯ ภีธาตุ ภเย ณฯ

มหานิเทฺทสปาฬิยํ ปน อาคตานิ ชาติภยํ, ชราภยํ, พฺยาธิภยํ, มรณภยํ, ราชภยํ, โจร ภยํ, อคฺคิภยํ, อุทกภยํ, อตฺตานุวาทภยํ, ปรานุวาทภยํ, ทณฺฑภยํ, ทุคฺคติภยํ, อูมิภยํ, กุมฺ ภีฬภยํ, อาวฎฺฎภยํ, สุสุกภยํ, อาชีวิกภยํ, อสิโลกภยํ, ปริสยสารชฺชภยํ, มทน ภยํ, ทุคฺคติ ภยนฺติอาทีนิ คหิตานิฯ นตฺถิ ภยานิ เอตสฺสาติ อภโย, พุโทฺธฯ ตสฺส ภยานํ การณ ภูตานํ สพฺ พกิเลสานํ อรหตฺตมเคฺคน สมุจฺฉินฺทิตตฺตา สพฺพภยํ นตฺถีติ อโตฺถฯ

ปุน **อภยํ ฐานํ นายก**นฺติ เอตฺถ อภยนฺติปทํ ฐานนฺติปเท วิเสสนํฯ ฐานนฺติปทํ นายกนฺติ ปเท กมฺมํฯ ภยสทฺทสฺส อโตฺถ เหฎฺฐา วุโตฺตเยวฯ นตฺถิ สพฺพภยํ เอตฺถ นิพฺพาเนติ อภยํ, นิพฺ พานํฯ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธ อรหนฺตา ฐนฺติ อุปฺปชฺชนฺติ เอตฺถาติ ฐานํ, นิพฺพานํฯ เวเนยฺยสเตฺต เนตีติ นายโก, พุโทฺธฯ นีธาตุ นยเน ณฺวุฯ โส พุโทฺธ ภเพฺพ กุลปุเตฺต มคฺคาธิ คมปฺปตฺติยา ธมฺมเทสนาย มคฺคผลญาณํ อธิคเมโนฺต นิพฺพานฎฺฐานํ เนตีติ อโตฺถ, ตํ นายกํฯ

ปุน **นายกํ นเม**ติ นายกํ พุทฺธํ อหํ นเม นมามีติ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ นายกนฺติ เวเนยฺยส เตฺต สํสารณฺณวโต นิพฺพานปารํ เนตีติ นายโก, พุโทฺธฯ โส หิ ยถา นาวิโก ชเน นาวาย โอ ริมตีรโต ปาริมตีรํ เนติ, เอวํ สเตฺต มคฺคงฺคนาวาย สํสารณฺณวโต นิพฺพาน ปารํ เนติ ปาปุเณตีติ อโตฺถฯ อถ วา นายกนฺติ ติณฺณํ โลกานํ เชฎฺฐภาวคมนตฺตา นายโก เชฎฺฐ เสฎฺฐวุฑฺฒต โรฯ โส หิ เชฎฺฐภาวํ เนติ คจฺฉติ ปาปุณาตีติ นายโกติ วุจฺจติฯ นีธาตุ คติมฺหิ ณฺวุฯ โส ปน อิธ โลเก อวิชฺชณฺฑคตานํ สพฺพปชานํ ปฐมตรํ อวิชฺชณฺฑโกสํ อรหตฺตมเคฺคน ปทาเลตฺวา อริ ยาย ชาติยา ชาตตฺตา สพฺพสตฺตานํ เสฎฺฐเชฎฺฐวุฑฺฒตรภาวํ คโตติ อโตฺถฯ ตํ นายกํฯ นเมติ อหํ ตีหิ ทฺวาเรหิ สกฺกจฺจํ นมามีติ อโตฺถฯ เอตฺถ หิ วตฺตมานมิวิภตฺติยา กฺวจิธาตุตฺยาทิสุเต ตน เออาเทโส โหติฯ อยํ ปเนตฺถ วาจฺจตฺถาทินโยฯ นเมติปทสฺส อาขฺยาตปทตฺตา วจนโตฺถ น กาตโพฺพฯ วุตฺตญฺหิ **สทฺทวิทูหิ** –

> ‘‘รุฬฺหีขฺยาตํ นิปาตญฺจุ, ปสคฺคาลปนํ ตถา;
> สพฺพนามนฺติเมเตสุ, น กโต วิคฺคโห ฉสู’’ติฯ

ตํ ปน ปทํ นมุธาตุวตฺตมานอมฺหโยคปรสฺสปทมิวิภตฺยนฺตํ อาขฺยาตปทํฯ นมุธาตุยา วาจฺจโตฺถ นมนกฺริยา สงฺขาโต กุสลจิตฺตุปฺปาโท ปธานวเสน ลพฺภติฯ มิวิภตฺติยา วาจฺจโตฺถ

เตน จิตฺตุปฺปาเทน อุปลกฺขิโต อุปฺปาท วโนฺต ตทากาโร ปุคฺคโล อปฺปธานวเสน ลพฺภติฯ ปทสมุทายสฺส ปน วาจฺจโตฺถ กตฺตุกมฺมภาเวสุ กตฺตุภูโต อตีตาทิกาเลสุ ปจฺจุปฺปนฺนกาลภูโต ธาตฺวตฺถ กิริยาวิเสโสว ลพฺภติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ

วิตฺถาโร ปเนวํ เวทิตโพฺพฯ นมฺธาตฺยา วจฺจํ สุคตาทิ พุทฺธคุณํ อารมฺมณํ กตฺวา วนฺทนาการปฺปวโตฺต กายวจี วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปโก สทฺธาเจตนาปญฺญาปธาโน กุสล จิตฺตุปฺปาโท จ เทฺว วิญฺญตฺติโย อสมุฏฺฐาเปตฺวา มโนทฺวาเร วนฺทนาการปฺปวโตฺต กุสลจิตฺตุปฺปาโท จ มุเขฺยน ลพฺภติฯ พุทฺธคุณานุสฺสรณวเสน ปวโตฺต โยนิโสมนสิกา ราทิปุเรจรานุจรกุสลจิตฺตุปฺปาโท ผลูปจาเรนฯ ทิฏฺฐธมฺมิ กสมฺปรายิกสงฺขาตํ ปจฺฉิมปจฺฉิมผลํ โรคาทิอนฺตรายานํ อภาวญฺจ วา สคฺคโมกฺขสมฺปตฺติสุขญฺจ การณูปจาเรน, ปุเร ปุเร วนฺทนา สทิสฺยูปจาเรน, วนฺทนสฺส นามปญฺญตฺติ ฐานูปจาเรน, วตฺถุทฺวารารมฺมณํ ฐานูปจาเรน, วนฺทน คุเณน ลกฺขิตํ ปุคฺคลทพฺพํ คุณูปจาเรนฯ อุกฺกฏฺฐมชฺฌ มุทุตฺตมตฺตภาโว คุณฺยูปจาเรน, อวยวภูตา วนฺทนา เอกเทสูปจาเรนฯ สมูหภูตา วนฺทนา เอกเทสฺยูปจาเรน, ปุพฺพปุพฺพกุสลจิตฺตุปฺปาโท สมีปูปจาเรน, ปจฺฉิมปจฺฉิม กุสลจิตฺตุปฺปาโท สมีปฺยูปจาเรน, ปณามกุสลจิตฺตุปฺปาทภูตานํ ปรมตฺถ ธมฺมานํ นิพฺยาปารภาโว ตทฺธมฺมูปจาเรนฯ เตสํ เอวํ ธมฺมตาภาโว อตทฺธมฺมูปจาเรน, วนฺทนาการ อเภทเภทูปจาเรนฯ วนฺทนสตฺติ เภทอเภทูปจาเรน ลพฺภติฯ มิวิภตฺติยา วาจฺจํ ตํมุขฺยาทีหิ ลกฺขิโต กตฺตุ กฺริยาวิเสเสน จ วตฺตมานวิภตฺติสงฺขาเตน วิภตฺติวิเส เสน จ ปรสฺสปทสงฺขาเตน ปทวิเสเสน จ อุตฺตมปุริส วิเสเสน จ อมฺหโยควิเสเสน จ สพฺพธาตุวิเสเสน จ เอกวจนวิเสเสน จ ปจฺจุปฺปนฺนกาลวิเสเสน จ ธาตฺวตฺถกฺริยาวิเสเสน จ อลิงฺค วิเสเสน จ ภูวาทิคณวิเสเสน จ โนวิกรณวิเสเสน จ ภาวกมฺมกตฺตูสุกตฺตุวิเสเสน จ ลกฺขิโต อหํสงฺขาโต ขนฺธสงฺขโต สนฺตาโน อปฺปธาเนน ลพฺภติฯ กฺริยาปทสฺส กฺริยาย ปธาเนน วาจกตฺตา ธาตฺวโตฺถว ปธาเนน ลพฺภติฯ อปจฺจยสฺส วาจฺจํ ภูวาทิคณโชตกา รูปสิทฺธิมตฺตา ปท สิลิฏฺฐตา ลพฺภติฯ

อถ วา โย อหํ นมามีติ โส นเมฯ สามญฺญตฺถ วิคฺคโหยํฯ วาจฺจโตฺถ ปน วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ นมนเญฺจตฺถ พุทฺธสฺส สีลาทิอนนฺตคุเณสุ นินฺนปพฺภารตาวเสน ปณามกฺริยาภินิปฺผาทิกา กุสลเจตนาฯ สา จ วนฺทเนยฺย วนฺทนกานํ เขตฺตชฺฌาสยสมฺปทาหิ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียภูตา ยถาลทฺธสมฺปตฺตินิมิตฺตกสฺส ปุริมกมฺมสฺส อนุพลปฺปทาน วเสน ตนฺนิพฺพตฺติตวิปากสนฺตติยา อนฺตรายกรานิ อุปปีฬกอุปเจฺฉทกกมฺมานิ ปฏิพาหิตฺวา ปวตฺติกาเล โรคาทิอนฺตรายานมปฺปวตฺติํ สาเธติฯ สมฺปราเย จ อุปปชฺชเวทนียภูตา สคฺคโมกฺขสมฺปตฺติสุขํ นิพฺพเตฺตตีติฯ

อยํ ปเนตฺถ **ทสฺสนตฺถนโย**ฯ นเมติอิมินา พุทฺธสฺส สุคตาทิคุณํ อารพฺภ ปวตฺตา ติวิธาปณามกุสล เจตนา มุเขฺยน ทเสฺสติฯ ตํ ทสฺสเนน ตสฺสา การณภูตา โยนิโสมนสิการาทโย จ จตฺจกฺกสมฺปตฺติญฺจ พุทฺธุปฺปาทนวมเขตฺตญฺจ ปุพฺพภาเค ปวตฺตํ สทฺธาปญฺญาปธานํ กุสลจิตฺตุปฺปาทญฺจ ผลูปจาเรน ทีเปติฯ ตทฺทีปเนน ตสฺสา ผลภูตํ ทิฏฺฐธมฺมโรคาทิอนฺตรายวิโสสนญฺจ สคฺคโมกฺข สุขญฺจ ปฐมการณูปจาเรน ปกาเสติฯ ตปฺปกาสเนน พุทฺธสฺส ปณามารหภาวํ ทุติยการณูปจาเรน วิภาเวติ ฯ ตํวิภาวเนน วนฺทกสฺส เม เขตฺตงฺคตภาวญฺจ ปณาเมตพฺพภาวญฺจ ตติยการณูปจาเรน อนุภาเวติฯ

อยํ ปเนตฺถ **อลงฺการนโย**ฯ นเมติวาจกปทสฺส วาจฺจภูตา ติวิธา พุทฺธปณามกุสลเจตนา สมฏฺฐายี ภาโว นามฯ กสฺมา, สรีรตฺตาฯ อถ วา ติวิธาย พุทฺธปณา มกุสลเจตนาย สมฺปยุโตฺต สมาธิปฺปธาโน มหา กุสลจิตฺตุปฺปาโท สมฏฺฐายีภาโว นามฯ กสฺมา, พุทฺธสฺส สุคตาทิคุณารมฺมเณ เอกคฺคตฺตา สมาหิตจิตฺตตฺตา วาฯ โสเยว ปน สนฺตรโส นามฯ กสฺมา,

พุทฺธปณามเจตนา กุสลเงฺคน อกุสลงฺคสฺส ปหีนตฺตาฯ พุทฺธนฺติปาฐเสส ปทสฺส วาจฺจภูโต พุทฺธทโพฺพ อารมฺมณวิภาโว นามฯ กสฺมา, ตสฺส ปณามกุสลจิตฺตุปฺปาทสฺส อารมฺมณปจฺจเยน อุปการตฺตาฯ พุทฺธสฺส สุคตนฺตฺยาทิคุโณ อุทฺทีปนวิภาโว นามฯ กสฺมา, ปณามสฺส การณตฺตาฯ การณภูตํ ตํ สมฏฺฐายีภาวํ อุปาทาย ชานิตโพฺพ ทิฏฺฐธมฺมโรคา ทิอนฺตรายาภาโว จ สมฺปราเย สคฺคโมกฺขสุขสมฺปตฺติ จ อานุภาโว นามฯ กสฺมา, อานิสํสผลตฺตาฯ

ตตฺถ หิ กิญฺจาปิ อานุภาวทีปกํ ปทํ นตฺถิฯ การณสฺส ปน ผเลน วินาภาวโต การณสฺส ผลํ วิเญฺญยฺยนฺติฯ อถ วา นเมติปทสฺส สามตฺถิยโต อานุภาโว ทสฺสิโตเยวาติ ทฎฺฐโพฺพฯ อาวิภูโต อุสฺสุโก จ พุทฺธปณามสฺส อานิสํสปชานนา มติ จ อลสาภาโว จ จิตฺตปฺปสาโท จ สมาธิตฺยาทิ จ พฺยภิจารีภาโว นามฯ โลมหํสาทิภาโว สตฺวํกาภาโว นามาติ อลงฺการ นโย เวทิตโพฺพฯ เอวํ ปจฺฉิมปจฺฉิมคาถาสูติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ สุคตํ โสภนคตํ สุนฺทรนิพฺพานฏฺฐานํ คตํ วา สมฺมา คตํ วา, สุคตํ สมฺมา วจนํ คทํ ภาสนํ, เสฏฺฐํ ปสตฺถตรํ สติปฏฺฐานาทิเภเท ธเมฺม คเวสนฺตํ วา สเนฺตหิ คเวสิตพฺพํ วา สตฺตานํ หิตสุขํ อิจฺฉิตํ วา, กุสลํกุสลํ กุสลํอกุสลํ, ชหํ ชหิตํ, อมตํ มรณวิรหิตํ อมตํ อมตนิพฺพานสมนฺนา คตํ, สนฺตํ กิเลสทรถวูปสมํ, อสมํ โลกิยธเมฺมน อสทิสํ มคฺคผลนิพฺพานธมฺมํฯ ททํ ทาตํ ทายกํ วา, สรณํ สพฺพสตฺตโลกสฺส ปฏิสรณภูตํฯ โลกํ สตฺต สงฺข โรกาสสงฺขตํ ติโลกํ, สรณํ ชานนฺตํ, อรณํ นิกฺกิเลสํ, กิเลสสงฺขาตรณวิรหิตํ วาฯ อรณํ ส เตฺตสุ กิเลสรชสฺสาภาวํ, กรํ เทสนาญาเณน กตํ, อภยํ นิพฺภยํ, อภยํ นิพฺภยฏฺฐานํ นิพฺพา นทิสํ, นายกํ สเตฺต นิพฺพานปารํ เนนฺตํ, นายกํ ติโลกานํ เชฏฺฐํ ปาโมกฺขํ พุทฺธํ สกฺกจฺจํ ตีหิ ทฺวาเรหิ อหํ นเม นมามีติฯ

ปฐมวนฺทนคาถาทฺวยวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. นยนสุภคกายงฺคํ,
มธุรวรสโรเปตํ;
อมิตคุณคณาธารํ,
ทสพลมตุลํ วเนฺทฯ

๒. เอวํ ปฐมํ คาถาทฺวเยน พุทฺธสฺส นมสฺสิตฺวา อิทานิ นยนสุภคกายงฺคนฺตฺยาทีหิ ปญฺจหิ คุเณหิ โถมิตฺวา พุทฺธํ วนฺทิตุํ **นยนสุภคกายงฺค**นฺติอาทิคาถมาหฯ อยํ ปน น น มคณยุตฺตตฺตา นวกฺขเรหิ ลกฺขิตา ภุชคสุ สุคาถาติ ทฎฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** ‘‘ภุชคสุสุมตา นาโม’’ติฯ

อยํ ปเนตฺถ โยชนาฯ ยสฺสํ ปฏิปาทํ นา จ เทฺว นคณาโม จ มคโณ จ ยทิ สิยาฯ สา ภุชคสุสุ คาถาติ มตา ญาตพฺพาติฯ ตตฺถ ปน **นยนสุภคกายงฺค**นฺติ สพฺพสตฺตานํ จกฺขุสฺส โสภนํ คเตน กายเงฺคนสมนฺนาคตํฯ เอตฺถ หิ นยนนฺติ สมวิสมํ ทเสฺสนฺตํ อตฺตภาวํ เนตีติ นยนํ, จกฺขุ ลพฺภติฯ นีธาตุ ยุฯ สุภํ โสภนํ คจฺฉตีติ สุภคํ, กายงฺคํ ลพฺภติฯ สุภสทฺทูปปโท คมุธาตุ กฺวิฯ กายสฺส องฺคํ อวยวํ กายงฺคํฯ ภควโต กายงฺคํ ลพฺภติฯ ฉฏฺฐีตปฺปุริสสมาโสยํฯ นยนสฺส สุภคํ นยนสุภคํ, ตํ กายงฺคํ ยสฺส พุทฺธสฺสาติ นยนสุภค กายโงฺค, พุโทฺธฯ โส หิ รูปกายสฺส ทสฺสนา นุตฺตริยคุณโยคโต สพฺพสตฺตานํ ปสาทจกฺขุสฺส โสภนํ คเตน ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ จ อสีตฺยา นุพฺยญฺชนลกฺขเณหิ จ ลกฺขิเตน กายเงฺคน สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ

มธุรวรสโรเปตนฺติ ปิยเปมนียอุตฺตมสเทฺทน สมนฺนาคตํ, โส หิ ภควา มธิยติ ปิยติ เปมิยติ วาติ มธุโรฯ มธธาตุ อุโรฯ วุตฺตญฺหิ **มชฺฌิมปณฺณาสฎีกายํ** ''มธุโรติ ปิโย เปมนีโย อปลิพุโทฺธ''ติฯ อถ วา มธิยติ อสฺสาทิยตีติ มธุโร, มธติ สพฺพสตฺตานํ ปีตึ อุเนฺทติ วเฑฺฒตีติ มธุโร, มธธาตุ อุเนฺท อุโรฯ เตน วุตฺตํ **สทฺทนีติยํ** ''มธ อุเนฺท''ติฯ วริตโพฺพ อิจฺฉิตโพฺพ ปตฺถิตโพฺพ วาติ วโร, สโรฯ วรธาตุ อิจฺฉายํ อฯ สรติ คจฺฉติ โสตวิญฺญาณารมฺมณภาวนฺติ สโร, สโทฺทฯ สรธาตุ คติยํ อฯ สรติ คจฺฉติ สุยฺยมานตนฺติ วา สโร, สริยติ สุณิยตีติ วา สโร, ภควโต อฎฺฐงฺคสมนฺนาคโต สโทฺท ลพฺภติฯ อุปสมฺปชฺชตีติ อุเปโต, อุปปุพฺพอิธาตุ ตฯ มธุโร จ วโร จ โส สโร จาติ มธุรวรสโร, เตน อุเปโต สมฺปโนฺน สมนฺนาคโตติ มธุรวรสโรเปโตติ วุจฺจติฯ ภควโต ปน หทย วตฺถุโน สุวิสุทฺธตฺตา ปิตฺตเสมฺหาทีหิ อปลิพุทฺธตฺตา เทว มนุเสฺสหิ มธุเรน ปิเยน มนาปิเยน วเรน อิจฺฉิตปตฺถิ เตน อฎฺฐงฺคสมนฺนาคเตน สเรน สเทฺทน อุเปโต สมฺปโนฺน สมนฺนาคโตติ วุตฺตํ โหติฯ

เอตฺถ จ กิญฺจาปิ สโรเปตนฺติ สามญฺญวเสน วุตฺตํ, ภควโต สโร ปน วิสโฎฺฐ จ, วิเญฺญโยฺย, มญฺชุ, สวนีโย, พินฺทุ, อวิสารี, คมฺภีโร, นินฺนาทิ จาติ วิเสเสน อฎฺฐงฺคสมนฺนาคโตติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ วุตฺตญฺหิ มชฺฌิม ปณฺณาเส **พฺรหฺมายุสุเตฺต** ''อฎฺฐงฺคสมนฺนาคโต โข ปนสฺส โคตมสฺส มุขโต โฆโส นิจฺฉรติ วิสโฎฺฐ จ, วิเญฺญโยฺย จ, มญฺชุ จ, สวนีโย จ, พินฺทุ จ, อวิสารี จ, คมฺภีโร จ, นินฺนาทิ จฯ ยถาปริสํ โข ปน โส ภวํ โคตโม สเรน วิญฺญาเปติ, น จสฺส พหิทฺธา ปริสาย โฆโส น นิจฺฉรตี''ติฯ

ตสฺสาฎฺฐกถายํ ปน วิสโฎฺฐติ สินิโทฺธ อปลิพุโทฺธฯ วิเญฺญโยฺยติ วิญฺญาปนีโย ปากโฎฯ วิสฎฺฐตฺตาเยว เจส วิเญฺญโยฺย โหติฯ มญฺชูติ มธุโรฯ สวนีโยติ โสตสุโข, มธุรตฺตาเยว เจส สวนีโย โหติฯ พินฺทูติ สมฺปิณฺฑิโตฯ อวิสารีติ อวิสโฎฯ พินฺทุตฺตาเยว เจส อวิสารี โหติฯ คมฺภีโรติ คมฺภีรสมุฎฺฐิโตฯ นินฺนาทีติ นินฺนทวาฯ คมฺภีรตฺตาเยว เจส นินฺนาทิ โหติฯ ยถาปริสนฺติ จกฺกวาฬปริยนฺตาปิ เอกพทฺธํ ปริสํ วิญฺญาเปติฯ พหิทฺธาติ องฺคุลิมตฺตมฺปิ ปริสโต พหิทฺธา น คจฺฉติฯ กสฺมาฯ โส เอวรูโป มธุรสโร อการณา มา นสฺสีติฯ อิติ ภควโต โฆโส ปริสาย มตฺตเกเนว จรตีติ วณฺณิโตติฯ **อภิธานปฺปทีปิกายญฺจ** วุตฺตา สงฺคหคาถา –

> ''วิสฎฺฐมญฺชุวิเญฺญยฺยา, สวนียาวิสาริโน;
> พินฺทุคมฺภีรนินฺนาทิ, เตฺยวมฎฺฐงฺคิโก สโร''ติฯ

ยถา หิ พฺรหฺมุโน สโร ปิตฺตเสเมฺหหิ อปลิพุทฺธตฺตา วิสุโทฺธ มธุโร โหติฯ ยถา จ สีหพฺยคฺฆาทีหิ วาฬมิเคหิ อนุพนฺธา ธาวนฺตา ขุทฺทกมิคา กรวีกสกุณสฺส วิกูชมานํ สทฺทํ สุตฺวา สรสฺส มธุรตฺตา มรณภยํ หิตฺวา อธาวิตฺวา อุกฺขิตฺตปาทํ อนิกฺขิปิตฺวา ติฎฺฐนฺตา สุณนฺติ, เอวํ กรวีกสฺส สโทฺท ธมฺมตาภาเวน มธุโร ปิโย มนาโป โหติฯ เอวํ ภควตา กตํ กมฺมํ วตฺถุํ โสเธติ, วตฺถุสฺส สุทฺธตฺตา ปิตฺตเสเมฺหหิ จ อปลิพุทฺธตฺตา ภควโต นาภิโต สมุฎฺฐหโนฺต สโรปิ อฎฺฐงฺคสมนฺนาคโต สุวิสุโทฺธ อติมธุโร อติปิโย อติมนาโป โหติฯ สา ปเนสา หีนูปมา โหติ, ภควโต หิ สโร เตหิ สเทฺทหิ สตภาเคน สหสฺสภาเคน อติมธุโร อติปิโย อติมนาโป โหติ, ตถา หิ ธมฺมาโส กรโณฺฑ อสนฺธิมิตฺตา เทวี กรวีกสกุณสฺส มธุรสทฺทํ สุตฺวา จิเนฺตสิ ''อิมสฺส ติรจฺฉานสฺส มธุโร สโทฺท, โก นาม สพฺพญฺญุตญฺญาณสิรึ ปตฺตสฺส ภควโต อติมธุโร สโทฺท''ติ, ปีตึ อุปฺปาเทตฺวา ตํ ปีตึ อวิชหิตฺวา สตฺตหิ ชงฺฆสเตหิ สทฺธึ โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐาติ, ตสฺมา ภควโต มธุรวรสโรเปตนฺติ โถเมตีติฯ

อมิตคุณคณาธารนฺติ อปริมิณิตพฺพสีลาทิคุณสมูหานํ ปติฏฺฐานภูตํฯ เอตฺถ จ สมิโตติ ปริมิณิตโพฺพติ มิโต, มาธาตุ ปริมาเณ ต, น มิโต อมิโตฯ คุโณติ สีลาทโย ธมฺมาฯ เต หิ คุเณนฺติ ตํสมงฺคีปุคฺคลํ ปกาเสนฺตีติ คุณาติ วุจฺจนฺติฯ คุณธาตุ ปกาสเน อฯ **มณิสารมญฺชูสาฏีกายํ** ปน ''คุณนฺติ อตฺตโน อาธารํ ปากฏํ กโรนฺตีติ คุณา''ติ วุตฺตํฯ

สทฺทนีติธาตุมาลายญฺจ ''คุณ อามนฺตเน, คุโณติ สีลาทโย ธมฺมา, เกนเฏฺฐน เต คุณา, โคณาปิยติ อามนฺตาปิยติ อตฺตนิ ปติฏฺฐิโต ปุคฺคโล ทฏฺฐุํ โสตุํ ปูชิตุญฺจ อิจฺฉเนฺตหิ ชเนหีติ คุโณฯ เอตฺถ กิญฺจาปิ สีลาทิ ธมฺมานํ อามนฺตาปนํ นตฺถิ, ตถาปิ ตํเหตุ อามนฺตนํ นิมนฺตนญฺจ เตเยว กโรนฺติ นามาติ เอวํ วุตฺตํฯ อเญฺญ ปน คุณฺชเนฺต อพฺยยเนฺต อิติ คุณาติ อตฺถํ วทนฺติฯ ตทนุรูปํ ปน ธาตุสทฺทํน ปสฺสาม ฯ คุณ อามนฺตเน อิเจฺจว ปสฺสามฯ วิจาเรตฺวา คเหตพฺพ''นฺติ วุตฺตํฯ อมิโต คุโณ อมิตคุโณ, เตสํ คโณ สมูโห อมิตคุณคโณ, เตสํฯ อาธาร ติ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ อมิตคุณคณาธาโร, ชิโน ลพฺภติฯ โส ปน สมุโทฺททกํ นาฬิปเตฺตน อปริมิตํ วิย เกนจิ อปริมิตานํ สีลาทิคุณสมูหานํ อาธาโร ปติฏฺฐานภูโตติ อโตฺถฯ

ทสพลนฺติ อเญฺญหิ อสาธารณํ ตถาคตทสพลสมฺปนฺนํฯ เอตฺถ หิ พลนฺติ เกหิจิ วิรุเทฺธหิ การเณ หิ พลนฺติ น กเมฺปนฺติ ถิรนฺตีติ พลํ, ทส พลานิ ยสฺส โสติ ทสพโล, พุโทฺธฯ ตํ ปน ทุวิธํ โหติ ตถา คตสฺส ทสพลํ กายทสพลญฺจ, ญาณทสพลญฺจาติฯ เตสุ หิ กายพลํ หตฺถิกุลานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ **โปราเณหิ** –

> ''กาฬาวกญฺจ คเงฺคยฺยํ, ปณฺฑรํ ตมฺพปิงฺคลํ;
> คนฺธ มงฺคลเหมญฺจ, อุโปสถํ ฉทฺทนฺติเม ทสา''ติฯ

อิมานิ หิ ทส หตฺถิกุลานิฯ ตตฺถ กาฬาวกนฺติ ปกติหตฺถิกุลํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยํ ทสนฺนํ ปุริสานํ กายพลํ, ตํ เอกสฺส กาฬาวกหตฺถิโนฯ ยํ ทสนฺนํ กาฬาวกานํ พลํ, ตํ เอกสฺส คเงฺคยฺยสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ คเงฺคยฺยานํ, ตํ เอกสฺส ปณฺฑรสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ปณฺฑรานํ, ตํ เอกสฺส ตมฺพสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ตมฺพานํ, ตํ เอกสฺส ปิงฺคลสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ปิงฺคลานํ, ตํ เอกสฺส คนฺธหตฺถิโนฯ ยํ ทสนฺนํ คนฺธหตฺถีนํ, ตํ เอกสฺส มงฺคลสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ มงฺคลานํ, ตํ เอกสฺส เหมวตสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ เหมวตานํ, ตํ อุโปสถสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ อุโปสถานํ, ตํ เอกสฺส ฉทฺทนฺตสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ฉทฺทนฺตานํ, ตํ เอกสฺส ตถาคตสฺส, นารายนสงฺฆาตพลนฺติปิ อิทเมว วุจฺจติฯ ตเทตํ ปกติหตฺถีนํ คณนาย หตฺถิโกฏิสหสฺสานํ ฯ ปุริสคณนาย ทสนฺนํ ปุริสโกฏิสหสฺสานํ พลํ โหติฯ อิทํ ตถาคตสฺส กายพลํ โหติฯ อิทํ ปน ตาสุ ตาสุ ปาฬีสุ น อาคตํฯ อฏฺฐกถาสุเยว อาคตํฯ เตน วุตฺตํ ทสก นิปาต **องฺคุตฺตรฏีกายํ** ''ทส พลญาณํ ปน ปาฬิยํ อาคตเมวฯ น กายพลํ วิย อฏฺฐ กถารูฬฺหเมวาติ อธิปฺปาโย''ติฯ เอตฺถ จ นารายน สงฺฆาต พลนฺติ เอตฺถ นารา วุจฺจนฺติ รสฺมิโย, ตา พหู นานาวิธา อิโต อุปฺปชฺชนฺตีติ นารายนํ, วชิรํฯ ตสฺมา นารายนสงฺฆาต พลนฺติ วชิรสงฺฆาตพลนฺติ อโตฺถติฯ

ญาณทสพลํ ปน วิภงฺคปาฬิยญฺจ มูลปณฺณาเส มหา สีหนาทสุเตฺต ทสกนิปาตองฺคุตฺตรปาฬิยญฺจ วิตฺถาเรน อาคตเมวฯ สุขคฺคหณตฺถํ ปน สเงฺขเปน ทสฺสยิสฺสามิฯ เสยฺยถิทํฯ ฐานาฏฺฐานญาณญฺจ, กมฺมสมาทานานํ วิปากญาณํ, สพฺพตฺถคามินิปฏิปทาญาณํ, อเนกธาตุ นานาธาตุ โลก ญาณํ, สตฺตานํ นานาธิมุตฺติกตํ ญาณํ, ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺติญาณํ, ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนํ สํกิเลสํ โวทานํ วุฏฺฐานํ ญาณํ, ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ, สตฺตานํ จุตูปปาตํ ญาณํ, อาสวานํ ขยญาณญฺจาติฯ อยํ ปน กโม อภิธมฺมวิภงฺคปาฬิยํ อาคตกฺกโมฯ

จุตูปปาตญาณฏฺฐาเน ปน มูลปณฺณาสปาฬิยํ มหาสีหนาทสุตฺต จ ทสกนิปาตองฺคุตฺตร ปาฬิยํ ทิพฺพจกฺขุญาณํ อาคตํฯ อตฺถโต ปน ทิพฺพจกฺขุญาเณน จุตูปปาตสฺส ปสฺสิตตฺตา สทิสเมวาติฯ ตตฺถ หิ ฐานาฏฺฐานญาณนฺติ การณาการณํ ยถาภูตํ ชานนญาณํฯ การณญฺหิ ยสฺมา ตตฺถ ผลํ ติฏฺฐติ ตทายตฺตวุตฺติตาย อุปฺปชฺชติ เจว ปวตฺตติ จ, ตสฺมา ฐานนฺติ วุจฺจติฯ กมฺมสมาทานานํ วิปากญาณนฺติ สมาทิยิตฺวา กตานํ อตีตานาคต ปจฺจุปฺปนฺนานํ กุสลากุสล กมฺมานํ สุคติทุคฺคติปฏิสนฺธิสงฺขาตํ วิปากํ นิพฺพานผลญฺจ ยถาภูตํ ปชานนญาณํฯ สพฺพตฺถ คามินิปฏิปทํ ญาณนฺติ สพฺพคติคามินิญฺจ ปฏิปทํ มคฺคํ ยถาภูตํ ปชานนญาณํฯ ตตฺถ จ ปฏิป ทนฺติ ปฏิปชฺชติ ปาปุณาติ เอเตนาติ ปฏิปทํ, มคฺคํฯ คติคามินินฺติ นิรยาทิปญฺจคติคามินิํฯ อคติคามินินฺติ นิพฺพานคามินิํฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘นิพฺพานญฺจาหํ สาริปุตฺต ปชานามิ นิพฺพานคามินิญฺจ ปฏิปท’’นฺติฯ

อเนกธาตุนานาธาตุโลกํ ญาณนฺติ เอตฺถ อเนก ธาตูติ จกฺขุธาตุอาทีหิ กามธาตูหิ วา พหุธาตุํฯ นานาธาตูติ ตาสํเยว ธาตูนํ วิลกฺขณตฺตา วิสทิส สภาวตฺตา นานาปฺปการธาตุํฯ โลกนฺติ ขนฺธายตน ธาตุโลกํฯ ญาณนฺติ ยถาภูตํ ปชานนญาณํฯ สตฺตานํ อธิมุตฺติกตํ ญาณนฺ ติ สตฺตานํ หีนาทีหิ อธิมุตฺตีหิ นานาธิมุตฺติกภาวํ ยถาภูตํ ปชานนญาณํฯ ปรสตฺตานํ ปรปุคฺ คลานํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺติญาณนฺติ เอตฺถ ปรสตฺตานนฺติ ปธานสตฺตานํฯ ปรปุคฺคลานนฺติ ตโต ปเรสํ หีนสตฺตานํฯ เอกตฺถเมว วา เอตํ ปททฺวยํ เวเนยฺยวเสน เทฺวธา วุตฺตํฯ อินฺทฺริยปโร ปริยตฺติญาณนฺติ สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ ปรภาวํ วฑฺฒนญฺจ อปรภาวํ หานิญฺจ ยถาภูตํ ปชานน ญาณํฯ

ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนํ สํกิเลสํ โวทานํ วุฏฺฐานํ ญาณนฺติ เอตฺถ ฌานวิโมกฺข สมาธิสมาปตฺตีนนฺติ ปฐมาทีนํ จตุนฺนํ ฌานานํ, รูปี รูปานิ ปสฺสตีติอาทีนํ อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํ, สวิตกฺกสวิจาราทีนํ ติณฺณํ สมาธีนํ, ปฐมชฺฌาน สมาปตฺติอาทีนญฺจ นวนฺนํ อนุปุพฺพสมาปตฺ ตีนํฯ สํกิเลสนฺติ หานภาคิยธมฺมํฯ โวทานนฺติ วิเสสภาคิยธมฺมํฯ วุฏฺฐานนฺติ เยน การเณน ฌานาทีหิ วุฏฺฐหนฺติ, ตํ การณํฯ ญาณนฺติ ยถาภูตํ ปชานนญาณํฯ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณ นฺติ ปุเพฺพ นิวุตฺถกฺขนฺธานุสฺสรณสงฺขาตํ ปชานนญาณํฯ สตฺตานํ จุตูปปาตํ ญาณนฺติ สตฺตานํ จุติญฺจ อุปปาตญฺจ ปชานนํ ทิพฺพจกฺขุญาณํฯ อาสวานํ ขยญาณนฺติ กามาสวาทีนํ ขยสงฺ ขาตํ อาสวนิโรธํ นิพฺพานํ ยถาภูตํ ปชานน ญาณนฺติ ฯ อิมานิ ปน ญาณานิ อเญฺญหิ อสา ธารณานิ ตถาคตสฺส ทสพลญาณานีติ ทฏฺฐพฺพานิฯ

โหนฺติ เจตฺถ –

‘‘ฐานาฏฺฐานํ วิปากญฺจ, ญาณํ ปฏิปทํ ญาณํ;
อเนกธาตุโลกญฺจ, สตฺตานํ อธิมุตฺติกํฯ [สา ปเนสา เสตววิปุลาคาถาติ ทฏฺฐพฺ พา;]

อินฺทฺริยปราปรญฺจ, ฌานาทินํ สํกิเลสํ;
โวทานํ วุฏฺฐานํ ญาณํ, ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติํ;
สตฺตานํ จุตูปปาตํ, อาสวกฺขยํ ญาณนฺติ;
ทสิมานิ พุทฺธสฺส จา, สาธารณานิ ญาณานี’’ติฯ [สา ปเนสา สามญฺญคาถาติ ทฏฺฐพฺพา;]

นนุ ทสพลญาณํ นาม ปาฏิเยกฺกํ นตฺถิ, สพฺพญฺญุตญาณเมว โหติ, อถ กสฺมา ตํ ญาณํ ทสเภเทน วุตฺตนฺติฯ วุจฺจเตฯ อญฺญเมว หิ ทสพลญาณํ, อญฺญํ สพฺพญฺญุตญาณํ, ทสพลญฺหิ สกสกกิจฺจเมว ชานาติฯ สพฺพญฺญุตญาณํ ปน ตมฺปิ ตโต อวเสสมฺปิ ปชานาติฯ ทสพล ญาเณสุ หิ ปฐมํ การณาการณเมว ชานาติฯ ทุติยํ กมฺมนฺตร วิปากนฺตรเมวฯ ตติยํ กมฺมปริ เจฺฉทเมวฯ จตุตฺถํ ธาตุ นานตฺตการณเมวฯ ปญฺจมํ สตฺตานํ อชฺฌาสยาธิมุตฺติเมวฯ ฉฏฺฐํ อินฺ ทฺริยานํ ติกฺขมุทุภาวเมวฯ สตฺตมํ ฌานาทีหิ สทฺธิํ เตสํ สํกิเลสาทิเมวฯ อฏฺฐมํ ปุเพฺพ นิวุตฺถ ขนฺธสนฺตติเมวฯ นวมํ สตฺตานํ จุติปฏิสนฺธิเมวฯ ทสมํ สจฺจปริเจฺฉทเมวฯ สพฺพญฺญุตญาณํ ปน เอเตหิ ชานิตพฺพญฺจ ตโต อุตฺตริญฺจ ปชานาติฯ เอเตสํ ปน กิจฺจํ น สพฺพํ กโรติฯ ตญฺหิ ฌานํ หุตฺวา อเปฺปตุํ น สโกฺกติฯ อิทฺธิ หุตฺวา วิกุพฺพิตุํ น สโกฺกติฯ มโคฺค หุตฺวา กิเลเส เข เปตุํ น สโกฺกติฯ เอวํ เตสํ ญาณทฺวยานํ วิเสโสติฯ ตํ ปน อิธ ญาณทฺวยํ อธิเปฺปตนฺติฯ

อตุลนฺติ สีลาทีหิ คุเณหิ เกนจิ ปุคฺคเลน อสทิสํฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถฯ ตุลนํ อุมฺมานํ ตุลา, ตุล สทิสฺยํฯ **สทฺทนีติย**ญฺหิ ‘‘ตุล อุมฺมาเน’’ติ วุตฺตํฯ อถ วา ตุลิยติ ปมิยติ เอตายาติ ตุลา, ปกติตุลาฯ ตุลา วิยาติ ตุลา, ญาณํฯ ตาย สมฺมิโต ตุโลฯ สมฺมิต ตทฺธิเต อปจฺจโยฯ ตุ ลสทิสญาเณน สมฺมิโต ปุคฺคโลฯ น ตุโล อตุโลฯ กมฺมธารยมิสฺสกตปฺปุริส สมาโสยํฯ สีลาทิ คุเณหิ เกนจิ ปุคฺคเลน อสทิโส ภควา ลพฺภติฯ อถ วา นตฺถิ ตุโล สทิโส ปุคฺคโล เอตสฺสาติ อตุโล, ภควาฯ อตคฺคุณสํวิญฺญาโณยํ พหุพฺพีหิฯ สีลาทิคุเณหิ เกนจิ อสทิโส อคฺคปุคฺคโลติ อโตฺถฯ สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคลภาวโตฯ ยถาห ‘‘ยาวตา ภิกฺขเว สตฺตา อปทา วา ทฺวิปทา วา จตุปฺปทา วา, ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายติ, วิราโค เสโฏฺฐ ธมฺมานํ ทฺวิปทานญฺจ จกฺขุม า’’ติฯ ตํ อตุลํ พุทฺธนฺติ สมฺพโนฺธฯ **วเนฺท**ติ พุทฺธสฺส นยนสุภคกายงฺคาทิคุณํ อนุสฺสริตฺวา ตีหิ ทฺวาเรหิ สกฺกจฺจํ อหํ วนฺทามีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ มิวิภตฺติยา มหาวิสยสุเตฺตน เอการา เท โสติ ทฏฺฐโพฺพฯ วนฺทนา ปน ติวิธา โหติ กายวจีมโนวนฺทนาวเสนาติฯ ยถาห ‘‘ติโสฺส อิมา ภิกฺขเว วนฺทนาฯ กตมา ติโสฺสฯ กาเยน วนฺทติ, วาจาย วนฺทติ, มนสา วนฺทตี’’ติฯ

ตตฺถ โยนิโส มนสิการจิตฺตํ ปจฺจุปฏฺฐาเปตฺวา ชาณุทฺวยกปฺปรทฺวยนลาฏสงฺขาตานิ ปญฺจ องฺคานิ ภูมิยํ ปติฏฺฐาเปตฺวา วนฺทเนยฺยานํ อภิมุขํ นิปตโนฺต กาเยน วนฺทติ นามฯ ยํ สนฺธาย ‘‘ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา’’ติ อฏฺฐ กถาทีสุ วุตฺตํฯ พุทฺธคุณปทานิ วาจาย ปวเตฺต โนฺต วาจาย วนฺทติ นามฯ วิปสฺสิสฺส นมตฺถุ, สิขิสฺสาปิ นมตฺถุ, เวสฺส ภุสฺส นมตฺถุ, กกุสนฺธสฺส นมตฺถุ, โกณาคมนสฺส นมตฺถุ , กสฺสปสฺส นมตฺถุ, องฺคีรสฺสสฺส นมตฺถุ ตฺยาทีสุปิ วาจาวนฺ ทนาเยวฯ พุทฺธาทิ คุณานิ อนุสฺสรโนฺต มนสา วนฺทติ นามาติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ นยนสุภคกายงฺคํ สพฺพสตฺตานํ จกฺขุสฺส โสภนํ คเตน กาย เงฺคน สมนฺนาคตํ, มธุรวรสโรเปตํ ปิยเปมนีเยน อสฺสาทิ เยน อุตฺตมสเทฺทน สมนฺนาคตํ, อมิตคุณคณาธารํ อปริมิณิตพฺพสีลาทิคุณสมูหานํ ปติฏฺฐานภูตํ, ทสพลํ อนญฺญสาธารเณน ตถาคตสฺส กายญาณทส พเลน สมนฺนาคตํ, อตุลํ สีลาทิคุเณหิ เกนจิ อสทิสํ พุทฺธํ ตีหิ ทฺวา เรหิ สกฺกจฺจํ อหํ วเนฺท วนฺทามีติฯ

ทุติยวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. โย พุโทฺธ ธิติมาญฺญธารโก,
สํสาเร อนุโภสิ กายิกํ;
ทุกฺขํ เจตสิกญฺจ โลกโต,
ตํ วเนฺท นรเทว มงฺคลํฯ

๓. เอวํ ตติยคาถาย พุทฺธสฺส วนฺทิตฺวา อิทานิ สมาธิ อาทีหิ จตูหิ คุเณหิ โถมิตฺวา วนฺทิตุกาโม **โย พุโทฺธ ธิติมาญฺญธารโก** ติอาทิคาถมาหฯ อยํ ปน มสชคณ ครุยุตฺตตฺตา ทสกฺขเรหิ ลกฺขิตา สุทฺธวิรา ชิตคาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย**-มฺสาชฺคา สุทฺธวิราชิตํ มตนฺติฯ ตสฺสโตฺถฯ ยสฺสํ ปฏิปาทํ มฺสา มสคณา จ ชฺคา ชคณครุกา จ เจ สิยุํ, ตํ วุตฺตํ สุทฺธวิราชิตนฺติ มตํ ญาตพฺพนฺติฯ ธิติมา อญฺญธารโก โย พุโทฺธ โลกโต สํสาเร กายิกํ ทุกฺขญฺจ เจตสิกํ ทุกฺขญฺจ อนุโภสิ นรเทวมงฺคลํ, ตํ พุทฺธํ อหํ วเนฺทติ สมฺพโนฺธฯ

ตตฺถ หิ **โย**ติ อนิยมนิเทฺทโสฯ โย ยาทิโสติ อโตฺถฯ ตสฺส จ อนิยมวาจก สพฺพนามปทตฺตา วจนโตฺถ น กาตโพฺพฯ ตสฺส ปน ย โอติ ปทวิภาโค กาตโพฺพฯ เตสุ จ ยสทฺทสฺส วาจฺจํ อนิยโม พุทฺธทโพฺพ อปฺปธาเนน ลพฺภติ, ตสฺส ยาทิสยุตฺตชจฺจนามโคตฺตสีลวิหารี โคจรสงฺขาตํ อนิยมสามญฺญาการตฺตคุณเมว ปธาเนน ลพฺภติฯ ปฐมาสิวิภตฺติยา การิยภูตสฺส โอการสฺส วาจฺจํ ปกตูปนิสฺสยสงฺขาตํ กตฺตุการเกกวจนสงฺขฺยํ ลพฺภติฯ อถ วา สพฺพนามภาวํ ยาติ คจฺฉตีติ โย, อนิยมวาจกภาวํ ยาติ คจฺฉตีติ วา โย, สพฺพนาม ภาเวน ยาติ ปวตฺตตีติ วา โย, สพฺพนามภาเวน ยาตโพฺพ ญาตโพฺพติ วา โย, ยาตโพฺพ ญาตโพฺพ เอเตน วา อนิยมโตฺถติ โยฯ

เตนาหุ **โปราณา** –

“นานาการณํ ปฏิจฺจ, ธาตุปจฺจยวิคฺคหํ;
จินฺตกานํ ปภาโวว, ปธานํ โหติ จินฺตเน”ติฯ

พุโทฺธติ ปฏิวิทฺธจตุสจฺจธโมฺมฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถฯ พุชฺฌติ จตฺตาริ สจฺจานีติ พุโทฺธ, ภควาฯ สุทฺธกตฺตุสาธโนยํฯ พุธธาตุ ตฯ โพเธตา ปชายาติ วา พุโทฺธ, เหตุ กตฺตุสาธโนยํฯ อเญฺญสํ จตฺตาริ สจฺจานิ โพเธตีติ อโตฺถฯ อถ วา อนญฺญโพธิโต หุตฺวา สวาสนาย สโมฺมหนิทฺทาย พุชฺฌติ ชาคโรตีติ พุโทฺธ, ทินกรกิรณ สมาคเมน ปรมรุจิรสิรีโสภคฺคปฺปตฺติยา วิกสิตมิว ปทุมํ อคฺคมคฺคญาณสมาคเมน อปริมิตคุณคณาลงฺกต สพฺพญฺญุตญาณปฺปตฺติยา พุชฺฌติ วิกสตีติ วา พุโทฺธ, นิพฺพาน สงฺขาตํ เอกายนมคฺคํ พุชฺฌติ คจฺฉตีติ วา พุโทฺธฯ พุธสโทฺท หิ ญาณาทีสุ จตูสฺวเตฺถสุ วตฺตติฯ

เตน วุตฺตํ –

“ญาเณ วิกสเน เจว, คมเน จาปิ ชาคเร;
จตูเสฺวเตสุ อเตฺถสุ, พุธสโทฺท ปวตฺตตี”ติฯ

อถ วา สพฺพเญฺยฺยธเมฺม พุชฺฌติ ชานาตีติ พุโทฺธ, ปารมิ ภาวิตาย ปญฺญาย สเพฺพ สงฺขตาสงฺขตธเมฺม พุชฺฌติ อพุชฺฌิ พุชฺฌิสฺสตีติ วา พุโทฺธ, สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต โส ภควาติ อธิคตญาณคุณวิเสเสหิ พุชฺฌิตโพฺพติ วา พุโทฺธ, ภควตา พุชฺฌิตพฺพํ ญาตพฺพนฺติ พุทฺธํฯ กิํ ตํ, สพฺพญฺญุต ญาณํ, ตทสฺสตฺถีติ พุโทฺธ, ภควาฯ อตฺถโต ปน ปารมิตา ภาวิโต สยมฺภูญาเณน สห วาสนาย วิหตวิทฺธสฺต นิรวเสสเกฺลโส มหากรุณาสพฺพญฺญุตญาณาทิอปริ เมยฺยคุณคณาธาโร ขนฺธสนฺตาโน พุโทฺธฯ ยถาห “พุโทฺธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโก ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต, พเลสุ จ วสีภาว”นฺติฯ

เอตฺถ จ พุโทฺธ นาม สพฺพญฺญุพุทฺธ, ปเจฺจกพุทฺธ, จตุสจฺจพุทฺธ, สุต พุทฺธวเสน จตุพฺพิโธ โหติฯ ตตฺถ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺขฺเยฺยานิ สมตึสปารมิโย ปูเรตฺวา สโมฺพธิปฺปโตฺต สพฺพญฺญุพุโทฺธ นามฯ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ เทฺว อสงฺขฺเยฺยานิ ปารมิโย ปูเรตฺวา สยมฺภูปโตฺต ปเจฺจกพุโทฺธ นามฯ อวเสสา ขีณาสวา จตุสจฺจพุโทฺธ นามฯ พหุสฺสุโต สุตพุโทฺธ นามฯ อิธ ปน สพฺพญฺญุพุโทฺธ อธิเปฺปโตฯ

ธิติมาณฺญธารโกติ เอตฺถ ธิติมา อณฺญธารโกติ ปทเจฺฉโท กาตโพฺพฯ ธิติมาติ สมาธิวโนฺต, สมฺปยุตฺต ธเมฺม เอการมฺมเณ ธาเรตีติ ธิติ, สมาธิฯ ธาธาตฺติฯ อาการสฺส อิการาเทโสฯ ธิยติ ฐเปติ เอการมฺมเณ สมฺปยุตฺตธเมฺมติ ธิติ, จิเตฺตน โยเคเนวโส เอกา รมฺมเณ ปติฎฺฐาปนวเสน จิตฺตสฺส อารมฺมเณ นิจฺจลภาเวน ปติฎฺฐาเปตีติ อโตฺถฯ ธิติ อสฺส อตฺถีติ ธิติมา, พุโทฺธฯ โส หิ ยถา มหาเมรุ จตูหิ ทิสาหิ ภุสํ อาคเตหิ วาเตหิ น สมิญฺชติ, เอวํ ปฎิปเกฺขหิ มิจฺฉาวาท วาเตหิ จ อิฎฺฐานิฎฺฐารมฺมเณหิ จ ลาภาลาภ ยสายส นินฺทา ปสํส สุขทุกฺขสงฺขาเตหิ โลกธเมฺมหิ จ น สมิญฺชติ, สมาธิวโนฺตเยว โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ

อณฺญธารโกติ อรหตฺตผลหารโกฯ วิมุตฺติสงฺขาตํ อรหตฺตผลเสตจฺฉตฺตํ ธาเรโนฺต วาฯ ชานาติ ปฐม มเคฺคน ทิฎฺฐสจฺจสฺส อามริยาทํ อนติกฺกมิตฺวา วาติ อณฺญํ, อรหตฺตผลํฯ อาปุพฺพญาธาตุ กฺวิฯ อาสโทฺท มริยาทโตฺถฯ สํโยคปรตฺตา อาการสฺส รโสฺส, ตํ ธาเรตีติ อณฺญธารโกฯ อณฺญสทฺทูปปทธรธาตุ ณฺวุฯ **สํสาเร**ติ ขนฺธธาตุอายตนานํ อโพฺพจฺฉินฺนํ ปวตฺตมาเน สํสารวเฎฺฎฯ

วุตฺตญฺหิ **อฎฺฐกถายํ** –

> ‘‘ขนฺธานญฺจ ปฎิปาฎิ, ธาตุอายตนาน จ;
> อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, สํสาโรติ ปวุจฺจตี’’ติฯ

ขนฺธธาตุอายตนานํ อณฺญมณฺญสมฺพเนฺธน สํปุนปฺปุนํ สรติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ สํสาโรฯ สํปุพฺพสรธาตุ คติมฺหิ ณฯ อถ วา ขนฺธายตนธาตุโย สํ อโพฺพจฺฉินฺนํ สรนฺติ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติ เอตฺถาติ สํสาโรติ วจนโตฺถ กาตโพฺพ, ตสฺมึฯ **อนุโภสี**ติ อนุปุนปฺปุนํ อภุญฺชิ, อเวทยีติ อโตฺถฯ **กายิกน**ฺติ กาเย สรีเร ปวตฺตํ กายิกํฯ **เจตสิกน**ฺติ เจตสิ ปวตฺตํ เจตสิกํฯ ตํ ปน ปททฺวยํ ทุกฺขนฺติปเท วิเสสนํฯ **ทุกฺขน**ฺติ วฎฺฎทุกฺขํฯ ทุกฺขนํ ทุกฺขํ, อถ วา ทุกฺขยตีติ ทุกฺขํ, ทุกฺขธาตุ อฯ อิทํ ปน นิพฺพจนํ การิตวเสน วุตฺตํฯ ยสฺส อุปฺปชฺชติ, ตํ ทุกฺขิตํ กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ **โลกโต**ติ สตฺตโลกเหตุฯ โลกิยนฺติ ปวตฺตนฺติ เอตฺถ ปุญฺญาปุญฺญานิ ตพฺพิปาโก จาติ โลโกฯ โลกธาตุ ณฯ อถ วา กุสลาทีนิ ลาติ คณฺหาตีติ โลโกฯ ลาธาตุ โอกปจฺจโยฯ สตฺต โลโกว ลพฺภติฯ ธิติมา อณฺญธารโก โย พุโทฺธ สํสารวเฎฺฎ นิมุคฺคานํ สตฺตานมนุทยาย สํสารวฎฺฎทุกฺขโต ปโมเจตุกาโม กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺขฺเยฺยานิ อติทุกฺกรานิ สมตึสปารมิโย ปญฺจ มหา ปริจฺจาเค จ กโรโนฺต สตฺตโลกเหตุ กายิกํ เจตสิกํ สํสารวฎฺฎทุกฺขํ อนุภวสีติ วุตฺตํ โหติฯ **ตน**ฺติ ตาทิสํ พุทฺธํฯ **วเนฺท**ติ วนฺทามิฯ

นรเทวมงฺคลนฺติ นรเทวานํ มงฺคลภูตํฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถฯ นิรยํ เนติ ปาปุณาตีติ นโร, มนุโสฺสฯ นิธาตุ ปาปุเนน อโรฯ อริยมนุโสฺส ปน ภูตปุพฺพคติก นเยน นโร นามาติฯ อถ วา เสฎฺฐภาวํ เนตีติ นโร, อุตฺตมํ ปพฺพชฺชํ เนตีติ อโตฺถฯ **วิมานวตฺถุอฎฺฐกถายํ** ปน เชฎฺฐภาวํ เนตีติ นโรฯ ปุตฺตภาตุภูโตปิ หิ ปุคฺคโล มาตุเชฎฺฐภคินีนํ ปิตุฎฺฐาเน ติฎฺฐติ, ปเคว ภตฺตุภูโต อิตราสนฺติ วุตฺตํฯ **วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกายํ** ปน นรตีติ นโร, ปุริโสฯ ยถา หิ ปฐมปกติภู

โต สโตฺต อิตราย ปกติยา เสฏฺฐเฏฺฐน ปุริอุเจฺจ ฐาเน เสติ ปวตฺตตีติ ปุริโสติ วุจฺจติ, เอวํ นยนเฏฺฐน นโรติ วุจฺจติฯ ปุตฺตภาตุ ภูโตปิ หิ ปุคฺคโล มาตุเชฏฺฐภคินีนํ ปิตุฐาเน ติฏฺฐติฯ ปเคว อิตรา อิตราสนฺติ วุตฺตํฯ ตสฺมา อิธ ปน นรนฺติ สามเญฺญน วุตฺตมฺปิ วิเสเสน ปุริสนรนฺติ วิญฺญายติ ปธานนเยน คหณสฺส ยุตฺตตฺตาฯ ทิพฺพนฺติ กามคุณ ฌานาภิญฺญาจิตฺติสฺสริยาทีหิ กีฬนฺตีติ เทวาฯ ทิวุธาตุ ณฯ อถ วา สรีราลงฺการชุติยา ทิพฺพนฺตีติ เทวาฯ เทวา จ นาม ติวิธา โหนฺติ สมฺมุติเทวา, อุปปตฺติเทวา, วิสุทฺธิเทวา จาติฯ ตตฺถ มหาสมฺมตกาลโต ปฏฺฐาย โลเกน เทวาติ สมฺมตตฺตา ราชาโน เทวิโย ราชกุมารา จ สมฺมุติเทวา นามฯ เทวโลเก อุปปนฺนา อุปปตฺติเทวา นามฯ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธขีณาสวา วิสุทฺธิเทวา นามฯ อิธ ปน อุปปตฺติเทวา อธิเปฺปตาฯ

มงฺคลนฺติ มงฺคลภูตํฯ ตนฺติปเท วิเสสนํฯ มงฺคนฺติ วเฑฺฒนฺติ สพฺพสมฺปตฺตีหิ สตฺตานํ เอเตนาติ มงฺคโล, พุโทฺธฯ มงฺคล ธาตุ วฑฺฒเน อโลฯ อถ วา มงฺคํ วุจฺจติ ปาปํ, ตํ เวเนยฺยานํ เทสนาย ลุนาติ ฉินฺทตีติ มงฺคโล, พุโทฺธฯ มงฺคสทฺทูปปทลุธาตุ กฺวิฯ นรา จ เทวา จ นรเทวา, เตสํ มงฺคโล นรเทวมงฺคโล, พุโทฺธฯ โส ปน มนุสฺสเทวพฺรหฺมานํ ปูชนียตฺตา จ สเงฺข, จกฺกํ, ปุณฺณกุโมฺภ, ครา, สิรี, เสตจฺฉตฺตํ, องฺกุโส, ธชํ, โสวตฺติกญฺจาติ อฏฺฐหิ โลกิยมงฺคเลหิ เสฏฺฐตฺตา อุตฺตมตฺตา จ มงฺคโล นามาติ วุจฺจติ, ตสฺมา พุทฺธสฺส นรเทวมงฺคลนฺติ โถเมตีติ อธิปฺปาโยติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ ธิติมา สมาธิวโนฺต อณฺญูธารโก อรหตฺตผลธารโก อรหตฺตผลเส ตจฺฉตฺตํ ธาเรโนฺต วา, โย ยาทิโส พุโทฺธ, สํสาเร สํสารวเฏฺฏ, กายิกํ กาเย ปวตฺตํ ทุกฺขญฺจ วฏฺฏทุกฺขญฺจ เจตสิ ปวตฺตํ ทุกฺขญฺจ วฏฺฏทุกฺขญฺจ, โลกโต โลกเหตุ, อนุโภสิ ปุนปฺปุนํ อภวสิ อเวทยิ, นรเทวมงฺคลํ นรเทวานํ มงฺคลภูตํ, ตํ ตาทิสํ พุทฺธํ อหํ วเนฺท วนฺทามีติฯ

ตติยวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. พาตฺตึสติลกฺขณจิตฺรเทหํ,
เทหชฺชุตินิคฺคตปชฺชลนฺตํ;
ปญฺญาธิติสีลคุโณฆวินฺทํ,
วเนฺท มุนิมนฺติมชาติยุตฺตํฯ

๔. เอวํ ตติยคาถาย พุทฺธสฺส นตฺวา อิทานิ พาตฺตึสติลกฺขณจิตฺรเทหนฺตฺยาทีหิ ฉหิ คุเณหิ โถมิตฺวา มุนิโน วนฺทิตุกาโม **พาตฺตึสติ ลกฺขณ จิตฺร เทห** นฺตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน ต ช ช คณ ครุทฺวย ยุตฺตตฺตา เอกาทสกฺขเรหิ ลกฺขิตา อุปฏฺฐิตา คาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** ตฺชา ชฺคา ครุนายมุปฏฺฐิตา สา''ติฯ ตสฺสโตฺถฯ ยสฺสํ ปฏิปาทํ ตฺชา ตชคณา จ ชฺคาชคณครู จ ครุนา ปาทนฺตครุนา เจ ยุตฺตา, สา อยํ คาถา อุปฏฺฐิตา นามาติฯ เอตฺถ จ เอก ครฺเก สติปิ ทฺวิครุเกปิ ลกฺขณสมานตฺตา อุปฏฺฐิตา คาถา นามาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ตตฺถ **พาตฺตึสติ ลกฺขณ จิตฺร เทห**นฺติ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ วิจิตฺรํ สรีรวนฺตํฯ เอตฺถ จ ทฺวีหิ อธิกํ ตึสํ พาตฺตึสติฯ ทฺวิสทฺทสฺส พาเทโสฯ ลกฺขิยติ ลกฺขิตพฺพํ พุทฺธสรีรํ เอเตนาติ ลกฺขณํฯ ทิหติ อุปจยติ วฑฺฒติ วา เอตฺถ กุสลา กุสลนฺติ เทหํ, สรีรํฯ ทิหธาตุ อุปจเย วฑฺฒเน วา ณฯ พาตฺตึสติ มหาปุริสลกฺขเณหิ จิตฺรํ วิจิตฺรํ เทหํ สรีรํ ยสฺส โสติ พาตฺตึสติลกฺขณจิตฺรเทโห, มุนิ ลพฺภติฯ

อิทํ ปเนตฺถ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณสรูปสฺส **สเงฺขป ทสฺสนํฯ** สุปฺปติฏฺฐิตปาโท จ, อายตปณฺหิ, ทีฆงฺคุลิ, มุทุต ลุณหตฺถปาโท, ชาลหตฺถปาโท, อุสฺสงฺขปาโท, เอณิชงฺโฆ, ฐิต

โกว อโนนมโนฺต อุโภหิ ปาณิตเลหิ ชาณุ กานิ ปริมสติ ปริมชฺชติ, โกโสหิตวตฺถคุโยฺห, สุว ณฺณ วโณฺณ กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ, สุขุมจฺฉวี, เอเกกโลโม, อุทฺธคฺคโลโม, พฺรหฺมุชุคโตฺต, สตฺ ตุสฺสโท, สีหปุพฺพทฺธ กาโย, จิตนฺตรํโส, นิโคฺรธปริมณฺฑโล, สมวฏฺฏกฺขโนฺธ, รสคฺครสี, สีห หนุ, จตฺตาลีสทโนฺต, สมทโนฺต, อวิรฬทโนฺต, สุสุกฺกทาโฐ, ปหูตชิโวฺห, พฺรหฺมสฺสโร กรวีก ภาณิ, อตินีลเนโตฺต, โคปขุโม, อุณฺณา ภมุ กนฺตเร ชาโต, อุณฺหีสสีโส จาติ ทฺวตฺตึสวิธานิ โหนฺติ มหาปุริสลกฺขณานิฯ

เตน วุตฺตํ ปาเถยฺยวคฺเค **ลกฺขณสุเตฺต** “กตมานิ ตานิ ภิกฺขเว ทฺวตฺตึสมหาปุริสสฺส มหาปุริสลกฺขณานิ, เยหิ สมนฺนาคตสฺส มหาปุริสสฺส เทฺว คติโย ภวนฺติ, อนญฺญาฯ สเจ อคารํ อชฺฌาวสติ ราชา โหติ จกฺกวตฺติ…เป…. สเจ โขปน อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชติ, อรหํ โหติ สมฺมา สมฺพุโทฺธ โลเก วิวฏฺฏจฺฉโท ๑. อิธ ภิกฺขเว มหา ปุริโส สุปฺปติฏฺฐิตปาโท โห ติฯ ยมฺปิ ภิกฺขเว มหา ปุริโส สุปฺปติฏฺฐิตปาโท โหติฯ อิทมฺปิ ภิกฺขเว มหา ปุริสสฺส มหาปุริ สลกฺขณํ ภวติ ๒. ปุน จปรํ ภิกฺขเว มหาปุริสสฺส เหฏฺฐาปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานิ โหนฺติ สหสฺสารานิ สเนมิกานิ สนาภิกานิ สพฺพา การปริปูรานิฯ อิทมฺปิ ภิกฺขเว มหาปุริสสฺส มหาปุ ริส ลกฺขณํ ภวติ ๓. ปุน จปรํ ภิกฺขเว มหาปุริโส อายตปณฺหี โหติ ๔. ทีฆงฺคุลี โหติ ๕. มุทุ ตลุณ หตฺถปาโท โหติ ๖. ชาลหตฺถปาโท โหติ ๗. อุสฺสงฺขปาโท โหติ ๘. เอณิชโงฺฆ โหติ ๙. ฐิตโกว อโนนมโนฺต อุโภหิ ปาณิตเลหิ ชาณุกานิ ปริมสติ ปริมชฺชติ ๑๐. โกโสหิตวตฺถคุ โยฺห โหติ ๑๑. สุวณฺณวโณฺณ กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ ๑๒. สุขุมจฺฉวี โหติ สุขุมตฺตา ฉวิยา รโช ชลฺลํ กาเย น อุปลิมฺปติ ๑๓. เอเกกโลโม โหติ, เอเกกานิ โลมานิ โลมกูเปสุ ชาตานิ ๑๔. อุทฺธคฺคโลโม โหติฯ อุทฺธคฺคานิ โลมานิ ชาตานิ นีลานิ อญฺชนวณฺณานิ กุณฺฑลา วตฺตานิ ป ทกฺขิณาวตฺตกชาตานิ ๑๕. พฺรหฺมุชุคโตฺต โหติ ๑๖. สตฺตุสฺสโท โหติ ๑๗. สีหปุพฺพทฺธ กาโย โหติ ๑๘. จิตนฺตรํโส โหติ ๑๙. นิโคฺรธปริมณฺฑโล โหติ, ยาวตกฺวสฺส พฺยาโม, ตาว ตกฺวสฺส กาโย ๒๐. สมวฏฺฏกฺขโนฺธ โหติ ๒๑. รสคฺค สคฺคี โหติ ๒๒. สีหหนุ โหติ ๒๓. จตฺตา ลีสทโนฺต โหติ ๒๔. สมทโนฺต โหติ ๒๕. อวิรฬทโนฺต โหติ ๒๖. สุสุกฺกทาโฐ โหติ ๒๗. ป หูตชิโวฺห โหติ ๒๘. พฺรหฺมสฺสโร โหติ กรวีกภาณิ ๒๙. อตินีลเนโตฺต โหติ ๓๐. โคปขุโม โหติ ๓๑. อุณฺณา ภมุกนฺตเร ชาตา โหติ โอทาตา มุทุตูล สนฺนิภาฯ ยมฺปิ ภิกฺขเว มหาปุริ สสฺส อุณฺณา ภมุกนฺตเร ชาตา โหติ โอทาตา มุทุตูลสนฺนิภาฯ อิทมฺปิ ภิกฺขเว มหาปุริสสฺส มหาปุริสลกฺขณํ ภวติ ๓๒. ปุน จปรํ ภิกฺขเว มหาปุริโส อุณฺหีสสีโส โหติฯ ยมฺปิ ภิกฺขเว มหา ปุริโส อุณฺหีสสีโส โหติฯ อิทมฺปิ ภิกฺขเว มหาปุริสสฺส มหาปุริสลกฺขณํ ภวติฯ อิมานิ โข ตานิ ภิกฺขเว ทฺวตฺตึสมหาปุริสสฺส มหาปุริส ลกฺขณานี”ติฯ เอเตสํ ปน ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณานํ อโตฺถ ปจฺฉา อาวิภวิสฺสตีติฯ

เทหชฺชุตินิคฺคตปชฺชลนฺตนฺติ ภควโต รูปกายโต นิกฺขเนฺตหิ ฉพฺพณฺณรํสีสงฺขาเตหิ โอภาเสหิ ปริสมนฺตโต วิโชฺชตวนฺตํฯ ชวติ ทิพฺพตีติ ชุติฯ ชุธาตุติฯ นิคจฺฉติ นิจฺฉรตีติ นิคฺค ตา, รสฺมิฯ นิปุพฺพคมุธาตุ ตฯ ปกาเรน ชลเต ทิพฺพเต ปชฺชลนฺตํฯ เอตฺถ จ เทหนิคฺคตชุตีติ วตฺตเพฺพ ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ ปทวิปริยาเยน เทหชฺชุตินิคฺคตนฺติ วุตฺตํฯ ตสฺมา เทหโต นิคฺคตา ชุตีติ สมาโส ทฏฺฐโพฺพฯ เทหโต รูปกายโต นิคฺคเตหิ นิจฺฉเรหิ ชุตีหิ รํสีหิ ปชฺชลนฺตํ ยสฺส โสติ เทหชฺชุติ นิคฺคตปชฺชลโนฺต, มุนิ ลพฺภติฯ มุนิโน หิ ปุรตฺถิมกายโต ฉพฺพณฺณรสฺมิโย อุฏฺฐหิตฺวา อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺค เหสิฯ ปจฺฉิมกายโต ทกฺขิณหตฺถโต วามหตฺถโต ฉพฺพณฺณา รสฺมิโย อุฏฺฐหิตฺวา อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสิฯ อุปริ เกสนฺตโต ปฏฺฐาย สพฺพเกส วเตฺตหิ โมรคีววณฺณา รสฺมิ อุฏฺฐหิตฺวา คคนตเล อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสิฯ เหฏฺฐาปาท ตเลหิ ปวาฬวณฺณา รสฺมิ อุฏฺฐหิตฺวา ฆนปถวิยํ อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสิ, เอวํ สมนฺตา อสีติ

หตฺถมตฺตํ ฐานํ ฉพฺพณฺณา พุทฺธรสฺมิโย วิโชฺชตมานา วิปฺผนฺทมานา กญฺจนทณฺฑทีปิกาหิ นิจฺฉริตฺวา อากาสํ ปกฺขนฺทชาลา วิย จตุทฺทีปิก มหาเมฆโต นิกฺขนฺตวิชฺชุลตา วิย วิธาวิํสูติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺมา เทหชฺชุตินิคฺคตปชฺชลนฺตนฺติ โถเมตีติฯ

ปญฺญาธิติ สีล คุโณฆวินฺทนฺติ เอตฺถ ปญฺญาติ สพฺพญฺญุต ญาณํฯ ธิตีติ ฌานมคฺค ผลสมฺปยุตฺตสมาธิฯ สีลนฺติ ปเจฺจก พุทฺธาริยสาวเกหิ อสาธารณํ สุวิสุทฺธํ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ โอฆนฺติ สมูหํฯ วินฺทนฺติ ลทฺธํฯ ปกาเรน ยถาสภาวํ สพฺพเญยฺยธมฺมํ วา ชานาติ ปฏิวิชฺฌตีติ ปญฺญาฯ สพฺพญฺญุต ญาณํฯ ปปุพฺพญาธาตุ อฯ สา ปเนสา ปชานนลกฺขณา ปฏิเวธลกฺขณา โอภาสนลกฺขณา จ, วิสโยภาส รสา, อสโมฺมหปจฺจุปฏฺฐานา, สมาธิปทฏฺฐานาฯ ธิติสทฺทสฺส วจนโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ สีลตีติ สีลํฯ กายวจีกมฺมานิ สมฺมา ทหติ สมฺมา ฐเปตีติ อโตฺถฯ อถ วา สีลติ สมาธิยติ กายกมฺมาทีนํ สุสิลฺย ภาเวน น วิปฺปกิรตีติ สีลํ, สีลนฺติ สมาทหนฺติ จิตฺ ตํ เอเตนาติ วา สีลํ, จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ สีลธาตุ อฯ อิทํ ปน ปติฏฺฐาปนลกฺขณํ, ทุสฺสิลฺยวิทฺธํ สนรสํ อนวชฺชรสํ วา, โสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานํ, หิริโอตฺตปฺปปทฏฺฐานํฯ คุณสทฺทสฺส วจนโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ อุหนติ สมูหํ กโรติ เอตฺถ อวยวนฺติ โอโฆ, สมูโหฯ อุปุพฺพหนธาตุ ณฯ อุสฺส โอฯ หนสฺส โฆฯ **อภิธานปฺปทีปิกาฎีกายํ** ปน ‘‘อวยวํ พฺยปียติ คจฺฉตีติ โอโฆ’’ติ วุตฺตํฯ วินฺทนํลภนํ วินฺทํ, วินฺทิยิตฺถ ลพฺภิตฺถาติ วา วินฺทํ, ปญฺญา จ ธิติ จ สีลญฺจ ตํ คุณญฺจาติ ปญฺญาธิติสีลคุณา, เตสํ โอโฆ สมูโหติ ตถา, ตํ วินฺทํ ลภนํ ยสฺสาติ ปญฺญาธิติสีลคุโณฆวิ โนฺท, มุนิ ฯ อถ วา วินฺทํ ลภิตพฺพํ ปญฺญาธิติสีลคุโณฆํ เยนาติ ปญฺญาธิติสีลคุโณฆวิโนฺทฯ ตติยาพหุพฺพีหิ สมาโสยํฯ วินฺทานํ ลภิตพฺพานํ ปญฺญาธิติสีล สงฺขาตานํ คุณานํ สมูโห อตฺถี ติ อโตฺถฯ ตํฯ

วเนฺทติ อหํ วนฺทามิฯ **มุนิ**นฺติ พุทฺธํฯ มุนาติ ชานาติ ปริจฺฉินฺทติ วา หิตาหิตนฺติ มุนิ, พุโทฺธฯ มุนธาตุ ญาเณ อิฯ อถ วา มุนาติ ชานาติ อุโภ อเตฺถติ มุนิ, ขนฺธาทิ โลเก ตุลํ อาโร เปตฺวา มินโนฺต วิย อิเม อชฺฌตฺติกา ขนฺธา อิเม พาหิราติอาทินา นเยน อิธโลกตฺถญฺจ ปร โลกตฺถญฺจ ภควา ชานาตีติ อโตฺถฯ โส ปเนส อคาริยมุนิ, อนาคาริยมุนิ, เสขมุนิ, อเสขมุนิ, ปเจฺจกมุนิ, มุนิมุนิ จาติ อเนกวิโธฯ ตตฺถ อคาริยมุนีติ คิหิปิ อาคตผโล วิญฺญาตสาสโนฯ อ นาคาริยมุนีติ ตถารูโปว ปพฺพชิโตฯ เสขมุนีติ สตฺต เสกฺขาฯ อเสขมุนีติ ขีณาสโวฯ ปเจฺจก มุนีติ ปเจฺจกพุโทฺธฯ มุนิมุนีติ สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ เตสุ ปน อิธ มุนิมุนิ อธิเปฺปโต, ตํ มุนิํฯ **อนฺติมชาติยุตฺต**นฺติ อนฺติเมน จริมภเวน ยุตฺตํฯ อวสานํ อมติ คจฺฉตีติ อนฺตํฯ อมธาตุ ตฯ มสฺส โนฯ อเนฺต ภโว อนฺติโม, จริมภโวฯ ชานนํ นิพฺพตฺตนํ ชาติ, ขนฺธานํ ปวตฺติฯ กเมฺมน ชนิยติ นิพฺพตฺติยตีติ วา ชาติฯ อุปฺปตฺติภโว ลพฺภติฯ ชานิธาตุติฯ ธาตฺวนฺต โลโปฯ อนฺติมชาติยา ยุ โตฺตติ อนฺติมชาติยุโตฺต, มุนิฯ อายติญฺหิ ตีสุ ภเวสุ ปฏิสนฺธิชนกานํ สพฺพ กิเลสานํ โพธิ ปลฺลเงฺกเยว อคฺคมเคฺคน สมุจฺฉินฺทิตตฺตา ภควโต อนาคเต ปุนพฺภโว นตฺถิ, ตสฺมา อยํ อริย ชาติ ปจฺฉิมตฺตภาวยุโตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ

เตน วุตฺตํ **ธมฺมจกฺกปวตฺตนสุเตฺต** –

‘‘ญาณญฺจ เมทสฺสนํ อุทปาทิ, อกุปฺปาเม วิมุตฺติ, อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิทานิ ปุนพฺภ โว’’ติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ พาตฺติํสติลกฺขณจิตฺรํ เทหํ ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขเณหิ วิ จิตฺรํ รูปกายวนฺตํ, เทหชฺชุตินิคฺคต ปชฺชลนฺตํ รูปกายโต นิคฺคเตหิ ฉพฺพณฺณรํ สีหิ ปริสมนฺต โต วิโชฺชตวนฺตํ, ปญฺญาธิติสีลคุโณ ฆวินฺทํ ปญฺญาธิติสีลสงฺขตานํ คุณานํ สมูหํ ลภนวนฺตํ,

วินฺทิตพฺพานํ ปญฺญาธิติสีลสงฺขาตานํ คุณานํ สมูหวนฺตํ วา, อนุตฺตมชาติยุตฺตํ จริมภเวน จริมตฺตภาเวน วา ยุตฺตํ มุนึ พุทฺธํ อหํ ตีหิ ทฺวาเรหิ สกฺกจฺจํ วเนฺท วนฺทามีติฯ

จตุตฺถวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. ปาโตทยํ พาลทิวากรํว,
มเชฺฌ ยตีนํ ลลิตํ สิรีหิ;
ปุณฺณินฺทุสงฺกาสมุขํ อเนชํ,
วนฺทามิ สพฺพญฺญุมหํ มุนินฺทํฯ

๕. เอวํ จตุตฺถคาถาย พุทฺธํ วนฺทิตฺวา อิทานิ สิรีหิ ลลิตนฺตฺยาทีหิ จตูหิ คุเณหิ โถมิตฺวา วนฺทิตุกาโม **ปาโตทย**นฺตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน ต ต ช คณทฺวิครูหิ ยุตฺตตฺตา เอกาทสกฺขเรหิ ลกฺขิตา อินฺทวชิรา คาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** ‘‘อินฺทาทิกา ตา วชิรา ชคาโค’’ติฯ ตสฺสโตฺถ, ยสฺสํ ปฏิปาทํ ตา เทฺวต คณา จ ชคา ชคณ ครุ จ โค ครุ จ เจ ภวนฺติ, สา อินฺทา ทิกา อินฺทสทฺทอาทิกา วชิรา วชิราคาถา นามาติฯ

ตตฺถ **ปาโตทย**นฺติ เอตฺถ ปาโต อุทยนฺติ ปทเจฺฉโท กาตโพฺพฯ ปเค ปุพฺพณฺหสมเย ปาจีนโลกธาตุโต อุคฺคตนฺติ อโตฺถฯ ปาโต ปเค ปาจีนโลกธาตุโต อุเทติ อุคฺคจฺฉตีติ ปาโตทโย, สูริโยฯ ปาโตปุพฺพ อุทธาตุ อุคฺคมเน อโย, ตํ ปาโตทยํฯ **พาลทิวา กรํ วา**ติ พาลทิวากรํ อิวาติปทเจฺฉโทฯ พาลทิวากรํ วาติ นิคฺคตาภินวสูริยํ วิยฯ เอตฺถ จ พาโลติ สมฺปติ ชาโต ตรุณทารโก โปตโก วาฯ โส หิ พลติ อสฺสสิตปสฺสสิตมเตฺตน ชีวติ น เสเฏฺฐน ปญฺญาชีวิเตนาติ พาโล, ตรุณทารโกฯ พลธาตุ ปาณเน ชีวายํ วาฯ สูริยรํสินา ทิวติ ทิพฺพตีติ ทิวาฯ ทิวุธาตุ อฯ อถ วา ทียติ ขียติ อนฺธกาโร เอเตนาติ ทิวาฯ ทีธาตุ ขเย อ, วาคโมฯ ตํ กโรตีติ ทิวากโร, ทิวา ทิวเส วา กโร อาภา ยสฺสาติ ทิวากโร, สูริโยฯ พาลสทิโส ทิวากโร พาลทิวากโรฯ อถ วา พาโล อิว ทิวากโรติ พาลทิวากโร, นวุคฺคตสูริโยฯ โส ปน อากาเส นกฺขตฺตตารานํ มเชฺฌ สหสฺสรํสีหิ ลลติ วิลาสติ วิยาติ อโตฺถฯ

ยตีนนฺติ ภิกฺขูนํฯ เต หิ ยตนฺติ อุฎฺฐหนฺติ ฆฎนฺติ วายมนฺติ กุสเล ธเมฺมติ ยตีติ วุจฺจนฺติฯ ยต ธาตุ ปติยตเน วายาเม วา อิฯ อถ วา ยมนฺติ อุปรมนฺติ อกุสเล ธเมฺมติ ยตีติ วุจฺจนฺติฯ ยมุ ธาตุ อุปรเม อิฯ ธาตฺวนฺตโลโปฯ เตสํ ยตีนํฯ **ลลิต**นฺติ วิลาสิตํฯ ลลติ วิลาเสตีติ ลลิโต, มุนิฯ ลลธาตุ วิลาเส ตฯ ตํฯ **สิรีหี**ติ ภควโต กายงฺคโสภคฺคปเตฺตหิ สิรีหิ, พาตฺตึสลกฺขณาสีตฺยานุพฺยญฺชนฉพฺพณฺณรํสีสงฺขเตหิ สมฺปตฺติสิรีหิ วาฯ กตปุเญฺญ นิสฺสยตีติ สิรีฯ สิธาตุ เสวายํ รปจฺจโย อิตฺถิ ลิงฺคโชตกอีปจฺจโย จฯ กตปุเญฺญหิ เสวิยตีติ วา สิรี, สมฺปตฺติฯ **มูลฏีกายํ** ปน ‘‘สิรีติ ปญฺญาปุญฺญาน เมตํ อธิวจน’’นฺติ วุตฺตํฯ ยตีนํ ภิกฺขูนํ มเชฺฌ สิรีหิ ลลิตํ วิลาสิตนฺติ สมฺพโนฺธฯ เอตฺถ จ อิทํ วุตฺตํ โหติ, ยถา ปาโต อุทิโต อุคฺคโต สูริโย อากาเส นกฺขตฺตตารานํ มเชฺฌ สหสฺสรํสีหิ ลลติ วิลาสติ, เอวํ มุนิ โลเก ยตีนํ ภิกฺขูนํ มเชฺฌ พาตฺตึสลกฺขณา สีตฺยานุพฺยญฺชนฉพฺพณฺณรํสีหิ อลงฺกเตหิ สรีรโสภคฺค ปตฺตีหิ สมฺปตฺติสิรีหิ ลลติ วิลาสตีติฯ

ปุณฺณินฺทุสงฺกาสมุขนฺติ ปุณฺณจเนฺทน สทิสํ อานนสมฺปนฺนํฯ ยถา หิ จโนฺท กาฬปเกฺข ปาฏิปททิวสโต ปฏฺฐาย ทิเน ทิเน อูโน โหติ, เอวํ น มุนิโน มุขํ อานนํ อูนํฯ ภควโต ปน มุขํ นิจฺจํ ปริปุณฺณจนฺทมณฺฑลํ วิย อนูนํ หุตฺวา โสภติ, ตสฺมา ปุณฺณสเทฺทน วิเสเสตฺวา ปุณฺณินฺทุสงฺกาสมุขนฺติ โถเมติฯ โสฬสกเลหิ ปูเรตีติ ปุณฺณํฯ ปูรธาตุ ต, ตสฺส โณฺณฯ อิทติ

นกฺขตฺตตารานํ อิสฺสริยํ กโรตีติ อินฺทุ, อิทิธาตุ อิสฺสริยํ อุฯ ปุณฺณํ ปริปุณฺณํ อินฺทุ ปุณฺณินฺทุ, จโนฺทฯ สงฺกาสนฺติ สทิสํฯ สงฺกาสสโทฺท หิ อุปมาวาจโก นิปาโตฯ วุตฺตญฺหิ

สุโพธาลงฺกาเร –

> ‘‘อิวาทิ อิว วา ตุลฺย, สมานนิภสนฺนิภา;
> ยถา สงฺกาส ตุลิต, ปฺปกาส ปติรูปกา’’ตฺยาทิฯ

ปุณฺณจนฺทํ วิย มุขติ โสภตีติ มุขํ, อานนํฯ มุขธาตุ อฯ ปุณฺณินฺทุนา สงฺกาสํ สทิสํ มุขํ อานนํ ยสฺส โสติ ปุณฺณินฺทุสงฺกาสมุโข, มุนิโนฺทฯ ตํฯ มุนินฺทสฺส ปน ปุณฺณ จนฺทสฺส สหสฺสรํสีหิ สสฺสิริโก วิย ภิกฺขูนํ มเชฺฌ พาตฺตึส มหาปุริส ลกฺขณาสีตฺยานุพฺยญฺชน ปฏิมณฺฑิเตหิ สิรีหิ จ พฺยามปฺปภาปริกฺขิเตฺตหิ อาเวฬาเวฬา ยมกายมกา คุมฺพาคุมฺพา หุตฺวา วินิจฺฉรนฺตีหิ ฆนพุทฺธรสฺมิสงฺขาเตหิ อลงฺกิโต สสฺสิริกมุโข โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺมา ปุณฺณินฺทุสงฺกาสมุขนฺติ โถเมติฯ

อเนชนฺติ นิตฺตณฺหํฯ ลาภาลาภาทิํ ปฏิจฺจ เอชติ กมฺปตีติ เอชา, ตณฺหาฯ เอชธาตุ กมฺปเน อ, นตฺถิ เอชา ยสฺสาติ อเนโช, มุนิโนฺทฯ วุตฺตญฺหิ **มหานิเทฺทสปาฬิยํ** ‘‘ลาภาลาภยสายส นินฺทานินฺท สุขทุเกฺขหิ น อิญฺชตีติ อเนโช, ภควา ลพฺภตี’’ติฯ

สพฺพญฺญุนฺติ ปฏิวิทฺธ สพฺพเญยฺยธมฺมํฯ สงฺขรวิการลกฺขณนิพฺพาน ปญฺญตฺติวเสน ปญฺจวิธํ สพฺพํ เญยฺยธมฺมํ ชานาติ ปฏิวิชฺฌติ สีเลนาติ สพฺพญฺญู, มุนิโนฺทฯ สพฺพสทฺทูปปทญาธาตุ รูฯ เอตฺถ จ สเพฺพ สงฺขตธมฺมา สงฺขรา นาม สกสกปจฺจเยหิ สงฺขริยนฺตีติ กตฺวาฯ วิญฺญตฺติทฺวยํ ลหุตาทิตฺตยญฺจ วิกาโร นาม จตูหิ มหาภูเตหิ วิรูปํ กริยตีติ กตฺวาฯ วิญฺญตฺติทฺวยสฺส ยถากฺกมํ จิตฺตชวาโยธาตุ จิตฺตชปถวี ธาตูนํ วิเสสคุณตฺตา, ลหุตาทิตฺตยสฺส จ จิโตฺต ตฺวาหารชนิปฺผนฺนรูปานํ วิเสสคุณตฺตาฯ ผสฺสาทิธมฺมานํ ผุสนาทิลกฺขณญฺจ ปถวีธาตฺวาทีนํ กกฺขฬาทิลกฺขณญฺจ, จิตฺตสฺส อารมฺมณวิชานนลกฺขณญฺจ, นิพฺพานสฺส สนฺติลกฺขณญฺจ, รูปสฺส รุปฺปนลกฺขณญฺจ, นามสฺส นมนลกฺขณญฺจ, อนิจฺจตาทิตฺตยานิ จ อุปจยาทิจตฺตาริ ลกฺขณรูปานิ จ ลกฺขณานิ นาม ลกฺขิยนฺติ เอเตน ลกฺขิตพฺพา ธมฺมาติ กตฺวาฯ อสงฺขตธาตุนิพฺพานํ นาม วานํ วุจฺจติ ตณฺหา, ตโต นิกฺขนฺตนฺติ กตฺวาฯ ปริเจฺฉทรูปํ อิตฺถิปุริสาทิฆฏปฏาทโย สพฺพ โวหารตฺถา จ ปญฺญตฺติ นาม ปญฺญาปิยติ ปกาเรน ญาปิยตีติ กตฺวาฯ เอตฺถ จ สงฺขารนิพฺพานานิ ปรมตฺถธมฺมา โหนฺติฯ วิการาทีสุ ปน วิการลกฺขณานิ ปญฺญตฺติวิเสสตฺตา วิสุํ วุตฺตานิฯ อิเมหิ ทฺวีหิ วินิมุตฺตา ปน ปริเจฺฉทรูปา สพฺพโวหารตฺถา ปญฺญตฺตีติ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ **อปทาน อฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘สพฺพํ อตีตาทิเภทํ หตฺถามลกํ วิย ชานาตีติ สพฺพญฺญู’’ติ วุตฺตํฯ

สพฺพญฺญูติ จ กมสพฺพญฺญู, สกิํ สพฺพญฺญู, สตตสพฺพญฺญู, สตฺติ สพฺพญฺญู, ญาตสพฺพญฺญู จาติ ปญฺจวิธา โหติ สพฺพญฺญูฯ ตตฺถ ยถากฺกมํ สพฺพํ ชานนธโมฺม กมสพฺพญฺญู นามฯ เอกาวชฺชเนน ชวนวาเรน ชานิตพฺพํ จตุสจฺจธมฺมํ ชานนธโมฺม สกิํสพฺพญฺญู นามฯ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ นิยตารมฺมณตฺตํ ชานนธโมฺม สตตสพฺพญฺญู นามฯ เอกปฺปหาเรน สพฺพธมฺมํ ชานนสมโตฺถ ธโมฺม สตฺติสพฺพญฺญู นามฯ อาวชฺชนาเภเทน ชานิตพฺพํ สพฺพธมฺมํ ชานนธโมฺม ญาตสพฺพญฺญู นามฯ เตสุ จ สกิํ สพฺพญฺญู สตฺติสพฺพญฺญูวเสน เทฺว ธมฺมา มคฺคญาณานิเยวฯ ตทวเสสา สพฺพญฺญุตญาณานิ โหนฺติฯ ตํ สพฺพญฺญุํฯ

มุนินฺทนฺติ เอตฺถ มุนิสทฺทสฺส อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ มุนีนํ อิโนฺท อิสฺสโร มุนิโนฺท, ตํ มุนินฺทํ อหํ วนฺทามีติ สมฺพโนฺธติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ ปาโตทยํ ปเคว อุทยํ อุคฺคตํ, พาลทิวากรํว นวุคฺคตสูริยมาณโวอิว, ยตีนํ ภิกฺขูนํ มเชฺฌ สิรีหิ พาตฺตึสมหาปุริสลกฺขณา สีตฺยานุพฺยญฺชนสมฺปตฺติสงฺขาเตหิ สิรีหิ ลลิตํ วิลาสิตํ, ปุณฺณินฺทุสงฺกาสมุขํ ปุณฺณจเนฺทน สทิสํ อานนวนฺตํ, อเนชํ นิตฺตณฺหํ, โลกธเมฺมหิ อนิญฺชนํ วา, สพฺพญฺญุํ สพฺพธมฺม วิชานนฺตํ, มุนินฺทํ พุทฺธํ สกฺกจฺจํ ตีหิ ทฺวาเรหิ อหํ วนฺทามีติฯ

ปญฺจมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. อุเปตปุโญฺญ วรโพธิมูเล,
สเสนมารํ สุคโต ชินิตฺวา;
อโพชฺฌิ โพธึ อรุโณทยมฺหิ,
นมามิ ตํ มารชินํ อภงฺคํฯ

๖. เอวํ ปญฺจมคาถาย มุนินฺทํ วนฺทิตฺวา อิทานิ มารชินคุเณน โถมิตฺวา วนฺทิตุกาโม **อุเปตปุโญฺญ** ตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน ช ต ช คณ ทฺวิครุยุตฺตตฺตา เอกาทสกฺขเรหิ ลกฺขิตา อุเปนฺทวชิราคาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** ‘‘อุปาทิกา สาว ชตา ชคา โค’’ติฯ ตสฺส โตฺถ, ยสฺสํ ปฐฺปาทํ ชตา ชคณ ตคณา จ ชคา ชคณครู จ โค ครุ จ เจ สิยา, สาว สาคาถาเอว อุปาทิกา อุปสทฺทาทิกา อินฺทวชิราคาถา นามาติฯ

อุเปตปุโญฺญ โย สุคโต วรโพธิมูเล สเสน มารํ ชินิตฺวา อรุโณทยมฺหิ โพธึ อโพชฺฌิ มารชินํ อภงฺคํ, ตํ สุคตํ อหํ นมามีติ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ **อุเปตปุโญฺญ**ติ สมฺปนฺนทานสีลาทิปารมีปุญฺญวาฯ ทานสีลาทิ ปารมีปุเญฺญน สมนฺนาคโต วาฯ ทานสีลาทิปารมีปุเญฺญน อุเปโต สมฺเปโต อุปคโต สมฺปคโต สมฺปโนฺน สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถ, อุปโนฺน สมฺปโนฺน หุตฺวา เอติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ อุเปตํ, ปุญฺญํฯ อุปปุพฺพอิธาตุ คติยํ ตฯ ปุนาติ อตฺตโน การกนฺติ ปุญฺญํ, ปารมีปุญฺญํ ลพฺภติฯ ปุธาตุ ปีณเน โสธเน วา โณฺยฯ ตสฺส โญฺฯ ตตฺถ อตฺตโน การกนฺติ ปุนปฺปุนํ ปวตฺติยา สจิตฺตสนฺตติญฺจ สํชนิตปณีตรูปวิสเฏฺน สนิสฺสย รูปสนฺตติญฺจ ปุนาติ ปีเณติ โสเธติ วาติ อโตฺถฯ อยํ **ปฏิสมฺภิทามคฺคคณฺฐิปเท** วุโตฺตฯ ปูเรติ อชฺฌาสยนฺติ วา ปุญฺญํฯ ปูรธาตุ ณฺยฯ โย ปุคฺคโล ปุญฺญํ กโรติ ตสฺส อชฺฌาสยํ ปูเรตีติ อโตฺถฯ

อถ วา ปุชฺชญฺจ ภวํ นิพฺพเตฺตตีติ ปุญฺญํฯ นิพฺพตฺติตทฺธิตายํฯ ปูช ปทํ ณฺยปจฺจโยฯ โย ปุญฺญํ กโรติ, ตสฺส ปูชิตพฺพํ ภวํ ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ เตน วุตฺตํ **สโมฺมหวิโนทนี อฏฺฐกถายํ** ‘‘ปุนาติ อตฺตโน การกํ ปูเรติ จสฺส อชฺฌาสยํ ปุชฺชญฺจ ภวํ นิพฺพเตฺตตีติ ปุโญฺญ’’ติฯ **มูลฏีกายญฺจ** ‘‘ปุนาตีติ โสเธติ อปุญฺญผลโต ทุกฺขสํกิเลสโต จ หิตชฺฌาสเยน ปุญฺญํ กโรตีติ ตํ นิปฺผาทเนน การกสฺสชฺฌาสยํ ปูเรตีติ ปุโญฺญฯ ปูรโก ปุชฺชนิพฺพตฺตโก จ นิรุตฺติลกฺขเณน ปุโญฺญติ เวทิตโพฺพ’’ติ วุตฺตํ ฯ **วิสุทฺธิมคฺคมหาฏีกายญฺจ**- ‘‘ปุนาติ อตฺตโน สนฺตานํ อปุญฺญผลโต ทุกฺขสํกิเลสโต จ วิโสเธตีติ ปุญฺญํฯ หิตสุขชฺฌาสเยน ปุญฺญํ กโรตีติ ตํนิปฺผาทเนน การกสฺส อชฺฌาสยํ ปูเรติ, ปุชฺชภวํ นิพฺพเตฺตตีติ วา ปุญฺญํฯ อิติ ปูรโก ปุชฺชนิพฺพตฺตโก จ นิรุตฺตินเยน ปุญฺญนฺติ เวทิตโพฺพ’’ติ วุตฺตํฯ อุเปตํ สมฺปนฺนํ ปุญฺญํ ปารมีปุญฺญํ ยสฺส โสติ อุเปตปุโญฺญ, สุคโต ลพฺภติฯ

วรโพธิมูเลติ อุตฺตมสฺส โพธิรุกฺขสฺส สมีเปฯ ตตฺถ **วโร**ติ วริตโพฺพ ปตฺถิตโพฺพ อิจฺฉิตโพฺพติ วา วโรฯ **โพธิมูเล**ติ เอตฺถ โพธีติ วุจฺจติ รุโกฺขปิ, มโคฺคปิ, สพฺพญฺญุตญาณมฺปิ, นิพฺพานมฺปิฯ ตตฺถ หิ โพธิรุกฺขมูเล ปฐมาภิ สมฺพุโทฺธติ จ, อนุตรา จ โพธิํ อนุตรา จ คยนฺติ จ อาคตฏฺฐาเน รุโกฺขฯ โพธีติ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณนฺติ อาคตฏฺฐาเน มโคฺคฯ ปโปฺปติ โพธิํ วรภูริ เมธโสติ อาคตฏฺฐาเน สพฺพญฺญุตญาณํฯ ปตฺวาน โพธิํ อมตํ อสงฺขตนฺติ อาคตฏฺฐาเน นิพฺพานํ โพธีติ วุจฺจติฯ อิธ ปน โพธิรุโกฺขติ อธิเปฺปโตฯ อยํ ปน เตสํ วจนโตฺถฯ พุชฺฌติ อพุชฺฌิ พุชฺฌิสฺสติ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ สพฺพํ เญยฺยธมฺมมฺปิ เอตฺถาติ โพธิ, โพธิรุโกฺขฯ พุธ ธาตุ ณิฯ พุชฺฌติ จตฺตาริ สจฺจานีติ โพธิ, มโคฺคฯ พุชฺฌติ สพฺพเญยฺยธมฺมนฺติ โพธิ, สพฺพญฺญุตญาณํฯ อริเยน พุชฺฌิตพฺพนฺติ โพธิ, นิพฺพานํ ลพฺภติฯ วโร อุตฺตโม โพธิรุโกฺขติ วรโพธิ, ตสฺส มูลํ สมีปํ วรโพธิมูลํ, ตสฺมิํฯ

สเสนมารนฺติ สห เสนาย ปวตฺตํ มารราชํฯ ตตฺถ สิยติ พนฺธิยตีติ เสนาฯ สิธาตุ พนฺธเนยุฯ ตาย สห ปวตฺตตีติ สเสโน, มารราชาฯ อนเตฺถ นิโยเชโนฺต คุณมารเณน สเตฺต มาเรตีติ มาโรฯ มรธาตุ ณฯ สตฺตานํ กุสลํ มาเรติ วินาเสตีติ วา มาโรฯ สเสโน จ โส มาโร จาติ สเสนมาโร, มารราชาฯ ตํ ฯ ชินิตฺวาติ ปเท กมฺมํฯ อุเปตปุโญฺญ โย สุคโตติ สมฺพโนฺธฯ สุคตสทฺทสฺส อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

ชินิตฺวาติ วิสาขปุณฺณมิยํ พุทฺธทิเน อนตฺถงฺคเตเยว สูริเย ปารมีปุญฺญเตเชน วิชยิตฺวาติ อโตฺถฯ **อโพชฺฌี**ติ ปฏิวิชฺฌิ อธิคมิ วาฯ **โพธิ**นฺติ อนุตฺตรํ สมฺมา สโมฺพธิํ, อรหตฺตมคฺคสพฺพญฺญุตญาณนฺติ อโตฺถฯ สพฺพญฺญุต ญาณปทฏฺฐานญฺหิ มคฺคญาณํ, มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ สพฺพญฺญุตญาณํ โพธีติ วุจฺจติฯ ตํ โพธิํฯ

อรุโณทยมฺหีติ อรุณอุทยมฺหีติ ปทเจฺฉโทฯ อรุณุคฺคมนเวลายนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ อาสมนฺตโต อาโลกํ กโรโนฺต อุนติ คจฺฉตีติ อรุโณฯ อาปุพฺพอุนธาตุ คติมฺหิ ณฯ อาการสฺส รโสฺสฯ รการาคโมฯ นสฺส โณฯ สูริยสฺส อุทยโต ปุเพฺพ อุคฺคตรํสิ อรุโณ นามาติ อโตฺถฯ วุตฺตญฺหิ ทสกนิปาต **องฺคุตฺตรปาฬิยํ** ‘‘สูริยสฺส ภิกฺขเว อุทยโต เอตํ ปุพฺพงฺคมํ เอตํ ปุพฺพนิมิตฺตํ ยทิทํ อรุณุคฺคํ, เอวเมว โข ภิกฺขเว กุสลานํ ธมฺมานํ เอตํ ปุพฺพงฺคมํ เอตํ ปุพฺพนิมิตฺตํ ยทิทํ สมฺมาทิฏฺฐี’’ติฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ **อภิธานปฺปทีปิกายํ** ‘‘สูรโสฺสทยโต ปุพฺพุ, ฏฺฐิตรํสิ สิยารุโณ’’ติฯ **อภิธานปฺปทีปิกาฏีกายํ** ปน ‘‘อรุณวณฺณตาย อรติ คจฺฉตีติ อรุโณ’’ติ วุตฺตํฯ อุเทติ อุคฺคจฺฉตีติ อุทโย, สูริโยฯ อุทิธาตุ อฯ อุทยสฺส สูริยสฺส อรุโณ อุคฺคตรํสีติ อรุโณทโยฯ ตสฺสํ อรุณุคฺคมนเวลายํฯ โพธิํ อโพชฺฌีติ สมฺพโนฺธฯ

ภควา หิ วิสาขปุณฺณมิยํ อนตฺถงฺคเตเยว สูริเย มารพลํ วิธเมตฺวา จีวรูปริ ปตมาเนหิ โพธิรุกฺขงฺกเรหิ รตฺตปวาฬปลฺลเวหิ วิย ปูชยมาโน รตฺติยา ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสริตฺวา มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธตฺวา ปจฺฉิมยาเม ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ อนุโลมปฏิโลมํ มนสิกริตฺวา อานาปานจตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตเทว ปาทกํ กตฺวา มหาวชิรญาณสงฺขาตํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อธิคเตน จตุตฺถมคฺคญาเณน สพฺพกิเลเส เขเปตฺวา ยทา อรุโณ อุคฺคมิสฺสติ, ตทา สพฺพญฺญุตญาณาทิสพฺพ พุทฺธคุเณ ปฏิวิชฺฌิ อธิคมีติ วุตฺตํ โหติฯ

มารชินนฺติ ปญฺจมารานํ วิชิตาวิํฯ เทวปุตฺต กิเลสาภิ สงฺขารขนฺธมจฺจุสงฺขาเต ปญฺจมาเร ชินาติ อชินิ ชินิสฺสตีติ มารชิโน, สุคโตฯ เทวปุตฺตกิเลสาภิสงฺขรสงฺขตํ มารตฺตยํ ชินาติ อชินิ, ขนฺธมจฺจุสงฺขตํ มารทฺวยํ อวสฺสํ ชินิสฺสตีติ อโตฺถฯ ยทิ เอวํ กสฺมา วิชิตาวินฺติ วุตฺตนฺติฯ อวิรุทฺธํ เอกเนฺตน ชิยมานตฺตาติฯ **อภงฺค**นฺติ สเสนมารสฺส ภญฺชิตุํ วิทฺธํสิตุํ อสมตฺถํฯ

ยสฺส กสฺสจิ ภณฺชิตุํ วิทฺธํสิตุํ อสมตฺถํ วาฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถฯ มาเรน เยน เกนจิ ภณฺชิตุํ น สโกฺกตีติ อภโงฺค, เตน วา น ภณฺชิยติ น วิทฺธํสิยตีติ อภโงฺค, สุคโตฯ นปฺุพฺพ ภนฺชธาตุ ตฯ ตสฺส ธาตฺวเนฺตน คการาเทโสฯ อถ วา ภนฺชติ วิทฺธํสตีติ ภโงฺค, มาโรฯ โย โกจิ วาฯ นตฺถิ ภโงฺค มาโร โย โกจิ วา ยสฺสาติ อภโงฺค, สุคโตฯ ตํ อภงฺคํฯ **ต**นฺติ สุคตํฯ มารชินํ อภงฺคํ ตํ สุคตํ อหํ นมามีติ สมฺพโนฺธฯ

อิมิสฺสํ ปน คาถายํ **เอกนิปาตชาตกฏฺฐกถายํ, อปทานฏฺฐกถายญฺจ** อาคตนเยน พุทฺธสฺส มารวิชยาทิํ โสตุชนานํ พหุสฺสุตตฺถํ สเงฺขเปน เวทิตพฺพํฯ โพธิ สโตฺต หิ มหาสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา หตฺถคตํ จกฺกวตฺติรชฺชํ เขฬปิณฺฑํ วิย อนเปกฺข ฉเฑฺฑตฺวา เอกูนติํสวเสฺส อาสฬฺหิปุณฺณมาย อุตฺตรสฬฺหนกฺขเตฺตน ยุเตฺต มหาภินิกฺขมํ นิกฺขมิตฺวา อโนมนทีตีเร ฆฏีการพฺรหฺมุนา ทินฺนํ อรหตฺต ธชภูตํ อฏฺฐปริกฺขารํ ปฏิคฺคเหตฺวา นิวาเสตฺวา สมณปพฺพชฺชํ กตฺวา ฉพฺพสฺสานิ ทุกฺกรการิกํ จริตฺวา นิโคฺรธรุกฺขมูเล เสนนิคเม เสนกุฎุมฺพิกสฺส ธีตราย สุชาตาย สห สตสหสฺสคฺฆิยา สุวณฺณปาติยา ทินฺนํ สพฺพํ อโปฺปทกํ มธุปายาสํ เอกฏฺฐิตา ลปกฺกปฺปมาณํ เอกูนปญฺญาสาโลปํ ปริภุญฺชิตฺวา สายนฺหสมเย เทวตาหิ อลงฺกเตน มเคฺคน โพธิรุกฺขาภิมุโข คจฺฉเนฺต อนฺตรมเคฺค โสตฺถิเยน นาม ติณหารเกน ทินฺนํ อฏฺฐมุฏฺฐิกติณํ คเหตฺวา โพธิมณฺฑํ อารุยฺห อิทํ ฐานํ สพฺพพุทฺธานํ อวิชหิตํ อจลฏฺฐานํ กิเลสภญฺชนฏฺฐานนฺติ ญตฺวา ตานิ ติณานิ อเคฺค คเหตฺวา จาเลสิฯ ตาวเทว จุทฺทสหโตฺถ ปลฺลโงฺก อโหสิฯ ตานิปิ ติณานิ ตถารูเปน สณฺฐาเนน สนฺตริํสุ สณฺฐหิํสุ วาฯ ยถารูปํ สุกุสโลปิ วิจิตฺตกาโร วา โปตฺถ ตาโร วา อาลิขิตุมฺปิ สมโตฺถ นตฺถิฯ โพธิ สโตฺต โพธิขนฺธํ ปิฏฺฐิโต กตฺวา ปุรตฺถาภิมุโข ทฬฺหมานโส หุตฺวา –

> ‘‘กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ, อฏฺฐิ จ อวสุสฺสตุ;
> อุปสุสฺสตุ นิเสสํ, สรีเร มํสโลหิต’’นฺติฯ

น เตฺวว สมฺมาสโมฺพธิํ อปตฺวา อิมํ ปลฺลงฺกํ ภินฺทิสฺสามีติ อสนิสตสนฺนิปาเตนปิ อเภชฺชรูปํ ตํ ปลฺลงฺกํ อภญฺชิตฺวา นิสีทิฯ ตสฺมิํ สมเย มาโร เทวปุโตฺต สิทฺธตฺถกุมาโร ‘‘มยฺหํ วสํ อติกฺกมิตุกาโม, น ทานิ อสฺส อติกฺกมิตุํ ทสฺสามี’’ติ มารพลสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา เอตมตฺถํ อาโรเจตฺวา มารโฆสนํ นาม โฆสาเปตฺวา มารพลํ อาทาย นิกฺขมิฯ สา มารเสนา มารสฺส ปุรโต ทฺวาทส โยชนา โหนฺติฯ ทกฺขิณโต จ วามโต จ ทฺวาทส โยชนาฯ ปจฺฉโต จกฺกวาฬปริยนฺตํ กตฺวา ฐิตา, อุทฺธํ นวโยชนุเพฺพธาฯ ยสฺสา อุนฺนาทนฺติยา อุนฺนาทสโทฺท โยชนสหสฺสโต ปฏฺฐาย ปถวีอุนฺทฺริยสโทฺท วิย สุยฺยติฯ อถ มาโร เทวปุโตฺต ทิยฑฺฒโยชนสติกํ คิริเมขลํ นาม หตฺถิํ อภิรูหิตฺวา พาหุสหสฺสํ มาเปตฺวา นานาวุธานิ อคฺคเหสิฯ อวเสสายปิ มารปริสาย เทฺว ชนา เอกสทิสํ อาวุธํ น คณฺหิํสุฯ นานปฺปการวณฺณา นานปฺปการ มุขา หุตฺวา มหาสตฺตํ อโชฺฌตฺถรมานา อาคมํสุฯ

ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตา ปน มหาสตฺตสฺส ถุติ โย วทมานา อฏฺฐํสุฯ สโกฺก เทวราชา วิชยุตฺตรสงฺขํ ธมมาโน อฏฺฐาสิฯ โส กิร สโงฺข วีสหตฺถสติโก โหติฯ สกิํ วาตํ คาหาเปตฺวา ธมโนฺต จตฺตาโร มาเส สทฺทํ กริตฺวา นิสฺสโทฺท โหติฯ มหากาฬนาค ราชา อติเรกปทสเตน วณฺณํ วทโนฺต อฏฺฐาสิฯ มหาพฺรหฺมา เสตจฺฉตฺตํ ธารยมาโน อฏฺฐาสิฯ มาร พเล ปน โพธิ มณฺฑลํ อุปสงฺกมเนฺต เตสํ เอโกปิ ฐาตุํ นาสกฺขิฯ สมฺมุข สมฺมุขฏฺฐาเนเนว ปลายิํสุฯ กาโฬ นาม นาคราชา ปถวิํ นิมุชฺชิตฺวา ปญฺจโยชนสติกํ มนฺตริกนาคภวนํ คนฺตฺวา อุโภหิ หเตฺถหิ มุขํ ปิทหิตฺวา นิปโนฺนฯ สโกฺก วิชยุตฺตรสงฺขํ ปิฏฺฐิยํ กตฺวา จกฺกวาฬมุข วฏฺฏิยํ อฏฺฐาสิฯ มหา

พฺรหฺมา เสตจฺฉตฺตํ โกฏิยํ คเหตฺวา พฺรหฺมโลกเมว อคมาสิฯ เอกเทวตาปิ ฐาตุํ สมตฺโถ นาม นาโหสิฯ มหาปุริโส เอกโกว นิสีทิฯ มาโรปิ อตฺตโน ปริสํ อาห ''ตาต สุโทฺธทนปุตฺเตน สิทฺธตฺเถน สทิโส อโญฺญ ปุริโส นาม นตฺถิ, มยํ สมฺมุขา ยุทฺธํ ทาตุํ น สกฺขิสฺสาม, ปจฺฉา ภาเคน ทสฺสามา''ติฯ มหาปุริโสปิ ตีณิ ปสฺสานิ โอโลเกตฺวา สพฺพเทวตานํ ปลายิตตฺตา สุญฺญานิ อทฺทสฯ ปุน อุตฺตรปเสฺสน มารพลํ อโชฺฌตฺถรมานํ ทิสฺวา ''อยํ เอตฺตโก ชโน มํ เอกกํ สนฺธาย มหนฺตํ วายามํ กโรติ, อิมสฺมิํ ฐาเน มยฺหํ มาตา วา ปิตา วา ภาตา วา อโญฺญ โกจิ ญาตโก วา นตฺถิ, อิมา ปน ทส ปารมิโยว มยฺหํ ทีฆรตฺตํ ปุฏฺฐปริชนสทิสา, ตสฺมา มยา ปารมิโยว ผลกํ กตฺวา ปารมิสเตฺถเนว ปหริตฺวา อยํ พลกาโย มยา วิทฺธํเสตุํ วฏฺฏตี''ติ ทส ปารมิโย อาวชฺชมาโน นิสีทิฯ

อถ มาโร เทวปุโตฺต เอเตเนว สิทฺธตฺถํ ปลาเปสฺสามีติ วาตมณฺฑลํ สมุฎฺฐาเปสิฯ ตงฺขณเญฺญเยว ปุรตฺถิมา ทิเภทา วาตา สมุฎฺฐหิตฺวา อฑฺฒโยชนเอกโยชน ทฺวิโยชนติโยชนปฺปมาณานิ ปพฺพตกูฏานิ ปทาเลตฺวา วนคจฺฉรุกฺขาทีนิ อุทฺธํ มูลานิ กตฺวา สามนฺตา คามนิคเม จุณฺณวิจุณฺณํ กาตุํ สมตฺถาปิ มหาปุริสสฺส ปุญฺญเตเชน มหานุภาเวน โพธิสตฺตํ ปตฺวา จีวรกณฺณมตฺตมฺปิ จาเลตุํ นาสกฺขิํสุฯ ตโต อุทเกน อโชฺฌตฺถริตฺวา มาเรสฺสามาติ มหาวสฺสํ สมุฎฺฐาเปสิฯ ตสฺสานุภาเวน อุปรูปริ สตปฏลสหสฺสปฏลาทิเภทา วฬาหกา อุฎฺฐหิตฺวา วสฺสิํสุฯ วุฎฺฐิธาราเวเคน ปถวี ภินฺนา อโหสิฯ วนรุกฺขาทีนํ อุปริภาเคน มหาเมโฆ อาคนฺตฺวา มหา สตฺตสฺส จีวเร อุสฺสาวพินฺทุคฺคหณมตฺตมฺปิ เตเมตุํ นาสกฺขิฯ ตโต ปาสาณวสฺสํ สมุฎฺฐาเปสิฯ มหนฺตานิ ปพฺพตกูฏานิ ธูมายนฺตานิ ปชฺชลนฺตานิ อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสตฺตสฺส ปาทมูเล ทิพฺพมาลาคุฬภาวํ อาปชฺชิํสุฯ ตโต ปหรวสฺสํ สมุฎฺฐาเปสิฯ เอกโตธารา อุภโตธารา อสิสตฺติขุรปฺปาทโย ธูมายนฺตา ปชฺชลนฺตา อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสตฺตํ ปตฺวา ทิพฺพปุปฺผานิ อเหสุํฯ ตโต องฺคารวสฺสํ สมุฎฺฐาเปสิฯ กิํสุกวณฺณา องฺคารา อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสตฺตสฺส ปาทมูเล ทิพฺพ ปุปฺผานิ หุตฺวา วิกิริํสุฯ ตโต กุกฺกุฬวสฺสํ สมุฎฺฐาเปสิฯ อจฺจุโณฺห อคฺคิวโณฺณ กุกฺกุโฬ อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสตฺตสฺส ปาทมูเล ทิพฺพจนฺทนจุณฺณํ หุตฺวา นิปตติฯ ตโต วาฬุกวสฺสํ สมุฎฺฐาเปสิฯ อติสุขุมวาฬิกา ธูมายนฺตา ปชฺชลนฺตา อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสตฺตสฺส ปาทมูเล ทิพฺพปุปฺผานิ หุตฺวา นิปติํสุฯ ตโต กลลวสฺสํ สมุฎฺฐาเปสิฯ ตํ กลลวสฺสํ ธูมายนฺตํ ปชฺชลนฺตํ อากาเส นาคนฺตฺวา โพธิสตฺตสฺส ปาทมูเล ทิพฺพวิเลปนํ หุตฺวา ปตติฯ ตโต อิมินา ภิํเสตฺวา สิทฺธตฺถํ ปลาเปสฺสามีติ อนฺธการํ สมุฎฺฐาเปสิฯ ตํ จตุรงฺคสมนฺนาคตํ อนฺธการํ วิย มหาตมํ หุตฺวา โพธิสตฺตํ ปตฺวา สูริยปฺปภา วิหตํ วิย อนฺตรธายติฯ

เอวํ มาโร อิมาหิ นวหิ วาตวสฺสปาสาณปหรองฺคาร กุกฺกุฬวาฬุก กลลอนฺธการวุฎฺฐีหิ โพธิสตฺตํ ปลาเปตุํ อสโกฺกโนฺต ''กิํ ภเณ ติฎฺฐถ อิมํ สิทฺธตฺถกุมารํ คณฺหถ หนถ ปลาเปถา''ติ ปริสํ อาณาเปตฺวา สยมฺปิ คิริเมขลสฺส หตฺถิโน ขเนฺธ นิสิโนฺน จกฺกาวุธํ อาทาย โพธิสตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ''สิทฺธตฺถ อุฎฺฐาหิ เอตสฺมา ปลฺลงฺกา, นายํ ตุมฺหากํ ปาปุณาติ, มยฺหํเอว ปาปุณาตี''ติ อาหฯ มหาสโตฺต ตสฺส วจนํ สุตฺวา อโวจ ''มาร เนว ตยา ทสปารมิโย ปูริตา, น อุปปารมิโย น ปรมตฺถ ปารมิโย นาปิ ปญฺจมหาปริจฺจาคา ปริจฺจตฺตา น ญาตตฺถจริยา น โลกตฺถจริยา น พุทฺธตฺถจริยา ปูริตา, สพฺพา ตา มยาเยว ปูริตา, ตสฺมา นายํ ปลฺลโงฺก ตุยฺหํ ปาปุณาติ, มยฺหเมว ปาปุณาตี''ติฯ มาโร กุโทฺธ โกธเวคํ อสหโนฺต มหาปุริสสฺส จกฺกาวุธํ วิสฺสเชฺชสิฯ ตํ ตสฺส ทสปารมิโย อาวชฺชนฺตสฺส อุปริภาเค มาลาวิตานํ หุตฺวา อฎฺฐาสิฯ ตํ กิร ขุรจกฺกาวุธํ อญฺญทา เตน กุเทฺธน วิสฺสฎฺฐํ เอกฆนปาสาณ ถเมฺภ วํสกฬีเร วิย ฉินฺทนฺตํ คจฺฉติฯ อิทานิ ปน ตสฺมิํ มาลาวิตานํ หุตฺวา ฐิเต อวเสสา มารปริสา อิทานิ ปลฺลงฺกโต วุฎฺฐาย

ปลายิสฺสตีติ มหนฺตมหนฺตานิ เสลกูฏานิ วิสฺสเชฺชสุํฯ ตานิปิ มหาปุริสสฺส ปารมิโย อาวชฺชนฺตสฺส มาลาคุฬภาวํ อาปชฺชิตฺวา ภูมิยํ ปติํสุฯ

เทวตา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ ฐิตา คีวํ ปสาเรตฺวา สีสํ อุกฺขิปิตฺวา ‘‘นฏฺโฐ วต โภ สิทฺธตฺถกุมารสฺส รูปคฺคปฺปตฺโต อตฺตภาโว, กิํ นุ โข กริสฺสตี’’ติ โอโลเกนฺติฯ ตโต มหาปุริโส ปูริตปารมีนํ โพธิสตฺตานํ อภิ สมฺพุชฺฌนทิวเส ปตฺตปลฺลงฺกํ มยฺหํว ปาปุณาตีติ วตฺวา ฐิตํ มารํ อาห ‘‘มาร ตุยฺหํ ทานสฺส ทินฺนภาเว โก สกฺขี’’ติฯ มาโร ‘‘เอตฺตกา ชนา สกฺขิโน’’ติ มาร พลาภิมุขํ หตฺถํ ปสาเรติฯ ตสฺมิํ ขเณ มารปริสาย ‘‘อหํ สกฺขี อหํ สกฺขี’’ติ ปวตฺตสโทฺท ปถวีอุนฺทฺริยสทฺทสทิโส อโหสิฯ อถ โข มาโร มหาปุริสํ อาห ‘‘สิทฺธตฺถ ตุยฺหํ ทานสฺส ทินฺนภาเว โก สกฺขี’’ติฯ มหาปุริโส ‘‘ตุยฺหํ ตาว ทานสฺส ทินฺนภาเว สเจตนา สกฺขิโนฯ มยฺหํ ปน อิมสฺมิํ ฐาเน สเจตโน โกจิ สกฺขี นาม นตฺถิฯ ติฏฺฐตุ ตาว เม อวเสสตฺตภาเวสุ ทินฺนทานํ, เวสฺสนฺตรตฺตภาเว ปน ฐตฺวา มยฺหํ สตฺตสตฺตก มหาทานสฺส ทินฺนภาเว อเจตนาปิ ฆนมหาปถวี สกฺขี’’ติ จีวรคพฺภนฺตรโต ทกฺขิณหตฺถํ นีหริตฺวา เวสฺสนฺตรตฺตภาเว มยฺหํ สตฺตสตฺตกมหาทานสฺส ทินฺนภาเว ตฺวํ สกฺขิ น สกฺขีติ มหาปถวิยาภิมุขํ หตฺถํ ปสาเรสิฯ มหา ปถวี ‘‘อหํ เต ทานสฺส สกฺขี’’ติ วิรวสหเสฺสน วิรวสตสหเสฺสน มารพลํ อวตฺถรมานา วิย อุนฺนทิฯ

ตโต มหาปุริเส ทินฺนํ เต สิทฺธตฺถ มหาทานํ อุตฺตมํ ทานนฺติ เวสฺสนฺตรทานํ สมฺมสเนฺต ทิยฑฺฒโยชนสติโก คิริเมขโล หตฺถี ชาณุเกหิ ปติฏฺฐาสิฯ มารปริสา ทิสาวิทิสา ปลายิํสุฯ เทฺว เอกมคฺเคน คตา นาม นตฺถิฯ สีสาภรณานิ เจว วตฺถาภรณานิ จ ปหาย สมฺมุข สมฺมุข ฏฺฐาเน ทิสาวิทิสาหิเยว ปลายิํสุฯ ตโต เทวสโงฺฆ ปลายมานํ มารพลํ ทิสฺวา มารสฺส ปราชโย ชาโตฯ สิทฺธตฺถกุมารสฺส ชโยฯ ชยปูชํ กริสฺสามาติ นาคา นาคานํ, สุปณฺณา สุปณฺณานํ, เทวตา เทวตานํ, พฺรหฺมาโน พฺรหฺมานํ เปเสตฺวา คนฺธมาลาทิ หตฺถา มหาปุริสสฺส สนฺติกํ โพธิปลฺลงฺกํ อาคมํสุฯ เอวํ คเตสุ จ ปเนเตสุ –

‘‘ชโย หิ พุทฺธสฺส สิรีมโต อยํ,
มารสฺส จ ปาปิมโต ปราชโย;
อุโคฺฆสิสุํ โพธิมเณฺฑ ปโมทิตา,
ชยํ ตทา นาคคณา มเหสิโนฯ

ชโย หิ พุทฺธสฺส สิรีมโต อยํ,
มารสฺส จ ปาปิมโต ปราชโย;
อุโคฺฆสิสุํ โพธิมเณฺฑ ปโมทิตา,
ชยํ ตทา สุปณฺณสงฺฆา มเหสิโนฯ

ชโย หิ พุทฺธสฺส สิรีมโต อยํ,
มารสฺส จ ปาปิมโต ปราชโย;
อุโคฺฆสิสุํ โพธิมเณฺฑ ปโมทิตา,
ชยํ ตทา เทวคณา มเหสิโนฯ

ชโย หิ พุทฺธสฺส สิรีมโต อยํ,
มารสฺส จ ปาปิมโต ปราชโย;
อุโคฺฆสิสุํ โพธิมเณฺฑ ปโมทิตา,
ชยํ ตทา พฺรหฺมคณาปิ ตาทิโน’’ติฯ

อวเสเสสุ ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ เทวตา มาลาคนฺธวิเลปเนหิ จ ปูชยมานา นานปฺปการ ถุติโย จ วทมานา อฏฺฐํสุฯ เอวํ อนตฺถงฺคเตเยว สูริเย มหาปุริโส มารพลํ วิธเมตฺวา จีวรูปริ ปต มาเนหิ โพธิรุกฺขงฺกุเรหิ รตฺตปวาฬปลฺลเวหิ วิย ปูชยมาโน ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาส ญาณํ อนุสฺสริตฺวา มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธตฺวา ปจฺฉิมยาเม ปฏิจฺจ สมุปฺปาเท ญาณํ โอตาเรสิฯ อถสฺส ทฺวาทสปทิกํ ปจฺจยา การํ วฏฺฏวิวฏฺฏวเสน อนุโลมโต ปฏิโลมโต สมฺม สนฺตสฺส ทสสหสฺสิโลกธาตุ อุทกปริยนฺตํ กตฺวา ทฺวาทสกฺขตฺตุํ สมฺปกมฺปิฯ มหาปุริเสน ปน ทสสหสฺสิ โลกธาตุํ อุนฺนาเทตฺวา อรุณุคฺคมนเวลายํ สพฺพญฺญุต ญาณํ ปฏิวิชฺฌีติ วุตฺตํ โห ติฯ อิธ ปน วุตฺตาวเสสํ ตาสุ จ โอโลเกตฺวา คเหตพฺพนฺติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ อุเปตปุโญฺญ สมฺปนฺน ทานาทิปารมีปุญฺญวา ทานาทิปารมีปุเญฺญน สมฺปโนฺน วา, โย สุคโต วรโพธิมูเล อุตฺตมสฺส โพธิรุกฺขสฺส สมีเป, สเสนมารํ เสนาย สห ปวตฺตํ มารราชํ, ชินิตฺวา ปารมีปุญฺญเตเชน วิชยิตฺวา, อรุโณทยมฺหิ วิสาขปุณฺณมิยํ อรุณุคฺคมนเวลายํ, โพธิํ อรหตฺตมคฺคญาณ สพฺพญฺญุตญาณสงฺขาตํ โพธิํ, อโพชฺฌิ ปฏิวิชฺฌิ อธิคมิ วา, มารชินํ ปญฺจมารานํ วิชิตาวิํ, อภงฺคํ สเสนมาโร โย โกจิ วา ภินฺทิตุํ อสมตฺถํ ตํ สุคตํ อหํ นมามีติฯ

ฉฏฺฐมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. ราคาทิ เฉทามลญาณขคฺคํ,
สตีสมญฺญาผลกาภิคาหํ;
สีโลฆลงฺการวิภูสิตํ ตํ,
นมามิภิญฺญาวรมิทฺธุเปตํฯ

๗. เอวํ ฉฏฺฐมคาถาย สุคตํ วนฺทิตฺวา อิทานิ อรหตฺต มคฺคญาณาทีหิ จตูหิ คุเณหิ โถมิตฺวา วนฺทิตุกาโม **ราคาทิ**ตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน อินฺทวชิร อุเปนฺทวชิร คาถาทฺวยสฺส ลกฺขณสฺส มิสฺสกตฺตา เอกาทสกฺขเรหิ ลกฺขิตา อุปชาติคาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** ''อนนฺตโรทีริตลกฺขณา เจ, ปาทาวิมิสฺสา อุปชาติโย ตา''ติฯ ตสฺสโตฺถฯ ยสฺสา วุตฺติยา อนนฺตโร ทีริตลกฺขณา อนนฺตเร อุทีริตํ วุตฺตํ อินฺทวชิโรเปนฺท วชิรคาถานํ ลกฺขณวนฺตา ปาทา วิมิสฺสา สํสฏฺฐา เจ ภวนฺติ, ตา วุตฺติโย อุปชาติโย นามาติฯ

ตตฺถ **ราคาทิเฉทามล ญาณขคฺค**นฺติ เอตฺถ ราคอาทิเฉท อมลญาณขคฺคนฺติปทเจฺฉโทฯ ราคาทิกิเลสํ ฉินฺทนฺตํ มลวิร หิตํ อรหตฺตมคฺคญาณสงฺขาตํ อสิวนฺตนฺติ อโตฺถฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถฯ รูปาทีสุ รญฺชตีติ ราโคฯ รนฺชธาตุ ราเค ณฯ ราโค อาทิ เยสเนฺตติ ราคาทโย, กิเลสาฯ เต ฉินฺทตีติ ราคาทิเฉทํ, อรหตฺตมคฺคญาณํฯ อปายํ มลติ ธาเรตีติ มลํ, ราคาทิฯ อถวา มลติ สํกิลิสฺสติ เอเตนาติ มลํฯ มลธาตุ สํกิเลสเน อฯ มลโต วิรหิตํ อมลํ, ญาณํฯ จตฺตาริ สจฺจานิ ชานาติ ปฏิวิชฺฌตีติ ญาณํ, อรหตฺตมคฺคญาณํฯ ราคาทิเฉทญฺจ อมลญฺจ ตํ ญาณญฺจาติ ราคาทิเฉทามลญาณํฯ รุกฺขาทิํ ขคฺคติ ฉินฺทติ เอเตนาติ วา ขคฺคํ, ปกติอสิฯ ขคฺคํ วิยาติ ขคฺคํ, ญาณํฯ ราคาทิเฉทามลญาณสงฺขตํ ขคฺคํ ยสฺส โสติ ราคาทิเฉทามลญาณขโคฺค, พุโทฺธฯ ราคาทิกิเลสํ ฉินฺทเนฺตน มลวิร หิเตน อคฺคมคฺคญาณสงฺขเตน อสินา สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ ตํฯ

สตีสมญฺญา ผลกาภิคาหนฺติ เอตฺถ สติสมญฺญาผลก อภิคาหนฺติปทเจฺฉโทฯ สมฺมาสตินามิกํ ผลกํ ทฬฺหคาห กนฺติ อโตฺถฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถฯ สรณํ สติ, สรติ สมฺปยุตฺตธมฺมา เอ

ตายาติ, สรตีติ วา สติฯ สรธาตุติฯ อถ วา ปมาทํ สรติ หึสตีติ สติ, สมฺมาสติฯ สรธาตุ หึสายํ ติฯ สมฺมา อาชานาติ เอตายาติ สมญฺญา, สติอิติ สมญฺญา สติสมญฺญา, อสิอาทิสตฺถํ ผลติ นิวาเรตีติ ผลกํ, เขฏกํฯ ผลธาตุ นิวารเณ ณฺวุฯ สติสมญฺญํ ผลกํ อภิทฬฺหํ คณฺหตีติ สติสมญฺญาผล กาภิคาโห, พุโทฺธ ลพฺภติฯ ยถา หิ เสนาย ผลกํ อสิอาทิสตฺถํ รกฺขติ, เอวํ สติสํวโร จกฺขาทิ ทฺวาเรสุ รูปาทิอารมฺมณํ ปวิสิตุํ อทตฺวา รกฺขติฯ ตสฺมา ภควา สติธมฺมํ สพฺพากุสลานํ รกฺขกตฺตา สพฺพกุสล ธมฺมานํ อุปการตฺตา สพฺพตฺถานํ สาธกตฺตา จ สติผลกํ ทฬฺหํ คณฺหตีติ วุตฺตํ โหติฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อปฺปมาทมูลกา อปฺปมาท สโมสรณา, อปฺปมาโท เตสํ ธมฺมานํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ จฯ ‘‘สติํ ขฺวาหํ ภิกฺขเว สพฺพตฺถิกํ วทามี’’ติ จฯ

สีโลฆลงฺการวิภูสิตนฺติ สีลโอฆอลงฺการ วิภู สิตนฺติ ปทเจฺฉโทฯ วิสุทฺธสีลานํ สมูหสงฺขาเตน อลงฺกาเรน วิภูสิตนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ สีลนฺติ โลกุตฺตร สีลํฯ ตสฺส อโตฺถ เหฎฺฐา วุโตฺตเยวฯ ตํ ปน เจตนา สีลํ, เจตสิกํ สีลํ, สํวโร สีลํ, อวีติกฺกโม สีลญฺจาติ จตุพฺพิธํ โหติฯ ตตฺถ เจตนา สีลํ นาม ปาณาติปาตา ทีหิ วา วิรมนฺตสฺส วตฺตปฏิปตฺติํ วา ปูเรนฺตสฺส เจตนาฯ เจตสิกสีลํ นาม ปาณาติปาตาทีหิ วิรมนฺตสฺส วิรติฯ สํวโร สีลนฺติ เอตฺถ สํวโร ปาติโมกฺขสํวโร, สติ สํวโร, ญาณสํวโร, ขนฺติสํวโร, วีริยสํวโร จาติ ปญฺจวิโธ โหติ, สพฺพเมตํ สํวโร สีลํ นามฯ อวีติกฺกโม สีลํ นาม สมาทินฺนสีลสฺส กายิกวาจสิโก อนติกฺกโมติฯ วุตฺตเญฺหตํ **ปฏิสมฺภิทายํ** ‘‘กิํสีลนฺติเจตนา สีลํ, เจตสิกํ สีลํ, สํวโร สีลํ, อวีติกฺกโม สีล’’นฺติฯ อิธ ปน อวีติกฺกโม สีลํ นาธิเปฺปตํฯ กสฺมาฯ ภควโต สมาทินฺนสิกฺขาปทสฺส อภาวโตฯ พุทฺธานญฺหิ สิกฺขาปทํ นาม นตฺถีติฯ **โอโฆ**ติ สมูโหฯ โอฆสโทฺท หิ สมูหวาจโกฯ เตน วุตฺตํ **อภิธานปฺปทีปิกายํ** –

> ‘‘สมูโห คณสงฺฆาตา, สมุทาโย จ สญฺจโย;
> สโนฺทโห นิวโห โอโฆ, วิสโร นิกโร จโย’’ตฺยาทิฯ

อวหนติ คจฺฉติ ปวตฺตติ อวยวํ เอตฺถาติ โอโฆ, สมูโหฯ อวปุพฺพหนธาตุ คติมฺหิ โณฯ อวสฺส โอ, หนสฺส โฆฯ **อภิธานปฺปทีปิกาฎีกายํ** ปน ‘‘อวยวํ กตฺวา พฺยาปิยติ คจฺฉตีติ โอโฆ’’ติ วุตฺตํฯ สีลานํ โอโฆ สมูโห สีโลโฆฯ **อลงฺกาโร**ติ ปิฬนฺธโนฯ อลํ วิภุสํ ตํ สมงฺคี ปุคฺคลํ กโรติ อเนนาติ อลงฺกาโร, สีลํฯ อลํสทฺทูปปทกรธาตุ โณฯ สีโลโฆ เอว อลงฺกาโร สีโลฆาลงฺกาโร, เตน วิภู สิยตีติ สีโลฆลงฺการวิภูสิโต, พุโทฺธฯ เตน ปน อเญฺญหิ อสาธารเณน โลกุตฺตรสีลาลงฺกาเรน วิภูสิโตฯ น จีวราทินาลงฺกาเรนาติ อโตฺถฯ สีลาลงฺกาเรน หิ สทิโส อลงฺกาโร นาม นตฺถิฯ ตํ สีโลฆลงฺการวิภูสิตํฯ

นมามิภิญฺญาวรมิทฺธุเปตนฺติ เอตฺถ นมามิ อภิญฺญาวรํ อิทฺธิ อุเปตนฺติ ปทเจฺฉโทฯ ตตฺถ นมามีติ วนฺทามิฯ อภิญฺญาวรมิทฺธุเปตนฺติ อภิญฺญาสงฺขาตาย อุตฺตมาย อิทฺธิยา สมนฺนาคตนฺติ อโตฺถฯ อภิวิเสเสน ชานาตีติ อภิญฺญา, ฉพฺพิธํ ญาณํฯ ตญฺหิ อิทฺธิวิธทิพฺพโสต ปรจิตฺต วิชานน ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติ จุตูปปาต อาสวกฺขย ญาณวเสน ฉพฺพิธํ โหติฯ ตตฺถ อิทฺธิวิธญาณนฺติ เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหตีติอาทินยปฺปวเตฺต อิทฺธิวิเธ ชานน ญาณํฯ ทิพฺพโสต ญาณนฺติ ทูรสนฺติกาทิเภทสทฺทารมฺมณาย ทิพฺพโสตธาตุยา ชานนญาณํฯ ปรจิตฺตวิชานน ญาณนฺติ ปรสตฺตานํ จิตฺตปริเจฺฉทสฺส วิชานนญาณํฯ ปุเพฺพนิวาสา นุสฺสติญาณนฺติ อตฺตสนฺตาเน วุตฺถวเสน เจว โคจร นิวาสวเสน จ ปุเพฺพ อตีตภเวสุ ขนฺธาทีนํ อนุสฺสรณ สติยา สมฺปยุตฺตํ ญาณํฯ จุตูปปาตญาณนฺติ สตฺตานํ จุติยญฺจ อุปปาเต จ ชานนญาณํฯ เอตฺถ จ อฎฺฐกถาสุ จุตูปปาตญาณฎฺฐาเน ตสฺส สาธกตฺตา ทิพฺพจกฺขุญาณนฺติ วุตฺตํฯ อาสวกฺขยญาณนฺติ

สจฺจปริเจฺฉทสฺส ชานนํ อรหตฺต มคฺคญาณนฺติฯ วรนฺติ อุตฺตมํฯ อิทฺธีติ อิชฺฌนํ สมิชฺฌนํฯ อิชฺฌติ สมิชฺฌตีติ วา อิทฺธิฯ อิธธาตฺติฯ อภิญฺญาสงฺขาตาย วราย อิทฺธิยา อุเปโต สมุเปโต สมนฺนาคโตติ อภิญฺญาวรมิทฺธุเปโต, พุโทฺธฯ ตํ อภิญฺญาวรมิทฺธุเปตํฯ ตํ พุทฺธํ อหํ นมามีติ สมฺพโนฺธฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ ราคาทิเฉทามลญาณ ขคฺคํ ราคาทิกิเลสํ ฉินฺทนฺตํ มลวิรหิตํ อรหตฺตมคฺคญาณ สงฺขาตํ อสิวนฺตํ, สตีสมณฺญาผลกาภิคาหํ สมฺมา สตินามิกํ ผลกํ ทฬฺหคหณํ, สีโลฆลงฺการวิภูสิตํ สีลานํ สมูหสงฺขาเตน อลงฺกาเรน วิภูสิตํ, อภิญฺญา วรมิทฺธุเปตํ อภิญฺญาสงฺขาตาย วราย อุตฺตมาย อิทฺธิยา อุเปตํ สมุเปตํ สมนฺนาคตํ ตํ พุทฺธํ อหํ นมามีติฯ

สตฺตมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. ทยาลยํ สพฺพธิ ทุกฺกรํ กรํ,
ภวณฺณวาติกฺกมมคฺคตํ คตํ;
ติโลกนาถํ สุสมาหิตํ หิตํ,
สมนฺตจกฺขุํ ปณมามิ ตํมิตํฯ

๘. เอวํ สตฺตมคาถาย พุทฺธํ วนฺทิตฺวา อิทานิ มหากรุณา ทีหิ นวหิ คุเณหิ โถมิตฺวา วนฺทิตุกาโม **ทยาลย**นฺตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน ช ต ช รคเณหิ ยุตฺตตฺตา ทฺวาทสกฺขเรหิ ลกฺขิตา จตุปาทนฺตยมกา วํสฏฺฐคาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** ‘‘วทนฺติ วํสฏฺฐมิทํ ชตา ชรา’’ติฯ ตสฺสโตฺถ, ยสฺสํ ปฏิปาทํ ชตา ชตคณา จ ชรา ชรคณา จ เจ ภวนฺติ, อิทํ วุตฺตํ วํสฏฺฐํ วํสฏฺฐคาถา นามาติ มุนโย อิสโย วทนฺตีติฯ

ตตฺถ **ทยาลย**นฺติ มหากรุณาย จ, เมตฺตาย จ อาธารํฯ ทยาสโทฺท หิ กรุณาย จ, เมตฺตาย จ วตฺตติฯ อทยาปโนฺนติ เอตฺถ หิ กรุณาย วตฺตติฯ นิกฺกรุณิกตํ อาปโนฺนติ อโตฺถฯ ทยาปโนฺนติ เอตฺถ เมตฺตาย เมตฺตจิตฺตตํ อาปโนฺนติ อโตฺถฯ อิธ ปน ตทุภยมฺปิ วฏฺฏติฯ ตสฺมา ทยา จ ทยา จ ทยาติ สทฺทสรูเปกเสโส กาตโพฺพฯ วจนโตฺถ ปเนตฺถ เอวํ เวทิตโพฺพฯ ทยติ หึสติ การุณิกนฺติ ทยา, มหากรุณาฯ ทยธาตุ หึสายํ อฯ ยา กรุณา ยาว ยถาธิเปฺปตํ ปรสฺส หิตนิปฺผตฺตึ น ปาปุณาติ, ตาว การุณิกํ หึสตีติ อโตฺถฯ ทยติ หึสติ อปเนติ ปรทุกฺขนฺติ วา ทยาฯ อถ วา ทยติ อตฺตโน สุขมฺปิ ปหาย เขทํ คณฺหาติ สชฺชโน เอตายาติ ทยา, ทยติ อนุคฺคณฺหาติ ปาปชนมฺปิ เอตายาติ วา ทยา, ทยนฺติ คณฺหนฺติ โพธิสตฺตา สมฺมาสโมฺพธึ เอตายาติ วา ทยา, โพธิสตฺตา พุทฺธภาวาย อภินีหารกรณ กาเล หตฺถคตมฺปิ อคฺคผลํ ฉเฑฺฑตฺวา มหากรุณาย สํสารสาครโต สเตฺต สมุทฺธริตุกามา อนสฺสาส กรํ มหนฺตํ สํสารทุกฺขญฺจ ปจฺฉิมภเว สห อมต ธาตุปฏิลาเภน อเนกคุณสมลงฺกตํ สพฺพญฺญุตญาณญฺจ คณฺหนฺตีติ อโตฺถฯ ทยติ ททาติ สตฺตานํ อภยํ เอตายาติ ทยา, เมตฺตาฯ ทยธาตุ ทาเน อฯ ทยติ คจฺฉติ วิภาคํ อกตฺวา สเตฺตสุ สมํ ปวตฺตตีติ ทยาฯ ยถา อุทกํ สพฺพสเตฺตสุ สีเตน สมํ ผรติ รโชมลญฺจ ปวาเหติ, เอวํ เมตฺตา ปาปกลฺยาณชเนสุ วิภาคํ อกตฺวา สมํ ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ

อปโร นโยฯ ทยนฺติ อนุรกฺขนฺติ สเตฺต เอตาย, สยํ วา อนุทฺทยติ อนุทฺทยมตฺตเมว วา เอตนฺติ ทยา, กรุณาเมตฺตา ลพฺภนฺติฯ ตาย อาลยติ ปติฏฺฐติ เอตฺถาติ ทยาลโย, พุโทฺธฯ ภควา หิ เทวทตฺตาทีสุ วิโรธิ สเตฺตสุ จ อวิโรธิสเตฺตสุ โอรเส ราหุเล จ สมํ นิจฺจํ หิตชฺฌาสย

ตาย มหากรุณาย เมตฺตาย จ ฐิโต , ตสฺมา ทยาลยนฺติ โถเมตีติ วุตฺตํ โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ **อปทานปาฬิยํ** –

> ‘‘วธเก เทวทเตฺต จ, โจเร องฺคุลิมาลเก;
> ธนปาเล ราหุเล จ, สมจิโตฺต มหามุนี’’ติฯ

สพฺพธีติ สพฺพสฺมิํ อตฺตภาเวฯ พุทฺธภาวาย อภินีหารโต ปฎฺฐาย สพฺพตฺตภาเวสูติ อโตฺถฯ **ทุกฺกร**นฺติ ทุเกฺขน กริตพฺพํ ปญฺจมหาปริจฺจาคาทิกมฺมํ ทุเกฺขน กริตพฺพนฺติ ทุกฺกรํ, ปญฺจมหาปริจฺจาคาทิกมฺมํ ลพฺภติฯ เอตฺถ จ ปญฺจมหา ปริจฺจาโคติ ธนปริจฺจาโค, องฺคปริจฺจาโค, ปุตฺตปริจฺจาโค, ภริยปริจฺจาโค, ชีวิตปริจฺจาโค จาติ ปญฺจวิโธ โหติฯ ตตฺถ หตฺถิอสฺสทาสิทาสาทิ สวิญฺญาณกสฺส ธนสฺส วา มุตฺตามณิรชตาทิ อวิญฺญาณกสฺส ธนสฺส วา ปริจฺจาโค ธนปริจฺจาโค นามฯ หตฺถปาทจกฺขุกณฺณนาสาทิสรีราว ยวสฺส ปริจฺจาโค องฺคปริจฺจาโค นามฯ ปุตฺตสฺส จ ธีตุยา จ ปริจฺจาโค ปุตฺตปริจฺจาโค นามฯ ภริยาย ปริจฺจาโค ภริยปริจฺจาโค นามฯ ชีวิตินฺทฺริยปฎิพทฺธสฺส สรีรสฺส ปริจฺจาโค ชีวิตปริจฺจาโค นามฯ กิญฺจาปิ ปน ธนปริจฺจาคา ทโย ทานปารมิยํเยว อโนฺตคธา, ตถาปิ ปริจฺจาค วิเสสภาวทสฺสนตฺถเญฺจว สุทุกฺกรภาวทสฺสนตฺถญฺจ มหาปริจฺจาควเสน วิสุํ กตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **มหาปทานสุตฺตฎีกายํ** ปน ‘‘องฺคปริจฺจาโค, นยนปริจฺจาโค, อตฺตปริจฺจาโค, รชฺชปริจฺจาโค, ปุตฺตทารปริจฺจาโคติ อิเม ปญฺจมหาปริจฺจาคาฯ ตตฺถปิ กามํ องฺคปริจฺจาคาทโยปิ ทานปารมีเยวฯ ตถาปิ ปริจฺจาควิเสสภาวทสฺสนตฺถเญฺจว สุทุกฺกรภาวทสฺสนตฺถญฺจ มหาปริจฺจาคานํ วิสุํ คหณํฯ ตโตเยว จ องฺคปริจฺจาคโตปิ วิสุํ นยนปริจฺจาคคฺคหณํฯ ปริจฺจาคภาวสามเญฺญปิ รชฺชปริจฺจาค ปุตฺตทารปริจฺจาคคฺคหณํ กต’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํ ทุกฺกรํฯ อิทํ ปน กรนฺติ เอตสฺส กมฺมปทํฯ **กร**นฺติ กโรนฺตํ, กโรตีติ กโร, พุโทฺธฯ ตํฯ

ภวณฺณวาติกฺกมมคฺคตนฺติ เอตฺถ ภวอณฺณวอติกฺกมํ อคฺคตนฺติ ปทเจฺฉโทฯ ภวณฺณวาติกฺกมนฺติ กามรูปอรูปภวสงฺขตา อณฺณวา สมุทฺทโต อติกฺกนฺตํฯ ภวนฺติ สตฺตา เอตฺถาติ ภโวฯ อโณฺณ วุจฺจติ อุทกํฯ ตํ เอตสฺมิํ อตฺถีติ อณฺณวา, สมุโทฺทฯ ภวสงฺขาโต อณฺณโวติ ภวณฺณวา, มหาสมุโทฺทฯ พหูหิ อูมิเวคาทีหิ ภเยหิ โอกิโณฺณ วิย ติวิโธปิ ภโว พหูหิ ชาติชรามรณาทีหิ ทุกฺขภเยหิ โอกิโณฺณ โหติ, ตสฺมา ภวณฺณวาติ วุจฺจติฯ ตํ อติกฺกมิตฺถ อุตฺตริตฺถาติ ภวณฺณวาติกฺกโม, พุโทฺธฯ ตสฺส หิ คมฺภีเร มหาอุทกกฺขเนฺธ มหาสมุเทฺท อุทกํ อโพฺพจฺฉินฺนํ ปวตฺตติ สนฺทติอิว ติภวสงฺขเต สํสาเร ปฎิสนฺธิจุติโย อโพฺพจฺฉินฺนํ นิพฺพตฺตกานํ ทิยฑฺฒสหสฺสกิเลสานํ โพธิมเณฺฑ อรหตฺตมคฺคญาเณน อเสสํ วิทฺธํสิตตฺตา ตีสุ ภเวสุ ปุนพฺภโว นตฺถิฯ ตสฺมา พุทฺธํ ภวณฺณวาติกฺกมนฺติ อภิตฺถวิตุํ อรหตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ ภวณฺณวาติกฺกมํฯ

อคฺคตนฺติ สพฺพสตฺตานํ เสฎฺฐภาวํฯ อยํ ปเนตฺถ อคฺคสโทฺท อาทิโกฎิโกฎฺฐาสเสเฎฺฐสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส อชฺชตเคฺค ปาณุเปตํ สรณํ คตนฺติอาทีสุ อาทิมฺหิ ทิสฺสติฯ เตเนว องฺคุลเคฺคน ตํ องฺคุลคฺคํ ปรามเสยฺยาติอาทีสุ โกฎิยํฯ อนุชานามิ ภิกฺขเว วิหารเคฺคน วา ปริเวณเคฺคน วา ภาเชตุนฺติอาทีสุ โกฎฺฐาเสฯ อโคฺค หมสฺมิ โลกสฺสาติอาทีสุ เสเฎฺฐฯ สฺวายมิธปิ โสเยว ทฎฺฐโพฺพฯ เทวมนุสฺสานํ เสฎฺฐภาวํ อชติ คจฺฉตีติ อโคฺค, พุโทฺธฯ อสทิสเฎฺฐน คุณวิสิฎฺฐเฎฺฐน อสมสมเฎฺฐน จ อโคฺค เสโฎฺฐ นามาติ อโตฺถฯ อถ วา ทุลฺลภปาตุ ภาวโต อจฺฉริยมนุสฺสภาวโต พหุชนหิตสุขาวหโต อทุติยอสหายาทิภาวโต จ ภควา โลเก อโคฺค เสโฎฺฐ นามาติ อโตฺถฯ วุตฺตญฺหิ **องฺคุตฺตรปาฬิยํ** ‘‘ยาวตา ภิกฺขเว สตฺตา อปทา วา ทฺวิปทา วา จตุ

ปฺปทา วา พหุปฺปทา วา, ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติฯ อคฺคสฺส ภาโว อคฺคตํฯ ตํ ปน ค ตนฺติเอตสฺส กมฺมปทํฯ **คต**นฺติ ปตฺตํ, ปาปุณนฺตนฺติ อโตฺถฯ

ติโลกนาถนฺติ กามรูปอรูปสงฺขตานํ ติณฺณํ โลกานํ ปฏิสรณํฯ เอตฺถ จ โลกสทฺทสฺส อ โตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ ตโย โลกา ติโลกาฯ นาถสโทฺท ปน นิปฺผนฺนานิปฺผนฺนวเสน ทุวิโธ โหติฯ ตตฺถ อนิปฺผนฺนนาถสโทฺท ปฏิสรณโตฺถ โหติ สเงฺกตวเสนฯ ตถา หิ วุตฺตํ **อฎฺฐกถายํ** ‘‘สเงฺกตวจนํ สจฺจํ, โลกสมฺมุติการณ’’นฺติฯ ติโลกานํ นาโถ ปฏิสรโณติ ติโลกนาโถ, พุโทฺธฯ สพฺพานตฺถปริหาร ปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปรายนิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา จ สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตุปการิตาย อปริมิตนิรุปมปฺปภาวคุณวิเสสสมงฺคิตาย จ สพฺพสตฺตุตฺตโม ภควา อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ เอกปฏิสรโณ นามาติ อโตฺถฯ

นิปฺผนฺนนาถสโทฺท ปน ยาจเน, อุปตาเป, อิสฺสริเย, อาสีเส จาติ จตูสฺวเตฺถสุ วตฺตติฯ ตตฺถ ยาจเน นาถติ ยาจตีติ นาโถ, พุโทฺธฯ นาถธาตุ อฯ โส ปน เวเนยฺยสเตฺต อตฺตโน หิต กรเณ ยาจิตฺวาปิ นิโยเชตีติ อโตฺถฯ อถ วา ภควา สาธุ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเลน กาลํ อตฺตสมฺปตฺ ตึ ปจฺจเวเกฺขยฺยาติอาทินา สตฺตานํ ตํ ตํ หิตปฏิปตฺตึ ยาจิตฺวาปิ กรุณาย สมุสฺสาหิโต เต ตตฺถ นิโยเชติฯ ตสฺมา นาโถ นามาติ อโตฺถฯ อุปตาเป นาถติ เวเนยฺยคเต กิเลเส อุปตาเปตี ติ นาโถ, พุโทฺธฯ ธมฺมเทสนาย เวเนยฺยสนฺตาเน กิเลเส วิทฺธํสาเปตีติ อโตฺถฯ อิสฺสริเย นาถ ติ อิสฺสริยติ สเตฺตติ นาโถฯ ปรเมน ปน จิตฺติสฺสริเยน สมนฺนาคโต ภควา สพฺพสเตฺต ธเมฺมน อิสติ อภิภวตีติ อโตฺถฯ อาสีเส ปน นาถติ อาสีสตีติ นาโถฯ เวเนยฺยานํ หิตสุขํ เมตฺตาย นว เสน ปเตฺถตีติ อโตฺถฯ ติโลกานํ นาโถ ติโลกนาโถ, พุโทฺธฯ ตํ ติโลกนาถํฯ

สุสมาหิตนฺติ ลาภาลาภาทิโลกธเมฺมหิ อจล มานตฺตา สุนฺทรสมาธิวนฺตํฯ สํสมํ อาธิยติ เอการมฺมเณ สมฺปยุตฺตธเมฺม ฐเปติ เอเตนาติ สมาธิฯ สํปุพฺพ ธา ธาตุ อิฯ สุนฺทโร ปสโตฺถ วา สมาธิ สุสมาธิฯ ตํ อสฺส อตฺถีติ สุสมาหิโต, พุโทฺธฯ อสฺสตฺถฺยเตฺถ โตฯ ปพฺพโตติอาทีสุ วิยฯ ธสฺส โหฯ จตูหิ ทิสาหิ อาคเตหิ วาเตหิ อจลมาโน มหาเมรุปพฺพโต วิย ภควา ลาภาลาภาทิ โลกธเมฺมหิ จ มิจฺฉาวาท วาเตหิ จ อจลมาเนน สมาธินา สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ ตํ สุสมา หิตํฯ

หิตนฺติ มนุสฺสเทวพฺรหฺมสงฺขาตานํ สพฺพสตฺตานํ ปโยชน ธาเรนฺตํฯ การณานุรูปํ หิโนติ ปวตฺตตีติ หิตํ, ปโยชนํฯ หิธาตุ คติยํ ตฯ ตํ ธาเรตีติ หิโต, พุโทฺธฯ กิตนฺต สมาโสยํฯ หิตธรนฺ ติ วตฺตเพฺพ ฉนฺทานุรกฺขณตฺถาย อุตฺตร ปทโลเปน หิตนฺติ วตฺตพฺพํฯ ยถา สมชฺชนี ปทีโปติฯ อถ วา ทุกฺขํ หึสตีติ หิตํฯ หึสธาตุ หึสายํ ตปจฺจโยฯ ยถา จ พฺยาธิยา โอสมํ โรคีนํ หิตนฺติ วุจฺจติ, เอวํ ทุกฺขหนนโต หิตํ นาม โหติฯ สุขํ วิทธาตีติ วา หิตํฯ ธาธาตุ ธารเณ ตฯ ยถา จ รุธิรมํสาทิ ธาตุ วฑฺฒนํ รสายตนํ กิสฺสานํ หิตนฺติ วุจฺจติ, เอวํ สุขวหนโต หิตนฺติ วุจฺจติฯ ปโย ชนํ ตํ ธาเรตีติ หิโต, พุโทฺธฯ โส ปน ธมฺมเทสนาย เวเนยฺยชนานํ ทุกฺขาปนยนมฺปิ ญาณปริ ปาจนมฺปิ กตฺวา โลกิยโลกุตฺตรหิตสุขํ ธาเรตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ หิตํฯ

สมนฺตจกฺขุนฺติ เอตฺถ จกฺขุ นาม พุทฺธจกฺขุ, ธมฺมจกฺขุ, ญาณ จกฺขุ, สมนฺตจกฺขุ, ทิพฺพ จกฺขูติ ปญฺจวิธํ โหติฯ ตตฺถ อทฺทสํ โข อหํ ภิกฺขเว พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกนฺตติ อิทํ พุทฺธจกฺขุ นามฯ วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุนฺติ อิทํ เหฏฺฐิมมคฺคตฺต ยสงฺขาตํ ธมฺมจกฺขุ นามฯ จกฺขุํ อุทปาทีติ อิทํ ญาณจกฺขุ นามฯ สมนฺตจกฺขุ วุจฺจติ สพฺพญฺญุตญาณนฺติ อิทํ สมนฺตจกฺขุ นามฯ อทฺทสํ โข อหํ ภิกฺขเว ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธนาติ อิทํ ทิพฺพจกฺขุ นามฯ อิธ ปน

สมนฺตจกฺขุ อธิเปฺปตํฯ ปริสมนฺตโต สพฺพเญยฺยธมฺมํ ปสฺสนฺตํ สพฺพญฺญุตญฺญาณวนฺตนฺติ อ
โตฺถฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถฯ สมนฺตโต สพฺพเญยฺยธมฺมํ จกฺขติ ปสฺสตีติ สมนฺตจกฺขุ,
สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ จกฺขธาตุ อุฯ เตน วุตฺตํ **มหานิเทฺทสปาฬิยํ** ‘‘สมนฺตจกฺขุ วุจฺจติ
สพฺพญฺญุตญฺญาณ’’นฺติฯ สมนฺตจกฺขุ อสฺส อตฺถีติ สมนฺตจกฺขุ, พุโทฺธฯ วุตฺตเญฺหตํ **ปฏิสมฺภิท
ามเคฺค** –

> ‘‘น ตสฺส อทฺทิฏฺฐมิธตฺถิ กิญฺจิ,
> อโถ อวิญฺญาตมชานิตพฺพํ;
> สพฺพํ อภิญฺญาสิ ยทตฺถิ เนยฺยํ,
> ตถาคโต เตน สมนฺตจกฺขู’’ติฯ

ตสฺสโตฺถฯ ตสฺส ตถาคตสฺส อทฺทิฏฺฐํ อปสฺสนฺตํ กิญฺจิ ธมฺมชาตํ อิธโลเก น อตฺถิฯ อโถ
อวิญฺญาตํ อวิทิตํ อปากฏํ วา อชานิตพฺพํ ธมฺมชาตํ น อตฺถิฯ เนยฺยํ ญาตพฺพํ ยํ ธมฺมชาตํ
อตฺถิฯ สพฺพํ ตํ ธมฺมชาตํ ตถาคโต อภิญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิฯ เตน ตสฺมา ตถาคโต สมนฺตจกฺขุ นา
มาติฯ ตํ สมนฺตจกฺขุํฯ

ปณมามิ ตํมิตนฺติ เอตฺถ ปณมามิ ตํ อมิตนฺติ ปทเจฺฉโทฯ อมิตํ ตํ พุทฺธํ อหํ ปณมามีติ
สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ อมิตนฺติ อปริเมยฺยํ ญาเณน อปริจฺฉินฺนํ วา, สีลสมาธิ ปญฺญาทิคุณวนฺตํฯ
อมิตพฺพํ ญาเณน อปริจฺฉินฺทิตพฺพนฺติ วา อมิตํ, สีลาทิคุณํฯ นปุพฺพ มาธาตุ ปริมาเณ ตฯ ตํ
อสฺส อตฺถีติ อมิโต, พุโทฺธฯ ยถา หิ มหาสมุเทฺท น สุกรํ อุทกสฺส ปมาณํ คเณตุํ เอตฺตกานิ อุ
ทกาฬฺหกานีติ วา, เอตฺตกานิ อุทกาฬฺหกสตานีติ วา, เอตฺตกานิ อุทกาฬฺหกสหสฺสานีติ วา,
เอตฺตกานิ อุทกาฬฺหกสตสหสฺสานีติ วาติฯ อถ โข อสเงฺขฺยโยฺย อปฺปเมโยฺย มหาอุทกกฺข
โนฺธเตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉติ, เอวเมว พุทฺธสฺส น สุกรํ สีลาทิคุณสฺส ปมาณํ คเณตุํ เอตฺตกํ สีล
คุณํ, เอตฺตโก สมาธิคุโณ, เอตฺตกา ปญฺญาคุณาติอาทินาติฯ อถ โข อสเงฺขฺยโยฺย อปฺปเม
โยฺย มหาคุณกฺขโนฺธเตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ เตนวุตฺตํ **อปทานปาฬิยํ** –

> ‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ,
> กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
> ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร,
> วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตาน’’นฺติ จฯ

> ‘‘อสเงฺขฺยยฺยานิ นามานิ, สคุเณน มเหสิโน;
> คุเณน นามมุเทฺธยฺยํ, อปิ นามสหสฺสโต’’ติ จฯ

เตน พุทฺธํ อมิตนฺติ โถเมตีติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ ทยาลยํ มหากรุณาย เมตฺตาย อาธารํฯ สพฺพธิ สพฺพสฺมิํ
อตฺตภาเว, ทุกฺกรํ ทุเกฺขน กริตพฺพํ ปญฺจมหาปริจฺจาคาทิกมฺมํ กรํ กโรนฺตํ, ภวณฺณวาติกฺกมํ
ติภวสงฺขาตสมุทฺทโต อติกฺกนฺตํ, อคฺคตํ สพฺพสตฺตานํ เสฏฺฐภาวํ, คตํ ปตฺตํ, ติโลกนาถํ กาม
รูป อรูปสงฺขาตสฺส ติโลกสฺส ปฏิสรณํ, สุสมาหิตํ สุนฺทร สมาธิวนฺตํ, หิตํ สพฺพสตฺตานํ โลกิย
โลกุตฺตรสงฺขาตํ อตฺถธารณํ, สมนฺตจกฺขุํ ปริสมนฺตโต สพฺพเญยฺยธมฺมํ ปสฺสนฺตํ สพฺพญฺญุต
ญาณวนฺตํ, อมิตํ อปริเมยฺยํ สีลาทิคุณวนฺตํ, ตํ พุทฺธํ อหํ ปณมามิ วนฺทามีติฯ

๙. ตหึ ตหึ ปารมิสญฺจยํ จยํ,
คตํ คตํ สพฺภิ สุขปฺปทํ ปทํ;
นรานรานํ สุขสมฺภวํ ภวํ,
นมานมานํ ชินปุงฺควํ ควํฯ

๙. เอวํ อฏฺฐมคาถาย พุทฺธํ วนฺทิตฺวา อิทานิ ปารมิสญฺจยํ จยนฺตฺยาทีหิ ปญฺจหิ คุเณหิ โถมิตฺวา วนฺทิตุกาโม **ตหึ ตหึ ปารมิสญฺจยํจย**นฺตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน ชตชร คเณหิ ยุตฺตตฺตา ทฺวาทสกฺขเรหิ ลกฺขิตา สพฺพปาทาทฺยนฺตยมกา วํสฏฺฐคาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** ''วทนฺติ วํสฏฺฐมิทํ ชตา ชรา''ติฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

ตตฺถ **ตหึ ตหิ**นฺติ ตสฺมึ ตสฺมึ ภเว อตฺตภาเว วา, พุทฺธวรํ ปณิธานโต ปฏฺฐาย เตสุ เตสุ ภเวสุ อตฺตภาเวสุ วาติ อโตฺถฯ **ปารมิสญฺจย**นฺติ ทานาทิปา รมีนํ สมูหํฯ เอตฺถ จ ปารมี นาม ทานสีลเนกฺขมฺมปญฺญา วีริย ขนฺติสจฺจอธิฏฺฐานเมตฺตาอุเปกฺขาวเสน ทสวิธา โหติฯ วุตฺตญฺจ **พุทฺธวํเส** –

''ทานํ สีลญฺจ เนกฺขมฺมํ, ปญฺญา วีริเยน ปญฺจมํ;
ขนฺติสจฺจมธิฏฺฐานํ, เมตฺตุเปกฺขาติ เต ทสา''ติฯ

อยํ ปน ปารมีสทฺทสฺส วจนโตฺถฯ ทานสีลาทิคุณ วิเสสโยเคน สตฺตุตฺตมตาย มหาโพธิสโตฺต ปรโมฯ ตสฺส อยํ ภาโว กมฺมนฺติ วา ปารมี, ทานาทิ กฺริยาว ลพฺภติฯ สนฺตกภาวกมฺมตทฺธิเต ณปจฺจโยฯ อิตฺถิลิงฺคโชตก อีปจฺจโย จฯ อถ วา ทานาทีนิ ปูเรตีติ ปรโมฯ ทานาทิคุณานํ ปูรโก ปาลโก จ โพธิสโตฺตฯ ปูรธาตุ อมปจฺจโยฯ ปเร สเตฺต มวติ อตฺตนิ พนฺธติ คุณวิเสสโยเคนาติ วา ปรโม, โพธิสโตฺตฯ ปรสทฺทูปปท มฺธาตุ พนฺธเน กฺวิฯ ปรํ อติเรกํ มชฺชติ กิเลสมลโตติ วา ปรโมฯ ปรสทฺทูป ปท มชฺชธาตุ สํสุทฺธิยํ กฺวิฯ ปรสโทฺท อติเรกโตฺถฯ ปรํ เสฏฺฐํ นิพฺพานํ วิเสเสน มยติ คจฺฉตีติ วา ปรโมฯ ปรสทฺทูปปท มยธาตุ คติยํ กฺวิฯ ธาตฺวนฺตโลโปฯ ปร สโทฺท เสฏฺฐโตฺถฯ ปรํ โลกํ ปมาณภูเตน ญาณ วิเสเสน อิธโลกมิว มุนาติ ปริจฺฉินฺทตีติ วา ปรโมฯ ปรสทฺทูป ปท มุนธาตุ ปริจฺฉินฺทเน กฺวิฯ ปรํ อติ วิย สีลาทิคุณคณํ อตฺตโน สนฺตาเน มิโนติ ปกฺขิปตีติ วา ปรโมฯ ปรสทฺทูปปท มิธาตุ ปกฺขิปเน กฺวิฯ ปรสโทฺท อติเรกวาจโกฯ ปรํ อตฺตภูตธมฺมกายโต อญฺญํ ปฏิปกฺขํ วา ตทนตฺถกรํ กิเลสโจรคณํ มินาติ หึสตีติ วา ปรโม, มหาโพธิสโตฺตฯ ปรสทฺทูปปท มิธาตุ หึสายํ กฺวิฯ ปรสโทฺท อญฺญวาจโก, ปฏิปกฺขวาจโก วาฯ ปรมสฺส อยนฺติอาทินา วุตฺตนเยน ปารมีติฯ อปิ จ ปาเร นิพฺพาเน มชฺชติ สุชฺฌตีติ ปารมี, มหาโพธิ สโตฺตฯ สุทฺธกตฺตุสาธโนยํฯ ปารสทฺทูปปท มชธาตุ สํสุทฺธิยํ กฺวิฯ อี จฯ ปาเร นิพฺพาเน สเตฺต มชฺชติ โสเธตีติ วา ปารมี, เหตุกตฺตุสาธโนยํฯ

ปาเรนิพฺพาเน สเตฺต มวติ พนฺธติ โยเชตีติ วา ปารมีฯ ปารํ นิพฺพานํ มยติ คจฺฉติ สเตฺต จ มาเยติ คเมติ วา ปารมีฯ ปารํ นิพฺพานํ ยาถาวโต มุนาติ ปริจฺฉินฺทตีติ วา ปารมีฯ ปาเร นิพฺพาเน สเตฺต มิโนติ ปกฺขิปตีติ วา ปารมีฯ มิธาตุ ปกฺขิปเน อีฯ ปาเร นิพฺพาเน สตฺตานํ มินาติ หึสตีติ วา ปารมี, มหาโพธิสโตฺตฯ ตสฺส อยํ ภาโว กมฺมนฺติ ทานาทิกฺริยา ปารมีติฯ อิมินา วุตฺตนเยน ปารมีสทฺทสฺส วจนโตฺถ เวทิตโพฺพฯ กิญฺจาปิ ปน ปารมีสทฺทสฺส นิพฺพจนํ สเงฺขเปน วุตฺตํฯ โสตูนํ ปน นิรุตฺตินยโกสลฺลตฺถํ วิตฺถาเรน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สา ปน ทสปารมี, ทสอุปปารมี, ทสปรมตฺถปารมี จาติ ติวิธา โหติฯ ตตฺถ สวิญฺญาณา วิญฺญาณกํ ธนํ ปริจฺจาคํ กตฺวา ปูริตา โพธิสมฺภารา ทสปารมิโย นามฯ หตฺถ ปาท กณฺณ นาสาทิองฺคปจฺจงฺคปริจฺจาคํ กตฺวา ปูริตา โพธิสมฺภารา ทสอุปปารมิโย นามฯ ชีวิตินฺทฺริยปริจฺจาคํ กตฺวา ปูริตา โพธิสมฺภารา ทส ปรมตฺถปารมิโย นามาติฯ ทานาทิปารมีนํ ปน อโตฺถ จริยปิฏกอฏฺฐกถาทีสุ คเหตโพฺพฯ อวยวํ สงฺคหวเสน จยติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ สญฺจโย, สํปุพฺพ จิ ธาตุ คติยํ ณฯ สญฺจิโนติ อวยวนฺติ วา สญฺจโย, สมูโหฯ ปารมีนํ สญฺจโย สมูโหติ ปารมิสญฺจโย, ตํ ปารมิสญฺจยํฯ ตํ ปน จยนฺติ เอตสฺส กมฺมํฯ **จย**นฺติ อุปจิตํ, ปริสมฺภูตนฺติ อโตฺถฯ จยติ อุปจินาตีติ จโย, จิยิตฺถ อุปจิยิตฺถาติ วา จโย, พุโทฺธฯ จิธาตุ อุปจเย ณฯ ตํ จยํฯ สพฺภิคตนฺติ สมฺพโนฺธฯ

ตตฺถ **สพฺภี**ติ สเนฺตหิ สปฺปุริเสหิฯ ราคาทิกิเลเส สเมนฺติ อุปสเมนฺตีติ สนฺตา, สปฺปุริสาฯ สมุธาตุ อุปสเมต, อนฺตปจฺจโย วาฯ สเนฺตหีติ วตฺตเพฺพ สฺมาหิสฺมึนํ มฺหา ภิมฺหิวาติ สุเตฺตน หิวิภตฺติยา ภิการํ สนฺตสทฺทสฺส โส เภ โพ จเนฺตติ สุเตฺตน ภกาเร ปเร สนฺตสทฺทสฺส สการํ กตฺวา อเนฺต จ พการาคมํ กตฺวา สพฺภีติ วุตฺตํฯ เตหิ สพฺภิฯ ตํ ปน คตนฺติ เอตสฺส อวุตฺตกตฺตาฯ **คต**นฺติ อุปคมิตพฺพํฯ ตญฺหิ เทวมนุเสฺสหิ คมิยติ อุปคมิยติ อุปสงฺกมิยตีติ คโตติ วุจฺจติฯ ตํ พุทฺธํ อตฺถกาเมหิ สปฺปุริเสหิ เทวมนุเสฺสหิ สีลาทิอนนฺตคุณิกตฺตา สรณนฺติ อภิมานา ปยิรุปาสิตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ คตํฯ สุขปฺปทํ ปทํ คตนฺติ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ **สุขปฺปท**นฺติ อจฺจนฺตสุขสฺส ปติฏฺฐานภูตํฯ สุขนํ สุขํ, ตสฺส ปชฺชติ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ สุขปฺปทํ, นิพฺพานํฯ **ปท**นฺติ นิพฺพานํฯ ตญฺหิ พุทฺธาทีหิ อริเยหิ ปชฺชิยติ คมิยตีติ ปทนฺติ วุจฺจติฯ คตนฺติ อคมินฺติ คโต, พุโทฺธฯ ทุกฺขาทิอสมฺมิสฺสสฺส เอกนฺตสุขสฺส ปติฏฺฐานภูตํ นิพฺพานํ อารมฺมณกรณวเสน อปาปุณินฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ คตํฯ

นรานรานนฺติ นรอนรานนฺติ ปทเจฺฉโทฯ มนุสฺสเทวานนฺติ อโตฺถฯ ปพฺพชฺชาทิเสฏฺฐภาวํ นรติ เนตีติ นโร, นรียติ สเกน กเมฺมน นิยตีติ วา นโร, มนุโสฺส, สโตฺต วาฯ นรธาตุ นยเน อฯ น นโร อนโร, เทโวฯ นโร จ อนโร จ นรานโร, เตสํ นรานรานํฯ ตํ ปน สุขสมฺภวนฺติ ปเท สมฺพโนฺธฯ

สุขสมฺภวนฺติ โลกิยโลกุตฺตรสุขสฺส การณํฯ ติวิธสุขสฺส ลภนการณภูตํ ปุญฺญํ วาฯ สุขยตีติ สุขํฯ ติวิธสุขํฯ ยสฺส อุปฺปชฺชติ, ตํ สุขิตํ กโรตีติ อโตฺถฯ อถ วา สุฏฺฐุ ทุกฺขํ ขนตีติ สุขํฯ สุปุพฺพขนุธาตุ อวธารเณ อฯ สมฺภวติ สุขสงฺขาตํ ผลํ อเนน ปุเญฺญนาติ สมฺภวํ, ปุญฺญกรณํฯ สํปุพฺพภูธาตุ สตฺตายํณฯ สุขสฺส สมฺภวํ สุขสมฺภวํ, ตํ ปน ภวนฺติปเท กมฺมํฯ **ภว**นฺติ นิพฺพเตฺตนฺตํฯ ตํ สุขสมฺภวํ ภาเวติ นิพฺพเตฺตตีติ ภโว, พุโทฺธฯ ตํ ภวํฯ โส หิ มหากรุณาปุพฺพงฺคมาย ธมฺมเทสนาย เทวมนุสฺสานํ โลกิยโลกุตฺตรสุขสฺส ลภนการณภูตํ ทานสีลภาวนาสงฺขาตํ ปุญฺญํ กาเรติ, ตสฺมา ภควโต นรานรานํ สุขสมฺภวํ ภวนฺติ โถเมตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

นมานมานนฺติ ปทสฺส นเม อนมานนฺติ ปทเจฺฉโทฯ นเมติ อหํ นมามีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ มิวิภตฺติยา เอการาเทโสติ เวทิตโพฺพฯ อนมานนฺติ อนเมนฺตานํ อวนฺทนฺตานํ อนาทรานนฺติ อโตฺถฯ ตํ ปน ควนฺติเอตสฺส วิเสสนํฯ **คว**นฺติ โคณสทิสานํ พาลานํฯ ควนฺติ หิ ฉฏฺฐีพหุวจนนฺตนามปทํฯ ตโต นมํ ปติมฺหาลุเตฺต จ สมาเสติ สุเตฺต สมภินิวิเฏฺฐน จคฺคหเณน นํวจนสฺส อํอาเทสญฺจ โคอิเจฺจตสฺส โอการสฺส อวาเทสํ กตฺวา รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ คจฺฉนฺตีติ คาโว, โคณาฯ คาโว วิยาติ คาโว, เตสํ ควํ พาลานํฯ ตํ ปน ชินปุงฺควนฺติปเท ฉฏฺฐีกมฺมํฯ **ชิน**

ปุงฺควนฺติ ชยนฺตปุริสุตฺตมํ พุทฺธํ นเม นมามีติ สมฺพนฺโธฯ เอตฺถ จ ปุงฺคว สโทฺท กมฺมธารย สมาเส เสฏฺฐตฺถวาจโกฯ มุนิปุงฺคโวติอาทีสุ วิยฯ วุตฺตญฺจ **อมรโกเส** –

> ‘‘อุตฺตรสฺมึ ปเท พฺยคฺฆ, ปุงฺคโวสภกุญฺชรา;
> สีหสทฺทูลนาคาทฺยา, ปุเม เสฏฺฐตฺถโคจรา’’ติฯ

ตสฺสโตฺถฯ กมฺมธารยสมาเส อุตฺตรปเท วตฺตมานา พฺยคฺฆปุงฺคโวสภกุญฺชรา พฺยคฺฆ ปุงฺควอุสภกุญฺชรสทฺทา จ สีห สทฺทูลนาคาทฺยา สีห สทฺทูล นาคาสทฺทา จ ปุเม เสฏฺฐตฺถ วาจกาติฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถฯ โค วิย พุทฺธคุเณ อชานเนฺต อนมเนฺต อญฺญทิฏฺฐิเก พาเล ชินาติ อชินีติ วา ชิโนฯ ปกฏฺฐภาวํ ปธานภาวํ วา อุทฺธํ คจฺฉตีติ ปุงฺคโวฯ ปอุปุพฺพ คมุธาตุ คติยํ อวปจฺจโยฯ นิคฺคหิตา คโมฯ ตสฺส กวคฺคนฺตํ ธาตฺวนฺตโลปญฺจ ยทาทินา กตฺวา รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ ชิโน จ โส ปุงฺคโว จาติ ชินปุงฺคโว, พุโทฺธฯ โส ปน คุนฺนํ วิย พุทฺธานํ สีลาทิเก อปฺปเมยฺยคุเณ อชานนฺตานํ อนมนฺตานํ อคารวนฺตานํ อวนฺทนฺตานํ อญฺญ ทิฏฺฐิคติกานํ พาลานํ อสเตฺถน ปารมีปุญฺญเตเชน อชินีติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ ชินปุงฺควนฺติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ ตหึ ตหึ ตสฺมึ ตสฺมึ ภเว, อตฺตภาเว วา, ปารมิสญฺจยํ ทานาทิปารมีนํ สมูหํ, จยํ อุปจิตํ ปริสมฺภูตํ, สพฺภิ สเนฺตหิ สปฺปุริเสหิ, คตํ อุปคมิตพฺพํ ปยิรุปาสิตพฺพํ, สุขปฺปทํ อจฺจนฺตสุขสฺส ปติฏฺฐาน ภูตํ, ปทํ นิพฺพานํ คตํ ปตฺตํ อคมึ, นรานรานํ มนุสฺส เทวานํ, สุขสมฺภวํ โลกิยโลกุตฺตรสุขสฺส การณํ ติวิธ สุขสฺส ลภนการณภูตํ ปุญฺญํ วา ภวํ นิพฺพเตฺตนฺตํ, อนมานํ อนมนฺตานํ อนาทรานํ อวนฺทนฺตานํ วา, ควํ โคณสทิสานํ พาลานํ ชินปุงฺควํ ชยนฺตปุริสุตฺตมํ พุทฺธํ อหํ นเม นมามีติฯ

นวมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

> **๑๐**. มคฺคงฺคนาวํ มุนิทกฺขนาวิโก,
> อีหาผิยํ ญาณกเรน คาหโก;
> อารุยฺห โย ตาย พหู ภวณฺณวา,
> ตาเรสิ ตํ พุทฺธมฆปฺปหํ นเมฯ

๑๐. เอวํ นวมคาถาย พุทฺธํ นตฺวา อิทานิ พหู สเตฺต ติภวสงฺขาตา สํสารสมุทฺทโต ตาเรเนฺตน คุเณน จ สตฺตานํ ทุกฺขปฺปหาเนน คุเณน จ โถมิตฺวา พุทฺธํ วนฺทิตุ กาโม **มคฺคงฺคนาว**นฺตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน ตต ชร คเณหิ รจิตตฺตา ทฺวาทสกฺขเรหิ ยุตฺตา อินฺทวํส คาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** ‘‘สายินฺทวํสา ขลุ ยตฺถ ตา ชรา’’ติฯ

ตสฺสโตฺถฯ ยตฺถ ยสฺสํ คาถายํ ตา ตคณทฺวยญฺจ ชรา ชคณ รคณา จ เจ สิยุํ, สา คาถา ขลุ เอกนฺตํ อินฺทวํสคาถา นามาติฯ

ตตฺถ โย มุนิทกฺขนาวิโกติ สมฺพนฺโธฯ โย พุทฺธ สงฺขาโต เฉโก นาวาเชฏฺฐโกติ อโตฺถฯ ตตฺถ **มุนี**ติ อุโภ โลเก มุนาติ ชานาตีติ มุนิ, ภควาฯ มุนธาตุ ญาเณ อิฯ อถ วา โมนํ วุจฺจติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตํ อสฺส อตฺถีติ มุนิ, ภควาฯ อสฺสตฺยเตฺถ อิปจฺจโยฯ วุตฺตญฺหิ เอกนิปาเต **วณฺณปถชาตกฏฺฐกถายํ** ‘‘มุนีติ โมนํ วุจฺจติ ญาณํฯ กาย โมเนยฺยาทีสุ วา อญฺญตเรน สมนฺนาคตตฺตา ปุคฺคโล มุนีติ วุจฺจติฯ โส ปเนส อคาริยมุนิ, อนคาริยมุนิ, เสกฺขมุนิ, อเสกฺขมุนิ, ปเจฺจกมุนิ, มุนิมุนีติ อเนกวิโธฯ ตตฺถ อคาริยมุนีติ คิหิ อาคตผโล วิญฺญาตสาสโนฯ อนคา

ริยมุนีติ ตถารูโปว ปพฺพชิโตฯ เสกฺขมุนีติ สตฺตเสกฺขาฯ อเสกฺขมุนีติ ขีณาสโวฯ ปเจฺจกมุนีติ ปเจฺจกสมฺพุโทฺธฯ มุนิมุนีติ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติฯ อิธ ปน มุนิมุนิ อธิเปฺปโตฯ

ทโกฺขติ เฉโกฯ สมุทฺทตรเณ ทกฺขติ กุสลตฺตํ คจฺฉตีติ ทโกฺข, นาวิโกฯ ทกฺขธาตุ คติยํ อฯ อถ วา ทกฺขติ กุสลกเมฺม อญฺญสฺมิญฺจ กิจฺจากิเจฺจ อทนฺธตาย สีฆํ คจฺฉตีติ ทโกฺข, โยโก จิ กุสโล ปุคฺคโลฯ ทกฺขธาตุ สีฆเตฺถ อฯ ทโกฺข วิยาติ ทโกฺข, พุโทฺธฯ นีตเตฺถน ปน พุโทฺธ สตฺตานํ สํสารสมุทฺทโต อุทฺธารณสฺส การณํ ทกฺขติ ปริจฺฉินฺทติ ญาเณนาติ ทโกฺขติ วุจฺจติฯ **นาวิโก**ติ สมุทฺทตีรํ นาวาย ตรตีติ นาวิโก, นาวาเชฎฺฐโกฯ ตรติตฺถิเต ณิโกฯ นาวิโก วิยาติ นาวิโก, พุโทฺธฯ นีตเตฺถน ปน พุโทฺธ นิพฺพานํ ปารํ อฎฺฐมคฺคงฺคนาวาย ตรตีติ นาวิโกติ วุจฺจติฯ ทโกฺข นาวิโก ทกฺขนาวิโก, มุนิ จ โส ทกฺขนาวิโกจาติ มุนิทกฺขนาวิโก, กมฺมธารยสมาโสยํฯ อถ วา ทกฺขนาวิโก วิย ทโกฺข มุนีติ มุนิทกฺขนาวิโก, พุโทฺธฯ อุปมากมฺมธารยสมาโสยํฯ ยถา หิ สมุทฺทตรเณ เฉโก นาวิโก มนุเสฺส สมุทฺทปารํ เนติ, เอวํ พุโทฺธ เวเนยฺยสเตฺต นิพฺพานปารํ เนตีติ วุตฺตํ โหติฯ

มคฺคงฺคนาวํ อารุยฺหาติ สมฺพโนฺธฯ **มคฺคงฺคนาว**นฺติ อฎฺฐมคฺคงฺค สงฺขาตํ นาวํฯ **อารุยฺหา**ติ อาโรหิตฺวาติ อโตฺถฯ กิเลเส มาเรโนฺต อารมฺมณกรณวเสน นิพฺพานํ คจฺฉตีติ มโคฺคฯ มารสทฺทูปปท คมุธาตุ กฺวิฯ มาเรนฺต โคติ วตฺตเพฺพ นิรุตฺตินเยน มโคฺคติ วุตฺตํฯ อถ วา นิพฺพานํ มคฺคติ คเวสตีติ มโคฺคฯ มคฺคธาตุ คเวสเน อฯ นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคิยติ คเวสิยตีติ วา มโคฺคฯ เอกเนฺตโต ชาติ ชราพฺยาธิมรณทุกฺขาทีหิ ปีฬิเตหิ สเตฺตหิ ทุกฺขกฺขยํ นิพฺพานํ ปาปุณตฺถาย มคฺคิตโพฺพ คเวสิตโพฺพติ มโคฺค, จตุมโคฺคฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘มโคฺคติ เกนเฎฺฐน นิพฺพานํ มคฺคนเฎฺฐน นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคนียเฎฺฐน จา’’ติฯ องฺคติ คจฺฉติ ผลนิพฺพานํ เอเตนาติ องฺคํฯ อคิธาตุ คมเน อฯ มคฺคสฺส องฺคํ การณนฺติ มคฺคงฺคํ, สมฺมาทิฎฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺต สมฺมาอาชีว สมฺมาวายาม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิวเสน อฎฺฐมคฺคงฺคํ ลพฺภติฯ นุยติ ถวียตีติ นาวาฯ นุธาตุ ถวิยํ อโวฯ อถ วา โอรโต ปารํ เนตีติ นาวา, ภารํ นยนฺติ เอตายาติ วา นาวาฯ นิธาตุ นยเน อโวฯ มคฺคงฺคสงฺขาตา นาวา มคฺคงฺคนาวาฯ อถ วา นาวา วิย มคฺคงฺคนฺติ มคฺคงฺค นาวาฯ ยถา หิ นาวา อตฺตนิ อารุเฬฺห มนุเสฺส สมุทฺท นทีปารํ เนติ, เอวํ อฎฺฐมคฺคงฺคธมฺมา อตฺตานํ ปฎิปชฺชเนฺต นิพฺพาน ปารํ เนนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ มคฺคงฺคนาวํฯ

อีหาผิยนฺติ วีริยสงฺขาตํ ทพฺพิสารกํฯ วุตฺตญฺหิ **สุตฺตนิ ปาตอฎฺฐกถายํ** ‘‘ผิเยนาติ ทพฺพิสารเกนา’’ติฯ อีหติ อารพฺภตีติ อีหาฯ อีหติ วายมติ เจตยติ เอเตนาติ วา อีหา, วีริยํฯ **สทฺทนีติยํ** ปน ‘‘อีห เจตาย’’นฺติ วุตฺตํฯ ผาติ วเฑฺฒติ อุทกํ เอเตนาติ ผิยํฯ ผาธาตุ วฑฺฒิยํ อิโยฯ ผาติ ฆเฎฺฎติ อุทกนฺติ วา ผิยํฯ อถ วา ผายติ คจฺฉติ นาวํ เอเตนาติ ผิยํฯ ทพฺพิสารกํฯ ผายิ ธาตุ คติยํ อฯ อาการสฺส อิฯ อีหาสงฺขาตํ ผิยนฺติ อีหาผิยํฯ ผิยํ วิย อีหาติ อีหาผิยํฯ ยถา หิ ผิเยน นาวา อิจฺฉิตฎฺฐานํ คจฺฉติ, เอวํ อีหาสงฺขาเตน วีริเยน ตํ ตํ กิจฺจํ สาเธติ, อิจฺฉิตํ นิพฺพานฎฺฐานํ คจฺฉตีติ อธิปฺปาโยฯ ตํ ปน คาหโกติ ปเท กมฺมํฯ **ญาณกเรนา**ติ สพฺพญฺญุตญาณสงฺขาเตน หเตฺถนฯ สพฺพํ เญยฺยธมฺมํ ชานาตีติ ญาณํ, สพฺพญฺญุตญาณํฯ ตํ ตํ กมฺมํ กโรตีติ กโร, หโตฺถฯ ญาณสงฺขาโต กโร ญาณ กโร, กรํ วิย ญาณนฺติ วา ญาณกโร, เตน ญาณกเรนฯ **คาหโก**ติ ทฬฺหคณฺหมาโน หุตฺวาฯ **ตายา**ติ อฎฺฐมคฺคงฺค สงฺขาตาย ตาย นาวาย, **พหู**ติ อเนเก เวเนยฺยสเตฺตฯ ***ภวณฺณวา***ติ ติภวสงฺขาตา สํสารวฎฺฎสงฺขาตา วา มหาสมุทฺทโตฯ ตสฺส ปน วจนโตฺถ เหฎฺฐา วุโตฺตเยวฯ

ตาเรสีติ โอติเณฺณสิ, อติกฺกเมสีติ อโตฺถฯ **พุทฺธ**นฺติ ปฏิวิทฺธจตุสจฺจธมฺมํฯ **อฆปฺปหนฺ**ติ สตฺตานํ ทุกฺขปฺปช หนฺตํ ฯ ทุกฺขวิทฺธํเสนฺตนฺติ อโตฺถฯ อถ วา อฆปฺปหนฺติ สตฺตานํ กิเลส ปฺปชหนฺตํฯ กิเลสวิทฺธํเสนฺตนฺติ อโตฺถฯ เอตฺถ หิ อฆสโทฺท ทุเกฺข กิเลเส จ วตฺตติฯ ตตฺถ หิ ทุกฺขํ อฆยติ ทุกฺขยตีติ อฆนฺติ จ, อฆยติ ทุกฺขากาเรน ปวตฺตตีติ วา อฆนฺติ จ วุจฺจติฯ กิเลโส ปน อฆยนฺติ ปาปํ กโรนฺติ สตฺตา เอเตนาติ อโฆติ วุจฺจติฯ อฆธาตุ ปาปกรเณ อฯ อฆํ ปชหติ วิทฺธํเสตีติ อฆปฺปโห, พุโทฺธฯ อฆสทฺทูปปทปฺปุพฺพหาธาตุ จาเคฯ พุโทฺธ เวเนยฺยสตฺตานํ ทุกฺขญฺจ กิเลสญฺจ ธมฺมเทสนาย อปเนตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ปฐมวิกเปฺป ทุกฺขสฺส อปฺป หาตพฺพธมฺมตฺตา มเคฺคน อปฺปหาตพฺพมฺปิ ผลูปจาเรน ทุกฺขปฺปชหนฺตนฺติ วุตฺตํฯ **ต**นฺติ มุนิ ทกฺขนาวิกํ อหํ นเม นมามีติ สมฺพโนฺธติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ โย มุนิทกฺขนาวิโก โย พุทฺธสงฺขาโต เฉโก นาวาเชฏฺฐ โก, มคฺคงฺคนาวํ อฏฺฐมคฺคงฺคสงฺขาตํ นาวํ อารุยฺห อาโรหิตฺวา อีหาผิยํ วีริยสงฺขาตํ ทพฺพิสา รกํ, ญาณกเรน สพฺพญฺญุตญาณสงฺขาเตน หเตฺถน, คาหโก ทพฺหํ คณฺหมาโน หุตฺวา ตาย อฏฺฐมคฺคงฺคนาวาย, พหู อเนเก เวเนยฺยสเตฺต ภวณฺณวา ติภวสงฺขาตมหาสมุทฺทโต, ตาเรสิ โอตาเรสิ, พุทฺธํ ปฏิวิทฺธจตุสจฺจธมฺมํ อฆปฺปหํ สตฺตานํ ทุกฺขวิทฺธํเสนฺตํ กิเลส วิทฺธํเสนฺตํ วา ตํ มุนิทกฺขนาวิกํ อหํ นเม นมามีติฯ

ทสมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๑. สมตึสติปารมิสมฺภรณํ,
วรโพธิทุเม จตุสจฺจทสํ;
วรมิทฺธิคตํ นรเทวหิตํ,
ติภวูปสมํ ปณมามิ ชินํฯ

๑๑. เอวํ ทสมคาถาย พุทฺธํ วนฺทิตฺวา อิทานิ สมตึ สติปารมิสมฺภรณาทีหิ ปญฺจหิ คุ เณหิ โถมิตฺวา ชินํ วนฺทิตุกาโม **สมตึสติปารมิสมฺภรณ**นฺตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน จตูหิ สคเณหิ รจิตตฺตา ทฺวาทสกฺขเรหิ ยุตฺตา โตฏกคาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** ‘‘อิห โตฏก มมฺพุธิเสหิ มิต’’นฺติฯ ตสฺสโตฺถฯ ยสฺสํ ปฏิปาทํ อมฺพุธิเสหิ จตูหิ สคเณหิ มิตํ ปมิตํ รจิตํ ลกฺขิตํ วา วุตฺตํ อิธ ชคติฉเนฺท โตฏกํ นามาติฯ

ตตฺถ ปน **สมตึสติปารมิสมฺภรณ**นฺติ ทสปารมิโย, ทส อุปปารมิโย, ทส ปรมตฺถปารมิ โย จาติ สมตึสปารมิโย สมฺภูตํ, ปริปูริตนฺติ อโตฺถฯ ตาสํ ปน วิเสโส ปารมิสทฺทสฺส จ วจน โตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ สมฺภริตฺถ ปริปูรยิตฺถาติ สมฺภรโณ, ชิโนฯ สํปุพฺพภรธาตุ ปูรเณ ยุฯ สมตึสปารมิโย สมฺภรโณติ สมตึสติปารมิสมฺภรโณ, ชิโนฯ ทีปงฺกรพุทฺธสฺส ปาทมูเล ลทฺธพฺ ยากรณโต ปฏฺฐาย กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยยานิ สมตึสปารมิโย ปูรยิตฺถาติ อโตฺถฯ ตํ สมตึสติปารมิสมฺภรณํฯ **วรโพธิทุเม**ติ อุตฺตมโพธิรุกฺขมูเลฯ เอตฺถ จ วรโพธิ สทฺทสฺส วจนโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ ทวติ คจฺฉติ มูลขนฺธตจสาข วิฏป ปลฺลว ผเลหิ วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ รชต สุวณฺณมณิ สนฺตา รุจีหิ อติโสภนํ วา ปาปุณาตีติ ทุโม, โพธิสตฺตสฺส วิชาต ทิวเสเยว โพธิสเตฺตน สทฺธึ สห ชาโต สตหตฺถุเพฺพโธ อสตฺถทุมราชา ลพฺภติฯ ทุธาตุ คติ มฺหิ อโมฯ **อปทานฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘ทุนาติ กมฺปตีติ ทุโมฯ ทุมติ ปูเรติ อากาสตลนฺติ วา ทุโม’’ติ วุตฺตํฯ วโร โพธิ วรโพธิ, วรโพธิ จ โส ทุโม จาติ วรโพธิทุโม, ตสฺมึฯ

จตุสจฺจทสนฺติ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ มคฺคญาเณน ปฏิวิชฺฌิตํฯ เอตฺถ จ สจฺจสโทฺท อเนเกสฺวเตฺถสุ ทิสฺสติฯ เสยฺยถิทํฯ สจฺจํ ภเณ น กุเชฺฌยฺยาติอาทีสุ วาจาสเจฺจฯ สเจฺจ ฐิตา สมณพฺราหฺมณาติอาทีสุ วิรติสเจฺจฯ กสฺมา นุ สจฺจานิ วทนฺติ นานา ปวาทิยาเส กุสลาวทานาติอาทีสุ ทิฏฺฐิสเจฺจฯ เอกญฺหิ สจฺจํ น ทุติยมตฺถีติอาทีสุ ปรมตฺถสเจฺจ นิพฺพาเน เจว มเคฺค จ, จตุนฺนํ สจฺจานํ กติ กุสลาติอาทีสุ อริยสเจฺจฯ สฺวายมิธาปิ อริยสเจฺจ วตฺตตีติ เวทิตโพฺพฯ สถนํ สจฺจํ, อวิตถํฯ สถธาตุ อวิตเถ โณฺยฯ ยถา หิ อคฺคีนํ สภาโว เอกนฺตํ อุโณฺหเยว โหติ, น สีตโล, เอวํ ทุกฺขาทีนํ ปีฬนาทิ สภาวํ เอกนฺตํ สจฺจํ ตถํ อวิตถํ อนญฺญถํ โหติฯ ตํ ปน จตุพฺพิธํ โหติ ทุกฺขสจฺจํ, สมุทยสจฺจํ, นิโรธสจฺจํ, มคฺคสจฺจญฺจาติฯ ตตฺถ ทุกฺขสจฺจนฺติ ทุกฺขจฺฉิตํ ขํ ตุจฺฉนฺติ ทุกฺขํฯ กมฺมธารยสมาโสยํฯ วุตฺตเญฺหตํ **สจฺจวิภงฺคฏฺฐกถายํ** ''ทุอิติ อยํสโทฺท กุจฺฉิเต ทิสฺสติฯ กุจฺฉิตญฺหิ ปุตฺตํ ทุปุโตฺตติ วทนฺติฯ ขํสโทฺท ปน ตุเจฺฉฯ ตุจฺฉญฺหิ อากาสํ ขนฺติ วุจฺจติฯ อิทญฺจ ปฐมสจฺจํ กุจฺฉิตํฯ อเนกอุปทฺทวาธิฏฺฐานโต, ตุจฺฉํพาลชนปริกปฺปิตธุวสุภสุขตฺตภาววิรหิตโตฯ ตสฺมา กุจฺฉิตตฺตา ตุจฺฉตฺตา จ ทุกฺขนฺติ วุจฺจตี''ติฯ ทุกฺขญฺจ ตํ สจฺจญฺจาติ ทุกฺขสจฺจํฯ เตภูมิกวฏฺฏํ ลพฺภติฯ

สมุทยสจฺจนฺติ อยติ ปวตฺตติ ทุกฺขผลํ เอเตนาติ อโย, โลโภฯ อยธาตุ คติมฺหิ อฯ สํ อวเสส ปจฺจยสํโยเค สติ อุ ทุกฺขุปฺปตฺติยา อโย การโณติ สมุทโยฯ ฉฏฺฐีตปฺปุริสสมาโสยํฯ วุเตฺตเญฺหตํ **สจฺจ วิภงฺคฏฺฐกถายํ** ''สํอิติ จ อยํสโทฺท สมาคโม สเมตนฺติอาทีสุ สํโยคํ ทีเปติฯ อุอิติ อยํสโทฺท อุปฺปนฺนํ อุทิตนฺติอาทีสุ อุปฺปตฺติํฯ อยสโทฺท ปน การณํ ทีเปติฯ อิทญฺจาปิ ทุติยสจฺจํ อวเสสปจฺจยสมาโยเค สติ ทุกฺขสฺสุปฺปตฺติการณํฯ อิติ ทุกฺขสฺส สํโยเค อุปฺปตฺติการณตฺตา ทุกฺขสมุทยนฺติ วุจฺจตี''ติฯ สมุทโย จ โส สจฺจญฺจาติ สมุทยสจฺจํ, โลภสงฺขาตา ตณฺหา ลพฺภติ ฯ นิโรธสจฺจนฺติ โรธติ จรติ ปวตฺตตีติ โรโธ, เตภูมิกวฏฺฏธโมฺมฯ โรธธาตุ จรเณ ณฯ นตฺถิ เตภูมิกวฏฺฏธมฺมสฺส โรโธ จรณํ เอตฺถาติ นิโรโธ, นิพฺพานํฯ อถ วา นิรุชฺฌติ สํสารทุกฺขํ เอตฺถาติ นิโรโธ, นิพฺพานํฯ รุธิธาตุ อาวรเณ ณฯ วุตฺตเญฺหตํ **สจฺจวิภงฺคฏฺฐ กถายํ** ''ตติยสจฺจํ ปน ยสฺมา นิสโทฺท อภาวํฯ โรธ สโทฺท จารกํ ทีเปติฯ ตสฺมา อภาโว เอตฺถ สํสาร จารกสงฺขาตสฺส ทุกฺขโรธสฺส สพฺพคติสุญฺญตฺตาฯ สมธิ คเต วา ตสฺมิํ สํสารจารกสงฺขาตสฺส ทุกฺขโรธสฺส อภาโว โหติ ตปฺปฏิปกฺขตฺตาติปิ ทุกฺขนิโรธนฺติ วุจฺจตี''ติฯ ทุกฺขสฺส วา อนุปฺปาทนิโรธปจฺจยตฺตา ทุกฺขนิโรธนฺติฯ นิโรโธ จ โส สจฺจญฺจาติ นิโรธสจฺจํฯ นิพฺพานํฯ มคฺคสจฺจนฺติ ทุกฺขนิโรธํ นิพฺพานํ มคฺคติ คจฺฉติ เอเตนาติ มโคฺคฯ อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ มคฺคธาตุ คติยํ อฯ วุตฺตเญฺหตํ **สจฺจ วิภงฺคฏฺฐกถายํ** ''จตุตฺถสจฺจํ ปน ยสฺมา เอตํ ทุกฺขนิโรธํ คจฺฉติ อารมฺมณวเสน ตทภิมุขภูตตฺตา ปฏิปทา จ โหติ ทุกฺขนิโรธปฺปตฺติยาฯ ตสฺมา ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทาติ วุจฺจตี''ติฯ มโคฺค จ โส สจฺจญฺจาติ มคฺคสจฺจํฯ อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ลพฺภติฯ ยสฺมา ปเนตานิ พุทฺธาทโย อริยา ปฏิวิชฺฌนฺติ, ตสฺมา อริยสจฺจานีติปิ วุจฺจนฺติฯ อถ วา พุทฺธาทีหิ อริเยหิ ปฏิวิชฺฌิยนฺติ, ตสฺมา อริยสจฺจานีติปิ วุจฺจนฺติฯ

เตสํ ปน ลกฺขณาทีนิ เอวํ เวทิตพฺพานิฯ เอตฺถ หิ พาธนลกฺขณํ ทุกฺขสจฺจํ, สนฺตาปนรสํ, ปวตฺติปจฺจุปฏฺฐานํ, ปภวลกฺขณํ สมุทยสจฺจํ, อนุปเจฺฉทกรณรสํ, ปลิโพธปจฺจุปฏฺฐานํฯ สนฺติลกฺขณํ นิโรธสจฺจํ, อจฺจุติรสํ, อนิมิตฺตปจฺจุปฏฺฐานํฯ นิยฺยานลกฺขณํ มคฺคสจฺจํ, กิเลสปฺปหาน กรณรสํ, วุฏฺฐานปจฺจุปฏฺฐานนฺติฯ เอเตสุ ปน จตูสุ สเจฺจสุ ปฐมตติยสจฺจานิ ผลานิ โหนฺติฯ ทุติย จตุตฺถสจฺจานิ เหตูนิ โหนฺติฯ ปุริมานิ เทฺวสจฺจานิ ทุทฺท สตฺตา คมฺภีรานิฯ ปจฺฉิมานิ เทฺวสจฺจานิ คมฺภีรตฺตา ทุทฺทสานิฯ

อปิ จ โข ปน ทุกฺขนิโรธํ อริยสจฺจํ คมฺภีรเญฺจว ทุทฺทสญฺจาติ เวทิตพฺพํฯ เอเกกสฺส ปน สจฺจสฺส จตุนฺนํ จตุนฺนํ อตฺถานํ วเสน โสฬส สจฺจฏฺฐา โหนฺติฯ เตน วุตฺตํ **ปฏิสมฺภิทา มคฺค ปาฬิยํ** ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺโฐ สงฺขตฏฺโฐ สนฺตาปฏฺโฐ วิปริณามฏฺโฐ, อิเม จตฺตาโร ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺฐา ตถา อวิตถา อนญฺญถาฯ เอวํ ทุกฺขํ ตถเฏฺฐน สจฺจํฯ สมุทยสฺส อายูหนฏฺโฐ นิทาน โฏฺฐ สํโยคฏฺโฐ ปลิโพธฏฺโฐ, อิเม จตฺตาโร สมุทยสฺส สมุทยฏฺฐา ตถา อวิตถา อนญฺญถาฯ เอวํ สมุทโย ตถเฏฺฐน สจฺจํฯ นิโรธสฺส นิสฺสรณฏฺโฐ วิเวกฏฺโฐ อสงฺขตฏฺโฐ อมตฏฺโฐ, อิเม จตฺตาโร นิโรธสฺส นิโรธฏฺฐา ตถา อวิตถา อนญฺญถา, เอวํ นิโรโธ ตถเฏฺฐน สจฺจํฯ มคฺคสฺส นิยฺยานฏฺโฐ เหตฺวฏฺโฐ ทสฺสนฏฺโฐ อธิปเตยฺยฏฺโฐ, อิเม จตฺตาโร มคฺคสฺส มคฺคฏฺฐา ตถา อวิ ตถา อนญฺญถา, เอวํ มโคฺค ตถเฏฺฐน สจฺจ’’นฺติฯ

ทสฺสนํ ทสํ, ทิสติ ปสฺสตีติ วา ทสํ, จตุมคฺคญาณํฯ ทิสธาตุ อเปกฺขเน อฯ จตุนฺนํ สจฺ จานํ ทสฺสนํ อสฺสาติ จตุสจฺจทโส, ชิโนฯ อถ วา จตฺตาริ สจฺจานิ อทสฺสิ อปสฺสีติ จตุ สจฺจทโส, ชิโนฯ โส จตฺตาริ สจฺจานิ จตุมคฺคญาเณน อปฺปฏิวิชฺฌีติ อโตฺถฯ ตํ จตุสจฺจทสํฯ จตุสจฺจญาณํ ปน ทุวิธํ โหติ อนุโพธญาณญฺจ, ปฏิเวธ ญาณญฺจาติฯ ตตฺถ อนุโพธญาณํ โลกิยํ อนุสฺสวาทิวเสน นิโรเธ มเคฺค จ ปวตฺตติ, ปฏิเวธญาณํ โลกุตฺตรํ นิโรธมารมฺมณํ กตฺวา กิจฺจโต จตฺตาริปิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติฯ ยถาห โย ภิกฺขเว ทุกฺขํ ปสฺสติ, ทุกฺขสมุทยมฺปิ โส ปสฺ สติฯ ทุกฺขนิโรธมฺปิ ปสฺสติ, ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิ ปทมฺปิ ปสฺสตีติ สพฺพํ วตฺตพฺพํฯ จตุ สจฺจปฏิเวธญาณํ ปน อนุโพธญาเณน วินา น ปวตฺตติ, ตสฺมา อนุโพธ ญาณตฺถาย ปุเพฺพ จตุ สจฺจกมฺมฏฺฐานํ ปณฺฑิเตน สมารมฺภิ ตพฺพนฺติ ฯ นนุ จ อริยสาวกา จตฺตาริ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺ ติฯ อถ กสฺมา ชิโนเยว จตุสจฺจทสนฺติ โถมิโตติฯ ภควา ปน อริยสาวเกหิ วิสิเฏฺฐน อนโญฺญป เทเสน อรหตฺตมคฺคญาเณน จตฺตาริ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺติฯ ตสฺมา ภควาเยว จตุสจฺจทสนฺติ อภิตฺถวิโตติฯ ตตฺถ ปน ฐเปตฺวา ตณฺหญฺจ นิพฺพานญฺจ อวเสสธมฺมา ทุกฺขสจฺจํ นามฯ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตา สมุทยสจฺจํ นามฯ นิพฺพานํ นิโรธ สจฺจํ นามฯ อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค มคฺคสจฺจํ นามฯ วุตฺตํ ปน **อภิธมฺมตฺถสงฺคเห** –

> ‘‘ทุกฺขํ เตภูมกํ วฏฺฏํ, ตณฺหา สมุทโย ภเว;
> นิโรโธ นาม นิพฺพานํ, มโคฺค โลกุตฺตโร มโต’’ติฯ

วรมิทฺธิคตนฺติ วรํ อิทฺธิคตํฯ อุตฺตมํ อตีตพุทฺธานํ อิทฺธิํ ปตฺตนฺติ อโตฺถฯ อถ วา อุตฺ ตมานํ อิทฺธีนํ ปติฏฺฐานภูตนฺติ อโตฺถฯ อิชฺฌนํ สมิชฺฌนํ อิทฺธิ, อิชฺฌติ สมิชฺฌติ นิปฺปชฺชตีติ วา อิทฺธิฯ อิทฺธิวิธญาณญฺจ อรหตฺตมโคฺค จ ลพฺภติฯ วุตฺตญฺหิ **วิสุทฺธิมเคฺค** ‘‘ตถา เนกฺขมฺมํ อิชฺฌตีติ อิทฺธีติ จ อรหตฺตมโคฺค อิชฺฌตีติ อิทฺธี’’ติ จฯ อถ วา อิชฺฌนฺติ สตฺตา เอตาย อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติ อิทฺธิ, อฏฺฐสมาปตฺติโย จ จตฺตาโร มคฺคา จ ลพฺภนฺติฯ อิธธาตุ วุฑฺฒิยนฺติ ปจฺจโยฯ อถ วา ตปจฺจโย อิตฺถิลิงฺคโชตโก อีปจฺจโย จฯ อิทฺธิํ อคมินฺติ อิทฺธิคโต, ชิโนฯ อถ วา คจฺฉติ ปติฏฺฐหติ เอตฺถาติ คโต, วรานํ อุตฺตมานํ อิทฺธีนํ คโต ปติฏฺฐานภูโตติ ว รมิทฺธิคโต, ชิโนฯ ตํ วรมิทฺธิคตํฯ กิญฺจาปิ ปน อริยสาวกา อิทฺธิปฺปตฺตา โหนฺติ, พุทฺธา ปน วิ เสสโต เอตาย อภิญฺญาย อิทฺธา สมิทฺธา วุทฺธา อติอุกฺกํสคตา โหนฺติ, ตสฺมา พุโทฺธเยว ว รมิทฺธิคตนฺติ อภิตฺถวิตุํ อรหตีติ เวทิตโพฺพฯ

นรเทวหิตนฺติ มนุสฺสเทวานํ โลกิยโลกุตฺตร สงฺขาตํ หิตํ ปโยชนํ ธารณํฯ เตสํ ปน อ โตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ **ติภวูปสม**นฺติ ติภวอุปสมํฯ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติยา อภาวโต กามรูป อรูปสงฺขาเตหิ ตีหิ ภเวหิ ตีสุ ภเวสุ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติโต วา อุปสมิตํ นิพฺพุตํ นิรุทฺธนฺติ อ

โตฯ ภวนฺติ สตฺตา เอตฺถาติ ภโว, ตโย ภวา ติภวา, เตหิ อุปสมิตฺถาติ ติภวูปสโม, ชิโนฯ ตํ ติภวูปสมํฯ ภควโต ปน โพธิปลฺลงฺเก กามรูปารูปสงฺขาเตสุ ตีสุ ภเวสุ ปฏิสนฺธิชนกานํ อวิชฺชาตณฺหามูลกานํ ปุญฺญาทิสงฺขารานํ อรหตฺตมคฺคญาเณน นิรวเสสํ ปหีนตฺตา ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ นตฺถิฯ ตสฺมา ภควนฺตํเยว วิเสเสน ติภวูปสมนฺติ โถเมตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ชิน**นฺติ ปญฺจมารชยนฺตํ พุทฺธํฯ **ปณมามี**ติ อหํ ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺเตน อาทรํ วนฺทามีติ โยชนาฯ

อยํ ปเนตฺถ **สงฺเขปโยชนา**ฯ สมตึสติ สมฺภรณํ สมตึสปารมิโย สมฺภูตํ ปริปูริตํ, วรโพธิทุเม อุตฺตมโพธิรุกฺขมูเล, จตุสจฺจทสํ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ มคฺคญาเณน ปสฺสนฺตํ ปฏิวิชฺฌนฺตํ, วรมิทฺธิคตํ อุตฺตมํ อตีต พุทฺธานํ อิทฺธิปตฺตํ อุตฺตมานํ อิทฺธีนํ ปติฏฺฐานภูตํ วา, นรเทวหิตํ มนุสฺสเทวานํ โลกิยโลกุตฺตรสงฺขาตํ ปโยชนํ ธารณํ, ติภวูปสมํ กามรูปอรูปสงฺขาเตหิ ตีหิ ภเวหิ อุปสมิตํ, กามรูปารูปสงฺขาเตสุ ตีสุ ภเวสุ ปุนพฺภวา ภินิพฺพตฺติโต อุปสมิตํ นิพฺพุตํ วา, ชินํ ปญฺจมารชยนฺตํ พุทฺธํ ปณมามิ อหํ ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺเตน อาทรํ วนฺทามีติฯ

เอกาทสมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๒. สตปุญฺญชลกฺขณิกํ วิรชํ,
คคนูปมธึ ธิติเมรุสมํ;
ชลชูปมสีตลสีลยุตํ,
ปถวีสหนํ ปณมามิ ชินํฯ

๑๒. เอวํ เอกาทสมคาถาย ชินํ วนฺทิตฺวา อิทานิ สตปุญฺญชลกฺขณิกนฺตฺยาทีหิ ฉหิ คุเณหิ โถมิตฺวา ชินํ วนฺทิตุ กาโม **สตปุญฺญชลกฺขณิก**นฺตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน จตูหิ สคเณหิ รจิตตฺตา ทฺวาทสกฺขเรหิ ยุตฺตา โตฏกคาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ สาธกํ ปน อนนฺตรคาถาวณฺณนายํ วุตฺตเมวฯ

ตตฺถ **สตปุญฺญชลกฺขณิก**นฺติ อเนกปารมีปุญฺญเตเชน ชาเตน ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณน สมฺปนฺนํฯ เอตฺถ จ สตสโทฺท อเนกสงฺขฺยาวาจโกฯ สตเตโช สหสฺสรํสีติอาทีสุ วิยฯ สเตน อเนเกน ปารมีปุญฺญเตเชน ชาตนฺติ สตปุญฺญชํ, ลกฺขิยติ ลกฺขิตพฺพํ พุทฺธทพฺพํ เอเตหีติ ลกฺขณํ, ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณาทิฯ ลกฺขธาตุ ทสฺสนงฺกสฺยุฯ สตปุญฺญชญฺจ ตํ ลกฺขณญฺจาติ สตปุญฺญช ลกฺขณํฯ ตํ อสฺส อตฺถีติ สตปุญฺญชลกฺขณิโก, ชิโนฯ ตํฯ ภควา หิ อนเนฺตสุ จกฺกวาเฬสุ สเพฺพ สตฺตา เอเกกํ ปุญฺญกมฺมํ สตกฺขตฺตุํ กเรยฺยุํฯ เอตฺตเกหิ ชเนหิ กตํ ปุญฺญกมฺมํ โพธิสโตฺต เอโกว เอเกกํ สตคุณํ กตฺวา นิพฺพเตฺตน ปารมีปุญฺญเตเชน ชาเตหิ ทฺวตฺตึส มหาปุริสลกฺขเณหิ จ อสีติอนุพฺยญฺชน ลกฺขเณ หิ จ สมฺปโนฺนติ สตปุญฺญชลกฺขณิกนฺติ โถเมตีติ อธิปฺปาโยฯ วุตฺตญฺหิ **พุทฺธวํสฏฺฐกถายํ** –

‘‘สตปุญฺญ ลกฺขโณติ อนเนฺตสุ จกฺกวาเฬสุ สเพฺพ สตฺตา เอเกกํ ปุญฺญกมฺมํ สตกฺขตฺตุํ กเรยฺยุํ, เอตฺตเกหิ ชเนหิ กตกมฺมํ โพธิสโตฺต สยเมว เอโก สตคุณํ กตฺวา นิพฺพโตฺตฯ ตสฺมา สตปุญฺญลกฺขโณติ วุจฺจติฯ เกจิ ปน สเตน สเตน ปุญฺญกเมฺมน นิพฺพตฺตํ เอเกกลกฺขโณติ วทนฺติฯ เอวํ สเนฺต โย โกจิ พุโทฺธ ภเวยฺยาติฯ ตํ อฏฺฐกถาสุ ปฏิกฺขิตฺต’’นฺติฯ **ปาเฬยฺยฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘สต ปุญฺญลกฺขณนฺติ สเตน สเตน ปุญฺญกเมฺมน นิพฺพตฺตํ เอเกกํ ลกฺขณํ ฯ เอวํ สเนฺต โย โกจิ พุโทฺธ ภเวยฺยาติ น โรจยึสุฯ อนเนฺตสุ ปน จกฺกวาเฬสุ สเพฺพ สตฺตา เอเกกํ กมฺมํ สตกฺขตฺตุํ กเรยฺยุํฯ เอตฺตเกหิ ชเนหิ กตํ กมฺมํ โพธิสโตฺต เอโกว เอเกกํ สตคุณํ กตฺวา

นิพฺพโตฺตฯ ตสฺมา สตปุญฺญลกฺขโณติ อิมมตฺถํ โรจยึสู’’ติ วุตฺตํฯ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณํ ปน อุปริ อาวิภวิสฺสตีติฯ

วิรชนฺติ ราครชาทีนํ อภาวา วิคตรชํฯ รญฺชติ สญฺชติ รูปาทิอารมฺมเณสูติ รโช, ราคาทิรโชฯ รนฺชธาตุ ราเค อฯ วิคโต รโช อสฺสาติ วิรโช, ชิโนฯ ตํ วิรชํฯ ชิโน หิ โพธิปลฺลงฺเกเยว สพฺพกิเลสมาร รชสฺส ชยิตตฺตา วิคตรโชติ อโตฺถฯ **คคนูปมธิ**นฺติ เอตฺถ ธี วุจฺจติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ ตสฺมา อากาสูปมสพฺพญฺญุต ญาณวนฺตนฺติ อโตฺถฯ คจฺฉนฺติ เอตฺถ วิหงฺคมาทโยติ คคนํ, อากาโสฯ คมฺธาตุ คติยํ ยุฯ มการสฺส โคฯ อุปมิยเต อุปมาฯ ภาวสาธโนยํฯ อุปปุพฺพมาธาตุ ปริมาเน อฯ สพฺพเญยฺยธมฺมํ ธรติ ชานาตีติ ธี, สพฺพญฺญุต ญาณํฯ ธรธาตุ ญาเณ กฺวิ, อิตฺถิลิงฺคโชตกอีปจฺจโย จฯ คคเนน อากาเสน ยุตฺตา อุปมา คคนูปมา, ตํ สทิสํ ธี สพฺพญฺญุตญาณํ ยสฺสาติ คคนูปมธิ, ชิโนฯ ตํ คคนูปมธึฯ อยํ ปน อนนฺตาทิคุณหีนตฺตา ธมฺมหีโนปมา นามฯ วุตฺตญฺหิ **สุโพธาลงฺกาเร** ‘‘ธมฺมหีนามุขโมฺภช, สทิสํ มุนิโน อิตี’’ติฯ ยถา หิ อากาโส อนโนฺตติ วุตฺตตฺตา อากาโส อนโนฺต หุตฺวา วิตฺถรติ, เอวํ ภควโต อนนฺตํ พุทฺธญาณนฺติ วุตฺตตฺตา สพฺพญฺญุตญาณสฺส อนนฺตารมฺมณตฺตา จ ญาณํ อนนฺตํ หุตฺวา วิตฺถรติฯ ตสฺมา คคนูปมธินฺติ โถเมตีติฯ

ธิติเมรุสมนฺติ เอตฺถ ธิติ วุจฺจติ สมาธิฯ สิเนรุปพฺพต สทิสํ อจลสมาธิวนฺตนฺติ อโตฺถฯ ธิยติ ฐปิยติ สมฺปยุตฺตธเมฺม เอการมฺมเณ เอเตนาติ ธิติ, ภควโต โลกิยโลกุตฺตรฌานสมาธิฯ ธิธาตุ ธารเณติฯ รํสิยา อนฺธการํ มินาติ หึสตีติ เมรุ, ปพฺพตราชาฯ มีธาตุ หึสายํ รุปจฺจโยฯ อิมํ วจนตฺถญฺหิ สิเนรุสฺส ปาจีนปสฺสํ รชตมยํ, ทกฺขิณปสฺสํ มณิมยํ, ปจฺฉิมปสฺสํ ผลิกมยํ, อุตฺตรปสฺสํ สุวณฺณมยํ โหตีติ วุตฺตวจนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อถ วา มินาติ หึสติ สเพฺพ ปพฺพเต อตฺตโน อุจฺจตรเฏฺฐนาติ เมรุ, เมรุนา สโม ธิติ สมาธิ ยสฺสาติ ธิติเมรุสโม, ชิโนฯ ตํ ธิติเมรุสมํฯ ยถา หิ เมรุราชา อฏฺฐหิ ทิสาหิ อาคเตหิ วาเตหิ น กมฺปติ น จลติ, เอวํ ชิโน กามจฺฉนฺทาทินีวรเณ ปชหิตฺวา โลกุตฺตรชฺฌานสมาธินา สมนฺนาคตตฺตา อฏฺฐหิ โลกธเมฺมหิ จ มิจฺฉาทิฏฺฐิวาเตหิ จ น กมฺปติ น จลตีติ ธิติเมรุสมนฺติ โถเมติฯ

ชลชูปมสีตลสีลยุตนฺติ อุทกชาตปฺปทุมสทิเสน อติสีตเลน อสเงฺขฺยยฺยสีเลน สํยุตฺตํฯ วุตฺตญฺหิ **อปทาน ปาฬิยํ** ‘‘สีลํ ตสฺส อสเงฺขฺยยฺย’’นฺติฯ **ตทฏฺฐกถายญฺจ** ‘‘ภควโต ปน สีลํ อสเงฺขฺยยฺยเมวา’’ติฯ ชลติ ทิพฺพตีติ ชลํ, อุทกํฯ ชลธาตุ ทิตฺติยํ อฯ ชเล อุทเก ชาตํ ชลชํ, ปทุมํฯ ชลเชน ปทุเมน อุปมํ สทิสนฺติ ชลชูปมํ, สีลํฯ สุขตฺถิเกหิ เสวิยตีติ สีตลํ, สีลํฯ สิธาตุ เสวายํ ตลปจฺจโยฯ อถ วา สีตคุณํ ลาติ คณฺหาตีติ สีตลํ, สีลํฯ สีตสทฺทูปปท ลาธาตุ คหเณ กฺวิฯ อุทเก ปน ชาตํ ปทุมํ อุทเกน อุณฺหสฺส สมิตตฺตา สีตลํ วิยฯ สีลํ ปน พุทฺธสฺส กิเลสตาปนสฺส สเมตตฺตา อจฺจนฺตสีตลํ โหติฯ สุรกฺขิตญฺหิ วิสุทฺธํ สีลํ กิเลสปฺปหาเนน สตฺตานํ กิเลสปริฬาหํ อุปสเมติ น หริตจนฺทนํ มุตฺตาหาโร มณิ อุทกํ วาโต จนฺทกิรโณ จฯ ตสฺมา สีลเมว สีตลนฺติ อจฺจนฺตสีตลนฺติ วุจฺจติฯ เตน วุตฺตํ **วิสุทฺธิมเคฺค** –

> ‘‘น ตํ สชลทา วาตา, น จาปิ หริจนฺทนํ;
> เนว หารา น มณโย, น จนฺทกิรณงฺกุรา;
> สมยนฺตีธ สตฺตานํ, ปริฬาหํ สุรกฺขิตํ;
> ยํ สเมติทํ อริยํ, สีลํ อจฺจนฺตสีตล’’นฺติฯ

อยํ ปน ตสฺส คาถาทฺวยสฺสโตฺถฯ สุรกฺขิตํ สุฏฺฐุรกฺขิตํ อริยํ วิสุทฺธํ อจฺจนฺตสีตลํ อิทํ สีลํ อิธโลเก สตฺตานํ ยํ ปริฬาหํ สเมติ, ตํ ปริฬาหํ สชลทา อุทกทเทน เมเฆน สห ปวตฺตา วาตา

สีตวาตา น สมยนฺติ หริตจนฺทนญฺจาปิ น สมยติฯ หารา มุตฺตาหารา เนว สมยนฺติฯ มณโย เวฬุริยาทิมณิโย น สมยนฺติฯ จนฺทกิรณงฺกุรา จนฺทสฺส รํสิองฺกุรา น สมยนฺตีติฯ สีลติ สมาธิยติ กายกมฺมาทีนํ สุสีลฺยวเสน น วิปฺปกิรตีติ สีลํฯ สีลธาตุ สมาธิมฺหิ อฯ อถ วา สีลนฺติ สมาทหนฺติ จิตฺตํ เอเตนาติ สีลํ, สีเลนฺติ วา เอเตน กุสเล ธมฺเม อุปธาเรนฺติ อาภุโส ธาเรนฺติ สาธโวติ สีลํ, เจตนาธมฺโม, กุสลจิตฺตุปฺปาโท วา ลพฺภติฯ สีลธาตุ อุปธารเณ อฯ วุตฺตเญฺหตํ **วิสุทฺธิมคฺคฎฺฐกถายํ** ''เกนฎฺเฐน สีลนฺติ สีลนฎฺเฐน สีลํฯ กิมิทํ สีลํ นาม, สมาธานํ วา, กายกมฺมาทีนํ สุสีลฺยวเสน อวิปฺปกิณฺณตาติ อโตฺถฯ อุปธารณํ วา, กุสลานํ ธมฺมานํ ปติฎฺฐานวเสน อาธารภาโวติ อโตฺถ''ติฯ ชลชูปเมน ปทุมสทิเสน สีตเลน อจฺจนฺตสีตเลน สีเลน อสเงฺขฺยยฺยสีเลน ยุโตฺตติ ชลชูปมสีตลสีลยุโต, ชิโนฯ ตํ ชลชูปมสีตลสีลยุตํฯ ยถา หิ อุทเกชาตํ ปทุมํ ชเลน สีตลํ โหติ, เอวํ ภควโต มคฺคสีเลน กิเลสฺปตาปนสฺส ปหีนตฺตา ตํ สีตลํ อจฺจนฺตสีตลํฯ เตน สมฺปยุโตฺตติ ชลชูปมสีตลสีล ยุตนฺติ โถเมตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ปถวีสหนนฺติ ปถวี วิย ขนฺติสมฺปนฺนํ ขนฺติวนฺตํ วาฯ ปถนฺติ ปติฎฺฐหนฺติ เอตฺถ ตรุปพฺพตาทโยติ ปถวี, ภูมิฯ ปถธาตุ ปติฎฺฐายํ วีปจฺจโยฯ อถ วา ปุถุ หุตฺวา ชาตนฺติ ปถวีฯ ชาตตทฺธิตเตฺถ วีปจฺจโยฯ สหยเต ขมิยเต สหนํ, สหติ ขมตีติ วา สหนํ, อธิวาสนขนฺติฯ สหธาตุ ขนฺติยํ ยุฯ ปถวี วิย สหนํ ขมนํ ยสฺส โสติ ปถวีสหโน, ชิโนฯ ตํ ปถวีสหนํฯ ยถา หิ ปถวี อตฺตโน อุปริ ปกฺขิตฺตํ สุจิมฺปิ อสุจิมฺปิ สพฺพํ สหติ, น ปฎิฆานุนยํ กโรติ, เอวํ ชิโน อิฎฺฐารมฺมณมฺปิ อนิฎฺฐารมฺมณมฺปิ สพฺพํ สหติ, น ตตฺถ ปฎิฆานุนยํ กโรตีติ ปถวีสหนนฺติ โถเมตีติ อธิปฺปาโยฯ เตน วุตฺตํ **อปทานปาฬิยํ** –

> ''ลาภาลาเภ น สชฺชนฺติ, สมฺมานนวิมานเน;
> ปถวีสทิสา พุทฺธา, ตสฺมา เต น วิราธิยา''ติฯ

อหํ ชินํ ปณมามิ วนฺทามีติ สมฺพโนฺธฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ สตปุญฺญชลกฺขณิกํ อเนกปารมีปุญฺญเตเชน ชาเตน ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณน สมฺปนฺนํ, วิรชํ ราคาชาทีนํ อภาวา วิคตรชํ, คคนูปมธึ อากาสูปมสพฺพญฺญุตญาณวนฺตํ, ธิติเมรุสมํ สิเนรุปพฺพตสทิสํ อจลสมาธิวนฺตํ, ชลชูปมสีตล สีลยุตํฯ อุทกชาตปฺปทุมสทิเสน อจฺจนฺตอติสีตเลน อสเงฺขฺยยฺยสีเลน สมฺปยุตฺตํ, ปถวีสหนํ ปถวี วิย ขนฺติสมฺปนฺนํ, ขนฺติวนฺตํ วา, ชินํ ปญฺจมารวิชยํ พุทฺธํ อหํ สกฺกจฺจํ ปณมามิ วนฺทามีติฯ

ทฺวาทสมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๓. โย พุโทฺธ สุมติ ทิเว ทิวากโรว,
โสภโนฺต รติชนเน สิลาสนมฺหิ;
อาสีโน สิวสุขทํ อเทสิ ธมฺมํ,
เทวานํ ตมสทิสํ นมามิ นิจฺจํฯ

๑๓. เอวํ ทฺวาทสมคาถาย ชินํ วนฺทิตฺวา อิทานิ ตาวตึสปุเร มาตุเทวปุตฺตปฺปมุขานํ อุปปตฺติเทวานํ อภิธมฺมํ เทสก คุเณน อภิตฺถวิตฺวา วนฺทิตุกาโม **โย พุโทฺธ สุมติ**ตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน ม น ช ร คเณหิ จ เอกครุนา จ ตีหิ ยตีหิ จ ทสหิ ยตีหิ จ รจิตตฺตา เตรสกฺขรสํยุตฺตา ปหสฺสิณีคาถาติ ทฎฺฐพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ **วุโตฺตทเย** ''มฺนา ชรา โค ติทสยติปฺปหสฺสิณี สา''ติฯ

ตสฺสโตฺถฯ ยสฺสํ ปฏิปาทํ มฺนา มคณ นคณา จ ชรา ช คณ รคณา จ โค ครฺ จ ติทสยติ ติ ยติ จ ทสยติ จ เจ สิยา, สา คาถา ปหสฺสิณีคาถา นามาติฯ ตตฺถ สุมติ โย พุโทฺธ ธมฺมํ เทวานํ อเทสีติ สมฺพโนฺธฯ **โย**ติ อนิยมวาจกสพฺพนามปทํฯ ตสฺส วจนโตฺถ น กาตโพฺพฯ วุตฺตญฺหิ **สทฺทวิทูหิ** –

> ‘‘รุฬฺหีขฺยาตํ นิปาตญฺจุ, ปสคฺคาลปนํ ตถา;
> สพฺพนามนฺติ เอเตสุ, น กโต วิคฺคโห ฉสู’’ติฯ

อถ วา สพฺพนามภาวํ ยาตีติ โย, อนิยมวาจก ภาวํ ยาตีติ วา โยฯ สพฺพนามภาเวน ยาติ ปวตฺตตีติ วา โยฯ อนิยมวาจกภาเวน ยาติ ปวตฺตตีติ วา โยฯ สพฺพนามภาเวน ยาตโพฺพ ญาตโพฺพติ วา โย, ยาตโพฺพ ญาตโพฺพ เอเตน อนิยมโตฺถติ วา โยฯ สพฺพนามสงฺขาตํ ยอิติ ปทํ ลพฺภติฯ โย ยาทิ โสติ อโตฺถฯ **พุโทฺธ**ติ ปฏิวิทฺธจตุสจฺจธโมฺม, ปฏิวิทฺธสพฺพเญยฺยธโมฺม วาฯ ตสฺส ปน วจนโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ **สุมตี**ติ สุนฺทรสพฺพญฺญุตญาณวาโต, เทสนาญาณวาโต วาฯ อเทสิ ธมฺมํ เทวานนฺติ วุจฺจมานตฺตา หิ อิธ สพฺพญฺญุต ญาณํ สุมตีติ วุจฺจติฯ มนติ ชานาติ สพฺพเญยฺยธมฺมํ เทเสตพฺพธมฺมํ วาติ มติฯ มนธาตุ ญาเณติฯ สุนฺทรา มติ สุมติ, สพฺพเญยฺยธมฺมานํ ยถาสภาวชานนสมตฺถํ เตสํ เทเส ตพฺพปฺปการชานนสมตฺถํ โพเธตพฺพ ปุคฺคลานํ อาสยาธิ มุตฺติยาทิวิภาวนสมตฺถญฺจาติ ติสมตฺถสมฺปนฺนํ สพฺพญฺญุตญาณํ ลพฺภติฯ สุมตีติ อิมินา หิ สพฺพญฺญุตญาณเมว อภิธมฺมกถาย สมุฏฺฐานภาเว สมตฺถํฯ นาญฺญนฺติ อิมมตฺถํ ทีเปโนฺต อภิธมฺมกถาย อนญฺญสาธารณภาวํ ทเสฺสติฯ สุนฺทรา มติ อสฺส อสฺมิํ วา อตฺถีติ สุมติ, พุโทฺธฯ สมาสนฺต ตทฺธิตายํฯ ตทสฺสตฺถีติวี จาติ สุเตฺต จสเทฺทน อปจฺจโยฯ ยถา ปีติสุขนฺติฯ วุตฺตญฺหิ **ปาราชิกณฺฑฏฺฐกถายํ** ‘‘อยญฺจ ปีติ อิทญฺจ สุขํ อสฺส ฌานสฺส อสฺมิํ วา ฌาเน อตฺถีติ อิทํ ฌานํ ปีติสุขนฺติ วุจฺจตี’’ติฯ

ทิเวติ ทิวเสฯ สูริโยภาเสน ทิพฺพติ เอตฺถาติ ทิโวฯ ทิวุธาตุ ชุติยํ อฯ ตสฺมิํ ทิเวฯ **ทิวา กโรวา**ติ สูริโย อิวฯ ทิวาทินํ กโรตีติ ทิวากโร, สูริโยฯ ทิวาสทฺทูป ปท กรธาตุ กรเณ อฯ อถ วา ทิวา ทิวเส กโร รํสิ อสฺสาติ ทิวากโรฯ กรสโทฺท หิ รํสิวาจโกฯ **โสภโนฺต**ติ วิโรจมาโน หุตฺวาฯ สุภติ วิโรจติ ฉพฺพณฺณรํสิอาทีหีติ โสภโนฺต, พุโทฺธฯ สุภธาตุ โสเภ, ทิตฺติยํ วา อนฺตปจฺจโยฯ ภควา หิ ฉพฺพณฺณรํสีหิ ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขเณหิ อสีตฺยานุพฺยญฺชน ลกฺขเณหิ จ เทวานํ มเชฺฌ โสภติ วิโรจตีติ อโตฺถฯ **รติชนเน**ติ เทวานํ อตปฺปกปีติโสมนสฺสุปฺปาทเน, เปมุปฺปาทเน วาฯ รมนํ รติฯ รมุธาตุ กีฬายนฺติฯ ตํ ชเนติ อุปฺปาเทตีติ รติชนนํฯ สิลาสนํฯ รติสทฺทูปปท ชนธาตุ ชนเน ยุฯ ตสฺมิํ รติชนเนฯ

สิลาสนมฺหีติ ติทสาลเย, ปาริจฺฉตฺตกมูเล ชาเต นิกฺขิเตฺต วา ทีฆโต สฏฺฐิโยชเน วิตฺถารโต ปณฺณาส โยชเน ปุถุลโต ปนฺนรสโยชเน วณฺณโต ชยสุมนปุปฺผสทิเส รตฺตกมฺปลวเณฺณ วา สณฺหสุขุเม ปณฺฑุกมฺป ลนามเก สิลาสเนฯ สเกฺกน เสวิยตีติ สิลํฯ ปาสาโณ ฯ สิธาตุ เสวายํ อลปจฺจโยฯ อาสิยติ เอตฺถาติ อาสนํฯ อถ วา อาคนฺตฺวา เสวิยติ เอตฺถาติ อาสนํฯ อาปุพฺพสิธาตุ เสวายํ ยุฯ สิลํเอว อาสนํ สิลาสนํฯ ปณฺฑุกมฺปลสิลาสนํ ลพฺภติฯ ตสฺมิํ สิลาสนมฺหิฯ **อาสีโน**ติ ทสหิ จกฺกวาฬสหเสฺสหิ อาคมฺม สนฺนิสินฺนานํ เทวานํ คเณน ปริวาริโต หุตฺวา นิสีทโนฺตฯ อาสีทนํ นิสชฺชนํ อาสีโนฯ อาสมนฺตโต สีทติ วสตีติ วา อาสีโนฯ อภิธมฺมกถาภิมุขํ สีทติ นิสชฺชตีติ วา อาสีโน, พุโทฺธฯ อาปุพฺพสีทธาตุ นิสชฺชายํฯ วิสรณ คตฺยาวสาเนสุ วา ตปจฺจโยฯ ตสฺส อีณาเทโส, ณสฺสนตฺตํ, ธาตฺวนฺตโลโปฯ **สิวสุขทนฺ**ติ นิพฺพานสุขทายกํฯ อริเยหิ เสวิยตีติ สิวํ, นิพฺพานํฯ สิธาตุ เสวายํ อโวฯ อถ วา ราคคฺคิอาทีหิ สมติ อุปสมติ เอตฺ

ถาติ สิวํ, นิพฺพานํฯ สมฺธาตุ อุปสเม ริโวฯ **อภิธานปฺปทีปิกฏีกายํ** ปน ‘‘สิวํ เขมภาวํ กโรตีติ สิวํ, สํสารภีรุเกหิ เสวิตพฺพตฺตา วา สิวํฯ ยทาทินา วปจฺจโย’’ติ วุตฺตํฯ สุขยตีติ สุขํฯ ยสฺ สุปฺปชฺชติ, ตํ สุขิตํ กโรตีติ อโตฺถฯ อถ วา สุฏฺฐุ ทุกฺขํ ขนตีติ สุขํฯ สุปุพฺพ ขนฺธาตุ อวทารเณ กฺวิฯ สิวสฺส นิพฺพานสฺส สุขํ สิวสุขํ, ตํ ททาตีติ สิวสุขทํ, อภิธมฺมธโมฺมฯ สิวสุขสทฺทูปปททา ธาตุ อฯ โย หิ อภิธมฺมธมฺมํ สุณาติ, โส ตสฺส นิพฺพานสุขํ ททาตีติ อโตฺถฯ

อเทสิ ธมฺมํ เทวานนฺติ เทวานํ ธมฺมํ อเทสีติ สมฺพโนฺธฯ เอตฺถ จ **ธมฺม**นฺติ นานานยวิจิตฺตํ คมฺภีรํ สณฺหสุขุมํ ทุทฺทสํ อภิธมฺม ธมฺมํฯ อตฺตโน สภาวํ ธาเรตีติ ธโมฺม, ปณฺฑิเตหิ ธาริยตีน พาเลหีติ วา ธโมฺม, อภิธมฺมปิฏกํฯ ธรธาตุ ธารเณ รมฺมปจฺจโยฯ ตํ ธมฺมํฯ **เทวาน**นฺติ ปุเพฺพ มนุสฺสโลเก มาตุภูตเทวปุตฺตปฺปมุขานํ อุปปตฺติเทวานํฯ วุตฺตเญฺหตํ **อฏฺฐสาลินีอฏฺฐกถายํ** –

> ‘‘มาตรํ ปมุขํ กตฺวา, ตสฺสา ปญฺญาย เตชสา;
> อภิธมฺมกถามคฺคํ, เทวานํ สมฺปวตฺตยี’’ติฯ

เอตฺถ จ มาตรนฺติปทสฺส ปุเพฺพ มนุสฺสโลเก มาตุภูตํ เทวปุตฺตนฺติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ **ชินาลงฺการปาฬิยํ** –

> ‘‘ตโต ปุตฺตํ คเหตฺวาน, คตา มาตา สกํ ฆรํ;
> สตฺตมิยํ จุตา คนฺตฺวา, เทวปุตฺตตฺตมาคมี’’ติฯ

ตฏฺฏีกายญฺจ ‘‘โพธิสตฺตมาตา คพฺภวุฏฺฐานโต สตฺตเม ทิวเส กาลงฺกตฺวา ตุสิตปุเร เทวปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺตี’’ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ เทวปุตฺตสเทฺทน วุตฺตเมวฯ **กาฬุทายี เถรคาถาอฏฺฐกถายญฺจ** ‘‘ปริวาริตาติ จ อิตฺถิลิงฺคนิเทฺทโส ปุริมตฺตภาวสิทฺธํ อิตฺถิภาวํ เทวตาภาวํ วา สนฺธาย กโตฯ เทวูปปตฺติ ปน ปุริสภาเวน ชาตา’’ติ วุตฺตํฯ **ชาตกฏีกายญฺจ** ‘‘เทโวโรหเนติ มาตุเทวปุตฺตสฺส เตมาสํ อภิธมฺมปิฏกํ เทเสตฺวา เทโวโรหนกาเล’’ติ มาตุเทวปุตฺตสเทฺทน วุตฺตํฯ **อภิธมฺมาวตารฏีกายญฺจ** ‘‘เทวานนฺติ ตทา ธมฺมปฏิคฺคาหกานํ ทสสหสฺสจกฺกวาฬาธิวาสีนํ มาตุเทวปุตฺตปฺปมุขานํ อุปปตฺติเทวาน’’นฺติ มาตุเทวปุตฺต สเทฺทน วุตฺตํฯ **สิรีมหามายาสเตฺถ** จ ‘‘สิรีมหามายา เทวีปิ สตฺตทิวเสเยว วสิตฺวา กาลงฺกตฺวา อตฺตโน ปุญฺญานุภาเวน ตุสิตภวเน เทวปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺตี’’ติ เทวปุตฺตสเทฺทน วุตฺตํฯ **มณิทีปฏีกายญฺจ** ‘‘มาตรนฺติ ปุเพฺพ มนุสฺสโลเก มาตุภูตํ เทวปุตฺตนฺติ อโตฺถฯ สิรีมหามายา หิ โพธิสตฺตํ วิชายิตฺวา สตฺตาหมตฺตํ ฐตฺวา อิโต จวิตฺวา ตุสิตภวเน ปุริสภาเวเนว นิพฺพโตฺต, น อิตฺถิภาเวนา’’ติ วุตฺตํฯ ตสฺมา มาตรนฺติปทสฺส มาตุภูตํ เทวปุตฺตนฺติ อโตฺถ มุเขฺยน ทฏฺฐโพฺพฯ

> **มธุสารตฺถ ทีปนีฏีกายํ** ปน –
> ‘‘สุโทฺธทโน นาม ปิตา มเหสิโน,
> พุทฺธสฺส มาตา ปน มายา นามฯ
>
> โพธิสตฺตํ ปริหริย กุจฺฉินา,
> กายสฺส เภทา ติทิวสฺมิํ โมทติ;
> สา โคตมี กาลํกตา อิโต จุตา,
> ทิเพฺพหิ กาเมหิ สมงฺคิภูตา;
> อาโมทติ กามคุเณหิ ปญฺจหิ,

ปริวาริตา เทวคเณหิ เตหี’’ติ; **เถราปาฬิ**;

ตทฏฺฐกถายํ ‘‘ปริวาริตาติ จ อิตฺถิลิงฺคนิเทฺทโส ปุริมตฺต ภาวสิทฺธํ อิตฺถิภาวํ เทวตาภาวํ วา สนฺธาย กโตฯ เทวูปปตฺติ ปน ปุริสภาเวน ชาตาติ วุตฺตตฺตา มาตรนฺติ มนุสฺสตฺตภาววเสน วุตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ เถรฏฺฐกถา ปน นสงฺคหารุฬฺหาฯ อญฺญฏฺฐกถาฏีกาสุ จ ตาทิสํ วจนํ นตฺถิฯ ปตฺถนากาเล จ พุทฺธมาตา หุตฺวา ปจฺฉา ปุริโส โหมีติ ปตฺถนา นตฺถิฯ ตึสธมฺมตายญฺจ พุทฺธมาตุยา ปุริสภาโว นาม นตฺถิฯ ตสฺมา ตํ วีมํสิตพฺพนฺติปิ วิทู วทนฺตีติ วุตฺตํฯ ตํ ปน น คเหตพฺพํฯ กสฺมา, สํสยวจเนน วีมํสิตพฺพนฺติ วิทูวทนฺตีติ จ วุตฺตตฺตา จ ยถาวุตฺตฏฺฐกถาฏีกาวจเนหิ อุชุกํ วิรุทฺธตฺตา จฯ เทวตาสโทฺท หิ เทวปุเตฺต พฺรเหฺม เทวธีตาย จ วตฺตติฯ ตถาเหส ‘‘อถ โข อญฺญตรา เทวตา อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา อภิกฺกนฺตวณฺณา’’ติอาทีสุ เทวปุเตฺตฯ วุตฺตญฺหิ **ขุทฺทกปาฐอฏฺฐกถายํ** ‘‘อญฺญตราติ อนิยมิต นิเทฺทโสฯ สา หิ นามโคตฺตโต อปากฏาฯ ตสฺมา อญฺญตราติ วุตฺตาฯ เทโวเยว เทวตาฯ อิตฺถิปุริสสาธารณเมเวตํฯ อิธ ปน ปุริโส เอวฯ โส เทวปุโตฺตฯ กินฺตุสาธารณนามวเสน เทวตาติ วุโตฺต’’ติฯ **สุนีตเตฺถรอปทานปาฬิยํ** อาคตาสุ ‘‘ตถา ตา เทวตา สตฺตสตา อุฬารา พฺรหฺมา วิมานา อภินิกฺขมิตฺวา’’ติอาทีสุ พฺรเหฺมฯ **ปทีปวิมานวตฺถุปาฬิยํ** วุตฺตาสุ –

> ‘‘อภิกฺกเนฺตน วเณฺณน, ยา ตฺวํ ติฏฺฐสิ เทวเต;
> โอภาเสนฺตี ทิสา สพฺพา, โอสธี วิย ตารกา’’ติฯ

อาทีสุ เทวธีตายฯ เอวํ ปน ปริวาริตาสโทฺทปิ เวทิตโพฺพฯ ตสฺมา อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน กตาย เถรฏฺฐกถาย วุตฺตวจนํ ชาตกฏีกาย วุตฺตวจนญฺจ อาจริยสุมงฺคลเตฺถเรน กตาย อภิธมฺมาวตารฏีกาย วุตฺตวจนํ ปมาณํ กตฺวา มาตุเทวปุโตฺตติ อโตฺถเยว ทฏฺฐโพฺพฯ เอตรหิ ปน เกจิ อาจริยา เถราปาฬิยํ อาคตํ ปริวาริตาสทฺทญฺจ มธุสารตฺถทีปนีฏีกาวจนญฺจ ปฏิจฺจ มาตุเทวธีตาติ วทนฺติฯ ตํ ปน เตสํ มติมตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อเทสี**ติ มหากรุณาปุพฺพงฺคเมน สพฺพญฺญุตญฺญาเณน กเถสิฯ อสทิสํ ตนฺติ สมฺพโนฺธฯ เอตฺถ จ **ตนฺ**ติ พุทฺธํฯ **อสทิสนฺ**ติ อปฺปฏิปุคฺคลํฯ นตฺถิ เอตสฺส สทิโส ปฏิปุคฺคโลติ อสทิโส, พุโทฺธฯ สเทวเก โลเก สีลาทิคุเณน พุเทฺธน สทิโส โกจิ ปุคฺคโล นตฺถีติ อโตฺถฯ เตนาห **วินยมหาวคฺคปาฬิยํ** –

> ‘‘น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชติ;
> สเทวกสฺมิํ โลกสฺมิํ, นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล’’ติฯ

นิจฺจนฺติสตตํ สมิตํ, สพฺพกาลํ นิรนฺตรนฺติ อโตฺถฯ อสทิสํ ตํ พุทฺธํ นิจฺจํ นมามีติ สมฺพโนฺธติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ สุมติ สุนฺทรสพฺพญฺญุต ญาณวาโต, เทสนาญาณวาโตวาฯ โย ยาทิโส พุโทฺธฯ ทิเว ทิวเส ทิวากโรว สูริโยอิว, โสภโนฺต วิโรจมาโน หุตฺวา, รติชนเน เทวานํ อตปฺปกปีติ โสมนสฺสุปฺปาทเน, เปมุปฺปาทเน วา, สิลาสนมฺหิ ปณฺฑุ กมฺปลนามเก สิลาสเน, อาสีโน นิสีทโนฺต หุตฺวา สิวสุขทํ นิพฺพานสุขทายกํ, ธมฺมํ อภิธมฺมธมฺมํ, เทวานํ มาตุ ปุพฺพเทวปุตฺตปฺปมุขานํ อุปปตฺติเทวานํ อเทสิ กเถสิฯ อสทิสํ อปฺปฏิปุคฺคลํ ตํ พุทฺธํ อหํ นิจฺจํ สตตํ นมามิ วนฺทามีติฯ

เตรสมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๔. โย ปาทปงฺกชมุทุตฺตลราชิเกหิ,
โลเกหิ ตีหิวิกเลหิ นิรากุเลหิ;
สมฺปาปุเณ นิรุปเมยฺยตเมว นาโถ,
ตํ สพฺพโลกมหิตํ อสมํ นมามิฯ

๑๔. เอวํ เตรสมคาถาย พุทฺธํ วนฺทิตฺวา อิทานิ พุทฺธสฺส ปาทตเล วิจิตฺตปฺปวตฺตหิ อฏฺฐสตจกฺกลกฺขเณหิ โถมิตฺวา วนฺทิตุกาโม **โย ปาทปงฺกช**ตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน ต ภ ช ช คเณหิ จ ครุทฺวเยน รจิตตฺตา จุทฺทสกฺขเรหิ ยุตฺตา วสนฺตติลกาคาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ **วุโตฺตทเย** “วุตฺตา วสนฺตติลกา ต ภ ชา ชคา โค”ติฯ ตสฺสายมโตฺถฯ ยสฺสํ ปฏิปาทํ ต ภ ชา ต ภ ช คณา จ ชคา ชคณครุกา จ โค ครุ จ เจ ภวนฺติ, สา คาถา วสนฺตติลกาคาถาติ ฉนฺทาจริเยหิ วุตฺตาติฯ

ตตฺถ ปน โย นาโถ อวิกเลหิ นิราอุเลหิ ปาทปงฺกชมุทุตฺตเลหิตีหิ โลเกหิ นิรุปเมยฺยตํ สมฺปาปุเณเอว สพฺพโลกมหิตํ อสมํ ตํ นาถํ อหํ นมามีติ สมฺพโนฺธฯ เอตฺถ ปน สทฺทกฺกเมน อทเสฺสตฺวา อตฺถกฺกเมน วณฺณนํ ทสฺสยิสฺสามฯ **โย นาโถ**ติ โย ยาทิโส สพฺพสตฺตานํ ปฏิสรโณ พุโทฺธฯ ตํ ปน ปทํ สมฺปาปุเณเอวาติปเท กตฺตุภาเวน สมฺพนฺธิตพฺพํฯ นาถสฺส ปน วจนโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ **อวิกเลหี**ติ เกนจิ อเวกเลฺลหิ สพฺพปาทจกฺกลกฺขเณหิ สมฺปุเณฺณหีติ อโตฺถฯ วิรูปํ กลติ คจฺฉตีติ วิกโลฯ วิปุพฺพกลธาตุ คติยํ อฯ นตฺถิ กิญฺจิ วิกลํ เอติสฺสา ราชิยาติ อวิกลา, ปาทราชิฯ ปาททฺวเย ปริพฺยตฺตํ สณฺฐานรูปํ กิญฺจิ วิกลํ นตฺถีติ อโตฺถฯ เตหิ อวิกเลหิฯ

นิราอุเลหีติ อากุลวิรหิเตหิฯ ปาทจกฺกลกฺขณานํ อญฺญมญฺญํ อสํมิเสฺสหิ อสํสเฏฺฐหีติ อโตฺถฯ อาภุโส กุลติ พนฺธตีติ อากุลํ, อาปุพฺพ กุลธาตุ พนฺธเน อฯ อถ วา อาภุโส กุลติ อาวรติ โสภนนฺติ อากุลํ, นตฺถิ อากุลํ อญฺญมญฺญมิสฺสํ เอติสฺสา ปาทราชิ ยาติ นิราอุลา, ปาทราชิฯ เตหิ นิราอุเลหิฯ ตํ ปน ปททฺวยํ ปาทปงฺกชมุทุตฺตลราชิเกหีติปเท วิเสสนํฯ **ปาทปงฺกชมุทุตฺตลราชิเกหี**ติ ปาทสงฺขาตปทุมสฺส สณฺห ตเล ชาเตหิ อฏฺฐสตจกฺกลกฺขณราชิเกหิ ปทติ คจฺฉติ เอเตนาติ ปาโทฯ ปทธาตุ คติมฺหิณฯ ปเงฺก กทฺทเม ชาตนฺติ ปงฺกชํ, ปทุมํฯ ปาทสงฺขาตํ ปงฺกชํ ปาทปงฺกชํฯ ปงฺกชํอิว ปาโท วา ปาทปงฺกชํ, ปาโทฯ สณฺหภาเวน มุทติ ปวตฺตตีติ มุทุ, มุทธาตุ คติยํ อุฯ ตลติ ปติฏฺฐติ เอตฺถาติ ตลํฯ ตลธาตุ ปติฏฺฐายํ อฯ มุทุ จ ตํ ตลญฺจาติ มุทุตฺตลํ, ปาทปงฺกชสฺส มุทุตฺตลํ ปาทปงฺกชมุทุตฺตลํ, ราชติ ทิสฺสตีติ ราชิกา, ราชติ โสภติ เอเตนาติ ราชิกาฯ ราชธาตุ โสภเน ณิโกฯ ปาทปงฺกช มุทุตฺตเล ชาตํ อฏฺฐสตจกฺกลกฺขณสงฺขาตํ ราชิกนฺติ ปาทปงฺกชมุทุตฺตลราชิกํ, เตหิฯ

ตํ ปน อฏฺฐสตปาทจกฺกลกฺขณํ นาเมวํ เวทิตพฺพํฯ ภควโต ปาทปงฺกชมุทุตลสฺส มเชฺฌ นาภิ ทิสฺสติฯ นาภิปฏิจฺฉินฺนา วฏฺฏเลขา ทิสฺสติฯ นาภิมุขปริเกฺขปปโฏฺฏ ทิสฺสติฯ ปนาฬิมุขํ ทิสฺสติฯ อรา ทิสฺสนฺติฯ อเรสุ วฏฺฏเลขา ทิสฺสนฺติฯ เนมิ ทิสฺสติฯ เนมิมณิกา ทิสฺสนฺติฯ อิทํ ตาว ปาฬิอาคตเมวฯ สมฺปหุลวาโร ปน อนาคโต, โส เอวํ ทฏฺฐโพฺพฯ สตฺติ, สิรีวโจฺฉ, นนฺทิยาวฏฺฏํ, โสวตฺติโก, วฏํสโก, วฑฺฒมานกํ, มจฺฉยุคลํ, ภทฺทปีฐํ, องฺกุสํ, โตมโร, ปาสาโท, โตรณํ, เสตจฺฉตฺตํ, ขโคฺค, ตาลวณฺฑํ, โมรหตฺถโก, วาฬพีชนิ, อุณฺหีสํ, ปโตฺต , มณิกุสุมทามํ, นีลุปฺปลํ, รตฺตุปฺปลํ, เสตุปฺปลํ, ปทุมํ, ปุณฺฑริกํ, ปุณฺณฆโฏ, ปุณฺณปาติ, สมุโทฺท, จกฺกวาฬํ, หิมวา, สิเนรุ, จนฺทิมสูริยา, นกฺขตฺตานิ, จตฺตาโร มหาทีปา, เทฺวปริตฺตทีปสหสฺสานิ อนฺตมโส

จกฺกวตฺติ รโญฺญ ปริสํ อุปาทาย สโพฺพ จกฺกลกฺขณเสฺสว ปริวาโรติ เอตฺตกเมว **มชฺฌิมปณฺณาสฎฺฐกถายํ** วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ชินาลงฺการฎีกายํ ปน ‘‘เหฎฺฐาปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานีติ จกฺกลกฺขณํ นาม ทฺวีสุ ปาทตเลสุ เทฺว จกฺกานิ เอเกกสฺมึ สหสฺสมตฺตา อรา ยุตฺตา โหนฺติฯ เนมิวลยํ สุวณฺณวณฺณํฯ นาภิ อินฺทนีลมณิวณฺณาฯ ตสฺมึ มเชฺฌ จ นาภิปริยเนฺต จ นาภิมุเข จ วฎฺฎเลขา มเชฺฌ ฉิทฺทํ จกฺกปริยเนฺต เนมิโต พหิทฺธา วเฎฺฎฯ สตฺติ, สิรีวโจฺฉ, นนฺทิยาวฎฺฎํ, โสวตฺติโก, วฎํสกํ, วฑฺฒมานกํ, ภทฺทปีฐํ, องฺกุโส, ปาสาทํ, โตรณํ, เสตจฺฉตฺตํ, ขคฺคํ, ตาลวณฺฑํ, มยูรหตฺถํ, จามรํ, อุณฺหีสํ, ปตฺตํ, มณิ, สุมนทามํ, นีลุปฺปลํ, รตฺตุปฺปลํ, รตฺตปทุมํ, เสตปทุมํ, ปุณฺฑริกํ, ปุณฺณกลสํ, ปุณฺณปตฺตํ, สมุโทฺท, จกฺกวาฬปพฺพโต, หิมวนฺตปพฺพโต, เมรุปพฺพโต, สูริยมณฺฑลํ, จนฺทมณฺฑลํ, นกฺขตฺตํ, สปริวารา จตฺมหาทีปา, สปริวาโร สตฺตรตนสมงฺคี จกฺกวตฺติ, ทกฺขิณาวฎฺฎ เสตสงฺขํ, สุวณฺณมจฺฉยุคฬํ, จกฺกาวุธํ, สตฺตมหาคงฺคา, สตฺตกุลปพฺพตา, สตฺตสีทนฺตสาครา, สุวณฺณ หํสราชา, สํสุมาโร, ธชปฎาโก, สุวณฺณสิวิกา, สุวณฺณวาฬพีชนิ, เกลาสปพฺพโต, สีหราชา, พฺยคฺฆราชา, วลาหกอสฺสราชา, อุโปสถฉทฺทนฺตหตฺถิราชา, วาสุกินาคราชา, หํสราชา, อุสภราชา, เอราวณ หตฺถิราชา, สุวณฺณมกรํ, จตุมุขสุวณฺณนาวา, สวจฺฉกาเธนุ, กึปุริโส, กินฺนรี, กรวีโก, มยูรราชา, โกญฺจราชา, จกฺกวากราชา, ชีวญฺชีวกราชา ฉ เทวโลกา, โสฬส พฺรหฺมโลกาติ อิเม เอตฺตกา อคฺคมงฺคลลกฺขณา ปาทตเล ปญฺญายนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ อิมินา จ วจเนน อฎฺฐสต ปาทจกฺกลกฺขณํ ปริปุณฺณํ เวทิตพฺพนฺติฯ

ตีหิ โลเกหีติ สมฺพโนฺธฯ ตีหิ กามรูปารูป โลเกหีติ อโตฺถฯ ตสฺส ปน วจนโตฺถ เหฎฺฐา วุโตฺตเยวฯ ตํ ปเนตํ กตฺวเตฺถ กรณวจนํฯ ตสฺส ปน ปทสฺส นิรุปเมยฺยาติ ปเทน กตฺตุภาเวน สมฺพโนฺธฯ **นิรุปเมยฺยต**นฺติ อปฺปเมยฺยภาวํฯ อุปมิตพฺพนฺติ อุปเมยฺยํฯ อุปปุพฺพ มาธาตุปมาเน โณฺยฯ อุปเมยฺยสฺส ภาโว อุปเมยฺยตํฯ นตฺถิ อุปเมยฺยตํ อสฺส ราชิกสฺสาติ นิรุปเมยฺยตํฯ อถ วา นตฺถิ อุปเมยฺยํ เอตสฺส ราชิกสฺสาติ นิรุปเมโยฺย, ปาทจกฺกลกฺขณราชิโก ลพฺภติฯ ตสฺส ภาโว นิรุปเมยฺยตํฯ ตํ ปน ปทํ สมฺปาปุเณ เอวาติปเท กมฺมํฯ สมฺปาปุเณเอวาติ สมฺพโนฺธฯ สมฺมา คจฺฉติเอวาติ อโตฺถฯ กสฺมา ปน ตีหิ โลเกหิ ปาทปงฺกชมุทุตเลหิ นิรุปเมยฺยตํ ปาปุณาตีติฯ พุทฺธโต อญฺญสฺส กสฺสจิ เทวมนุสฺสสฺส ปาทตลมเชฺฌ ปาทจกฺกลกฺขณสฺส อภาวโตฯ ภควโต หิ ปาทปงฺกชมุทุตเล ปารมิปุญฺญานุภาเวน นิพฺพตฺตานิ อฎฺฐสตปาทจกฺกลกฺขณานิ สมฺปาปุณนฺติ, น อเญฺญสํฯ ตสฺมา นิรุปเมยฺยตํ ปาปุณาตีติฯ

สพฺพโลกมหิตนฺติ สพฺพโลเกน ปูชิตํฯ สเพฺพน เทวมนุสฺสโลเกน มหิตโพฺพ ปูชิตโพฺพติ สพฺพโลก มหิโต, นาโถ ลพฺภติฯ ตํฯ อุปฺปเนฺน หิ ตถาคเต เย เกจิ มเหสกฺขา เทวมนุสฺสา พุทฺธสฺส ปูเชนฺติ, ปเคว อญฺญาฯ ตถา หิ พฺรหฺมา สหมฺปติ สิเนรุมเตฺตน รตน ทาเมน ตถาคตํ ปูเชติฯ ยถาพลญฺจ อเญฺญปิ เทวา มนุสฺสา จ พิมฺพิสารโกสลราชาทโย นิพฺพุตมฺปิ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ฉนฺนวุติโกฎิธนํ วิสฺสเชฺชตฺวา อโสก มหาราชา สกลชมฺพุทีเป จตุราสีติวิหารสหสฺสานิ ปติฎฺฐาเปติฯ กา กถา ปน อเญฺญสํ ปูชาติ วุตฺตํ โหติฯ

อสมนฺติ สพฺพมนุสฺสเทวพฺรเหฺมหิ อสทิสํฯ อปฺปฎิปุคฺคลนฺติ อโตฺถฯ นตฺถิ สโม สทิโส ปุคฺคโล อสฺสาติ อสโม, นาโถฯ โส ปน อสีติอนุพฺยญฺชนปฎิมณฺฑิต ทฺวตฺตึส มหาปุริสลกฺขณ วิจิตฺรรูปกาโยฯ สพฺพาการ ปริสุทฺธ สีลกฺขนฺธาทิคุณรตนสมิทฺธธมฺมกาโยฯ ปุญฺญมหตฺต ถามมหตฺตอิทฺธิมหตฺต ยสมหตฺต ปญฺญามหตฺตานํ ปรมุกฺกํส คโต จ โหติ, ตสฺมา ตถาคเตน สโม สทิโส นาม นตฺถีติ อโตฺถฯ ตํ อสมํฯ **ต**นฺติ นาถํ อหํ นมามีติ สมฺพโนฺธฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ โย นาโถ โย ยาทิโส สพฺพสตฺตานํ ปฏิสรโณ พุโทฺธ, อ วิกเลหิ เกหิจิ อเวกเลฺลหิ, นิรากุเลหิ อากุลวิรหิเตหิ, ปาทปงฺกช มุทุตฺตลราชิเกหิ ปาทสงฺขาตปทุมสฺส สณฺหตเล ชาเตหิ อฏฺฐสตจกฺกลกฺขณราชิเกหิ, ตีหิ โลเกหิ กตฺตุภูเตหิ, นิรุปเมยฺยตํ อปฺปเมยฺยภาวํ อปฺปมิตพฺพ ภาวํ วา, สมฺปาปุเณเอว สมฺมา คจฺฉติเอว, สพฺพโลกมหิตํ สพฺพโลเกน ปูชิตํ, อสมํ สพฺพมนุสฺสเทวพฺรเหฺมหิ อสทิสํ ตํ นาถํ อหํ นมามีติฯ

จุทฺทสมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๕. พุทฺธํ นรานรสโมสรณํ ธิตตฺตํ,
ปญฺญาปทีปชุติยา วิหตนฺธการํ;
อตฺถาภิกามนรเทวหิตาวหํ ตํ,
วนฺทามิ การุณิกมคฺคมนนฺตญาณํฯ

๑๕. เอวํ จุทฺทสมคาถาย นาถํ นตฺวา อิทานิ นรานรส โมสรณนฺตฺยาทีหิ สตฺตหิ คุเณหิ โถมิตฺวา พุทฺธํ วนฺทิตุ กาโม **พุทฺธํ นรานรสโมสรณ**นฺตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน ตภชชคเณหิ ครุทฺวเยน จ รจิตตฺตา จุทฺทสกฺขเรหิ ยุตฺตา วสนฺตติลกาคาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ สาธกํ ปเนตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

ตตฺถ ปน **นรานรสโมสรณ**นฺติ เอตฺถ นรอนรสมํ โอสรณนฺติ ปทวิภาโคฯ มนุสฺสเทวานํ สมํ โอสรณํ สนฺนิปติตฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ นรานรสทฺทสฺส วจนโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ สมํ อวสรนฺติ สนฺนิปตนฺติ เอตฺถาติ สโมสรโณ, พุโทฺธฯ สมอวปุพฺพ สรธาตุ คติยํ ยุฯ นรานรานํ มนุสฺสเทวานํ สโมสรโณ นรานรสโมสรโณ, พุโทฺธฯ ยถา หิ มหานิโคฺรโธ ผลกามานํ สกุณสมูหานํ สโมสรณํ โหติ, เอวํ พุโทฺธ โลกิย โลกุตฺตรสมฺปตฺติกามานํ มนุสฺสเทวานํ สโมสรโณ สนฺนิปติโต ปฏิสรโณ วา โหติฯ ตสฺมา นรานรสโมสรณนฺติ โถเมติฯ

ธิตตฺตนฺติ สมาหิตจิตฺตํฯ เอตฺถ อตฺตสโทฺท อตฺตสมฺมา ปณิธิ จาติอาทีสุ อตฺตสโทฺท วิย จิตฺตวาจโก ทฏฺฐโพฺพฯ ธิยติ ฐปิยติ เอตฺถ เอเตน วา เอการมฺมเณ สมฺปยุตฺต ธมฺมาติ ธิโต, สมาธิฯ ธาธาตุ ปติฏฺฐายํ ตฯ อารมฺมณํ อทติ อาททาตีติ อตฺตํ, จิตฺตํฯ อทธาตุ อาทาเนตฯ ธิตํ สมาหิตํ อตฺตํ จิตฺตํ ยสฺสาติ ธิตโตฺต, พุโทฺธฯ ตํ ธิตตฺตํฯ

ปญฺญาปทีปชุติยาติ อรหตฺตมคฺคญาณสงฺขาตปทีโปภาเสน กรณภูเตนฯ ปชานาตีติ ปญฺญา, อรหตฺตมคฺค ญาณํฯ ยถาสภาวํ สพฺพปฺปกาเรหิ จตุสจฺจธมฺมํ ปฏิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ ปญฺญาว เญยฺยาวรณปฺปหานโต สพฺพปกาเรหิ ธมฺมสภาวํ ทีเปตีติ ปญฺญาปทีโปฯ โชเตตีติ ชุติ, ปญฺญาปทีโปภาโสฯ ชุธาตุ ทิตฺติยนฺติฯ ปญฺญา ปทีโปเอว ชุติ ปญฺญาปทีปชุติฯ อถ วา ปญฺญาปทีปสฺส ชุติ ปญฺญาปทีปชุติ, อยํ ปน สมาโส อเภทเภทู ปจาเรน ทฏฺฐโพฺพฯ ตาย ปญฺญาปทีปชุติยาฯ

วิหตนฺธการนฺติ หนิตพฺพอวิชฺชาสงฺขาตโมหตมํฯ สวาสนกิเลสปฺปหานโต วิเสเสน หนิตโพฺพติ วิหโตฯ วิปุพฺพหนธาตุ หึสายํ ตฯ อนฺธํ ตมํ กโรตีติ อนฺธกาโร, อวิชฺชาสงฺขาตโมโหฯ วิสยสภาวปฏิจฺฉาทนโต อนฺธการสริกฺขกตาย โมโห อนฺธกาโรติ วุจฺจติฯ อถ วา อนฺธํ ปญฺญาจกฺขุอนฺธํ กโรตีติ อนฺธกาโร, โมโหฯ อนฺธสทฺทูปปท กรธาตุ ณฯ วิหโต อนฺธกาโรเยน โสติ วิหตนฺธกาโร, พุโทฺธฯ ตํ วิหตนฺธการํฯ ยถา หิ โลเก ปทีโป อตฺตโน ชุติยา อนฺธการํ หนติ, เอวํ พุทฺธสฺส อรหตฺตมคฺคปญฺญาปิ อวิชฺชนฺธการํ หนตีติ วุตฺตาฯ อยํ ปน หีนูปมา

ติ วุจฺจติฯ ปญฺญาวโต หิ เอกปลฺลงฺเกนปิ นิสินฺนสฺส ทสสหสฺสิ โลกธาตุ เอกปโชฺชตา โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา “จตฺตาโรเม ภิกฺขเว ปโชฺชตาฯ กตเม จตฺตาโรฯ จนฺทปโชฺชโต, สูริยปโชฺชโต, อคฺคิปโชฺชโต, ปญฺญา ปโชฺชโตฯ อิเม โข ภิกฺขเว จตฺตาโร ปโชฺชตาฯ เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิเมสํ จตุนฺนํ ปโชฺชตานํ ยทิทํ ปญฺญา ปโชฺชโต”ติฯ

ปญฺญาปทีปชฺชุติยา วิหตนฺธการนฺติ เอตฺถ ปน ปญฺญาปทีป ชุติยาติอิมินา พุทฺธสฺส อรหตฺตมคฺคญาณํ มุเขฺยน ทเสฺสติฯ ตํ ทสฺสเนน ปารมีญาณญฺจ วิปสฺสนาญาณญฺจ เหฎฺฐิมมคฺคผล ญาณญฺจ ผลูปจาเรน ทีเปติฯ ตทฺทีปเกน อวิชฺชนฺธการปฺปหานํ ปฐมการณูปจาเรน ปกาเสติฯ ตปฺปกาสเนน อรหตฺต ผลญาณลภนํ ทุติยการณูปจาเรน วิภาเวติฯ ตํ วิภาวเนน สพฺพญฺญุตญาณาทิสพฺพพุทฺธคุณลภนํ ตติย การณูปจาเรน อานุภาเวติฯ

นนุ จ สเพฺพสมฺปิ ขีณาสวานํ ปญฺญาปทีปชฺชุติยา วิหตนฺธการตา สมฺภวติ, อถ กสฺมา อญฺญสาธารณาวิเสส คุเณน พุทฺธสฺส โถมนา กตาติฯ สวาสนปฺปหาเนน อนญฺญสาธารณวิเสสตาย สมฺภวโตฯ สเพฺพสมฺปิ หิ ขีณาสวานํ สติปิ ปญฺญาปทีปชฺชุติยา วิหตนฺธการเตฺต อริยสาวกปเจฺจกพุทฺธานํ สวาสนาย กิเลสปฺปหานํ น วิชฺชติฯ สมฺมาสมฺพุทฺธานํเยว สวาสนปฺปหาเนน กิเลสปฺปหานสฺส วิเสโส วิชฺชตีติ สาติสยวเสน อวิชฺชนฺธการปฺปหาเนน ภควนฺตํเยว ปญฺญาปทีปชฺชุติยา วิหตนฺธการนฺติ โถเมตีติฯ

อตฺถาภิกามนฺติ สตฺตโลกสฺส โลกิยโลกุตฺตร สงฺขาตํ ปโยชนํ อติวิย อิจฺฉนฺตํฯ การณานุรูปํ อสติ ภวตีติ อตฺถํ, ผลํฯ อสธาตุ ภฺวิมฺหิ ถฯ ตํ อภิอติเรกํ กาเมติ อิจฺฉตีติ อตฺถาภิกาโม, พุโทฺธฯ อตฺถสทฺทูปปท อภิปุพฺพกมุธาตุ อิจฺฉายํ ณฯ ตํ อตฺถาภิกามํฯ **นรเทวหิตาวห**นฺติ มนุสฺสเทวานํ หิตํ ธารกํฯ หิตํ นรติ เนตีติ นโร, มนุโสฺสฯ อถ วา นริยติ สเกน กเมฺมน นิยฺยตีติ นโร, มนุโสฺสฯ นรธาตุ นยเน อฯ วุตฺตญฺหิ “กเมฺมน นิยฺยติ โลโก”ติฯ กามคุณ ฌานาภิญฺญจิตฺติสฺสริยาทีหิ ทิพฺพนฺติ กีฬนฺตีติ เทวา, เตสุ วา วิหรนฺตีติ เทวา, ทิวุธาตุ กีฬาทีสุ ณฯ นรา จ เทวา จ นรเทวาฯ หิโนติ วฑฺฒตีติ หิตํ, ผลํฯ หิธาตุ วฑฺฒเน ตฯ นรเทวานํ หิตํ นรเทวหิตํ, ตํ อาวหตีติ นรเทวหิตาวโห, พุโทฺธฯ นรเทวหิตสทฺทูปปทอาปุพฺพ วหธาตุ หรเณ ณฯ พุโทฺธ หิ สพฺพเทวมนุสฺสานํ โลกิยโลกุตฺตรสมฺปตฺติอตฺถํ ธมฺมเทสนาย ธาเรตีติ วุตฺตํ โหติ, ตํ นรเทวหิตาวหํฯ **การุณิกมคฺคมนนฺต ญาณ**นฺติ เอตฺถ การุณิกํ อคฺคํ อนนฺตญาณนฺติปท เจฺฉโทฯ ตตฺถ การุณิกนฺติ สพฺพสเตฺตสุ มหากรุณาย ยุตฺตํ, มหากรุณวนฺตํ วาฯ กิรตีติ กรุณาฯ กิรธาตุ อปนยเน อุณปจฺจโยฯ ปรทุกฺขํ วิกฺขิปติ อปเนตีติ อโตฺถฯ

อถ วา กินาตีติ กรุณาฯ กิธาตุ หิํสายํ รุณปจฺจโยฯ ปรทุเกฺข สติ การุณิกํ หิํสติ วิพาธตีติ อโตฺถฯ ปรทุเกฺข สติ สาธูนํ หทยกมฺปนํ กโรตีติ วา กรุณาฯ กรธาตุ อุณปจฺจโยฯ อถ วา กํ วุจฺจติ สุขํ, ตํ รุนฺธตีติ กรุณาฯ กํสทฺทูปปท รุธิธาตุ อาวรเณ ยุปจฺจโยฯ เอสา หิ ปรทุกฺขาปนยนกามตา ลกฺขณาฯ อตฺตสุขนิรเปกฺขตาย การุณิกานํ สุขํ รุนฺธติ วิพาธตีติ อโตฺถฯ กรุณาย มหากรุณาย ยุโตฺต การุณิโกฯ กรุณา อสฺส อตฺถีติ วา การุณิโก, พุโทฺธฯ ตํ การุณิตํฯ **อคฺค**นฺติ ชาติปุญฺญ คุณมหตฺตภาเวน สพฺพสตฺตุตฺตมํ เสฎฺฐภาวํ อชติ คจฺฉตีติ อโคฺค, พุโทฺธฯ อชธาตุ คติยํ อฯ ชสฺส โคฯ พุโทฺธ หิ อสมฺภินฺนขตฺติยวํเส ชาตตฺตา ชาติวเสน จ ปูริตปารมีปุญฺญตฺตา ปุญฺญวเสน จ อปริมิตนิรุปมสีลาทิ คุณวิเสเสน สมนฺนาคตตฺตา คุณวเสน จ อนนฺตโลกธาตูสุ สพฺพสตฺตุตฺตมภาวํ คจฺฉตีติ อโคฺคฯ นิพฺพานํ อชติ คจฺฉตีติ วา อโคฺคฯ อถ วา อเชติ เขเปติ กิเลเสติ อโคฺค, พุโทฺธฯ อชธาตุ เขปเน อฯ ตํ อคฺคํฯ **อนนฺตญาณ**นฺติ คณนวเสน จ สภาววเสน จ วิสยวเสน จ อนฺตวิรหิตญาณํฯ เกนจิ ปุคฺคเลน ญาเณน อนนฺตํ อปริจฺ

ฉินฺนํ, สพฺพญฺญุตญาณวนฺตํ วาฯ นตฺถิ อนฺตํ ยสฺสาติ อนนฺตํ, ญาณํฯ สพฺพเญยฺยธมฺมํ ชานาตีติ ญาณํ, สพฺพญฺญุตญาณํฯ อนนฺตํ ญาณํ ยสฺส โสติ อนนฺตญาโณ, พุโทฺธฯ พุทฺธสฺส หิ ญาณํ โกจิ มนุโสฺส วา เทโว วา พฺรหฺมา วา เอตฺตกนฺติ ปริจฺฉินฺทิตุํ น สโกฺกติ, ตสฺมา อนนฺตํ อปริมาณํ โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ

วุตฺตเญฺหตํ **สาริปุตฺตเตฺถรอปทาเน** –

‘‘สกฺกา สมุเทฺท อุทกํ, ปเมตุํ อาฬฺหเกน วา;
นเตฺวว ตว สพฺพญฺญุ, ญาณํ สกฺกา ปเมตเว’’ติฯ

การุณิกมคฺคมนนฺตญาณนฺติ เอตฺถ จ กรุณคฺคหเณน สมฺมาสโมฺพธิยา มูลํ ทเสฺสติ, มหากรุณาสโญฺจทิตมานโส หิ ภควา สํสารปงฺกโต สตฺตานํ สมุทฺธรณตฺถํ ทีปงฺกรปาทมูเล กตาภินีหาโร กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ อนุปุเพฺพน ปารมิโย ปูเรตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อธิคโตติ กรุณา สมฺมาสโมฺพธิยา มูลนฺติฯ อคฺคนฺติ เอเตน ภควโต อปริมิตนิรุปมสีลาทิคุณสมงฺคิตาย อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ อุตฺตมภาวํ ทเสฺสติฯ อนนฺตญาณนฺติเอเตน สมฺมาสโมฺพธึ ทเสฺสติฯ สพฺพญฺญุตญาณปทฏฺฐานญฺหิ อคฺคมคฺคญาณํ, อคฺคมคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ สพฺพญฺญุตญาณํ สมฺมาสโมฺพธีติ วุจฺจติฯ ตสฺส จ สามตฺถิเยน จตุปฏิสมฺภิทาญาณํ จตุเวสารชฺชญาณํ ฉอสาธารณญาณานิ จ ฉอภิญฺญา อฏฺฐสุ ปริสาสุ อกมฺปน ญาณานิ ทสพลญาณานิ โสฬสญาณจริยา จ จตุจตฺตารีสญาณวตฺถูนิ สตฺตสตฺตติญาณวตฺถูนิ จาติ เอวมาทีนํ อเนเกสํ ปญฺญาปเภทานํ วเสน ญาณาจารํ ทเสฺสตีติฯ ตํ พุทฺธํ อหํ วิปฺปสเนฺนน เจตสา วนฺทามีติ สมฺพโนฺธติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ นรานรสโมสรณํ มนุสฺสเทวานํ สมํ โอสรณํ สนฺนิปติตฏฺฐานํ, ธิตตฺตํ สมาหิตจิตฺตํ, ปญฺญาปทีปชุติยา อรหตฺตมคฺคญาณสงฺขาต ปทีโปภาเสน กรณภูเตน วิหตนฺธการํ หนิตพฺพ อวิชฺชาสงฺขาตโมหตมํ, อตฺถาภิกามํ สตฺตโลกสฺส โลกิยโลกุตฺตรสงฺขาตปโยชนํ อติวิย อิจฺฉนฺตํ, นรเทวหิตาวหํ มนุสฺสเทวานํ หิตํ ธารกํ, การุณิกํ สพฺพสเตฺตสุ มหากรุณาย ยุตฺตํ มหากรุณวนฺตํ วา, อคฺคํ ชาติปุญฺญคุณมหตฺตภาเวน สพฺพสตฺตุตฺตมํ, อนนฺต ญาณํ คณวเสน จ สภาววเสน จ วิสยวเสน จ อนฺตวิรหิตญาณํ, อนนฺตํ สพฺพญฺญุตญาณวนฺตํ วา ตํ พุทฺธํ อหํ วิปฺปสเนฺนน เจตสา วนฺทามีติฯ

ปนฺนรสมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๖. อขิลคุณนิธาโน โย มุนิโนฺทปคนฺตฺวา,
วนมิสิปตนวฺหํ สญฺญตานํ นิเกตํ;
ตหิมกุสลเฉทํ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺต,
ตมตุลมภิกนฺตํ วนฺทเนยฺยํ นมามิฯ

๑๖. เอวํ ปนฺนรสมคาถาย พุทฺธํ วนฺทิตฺวา อิทานิ อิสิปตน มิคทาเย ธมฺมจกฺกปวตฺตนาทิคุเณหิ โถมิตฺวา มุนินฺทํ วนฺทิตุ กาโม **อขิลคุณนิธาโน** ตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน นนมยยคเณหิ รจิตตฺตา ปนฺนรสกฺขเรหิ ยุตฺตา มาลินี คาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** ‘‘นนมยยยุตายํ มาลินีโภคิสีหี’’ติฯ ตสฺสโตฺถฯ ยสฺสํ ปฏิปาทํ โภคิสีหิ อฏฺฐสตฺตยตีหิ ยุตฺตา จ นนมยยยุตา นนคณมคณ ยยคเณหิ ยุตฺตา จ เจ สิยุํ, อยํ คาถา มาลินีคาถา นามาติฯ

เอตฺถ จ โภคิสีหีติ โภคอิสีหีติ ปทเจฺฉโทฯ โภคสโทฺท อฏฺฐสงฺขฺยา วาจโกฯ อิสิสโทฺท สตฺต สงฺขฺยาวาจโกติ ทฏฺฐโพฺพฯ

ตตฺถ **อขิลคุณนิธาโน**ติ สพฺพโลกิยโลกุตฺตร สงฺขาตานํ สีลสมาธิปญฺญาทิคุณสมู หานํ ปติฏฺฐาโนฯ เอตฺถ จ อขิลสโทฺท อนวเสสวาจโกฯ สโพฺพติ อโตฺถฯ วุตฺตญฺหิ **มธุฏีกายํ** ‘‘ขิลสโทฺท เหตฺถ อวเสสวาจโก’’ติฯ น ขิลํ อขิลํฯ อถ วา น ขียตีติ อขิลํ , สพฺพํฯ นปุพฺพขิ ธาตุ ขเย โลฯ คุณสทฺทสฺส วจนโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ อขิลานิ สพฺพานิ คุณานิ อขิลคุณา นิ, เตสํ นิธาติ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ อขิลคุณนิธาโน, มุนิโนฺท ลพฺภติฯ **โย**ติ โย ยาทิโสฯ **มุนิโนฺทปคนฺตฺวา**ติ เอตฺถ มุนิโนฺท อุปคนฺตฺวาติ ปทเจฺฉโทฯ **มุนิโนฺท**ติ อคาริยมุนิ, อนคาริยมุ นิ, เสกฺขมุนิ, อเสกฺขมุนิ, ปเจฺจก มุนิวเสน ปญฺจนฺนํ มุนีนํ อิโนฺท อิสฺสโรติ อโตฺถฯ ตสฺส ปน ว จนโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ อขิลคุณนิธาโน โย มุนิโนฺท สญฺญตานํ นิเกตํ อิสิปตนอวฺหํ วนํ อุปคนฺตฺวา ตหึ อกุสลเฉทํ ธมฺมจกฺกํ ปวโตฺตติ สมฺพโนฺธฯ

วนมิสิปตนวฺหนฺติ วนํ อิสิปตนอวฺหนฺติ ปทเจฺฉโทฯ เอตฺถ วนนฺติ มิคทายวนํฯ ตญฺหิ วิเวกกาเมหิ วนิตพฺพํ สมฺภชิตพฺพํ เอตฺถาติ วนนฺติ วุจฺจติฯ วนธาตุ สมฺภตฺติยํ กฺวิฯ อิสิปตนวฺ หนฺติ อิสิปตนนามิกํ อิสีนํ ปตนฏฺฐานตฺตา อิสิปตนนฺติ โวหริตพฺพํ วา, สีลกฺขนฺธาทิเก เอสนฺติ คเวสนฺตีติ อิสิ, ปเจฺจกพุทฺธาทโยฯ อิสธาตุ คเวสเน อิปจฺจโยฯ เต ปตนฺติ สนฺนิปตนฺติ เอตฺ ถาติ อิสิปตนํ, วนํฯ อิสิสทฺทูปปทปตธาตุ คติยํ ยุฯ อถ วา อิสีนํ ปตนํ อิสิปตนํ, วนํฯ อเวฺหตพฺพํ โวหริตพฺพนฺติ อวฺหํฯ อาปุพฺพเวฺหธาตุ อวฺหยเน กฺวิฯ สํโยคปรตฺตา อาการสฺส รสฺ สาเทโสฯ อิสิปตนนฺติ อเวฺหตพฺพนฺติ อิสิปตนวฺหํ, วนํฯ **สญฺญตาน**นฺติ กายวจีมโนสํยมนฺ ตานํ สาธูนํฯ สํยมนฺตีติ สญฺญตา, ปเจฺจกพุทฺธาทโย สาธูฯ สํปุพฺพยมุธาตุ อุปรเม ตฯ เตสํ สญฺญตานํฯ **นิเกต**นฺติ วสนฏฺฐานํ, รมฺมณฏฺฐานํ วาฯ นิกิตติ นิวสติ รมฺมติ วา เอตฺถาติ นิเกตํ, วนํฯ นิปุพฺพ กิตธาตุ นิวาเส ณฯ **อุปคนฺตฺวา**ติ คมิตฺวาฯ **ตหิน**ฺติ ตสฺมึ อิสิปตนนามเก มิคทา ยวเนฯ **อกุสลเฉท**นฺติ อกุสลสฺส สมุเจฺฉทํฯ อกุสลํ ฉินฺทติ สมุจฺฉินฺทติ เอเตน สุเตฺตนาติ อกุ สลเฉทํ, ธมฺมจกฺก ปวตฺตนสุตฺตํฯ อกุสลสทฺทูปปทฉิทิธาตุ ทฺวิธากรเณ ณฯ

ธมฺมจกฺกนฺติ ธมฺมจกฺกปวตฺตนสุตฺตํฯ เอตฺถ หิ จกฺกสโทฺท สมฺปตฺติยํ, ลกฺขเณ, รถเงฺค, อิริยาปเถ, ทาเน, รตน ธมฺมขุรจกฺกาทีสุ จ ทิสฺสติฯ จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว จกฺกานิ, เยหิ สมนฺ นาคตานํ เทวมนุสฺสานนฺติอาทีสุ หิ สมฺปตฺติยํ ทิสฺสติฯ ปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานีติ เอตฺถ ลกฺขเณฯ จกฺกํว วหโต ปทนฺติ เอตฺถ รถเงฺคฯ จตุจกฺกํ นวทฺวารนฺติ เอตฺถ อิริยาปเถฯ ททํ ภุญฺช มา จ ปมาโท จกฺกํ วตฺตย สพฺพปาณีนนฺติ เอตฺถ ทาเนฯ ทิพฺพจกฺกรตนํ ปาตุรโหสีติ เอตฺถ รตนจเกฺกฯ มยา ปวตฺติตํ จกฺกนฺติ เอตฺถ ธมฺมจเกฺกฯ อิจฺฉาหตสฺส โปสสฺส จกฺกํ ภมติ มตฺถเกติ เอตฺถ ขุรจเกฺกฯ ขุรปริยเนฺตน จเกฺกนาติ เอตฺถ ปหรณจเกฺกฯ อสนิวิจกฺกนฺติ เอตฺถ อสนิมณฺฑเลฯ อิธ ปนายํ ธมฺมจเกฺก ทฏฺฐโพฺพฯ ตญฺหิ สติปฏฺฐานาทิธมฺมํ จเกฺกติ ปวเตฺตตีติ ธมฺมจกฺกนฺติ วุจฺจติฯ อริยสจฺจาทิธมฺมํ วา จเกฺกติ ปวเตฺตตีติ จกฺกนฺติฯ อถ วา ธมฺมโต อน เปตตฺตา ธมฺมญฺจ ตํ อาณาจกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํฯ ธเมฺมน ญาเยน จกฺกนฺติ ธมฺมจกฺกํ, เตน วุตฺตํ **ปฏิสมฺภิทายํ** ‘‘ธมฺมจกฺกนฺติ เกนเฏฺฐน ธมฺมจกฺกํฯ ธมฺมญฺจ ปวเตฺตติ จกฺกญฺจาติ ธมฺม จกฺกํ, จกฺกญฺจ ปวเตฺตติ ธมฺมญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, ธเมฺมน ปวเตฺตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมจริยาย ปว เตฺตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธเมฺม ฐิโต ปวเตฺตตีติ ธมฺมจกฺก’’นฺติอาทิฯ อปิ จ ธมฺมจกฺกนฺติ ปฏิเวธ ญาณมฺปิ เทสนาญาณมฺปิฯ ตตฺถ ปฏิเวธญาณํ นาม เยน ญาเณน โพธิปลฺลเงฺก นิสิโนฺน จตฺ ตาริ สจฺจานิ โสฬสหากาเรหิ สฏฺฐินยสหเสฺสหิ ปฏิวิชฺฌิฯ เทสนาญาณํ นาม เยน ญาเณน ติ ปริวฏฺฏํ ทฺวาทสาการํ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ อุภยเมฺปตํ ทสพลสฺส อุเร ชาตญาณเมวฯ เตสุ

ปน ธมฺมเทสนาญาณํ อธิเปฺปตํฯ สุตฺตํ ปน ฐานูปจาเรน ธมฺมจกฺกนฺติ วุจฺจติฯ **ปวโตฺต**ติ ปญฺจวคฺคิยานํ ภิกฺขูนํ เทฺวเม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพาติอาทินา อเทสยิฯ

ตมตุลมภิกนฺตนฺติ ตํ อตุลํ อภิกนฺตนฺติ ปทเจฺฉโทฯ เอตฺถ ตนฺติ มุนินฺทํฯ อตุลนฺติ สีลาทีหิ คุเณหิ เกนจิ อสทิสํฯ นตฺถิ ตุโล สทิโส ปุคฺคโล เอตสฺสาติ อตุโล, มุนิโนฺทฯ ตสฺส หิ อปริมาณาสุ โลก ธาตูสุ สีลาทีหิ คุเณหิ สทิโส ปุคฺคโล นตฺถิฯ อสทิเสหิ พุเทฺธหิ สโมติ อโตฺถฯ **อภิกนฺต**นฺติ สพฺพเทวมนุเสฺสหิ อติวิย กนฺตํ กมนียํ สรีรวณฺณวนฺตํฯ อติเรกํ ตุสิตพฺพ สรีรวณฺณสมฺปนฺนํ วาฯ อภิกฺกนฺตวณฺณนฺติ หิ วตฺตเพฺพ ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ กการโลปญฺจ วณฺณปทโลปํ กตฺวา วุตฺตสนฺธิวเสน อภิกนฺตนฺติ วุตฺตํฯ อุตฺตรปทโลป วเสน วาฯ มุนินฺทสฺส ปน สรีรวณฺณํ สพฺพเทวมนุเสฺสหิ อติวิย อติเรกํ วา กมิยติ โตสิยตีติ อภิกนฺตนฺติ วุจฺจติฯ อภิปุพฺพกมุธาตุ อิจฺฉากนฺตีสุ ตฯ อภิกนฺตํ วณฺณํ สรีรวณฺณํ ยสฺส โสติ อภิกโนฺต, มุนิโนฺทฯ ตสฺส หิ ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขเณหิ จ อสีตฺยานุพฺยญฺชน ลกฺขเณหิ จ ฉพฺพณฺณรํสีหิ จ สุวณฺณวเณฺณน จ สมนฺนา คตตฺตา สรีรโสภคฺคปฺปตฺติโต สพฺพเทวมนุเสฺสหิ อติวิย กมนีโย ตุโฎฺฐ สรีรวโณฺณ อตฺถีติ อภิกนฺตนฺติ โถเมติฯ ตํ อภิกนฺตํฯ **วนฺทเนยฺย**นฺติ เทวมนุสฺสานํ วนฺทนารหํฯ เตหิ วนฺทิตพฺพํ วา, วนฺทิยเต โถมิยเต วา วนฺทนํฯ ภาวสาธโนยํฯ วนฺทธาตุ วทิธาตุ วา อภิวาทนถุตีสุ ยฯ ตํ อรหตีติ วนฺทเนโยฺย, มุนิโนฺทฯ วนฺทปทํ อรหติตฺถิเต เณโยฺยฯ

อถ วา เทวมนุเสฺสหิ วนฺทิตพฺพํ โถมิตพฺพนฺติ วา วนฺทเนโยฺย, มุนิโนฺทฯ โส หิ อาทิมชฺฌปริโยสาน คุเณหิ สมนฺนาคตตฺตา สพฺพเทวมนุสฺสานํ วนฺทนารโห เตหิ วา วนฺทิตโพฺพ โหติฯ ตตฺถ จ อาทิคุณํ นาม กรุณานิทานํ สีลํ ปาณาติปาตาทิวิรติปฺปวตฺติโตฯ มชฺฌ คุณํ นาม สมาธิ ฌานตฺตยโยคโตฯ ปริโยสานคุณํ นาม ปญฺญา ตโต อุตฺตริ กรณียาภาวโตติ วิเสเสน ภควโต วนฺทเนยฺยนฺติ โถเมติฯ อหํ ตีหิ ทฺวาเรหิ นมามิ วนฺทามีติ สมฺพโนฺธฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ อขิลนิธาโน สพฺพ โลกิยโลกุตฺตรสงฺขาตานํ สีลสมาธิปญฺญาทิคุณ สมูหานํ ปติฎฺฐาโน โย ยาทิโส มุนิโนฺท ปญฺจนฺนํ มุนีนํ อิโนฺท อิสฺสโร ภควา, สญฺญตานํ กายวจีมโนสํย มนฺตานํ สาธูนํ, นิเกตํ วสนฎฺฐานํ รมฺมณฎฺฐานํ วา, อิสิปตนวฺหํ อิสิปตนนามิกํ อิสิปตนนฺติ โวหริตพฺพํ วา, วนํ มิคทายวนํ, อุปคนฺตฺวา คมิตฺวา ตหิํ ตสฺมิํ อิสิปตนนามเก มิคทาย วเน, อกุสลสฺส สมุเจฺฉทํ, ธมฺมจกฺกํ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตํ, ปวโตฺต ปญฺจวคฺคิยานํ ภิกฺขูนํ อเทสยิ, อตุลํ สีลาทีหิ คุเณหิ เกนจิ อสทิสํ, อภิกนฺตํ สพฺพเทวมนุเสฺสหิ อติวิย กนฺตํ กมนียํ ตุฎฺฐิ สรีรวณฺณวนฺตํ, วนฺทเนยฺยํ เทว มนุสฺสานํ วนฺทนารหํ เตหิ วา วนฺทิตพฺพํ, ตํ มุนินฺทํ อหํ ตีหิ ทฺวาเรหิ นมามิ วนฺทามีติฯ

โสฬสมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๗. สุจิปริวาริตํ สุรุจิรปฺปภาหิ รตฺตํ,
สิริวิสราลยํ คุปิตมินฺทฺริเยหุเปตํ;
รวิสสิมณฺฑลปฺปภุติลกฺขโณปจิตฺตํ,
สุรนรปูชิตํ สุคตมาทรํ นมามิฯ

๑๗. เอวํ โสฬสมคาถาย มุนินฺทํ วนฺทิตฺวา อิทานิ สุจิปริวาริตนฺตฺยาทีหิ สตฺตหิ คุเณหิ โถมิตฺวา วนฺทิตุกาโม **สุจิปริวาริต**นฺตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน น ชภชรคเณหิ จ เอกครุนา จ รจิตตฺตา โสฬสกฺขเรหิ ยุตฺตาวาณินีคาถาติ ทฎฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** ‘‘นชภชรายทา ภวติ วาณินี คยุตฺตา’’ติฯ ตสฺสโตฺถฯ ยสฺสํ ปฎิปาทํ นชภชรา นคณ ชคณ ภคณ ชคณ

รคณา ยทา คยุตฺตา ปาทนฺตครุนา สํโยคา เจ สิยุํ, ตทา สา วุตฺตา วาณินี วาณินีคาถา นาม ภวตีติฯ

ตตฺถ **สุจิปริวาริต**นฺติ ราคาทิมลวิสุทฺธาหิ อริยสาวกาทิปริสาหิ ปริกฺขาริตํ กิเลสมลวิสุทฺธํ ปริกฺขารวนฺตํ วาฯ ราคาทิมเลหิ สุจตีติ สุชฺฌตีติ สุจิ, ปริสาฯ สุจธาตุ โสเจยฺย อิฯ ปริสมนฺตโต อริยภิกฺขุอาทีหิ เทว มนุสฺเสหิ วาริยติ ปริกฺขริยตีติ ปริวาโร, สุคโตฯ ปริปุพฺพวรธาตุ อาวรเณ ปริกฺขาเร วา ณฯ สุจีหิ ปริสาหิ ปริวาริโต สุจิปริวาริโต, สุคโตฯ ตติย ตปฺปุริสสมาโสยํฯ ภควโต หิ สทา ราคาทิมล วิสุเทฺธหิ อริยภิกฺขุอาทีหิ จตูหิ ปริสาหิ อฏฺฐหิ ปริสาหิ วา ปริวาริโต โหตีติ อธิปฺปาโยฯ อถ วา สุจิปริสุทฺธํ ปริวาริตํ ยสฺส โสติ สุจิปริวาริโต, สุคโตฯ **สุรุจิรปฺปภาหี**ติ สุฏฺฐุ กนฺติตสรีรนิกฺขนฺต พฺยามมตฺตรํสีหิ กรณภูเตหิ สุฏฺฐุ รุจิยติ กมิยติ ตุสิยตีติ สุรุจิรา, รํสิฯ สุปุพฺพ รุจธาตุ โรจเน อิโรฯ ปกาเรน ภาติ ทิพฺพตีติ ปภา, รํสิฯ ปปุพฺพ ภาธาตุ ทิพฺพเน กฺวิฯ สุรุจิรา จ สา ปภา จาติ สุรุจิรปฺปภา, ตาหิ สุรุจิรปฺปภาหิฯ **รตฺต**นฺติ นิจฺจํ รญฺชิตพฺพกายํฯ รญฺชิยตีติ รโตฺต, กาโยฯ รนฺชธาตุ ราเค ตฯ รโตฺต กาโย ยสฺส โสติ รโตฺต, สุคโตฯ อุตฺตรปทโลปสมา โสยํฯ รูปสฺส ภโว รูปํ วิย, ตํ รตฺตํฯ ภควโต หิ สรีรโต นิจฺจํ นิกฺขเนฺตหิ พฺยามมตฺตรํสีหิ รญฺชิตโพฺพ รูปกาโย อตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ

สิริวิสราลยนฺติ ปญฺญาปุญฺญสงฺขาตลกฺขิสมูหานํ ปติฏฺฐานํฯ เอตฺถ จ สิรีติ ปญฺญาปุญฺญานเมตํ อธิวจนํฯ อถ วา ปุญฺญนิพฺพตฺตา สรีรโสภคฺคาทิสมฺปตฺติฯ สา หิ กตปุเญฺญ สิยติ นิสฺสยติ, กตปุเญฺญหิ วา สิยติ นิสฺสิยตีติ สิรีติ วุจฺจติ, ปญฺญาปุญฺญํ, อิสฺสริยํ วาฯ สรีรโสภคฺคาทิ สมฺปตฺติ วา ลพฺภติฯ วุตฺตญฺหิ **วิมานวตฺถุอฏฺฐกถาทีสุ** ‘‘สิรีติ พุทฺธิปุญฺญานํ อธิวจนนฺติ จฯ สิรีติ อิสฺสริยนฺติ จ สิรีติ รูปกายสมฺปตฺตี’’ติ จฯ สิธาตุ เสวายํ, รปจฺจโย จ, อิตฺถิลิงฺคโชตกอีปจฺจโย จฯ สิรีติ หิ ทีฆวเสน วตฺตเพฺพ คาถาพนฺธตฺตา ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ รสฺสวเสน วุตฺตํฯ วิสราลยนฺติ วิสรอาลยนฺติ ปทเจฺฉโทฯ วิสโรติ สมูโหฯ วิสนฺติ ปวิสนฺติ อวยวา ยสฺมิํ สมูเหติ วิสโร, สมูโหฯ วิสธาตุ ปเวสเน อรปจฺจโยฯ อถ วา วิสรนฺติ สโมสรนฺติ อวยวา ยสฺมินฺติ วิสโรฯ วิปุพฺพ สรธาตุ สโมสรเณ อฯ โปตฺถเกสุ ปน วิสยาล ยนฺติ ยกาเรน ปาโฐ ทิสฺสติฯ น โส ยุชฺชติฯ กสฺมา, วิสรสทฺทเสฺสว สมูหวาจกตฺตาฯ วุตฺตญฺหิ **อภิธานปฺป ทีปิกายํ** –

> ‘‘สมูโห คณสงฺฆาตา,
> สมุทาโย จ สญฺจโย;
> สโนฺทโห นิวโห โอโฆ,
> วิสโร นิกโร จโย’’ตฺยาทิฯ

อาลยนฺติ ปติฏฺฐานํฯ อาลยนฺติ ปติฏฺฐนฺติ เอตฺถาติ อาลโย, สุคโตฯ อาปุพฺพ ลิธาตุ อลฺลิยเน ณฯ สิรีนํ ปญฺญาสงฺขาตลกฺขีนํ วิสโร สมูโห สิริวิสโร, เตสํ อาลโย สิริวิสราลโย, สุคโตฯ ตํ สิริวิสราลยํฯ **คุปิตมินฺทฺริเยหุเปต**นฺติ โคปิตเพฺพหิ สํวริตเพฺพหิ จกฺขาทีหิ ฉหิ อินฺทฺริเยหิ อุเปตํ สมุเปตํ สมนฺนาคตํฯ คุปิยนฺติ รกฺขิยนฺตีติ คุปิตานิฯ คุปธาตุ รกฺขเน ตฯ อิทนฺติ สหชาตธเมฺม อิสฺสริยํ กโรนฺตีติ อินฺทฺริยานิฯ อิทิธาตุ ปรมิสฺสริเย อิโยฯ คุปิตานิ อินฺทฺริยานิ คุปิตมินฺทฺริยานิ , จกฺขาทิอินฺทฺริยานิ ลพฺภนฺติฯ เตหิฯ อุเปติ สมฺปชฺชตีติ อุเปโต, สุคโตฯ อุปปุพฺพ อิธาตุ คติยํ ต, ตํ อุเปตํฯ กิญฺจาปิ พุทฺธโต อเญฺญหิ อริยสาวกาทีหิ ปุคฺคเลหิ จกฺขาทิ อินฺทฺริยานิ รกฺขิตานิฯ พุโทฺธเยว ปน โพธิปลฺลเงฺก สห วาสนาย สพฺพ กิเลสานํ อรหตฺตมเคฺคน วิทฺธํสิตตฺตา วิสิเฏฺฐน จกฺขาทิ อินฺทฺริยํ รกฺขิโต โหตีติ ตสฺส คุปิตมินฺทฺริเยหุเปตนฺติ โถเมติฯ

รวิสสิมณฺฑลปฺปภุติลกฺขโณปจิตฺตนฺติ สูริยมณฺฑล จนฺทมณฺฑลาทีหิ ปาทจกฺกลกฺขเณหิ อภิวิจิตฺรปาทํฯ อุปสโทฺท เจตฺถ ภุสฏฺฐวาจโกฯ อภิวิจิตฺรํ สูริยมณฺฑล จนฺทมณฺฑลาทึ ปาทจกฺกลกฺขณวนฺตํ วาฯ เอตฺถ จ รวีติ สูริโย, โส หิ รวติ สีฆํ คจฺฉตีติ รวีติ วุจฺจติฯ รุ ธาตุ คติยํ ณิฯ วุตฺตญฺหิ **ปาเถยฺยฏฺฐกถายํ** ''จโนฺท อุชุกํ สณิกํ คจฺฉติ, สูริยสฺส ปน อุชุกํ คมนํ สีฆ''นฺติฯ ณฺวาทิ **โมคฺคลฺลาเน** ปน ''รุสเทฺท อิฯ โอ อวาเทโสฯ รวติ คชฺชตีติ รวิฯ อาทิโจฺจ''ติ วุตฺตํฯ **อภิธาน ฏีกายญฺจ** ''รวนฺติ เอเตน สตฺตา ปภาวิตตฺตาติ รวี''ติ วุตฺตํฯ สสีติ จโนฺทฯ โส หิ สสติ ติเณน ปาณติ ชีวตีติ สโส, สสปณฺฑิโตฯ สสธาตุ ปาเณ อฯ สสรูปลกฺขณเมตฺถ อตฺถีติ สสีติ วุจฺจติฯ อตีเต หิ สสราชา พฺราหฺมณเวเสน อาคนฺตฺวา ยาจกสฺส สกฺกรโญฺญ องฺคารราสิมฺหิ ลงฺฆิตฺวา ชีวิตํ ปริจฺจชิตฺวา กายํ อทาสิฯ อถ ปน สโกฺก ราชา ตสฺส สสปณฺฑิตสฺส ชีวิตปริจฺจชิตสฺส ชีวิตทานคุโณ สกลกปฺปํ ปากโฏ โหตูติ ปพฺพตํ ปีเฬตฺวา ปพฺพตรสํ อาทาย จนฺทมณฺฑเล สสรูปลกฺขณํ ลิขิตฺวา ฐเปสิฯ ตสฺมา จโนฺท สสีติ โลเกหิ โวหริยติฯ ตสฺส ปน วิตฺถาโร สสปณฺฑิตชาตเก ปสฺสิตฺวา คเหตโพฺพฯ

อถ วา สสติ หึสติ อุณฺหคุณนฺติ สสีติ วุจฺจติฯ สสฺธาตุ หึสายํ อีปจฺจโยฯ มณฺฑิยติ วิภูสิยติ ปริเจฺฉทกรณวเสนาติ มณฺฑลํฯ มณฺฑธาตุ มฑิธาตุ วา วิภูสเน อโลฯ อถ วา มณฺฑํ วิภูสนํ ปริสมนฺตโต ลาติ คณฺหาตีติ มณฺฑลํฯ มณฺฑสทฺทูปปท ลาธาตุ คหเณ กฺวิฯ รวิโน มณฺฑลํ รวิมณฺฑลํ, สสิโน มณฺฑลํ สสิมณฺฑลํ, รวิมณฺฑลญฺจ สสิมณฺฑลญฺจ รวิสสิมณฺฑลํ, มณฺฑลสโทฺท รวิสเทฺทปิ โยเชตโพฺพฯ มณฺฑลสทฺทสฺส ทฺวนฺทปทโต สุยฺยมานตฺตาฯ **ปภุตี**ติอาทิฯ โส หิ อาทฺยตฺถวาจโก อพฺยยนิปาโตฯ รวิสสิมณฺฑลํ ปภุติอาทิ ยสฺสาติ รวิสสิมณฺฑลปฺปภุติ, ปาทจกฺกลกฺขณํ ลพฺภติฯ ลกฺขิยติ ลกฺขิตพฺพํ เอเตนาติ ลกฺขณํ, ปาทปฺปวตฺตจกฺกลกฺขณํ, รวิสสิมณฺฑลปฺปภุติ จ ตํ ลกฺขณญฺจาติ รวิสสิมณฺฑลปฺปภุติลกฺขณํ, เตน อุปจิตฺตํ อติวิจิตฺรํ ปาทํ ยสฺส โสติ รวิสสิมณฺฑลปฺปภุติลกฺขโณป จิโตฺต, สุคโตฯ อถ วา อุปจิตฺตํ อติวิจิตฺรํ รวิสสิ มณฺฑลปฺปภุติลกฺขณํ ปาทจกฺกลกฺขณํ อสฺสาติ ตถา, สุคโตฯ ตํฯ

สุรนรปูชิตนฺติ เทวมนุเสฺสหิ ปูชิตพฺพํฯ สุรนฺติ อิสฺสริย กีฬาทีหิ ทิพฺพนฺตีติ สุรา, เทวาฯ สุรธาตุ ทิพฺพเน อฯ อถ วา สุรติ อิสติ เทวิสฺสริยํ ปาปุณาติ วิโรจติ จาติ สุรา, เทวาฯ สุรธาตุ อิสฺสริยทิตฺตีสุ อฯ สุนฺทรา ราวาจา เอเตสนฺติ วา สุรา, เทวาฯ ขนฺธสนฺตานํ สกกมฺมํ วา นรนฺติ นิยนฺตีติ นรา, มนุสฺสาฯ นรธาตุ นยเน อฯ สุรา จ นรา จ สุรนรา, เตหิ ปูชิตโพฺพติ สุรนร ปูชิโต, สุคโตฯ ตํฯ **สุคต**นฺติ พุทฺธํฯ โส หิ โสภนํ คตํ คมนํ เอตสฺสาติ สุคโตติ วุจฺจติฯ ภควโต หิ เวเนยฺยชนูปสงฺกมนํ เอกเนฺตน เตสํ หิตสุขนิปฺผาทนโต โสภนํฯ ตถา ลกฺขณานุพฺยญฺชนปฺปฏิ มณฺฑิตรูปกายตาย ทุตวิลมฺพิตขลิตานุกฑฺฒนนิปฺปีฬินุกฺกุฏฺฐิก กุฏิลากุฏิลตาทิ โทสรหิต มวหสิต ราชหํสอุสภ วารณ มิคราชคมนํ กายคมนํฯ ญาณคมนญฺจ วิปุล นิมฺมล กรุณา สติ วีริยาทิ คุณวิเสส สหิต อภินีหารโต ยาว มหาโพธิ อนวชฺชตาย โสภนเมวาติฯ

อถ วา สยมฺภูญาเณน สกลมฺปิ โลกํ ปริญฺญาภิ สมยวเสน ปริชานโนฺต ญาเณน สมฺมา คโต อวคโตติ สุคโต, ตถา โลกสมุทยํ ปหานาติสมยวเสน ปชหโนฺต อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาเทโนฺต สมฺมา คโต อวคโตติ สุคโต, โลกนิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน สมฺมา คโต อวคโตติ สุคโต, โลกนิโรธคามินิปฺปฏิปทํ ภาวนาภิ สมยวเสน สมฺมา คโต ปฏิปโนฺนติ สุคโต, โสตาปตฺติมเคฺคน เย กิเลสา ปหีนา, เต กิเลเส น ปุเนติ น ปเจฺจติ น ปจฺจาคจฺฉตีติ สุคโตติอาทินา นเยน อยมโตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ อถ วา สุนฺทรํ ฐานํ สมฺมาสโมฺพธึ นิพฺพานเมว วา คโต อธิคโตติ สุคโตฯ ยสฺมา วา ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสํหิตํ เวเนยฺยานํ ยถารหํ ยุตฺตเมว จ ธมฺมํ ภาสติ, ตสฺมา สมฺมา คทตีติ สุคโต ทการสฺส ตการํ กตฺวาฯ อิติ โสภน คมนตาทีหิ สุคโต, ตํ

สุคตํฯ **อาทร**นฺติ สกฺกจฺจํ, อาทรนํ อาทโรฯ อาปุพฺพ ทรธาตุ อาทเร ณฯ ตํ อาทรํฯ **นมามี**ติ อหํ วนฺทามีติ อโตฺถติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ สุจิปริวาริตํ ราคาทิมล วิสุทฺธาหิ อริยสาวกาทิปริสาหิ ปริกฺขาริตํ กิเลสมลวิสุทฺธํ ปริกฺขารวนฺตํ วา, สุรุจิรปฺปภาหิ สุฏฺฐุ กนฺติต สรีรนิกฺขนฺตพฺยาม มตฺตรํสีหิ กรณภูเตหิ, รตฺตํ นิจฺจํ รญฺชิตพฺพกายํ, สิริวิสราลยํ ปญฺญาปุญฺญสงฺขาตลกฺขิส มูหานํ ปติฏฺฐานํ, คุปิตมินฺทฺริเยหิ คุปิตเพฺพหิ สํวริตเพฺพหิ ฉหิ จกฺขาทิอินฺทฺริเยหิ, อุเปตํ สมฺเปตํ สมนฺนาคตํ, รวิสสิมณฺฑลปฺปภุติลกฺขโณปจิตฺตํ สูริยมณฺฑลจนฺทมณฺฑลาทีหิ ปาทจกฺกลกฺขเณหิ อภิวิจิตฺรปาทํ, อภิวิจิตฺรํ สูริย มณฺฑลจนฺทมณฺฑลาทึ ปาทจกฺกลกฺขณวนฺตํ วา, สุรนรปูชิตํ เทวมนุเสฺสหิ ปูชิตพฺพํ, สุคตํ พุทฺธํ อาทรํ สกฺกจฺจํ อหํ นมามิ วนฺทามีติฯ

สตฺตรสมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๘. มโคฺคฟุเมฺปน มุหปฏิฆาสาทิอุโลฺลลวีจึ,
สํสาโรฆํ ตริ ตมภยํ ปารปตฺตํ ปชานํ;
ตาณํ เลณํ อสมสรณํ เอกติตฺถํ ปติฏฺฐํ,
ปุญฺญเกฺขตฺตํ ปรมสุขทํ ธมฺมราชํ นมามิฯ

๑๘. เอวํ สตฺตรสมคาถาย สุคตํ วนฺทิตฺวา อิทานิ สํสาโรฆํ ตริตาทีหิ นวหิ คุเณหิ โถมิตฺวา วนฺทิตุกาโม **มโคฺคฟุเมฺปน**ตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน ม ภ น ต ต คเณหิ จ ครุทฺวเยน จ รจิตตฺตา สตฺตรสกฺขเรหิ ยุตฺตา มนฺทกฺกนฺตาคาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** ‘‘มนฺทกฺกนฺตา ม ภ น ตต คา โค ยุคฺตฺวสฺส เกหี’’ติฯ ตสฺสา ปนายมโตฺถฯ ยสฺสํ ปฏิปาทํ ยุคฺตฺวสฺส เกหิ จตุ ฉ สตฺตยตีหิ ม ภ น ต ต คา มคณ ภคณ นคณ ตคณ ตคณ ครู จ โค ครุ จ เจ ยุตฺตา, มนฺทกฺกนฺตาคาถานามาติฯ ยุคฺตฺวสฺสเกหีติ เอตฺถ จ ยุคสทฺทสฺส มคฺคผลจตุพฺพิธปุริสยุคฟํวาจกตฺตา ยุคสโทฺท จตุสงฺขฺยาวาจโก, อุตูนํ เหมนฺตสิสิร วสฺสนฺต คิมฺห วสฺสาน สรท อุตฺวเสน ฉพฺพิธตฺตา อุตุสโทฺท ฉสงฺขฺยาวาจโกฯ อสฺสสโทฺท สตฺตสงฺขฺยาวาจโกติ เวทิตโพฺพ ฯ **ฉปฺปจฺจยฏีกาทีสุ** หิ ‘‘อสฺสสทฺทสฺส สตฺตสงฺขฺยาวาจกภาโว วุโตฺต’’ติฯ

ตตฺถ ปน โย ธมฺมราชา มุหปฏิฆาสาทิอุโลฺลลวีจึ สํสาโรฆํ มโคฺคฟุเมฺปน ตริ, อภยํ ปารปตฺตํ ปชานํ ตาณํ เลณํ อสมสรณํ เอกติตฺถํ ปติฏฺฐํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ ปรมสุขทํ ตํ ธมฺมราชํ อหํ นมามีติ สมฺพโนฺธฯ เอติสฺสํ ปน อตฺถกฺกเมน วณฺณยิสฺสามิฯ **มุหปฏิฆาสาทิ อุโลฺลลวีจิ**นฺติ โมหโทสตณฺหาทิสงฺขาตํ มหาตรงฺค ขุทฺทอูมิกํฯ มุยฺหนฺติ เอเตน สมฺปยุตฺตธมฺมา, สยํ วา มุยฺหติ, มุยฺหนมตฺตเมเวตนฺติ มุโห, โมโหฯ มุหธาตุ เวจิเตฺต ณฯ ปฏิหญฺญนฺติ สมฺปยุตฺตธมฺมา, สยํ วา ปฏิหญฺญติ ปฏิหญฺญนมตฺตเมเวตนฺติ ปฏิโฆ, โทโสฯ ปฏิปุพฺพ หนธาตุ หึสาคตีสุ อฯ หนสฺส โฆฯ อสนํ อิจฺฉนํ อาสา, อิสติ อิจฺฉตีติ วา อาสา, ตณฺหาฯ อิสฺธาตุ อิจฺฉายํ อฯ อิสฺส อาฯ มุโห จ ปฏิโฆ จ อาสา จ มุหปฏิฆาสา, เต อาทิ เยสเนฺตติ มุหปฏิฆาสาทิ, โลภาทิกิเลสา ลพฺภนฺติฯ เอตฺถ จ อาทิสเทฺทน มาน ทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา ถิน อุทฺธจฺจ อหิริก อโนตฺตปฺปกิเลเส จ อกุสลจิตฺตุปฺปาเท จ สงฺคณฺหาติฯ อุทฺธํ อุทกํ โลลติ อากุเลตีติ อุโลฺลโล, มหาตรโงฺคฯ อุปุพฺพโลล ธาตุ อุมฺมาทเน ณฯ ตีรํ อุลติ คจฺฉตีติ วา อุโลฺลโลฯ อุลธาตุ คติยํ โอ ลปจฺจโยฯ วิมฺหยํ วิจิตฺตํ จิโนตีติ วีจิ, ขุทฺทกอูมิฯ วิปุพฺพ จิธาตุ จเย กฺวิฯ อุโลฺลโล จ วีจิ จ อุโลฺลลวีจิฯ เกสุจิ โปตฺถเกสุ จ กุโลฺลลวีจินฺติปาโฐ ทิสฺสติฯ น โส ยุชฺชติ, กสฺมา, กุลฺลสทฺทสฺส อุฟุมฺปตฺถวาจกตฺตาฯ อุโลฺลลสโทฺทเยว หิ มหาตรงฺคตฺถ วาจโก โหตีติฯ วุตฺตญฺหิ **อภิธานปฺปทีปิกายํ** ‘‘อุโลฺลโล ตุ จ กโลฺลโล, มหาวีจิสุ กถฺยเต’’ติฯ

มูลปณฺณาสฏฺฐกถายญฺจ ‘‘กุโลฺล นาม ตรณตฺถาย กลาปํ กตฺวา พนฺธฯ ปตฺถริตฺวา พทฺธา ปน ปทรจาฏิ อาทโย อุฬุมฺโป’’ติ วุตฺตํฯ มุหปฏิฆาสาทิเอว อุโลฺลลวีจิฯ สา อสฺมิํ สํสาโรเฆ อตฺถีติ มุหปฏิฆาสาทิอุโลฺลลวีจิฯ สมาสนฺตตทฺธิตายํฯ ปีติสุขํ, มหาสนฺนํ, รตฺติทิวนฺตฺยาทีสุ วิยฯ เอวํ ปเนตฺถ วจนโตฺถ กาตโพฺพฯ ปีติ จ สุขญฺจ ปีติสุขํ, ตํ อสฺส ฌานสฺส อตฺถิ, ตสฺมิํ วา วิชฺชตีติ ปีติสุขํ, ฌานํฯ มหนฺตํ อาสนํ มหาสนํ, ตสฺส ภาโว มหาสนฺนํฯ รตฺติ จ ทิวา จ รตฺติทิวํฯ รตฺติทิวํ กตํ รตฺติทิวนฺติฯ อถ วา อุโลฺลลวีจิ วิย มุหปฏิฆาสาทิ อุโลฺลลวีจิ, สํสาโรฆํ ลพฺภติฯ อุปมา พหุพฺพีหิสมาโสยํฯ ยถา ปน มหาสมุเทฺท ภายิตพฺพา มหาตรงฺคอูมิเวคาทโย จ สํสุมาร ติมิ ติปิงฺคลาทิ มจฺฉมการาทโย จ โอกิณฺณา โหนฺติ, เอวํ โมหาทิกิเลสา จ อกุสลจิตฺตุปฺปาทา จ เตหิ นิพฺพตฺตา ภยานกา พหู ชาติชราพฺยาธิมรณทุกฺขาทโย จ ขนฺธาทโย จ โอกิณฺณา โหนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **สํสาโรฆ**นฺติ สํสารสงฺขาตํ โอฆํ สมุทฺทชลปฺปวาหํฯ สํปุนปฺปุนํ อโพฺพจฺฉินฺนํ วา สรติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ สํสาโรฯ สํปุพฺพสรธาตุ คติยํ ณฯ ขนฺธธาตฺวายตนานํ อโพฺพจฺฉินฺนํ ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ เตน วุตฺตํ **อฏฺฐกถาสุ** –

> ‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
> อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, สํสาโรติ ปวุจฺจตี’’ติฯ

สเตฺต โอตฺถริตฺวา อโชฺฌตฺถริตฺวา เหฏฺฐา หนติ หรตีติ โอโฆ, ชลปฺปวาโหฯ อวปุพฺพ หนธาตุ หรเณ ณฯ หนสฺส โฆฯ อวสโทฺท โอตฺถรณโตฺถฯ อตฺตนิ ปติเต สเตฺต เหฏฺฐา กตฺวา หเนติ โอสีทาเปตีติ วา โอโฆ, ชลปฺปวาโหฯ อวปุพฺพ หนธาตุ โอสีทาปเน ณฯ อวสโทฺท เหฏฺฐาภาคโตฺถฯ โอโฆ วิยาติ โอโฆ, สํสาโรฯ อถ วา สตฺตสงฺขาเร โอตฺถริตฺวา อโชฺฌตฺถริตฺวา อภิภวิตฺวา วฏฺฏสฺมิํ หนติ หรตีติ โอโฆ, โอหเนติ โอสีทาเปติ วฏฺฏสฺมิํ สตฺตสงฺขาเรติ วา โอโฆ, ราคาทิ กิเลสา ลพฺภนฺติฯ สํสาโรเอว โอโฆ สํสาโรโฆ, ตํ สํสาโรฆํฯ

มโคฺคฬุเมฺปนาติ เอตฺถ มคฺคโอฬุเมฺปนาติ ปทเจฺฉโทฯ อฏฺฐมคฺคงฺคสงฺขาเตน กุเลฺลนาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ มโคฺค วุจฺจติ อฏฺฐงฺคิกมโคฺคฯ มคฺคนฺติ คจฺฉนฺติ พุทฺธา จ อริยสาวกา จ อคตํ ทิสํ นิพฺพานนฺติ มโคฺคฯ อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ มคฺคธาตุ คติยํ อฯ วุตฺตญฺหิ **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** ‘‘เอเตน มเคฺคน พุทฺธา จ สาวกา จ อคตํ ทิสํ นิพฺพานํ คจฺฉนฺตีติ อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค’’ติฯ อถ วา นิพฺพานํ มคฺคติ คเวสตีติ มโคฺค, นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคิยติ คเวสิยตีติ วา มโคฺค, อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ ญาเณน ทสฺสิยตีติ อโตฺถฯ มคฺคธาตุ คเวสเน อฯ วุตฺตเญฺหตํ **มหาวคฺคสํยุตฺตฏฺฐกถายํ** ‘‘มโคฺคติ เกนเฏฺฐน มโคฺค, นิพฺพานํ มคฺคนเฏฺฐน นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคนิยเฏฺฐน จา’’ติฯ อถ วา มคฺคิยติ ปฏิปชฺชิยตีติ มโคฺค, นิพฺพานตฺถิเกหิ อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ปฏิปชฺชิยตีติ อโตฺถฯ อุฬุ วุจฺจติ อุทกํ, ตโต ปาติ รกฺขตีติ อุฬุโป, โสเยว นิคฺคหิตาคมวเสน อุฬุโมฺป, กุโลฺลฯ อุฬุสทฺทูปปทปาธาตุ รกฺขเน กฺวิฯ มโคฺคเอว อุฬุโมฺป มโคฺคฬุโมฺป, มคฺคสงฺขาโต วา อุฬุโมฺป ตถา, มคฺคสทิโส วา อุฬุโมฺป ตถา, มโคฺค วิย วา อุฬุโมฺป ตถา, มโคฺค จ อุฬุโมฺป จ มโคฺคฬุโมฺปฯ อถ วา อุฬุโมฺปเอว มโคฺค มโคฺคฬุโมฺป, อุฬุมฺปสงฺขาโต วา มโคฺค ตถา, อุฬุมฺป สทิโส วา มโคฺค ตถา, อุฬุโมฺป วิย วา มโคฺค ตถา, อุฬุโมฺป จ มโคฺค จ มโคฺคฬุโมฺปติ เอวํ รูปกสทิสอุปมา สมุเปกฺขตฺถวเสน จ ปรปกฺข สกปกฺขตฺถวเสน จ วจนโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เตน มโคฺคฬุเมฺปนฯ **ตรี**ติ อตริฯ ธมฺมราชา หิ อฏฺฐมคฺคงฺคนาวาย สํสาโรฆํ ตริตฺวา นิพฺพานตีรํ ปาปุณาติฯ อตีตา พุทฺธา ปาปุณิํสุฯ อนาคตา พุทฺธา ปาปุณิสฺสนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ วุตฺตญฺหิ **มหาวคฺคสํยุเตฺต**

> ‘‘เอกายนํ ชาติขยนฺตทสฺสี,

มคฺคํ ปชานาติ หิตานุกมฺปี;
เอเตน มเคฺคน ตรึสุ ปุเพฺพ,
ตริสฺสนฺติเยว ตรนฺติ โอฆ’’นฺติ; **พุทฺธวํเส** จ

‘‘สํสารโสตํ ฉินฺทิตฺวา, วิทฺธํเสตฺวา ตโย ภเว;
ธมฺมนาวํ สมารุยฺห, ตาเรมิ ชนตํ พหุ’’นฺติฯ

อภยนฺติ ชาติชราพฺยาธิมรณภยาทีนํ อภาวโต นิพฺภยํฯ โส หิ ภควา นตฺถิ ภยํ เอตสฺสา ติ อภโยติ วุจฺจติฯ อถ วา อภยนฺติ เขมํฯ ตญฺหิ นิพฺพานํ นตฺถิ ชาติอาทิภยํ เอตฺถาติ อภยนฺติ วุจฺจติฯ เอตสฺมึ ปน ทุติยวิกเปฺป ตํ ปทํ ปารนฺติปเท วิเสสนํฯ **ปารปตฺต**นฺติ เอตฺถ ปารนฺติ สํ สารวฏฺฏสฺส ปรตีรเฏฺฐน วุจฺจติ นิพฺพานํฯ ตญฺหิ อุทกํ ปาติ รกฺขตีติ ปารํ, สมุทฺทปารํฯ ปาธาตุ รกฺขเน อโรฯ อถ วา ปาเรติ สมเตฺถตีติ ตรงฺคาทโย วาเรตุนฺติ ปารํฯ ปารธาตุ สมตฺถิยํ อฯ ปารํ วิยาติ ปารนฺติ วุจฺจติฯ นีตเตฺถน ปน เอวํ วจนโตฺถ กาตโพฺพฯ ชาติ ภยาทึ ปาติ รกฺขติ เอตฺถา ติ ปารํ, ปาเรติ สมเตฺถติ เอตฺถ วา ชาติภยาทโย วาเรตุนฺติ ปารํ, นิพฺพานํฯ ตํ ปชฺชิตฺถ อธิ คมิตฺถาติ ปารปโตฺต, ธมฺมราชาฯ ปารสทฺทูปปท ปทธาตุ คติยํ ตฯ อถ วา มุโตฺต โมเจยฺยนฺติ อาทินา นเยน ปวตฺตสฺส มหาภินีหารสฺส สกลสฺส สํสารทุกฺขสฺส วา สพฺพญฺญุตญฺญาณาทิคุณา นํ วา ปารํ ปริยนฺตํ ปโตฺต คโตติ ปารปโตฺต, ธมฺมราชาฯ ปารสโทฺท หิ ปริยนฺต วาจโกฯ ตํ ปารปตฺตํฯ **ปชาน**นฺติ สพฺพสตฺตานํฯ เตหิ กมฺมกิเลเสหิ ปกาเรน ชนิยติ นิพฺพตฺติยตีติ ปชาติ วุจฺจนฺติฯ เตสํ ปชานํฯ

ตาณนฺติ ตายนเฏฺฐน ตาณํฯ สตฺตานํ สํสาร ภยโต ตายติ รกฺขตีติ ตาโณ, ธมฺมราชาฯ ตาธาตุ รกฺขเน ยุฯ อถ วา ตาณนฺติ สตฺตานํ สํสารวฏฺฏทุกฺขโต ปริปาลนเฏฺฐน ตาณํฯ โส หิ ธมฺมราชา สตฺตานํ สํสารวฏฺฏทุกฺขโต ธมฺมเทสนาย มคฺค ผลนิพฺพานสุขํ ททโนฺต ตายติ ปา เลตีติ ตาโณติ วุจฺจติฯ ตํ ตาณํฯ **เลณ**นฺติ นิลียนเฏฺฐน เลณํ, ชาติภยาทีหิ ปีฬิเตหิ สเตฺตหิ ลี ยนฺติ นิลียนฺติ เอตฺถาติ เลโณ, ธมฺมราชาฯ ลีธาตุ นิลียเน ยุฯ อถ วา เลณนฺติ สํสารภยํ ปสฺสเนฺตหิ นิลียนเฏฺฐน เลณํฯ โส หิ ธมฺมราชา สํสารนิสฺสรณตฺถิเกหิ ลียนฺติ นิลียนฺติ เอตฺถา ติ เลโณติ วุจฺจติฯ ตํ เลณํฯ ธมฺมราชา หิ สํสารภเยหิ ปีฬิตานํ สพฺพสตฺตานํ ตาณํ เลณํ สรณํ ปรายนํ ฐานํ โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ

อสมสรณนฺติ สพฺพสตฺตานํ อสทิสอวสฺสยนํ, นตฺถิ เอตสฺส สโม สทิโส สีลาทิคุเณนาติ อสโม, ธมฺมราชาฯ สรติ คจฺฉติ อวสฺสยติ เอตฺถาติ สรโณ, ธมฺมราชาฯ สรธาตุ คติมฺหิ ยุฯ อสโม อสทิโส หุตฺวา สรโณติ อสมสรโณ, ธมฺมราชาฯ สมฺภาว นากมฺมธารยสมาโสยํฯ ธมฺ มราชา หิ สพฺพสมฺปตฺติสุขานํ ทายกตฺตา สพฺพสตฺตานํ อนญฺญสาธารณํ อสมํ สรณํ อวสฺสยนํ ปรายนํ โหตีติ อโตฺถฯ ตํ อสมสรณํฯ **เอกติตฺถ**นฺติ นิพฺพานปารคมนานํ เอกติตฺถ ภูตํฯ ตรนฺติ อุตฺตรนฺติ เอตฺถ เอเตน วา นชฺชสมุทฺทาทินฺติ ติตฺถํฯ นชฺชสมุทฺทาทีนํ ปาริมตีร คมนตฺถํ โอตรณฏฺฐานํ ลพฺภติฯ ตรธาตุ โอตรเณ ถฯ รสฺส โต, อิการาคโมฯ มนุสฺสานํ เอกํ ติตฺถํ เอกติตฺถํ, ตํ วิยาติ เอกติโตฺถ, ธมฺมราชาฯ ยถา หิ ติเตฺถน นชฺชาทึ ตรนฺตา มนุสฺสา ปา ริมตีรํ สุขํ ปาปุณนฺติ, น อติเตฺถน, เอวํ เสฏฺฐภูเตน พุทฺธติเตฺถน สํสาโรฆํ ตรนฺตา เวเนยฺยสตฺ ตา นิพฺพานปารํ สุขํ ปาปุณนฺติ, น อติเตฺถน อญฺญติตฺถิเยน, ตสฺมา ธมฺมราชํ เอกติโตฺถติ โถ เมติฯ นีตเตฺถน ปน เอโก เสโฏฺฐ หุตฺวา นิพฺพานปารํ ตรนฺติ อุตฺตรนฺติ เอตฺถาติ เอก ติโตฺถ, ธมฺมราชาฯ เขมํ นิพฺพานปารํ ตริตุกามา เวเนยฺยสตฺตา เอตฺถ พุทฺธติเตฺถ เทสิตธมฺมํ สุตฺวา เทสิตธมฺมานุรูปํ ปฏิปชฺชิตฺวา สํสาโรฆํ อฏฺฐมคฺคงฺคนาวาย ฉินฺทิตฺวา เขมํ นิพฺพานปารํ สุขํ

ตรนฺติ, อิติตสฺมา เอตฺถาติปเทน นิทฺทิโฏฺฐ โส พุโทฺธ สพฺพสตฺตานํ เอโก เสโฏฺฐ ติโตฺถ นามฯ น อญฺญติตฺถิยา เอกติตฺถา นาม โหนฺตีติ อโตฺถฯ ตํ เอกติตฺถํฯ

ปติฏฺฐนฺติ สพฺพสตฺตานํ มหาทีปํ วิย ปติฏฺฐํ อาธารภูตํฯ ปฏิสรณํ เลณํ ปรายนนฺติ อโตฺถฯ ปติฏฺฐหนฺติ เอตฺถาติ ปติโฏฺฐ, ธมฺมราชาฯ ปติปุพฺพฐาธาตุ คตินิวตฺติมฺหิ อฯ ธมฺมราชา หิ สพฺพสุขตฺถิกานํ สตฺตานํ มหาทีโป วิย ปติโฏฺฐ ปฏิสรโณ เลโณ ปรายโน โหตีติ อโตฺถ, ตํ ปติฏฺฐํฯ **ปุญฺญเกฺขตฺต**นฺติ นิพฺพานสุขตฺถิกานํ ปุญฺญพีชสฺส เขตฺตภูตํฯ ปุญฺญตฺถิกานํ ปุญฺญพีชสฺส วปนฐานํ เขตฺตภูตํ วา, อตฺตโน การกํ ปวติ โสเธตีติ ปุญฺญํ, กุสลํฯ ปุธาตุ โสธเน โณฺยฯ อถ วา ปรํ ปุชฺชภาวํ ชเนตีติ ปุญฺญํ, สทา ปูชิตํ วา ชเนตีติ ปุญฺญํ, กุสลํฯ ปูชสทฺทูปปท ชนธาตุ โณฺยฯ นิรุตฺตินเยน สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ อวเสสํ อปุญฺญํ ปุนาติ โสเธตีติ วา ปุญฺญํ, กุสลํฯ ปุธาตุ โสธเน โณฺยฯ ขิตฺตํ วุตฺตํ พีชํ ตายติ รกฺขตีติ เขตฺตํ, เกทาราทิฯ ขิปสทฺทูปปท ตาธาตุ รกฺขเน กฺวิฯ พีชานิ วปนฺตานํ มนุสฺสานํ มหปฺผลภาวกรเณน พีชํ รกฺขตีติ อโตฺถฯ อถ วา ขิปนฺติ วปนฺติ เอตฺถ พีชานีติ เขตฺตํฯ ขิปธาตุ เปรเณ เขเป วา ตฯ เขตฺตํ วิยาติ เขโตฺตฯ ธมฺมราชาฯ นีตเตฺถน ปน ปุญฺญพีชานิ วปนฺตานํ สตฺตานํ มหปฺผล ภาวกรเณน ขิตฺตํ วุตฺตํ ปุญฺญพีชํ ตายติ รกฺขตีติ เขโตฺตฯ อถ วา นิพฺพานตฺถิเกหิ ปุญฺญพีชานิ ขิปียนฺติ วปียนฺติ เอตฺถาติ เขโตฺตฯ ธมฺมราชาติ กาตโพฺพฯ ปุญฺญานํ เขตฺตํ ปุญฺญเกฺขโตฺต, ธมฺมราชาฯ ยถา หิ รโญฺญ วา อมจฺจาทีนํ วา สาลีนํ วา ยวานํ วา วิรูหนฏฺฐานํ รโญฺญ วา อมจฺจาทีนํ วา สาลิเขตฺตํ ยวเขตฺตนฺติ วุจฺจติฯ เอวํ ธมฺมราชา สพฺพโลกสฺส ปุญฺญมหปฺผลภาวกรเณน ปุญฺญานํ วิรูห นฏฺฐานํ ธมฺมราชํ นิสฺสาย สตฺตโลกสฺส นานาปฺปการหิต สุขสํวตฺตนิกานิ ปุญฺญานิ วิรูหนฺติ, ตสฺมา ธมฺมราชา ปุญฺญเกฺขตฺตนฺติ อภิตฺถวิโตติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ ปุญฺญเกฺขตฺตํฯ

ปรมสุขทนฺติ อุตฺตมํ นิพฺพานสุขํ ททมานํฯ วุตฺตญฺหิ “นิพฺพานํ ปรมํ สุข”นฺติฯ เอตฺถ จ ปรมสโทฺท อุตฺตมตฺถวาจโก อนิปฺผนฺนปาฏิ ปทิโกฯ อถ วา ปรํ อติเรกํ อริเยหิ มานิตพฺพนฺติ ปรมํ, นิพฺพานํฯ ปรปุพฺพมาธาตุ มาเน อฯ ปกาเรน อริเยหิ รมิยติ เอตฺถาติ วา ปรมํ, นิพฺพานํฯ ปปุพฺพรมุธาตุ รมเน ณฯ **อภิธานฏีกายํ** ปน “ปรํ ปจฺจนีกํ มาเรตีติ ปรมํฯ ปกฏฺฐภาเว รมตีติ ปรมํฯ โณ”ติ วุตฺตํฯ ตสฺส สุขํ ปรมสุขํฯ ปรมํ อุตฺตมํ วา สุขํ ปรมสุขํฯ ตํ ททาตีติ ปรมสุขโท, ธมฺมราชาฯ ปรมสุขสทฺทูปปท ทาธาตุ ทาเน กฺวิฯ ธมฺมราชา ปน เวเนยฺยสตฺตานํ ธมฺมเทสนาย จ จตุปจฺจยปฺปฏิคฺคหเณน จ นิพฺพานสุขํ เทตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ ปรมสุขทํฯ **ธมฺมราช**นฺติ พุทฺธํฯ โส หิ โลกิย โลกุตฺตรธเมฺมหิ เทวมนุสฺสานํ รเญฺชติ โตเสตีติ ธมฺมราชาติฯ อถ วา ปารมีธเมฺมเนว พุทฺธตฺตํ ปตฺวา ราชา ชาโตติ ธมฺมราชาติฯ ปารมีธเมฺมเนว ชาโต วา ราชาติ ธมฺมราชาติ จ วุจฺจติฯ ตํ ธมฺมราชํ อหํ นมามีติ สมฺพโนฺธฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ โย ธมฺมราชา มุห ปฏิฆาสาทิอุโลฺลลวีจิํ โมหโทสตณฺหาทิสงฺขาตํ มหาตรงฺค ขุทฺทกอูมิกํ, สํสาโรฆํ สํสารสงฺขาตํ โอฆํ สมุทฺทชลปฺปวาหํ ฯ มโคฺคฬุเมฺปน อฏฺฐมคฺคงฺคสงฺขาเตน กุเลฺลน ตริ อตริํ, อภยํ เขมํ, ชาติอาทีนํ อภาวโต นิพฺภยํ วา, ปารปตฺตํ นิพฺพานปารํ ปตฺตํ อธิคตํ, ปชานํ สพฺพ สตฺตานํ, ตาณํ ตายนเฏฺฐน ตาณํ รกฺขณํฯ เลณํ นิลียนเฏฺฐน เลณํ นิลียนํ, อสมสรณํ สพฺพสตฺตานํ อสทิสอวสฺสยนํ, เอกติตฺถํ นิพฺพานปารคมนานํ เอกติตฺถ ภูตํ, ปติฏฺฐํ สพฺพสตฺตานํ มหาทีปํ วิย ปติฏฺฐํ อาธารภูตํ, ปุญฺญเกฺขตฺตํ นิพฺพานสุขตฺถิกานํ ปุญฺญพีชสฺส เขตฺตภูตํ, ปุญฺญตฺถิกานํ ปุญฺญพีชสฺส วปนฏฺฐานํ เขตฺตภูตํ วา, ปรมสุขํ อุตฺตมํ นิพฺพานสุขํ ททมานํ, ธมฺมราชํ พุทฺธํ โลกิยโลกุตฺตร ธเมฺมหิ ปชานํ รญฺชาปนํ วา, ปารมีธเมฺมเนว พุทฺธภาวํ ชาตํ พุทฺธํ วา, อหํ ตีหิ ทฺวาเรหิ นมามีติฯ

๑๙. กณฺฑมฺพมูเล ปรหิตกโร โย มุนิโนฺท นิสิโนฺน;
อเจฺฉรํ สีฆํ นยนสุภคํ อากุลณฺณคฺคิชาลํ;
ทุชฺชาลทฺธํสํ มุนิภิชหิตํ ปาฏิเหรํ อกาสิ;
วเนฺท ตํ เสฏฺฐํ ปรมรติชํ อิทฺธิธเมฺมหุเปตํฯ

๑๙. เอวํ อฏฺฐารสมคาถาย ธมฺมราชํ วนฺทิตฺวา อิทานิ สาวตฺถิยํ กณฺฑมฺพมูเล อิทฺธิปาฏิเหราทีหิ คุเณหิ มุนินฺทสฺส โถเมตฺวา วนฺทิตุกาโม **กณฺฑมฺพมูเล**ตฺยาทิ คาถมาหฯ อยํ ปน มตนยยยคเณหิ จ ปญฺจ ยติ ฉยติ สตฺตย ตีหิ จ รจิตตฺตา อฏฺฐารสกฺขเรหิ ยุตฺตา กุสุมิตลตาเวลฺลิตาคาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** ‘‘โม โต โน โย ยา กุสุมิตลตา เวลฺลิตากฺขุตฺวิสีหี’’ติฯ อยํ ปเนตฺถ โยชนาฯ ยสฺสํ ปฏิปาทํ อกฺขุตฺวิสีหิ ปญฺจยติ ฉยติ สตฺตยตีหิ โมคโณ จ โตคโณ จ โนคโณ จ โยคโณ จ ยา ยคณทฺวยญฺจ เจ ยุตฺตา , สา คาถา กุสุมิตลตา เวลฺลิตา กุสุมิตลตา เวลฺลิตา คาถา นามาติฯ เอตฺถ จ อกฺขสทฺทสฺส ปญฺจินฺทฺริยวาจกตฺตา อกฺขสโทฺท ปญฺจสงฺขฺยาวาจโกติ เวทิตโพฺพฯ อุตูนํ เหมนฺตสิสีรวสฺสนฺตคิมฺหวสฺสานสรทวเสน ฉพฺพิธตฺตา อุตุสโทฺท ฉสงฺขฺยาวาจโกติฯ อิสิสโทฺท วิปสฺสีอาทีนํ พุทฺธานํ สตฺตวิธตฺตา สตฺตสงฺขฺยาวาจโกติ เวทิตโพฺพติฯ

ตตฺถ ปน ปรหิตกโร โย มุนิโนฺท กณฺฑมฺพมูเล นิสิโนฺน ปาฏิเหรํ สีฆํ อกาสิ, ตํ มุนินฺทํ อหํ วเนฺท วนฺทามีติ สมฺพโนฺธฯ อตฺถกฺกเมน ปเนตฺถ วณฺณยิสฺสามิฯ **ปรหิตกโร**ติ อตฺตนา ปเรสํ สพฺพสตฺตานํ หิตํ อตฺถํ กโรโนฺตฯ หิโนติ วฑฺฒติ สุขํ เอเตนาติ หิตํ, อตฺถํ ปโยชนํ วาฯ หิธาตุ วฑฺฒเน ตฯ ตํสมงฺคิโน โลกิยโลกุตฺตรสุขํ วฑฺฒตีติ อโตฺถฯ ปเรสํ หิตํ ปรหิตํ, ตํ กโรตีติ ปรหิตกโร, มุนิโนฺทฯ โส หิ ทีปงฺกรสฺส ภควโต ปาทมูเล ลทฺธพฺยากรณโต ปฏฺฐาย อตฺตโน สุขํ ปชหโนฺต สตฺตโลกสฺส หิตสุขตฺถาย กปฺปสต สหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ สมตึสปารมิโย ปญฺจมหาปริจฺจาเค จ กโรโนฺต สพฺพญฺญุพุทฺธภาวํ ปตฺตกาเล จ ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสานิ ธมฺม เทสนาย สตฺตโลกสฺส โลกิยโลกุตฺตรหิต สุขํ กโรตีติ ปรหิตกโรติ โถเมติฯ **โย**ติ โย ยาทิโสฯ **มุนิโนฺท**ติ พุโทฺธฯ โส หิ อคาริย มุนิ, อนคาริยมุนิ, เสกฺขมุนิ, อเสกฺขมุนิ, ปเจฺจกมุนิวเสน ปญฺจนฺนํ มุนีนํ อิโนฺทติ มุนิโนฺทติ วุจฺจติฯ **กณฺฑมฺพมูเล**ติ เอตฺถ กณฺฑอมฺพมูเลติ ปทเจฺฉโทฯ ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ พินฺทาคโมฯ กณฺฑนามิเกน ปเสนทีโกสลรโญฺญ อุยฺยานปาเลน โรปิตสฺส เสตมฺพรุกฺขสฺส สมีเปติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ กณฺฑโนฺติ ตเสฺสว นามํฯ อถ วา กํ วุจฺจติ สุขํ, ตํ เฑติ คจฺฉติ ปาปุณาตีติ กโณฺฑ, อุยฺยานปาโลฯ กํสทฺทูปปทฑิธาตุ คติยํ ณฯ กํ วุจฺจติ วา อุทกํ, ตํ รุเกฺขสุ สิญฺจนํ ฑีนาติ ชานาตีติ กโณฺฑ, อุยฺยานปาโล อุยฺยาน นายโก วาฯ ผลกาเมหิ ชเนหิ อมิยติ คมิยตีติ อโมฺพ, เสตมฺพรุโกฺขฯ อมธาตุ คติยํ โพฯ กณฺฑนามิเกน อุยฺยานปาเลน โรปิโต อโมฺพ กณฺฑโมฺพ, ตสฺส มูลํ สมีปนฺติ กณฺฑมฺพมูลํ, ตสฺมึ กณฺฑมฺพมูเลฯ

นิสิโนฺนติ วสมาโนฯ วิมฺหาปนิยเฏฺฐน **อเจฺฉรํ**ฯ อยญฺหิ อเจฺฉรสโทฺท วิมฺหยตฺถวาจโก อนิปฺผนฺนปาฏิ ปทิโกฯ อถ วา อาภุโส วิมฺหโย จรติ ปวตฺตตีติ อเจฺฉรํ, ปาฏิเหรํฯ อาปุพฺพ จรธาตุ คติยํ อฯ จรธาตุสฺสเจฺฉราเทโสฯ อาการสฺส รโสฺสฯ อนฺธสฺส ปพฺพตาโรหนํ วิย นิจฺจํ น จรติ น ปวตฺตตีติ อเจฺฉรํ, ปาฏิเหรํฯ นปุพฺพ จรธาตุ คติยํ อฯ ยถา หิ อนฺธสฺส ปพฺพาตาโรหนํ นิจฺจํ น โหติ, กทาจิเยว โหติ, เอวเมว ภควโต ปาฏิหาริยํ นิจฺจํ น โหติ, กทาจิเยว โหติฯ ตสฺมา ตํ อเจฺฉรนฺติ วุจฺจติฯ เตน วุตฺตํ **เนตฺติอฏฺฐกถายํ** ‘‘ยํ อภิณฺหํ น ปวตฺตติ, ตํ อจฺฉริย’’นฺติฯ

อถ วา อจฺฉรํ ปหริตุํ โยคฺคนฺติ อจฺฉริยํฯ โยคฺคตฺถิเต ณิยปจฺจโยฯ อจฺฉริยนฺติ หิ วตฺตพฺเพ ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ อิยสทฺทโลเปน อเจฺฉรนฺติ วุตฺตํฯ วุตฺตเญฺหตํ **สีลกฺขนฺธวคฺคฎฺฐกถายํ** ‘‘อนฺธสฺส ปพฺพตาโรหนํ วิย นิจฺจํ น โหตีติ อจฺฉริยํฯ อยํ ตาว สทฺทนโยฯ อยํ ปน อฎฺฐกถานโย, อจฺฉราโยคฺคนฺติ อจฺฉริยํ, อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺตนฺติ อโตฺถ’’ติฯ **นยนสุภค**นฺติ เทวมนุสฺสานํ ปสาทจกฺขุสฺส โสภนปตฺตํฯ สมวิสมํ ทเสฺสนฺตํ อตฺตภาวํ เนตีติ นยนํ, ปสาทจกฺขุฯ นีธาตุ นเยยฺฯ ตสฺส สุภํ โสภนํ คจฺฉตีติ นยนสุภคํ, ปาฎิเหรํฯ นยนสุภ สทฺทูปปทคมุธาตุ คติยํ กฺวิฯ ตํ นยนสุภคํฯ

อากุลณฺณคฺคิชาลนฺติ เอตฺถ อากุลอณฺณอคฺคิชาลนฺติ ปทเจฺฉโทฯ ปริกิณฺณ อุทกธาร อคฺคิสิขาวนฺตํฯ อถ วา ปริสมนฺตโต กุลํ ปกิณฺณํ อญฺญมญฺญมิสฺสกํ ยมกํ ยมกํ อุทกชาลอคฺคิชาลวนฺตนฺติ อโตฺถฯ อากุโส กุลติ อุทกคฺคิชาลํ อญฺญมญฺญมิสฺสกํ กโรตีติ อากุลํ, อุทกคฺคิชาลํฯ อาปุพฺพกุลธาตุ กรเณ อฯ อากุสํ กุลติ พนฺธติ อญฺญมญฺญนฺติ วา อากุลํฯ อถ วา อาสมนฺตโต กุลติ ยมกํ ยมกํ อุทกคฺคิชาลํ ปวตฺตตีติ อากุลํ, อุทกคฺคิชาลํฯ อุทกชาลํ อคฺคิชาเลน อคฺคิชาลญฺจ อุทกชาเลน สมฺมิโสฺส โหตีติ อโตฺถฯ อนนฺติ ชีวนฺติ เอเตน สตฺตาติ อณฺณํ, อุทกํฯ อนธาตุ ชีวายํ อฯ นสฺส โณฯ ตสฺส ทฺวิตฺตํฯ ทฺวิภาโว วาฯ อถ วา อรติ คจฺฉติ ตํ ตํ ฐานนฺติ อณฺณํฯ อรธาตุ คติมฺหิโตฯ ตสฺส อนฺนาเทโส, ธาตฺวนฺตโลโป, นฺนสฺส ณฺณตฺตํฯ อณฺณสฺส ธารํ อณฺณํฯ อุตฺตรปทโลเปนฯ กุฎิลภาเวน อชติ คจฺฉตีติ อคฺคิ, อชธาตุ คติยํ อิฯ ชสฺส โคฯ ชลติ ทิพฺพตีติ ชาลํ, สิขํฯ ชลธาตุ ทิตฺติยํ ณฯ อคฺคิโน ชาลํ อคฺคิชาลํฯ อณฺณญฺจ อคฺคิชาลญฺจ อณฺณคฺคิชาลํ, อากุลํ ปริกิณฺณํ อณฺณคฺคิชาลํ อสฺสาติ อากุลณฺณคฺคิชาลํ, ยมก ปาฎิเหรํ ลพฺภติฯ ตํ อากุลณฺณคฺคิชาลํฯ

ทุชฺชาลทฺธํสนฺติ ทุฎฺฐุ ทิฎฺฐิวาทสงฺขาตชาลํ วิทฺธํสิตํฯ ทุฎฺฐุ ชลติ พนฺธติ สํสารวเฎฺฎติ ทุชฺชาลํ, ทิฎฺฐิวาทชาลํฯ ติตฺถิย วาโท หิ นตฺถิ ทินฺนนฺติอาทินยปวโตฺต สํสารโต นิสฺสริตุมปฺปทานวเสน ชาลสทิสตฺตา ทุชฺชาลนฺติ อโตฺถฯ ทุปุพฺพ ชลธาตุ พนฺธเน โณฯ ตํ ธํสติ วิทฺธํสตีติ ทุชฺชาลทฺธํสํ, ยมกปาฎิหาริยํฯ **มุนิภิชหิต**นฺติ มุนิภิ อชหิตนฺติ ปทเจฺฉโทฯ ตตฺถ มุนิภีติ สพฺพสมฺมาสมฺพุเทฺธหิฯ เต หิ โมนํ วุจฺจติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตํ เอเตสํ อตฺถีติ มุนีติ วุจฺจนฺติฯ กายโมเนยฺย วจีโมเนยฺย มโนโมเนยฺยํ เอเตสํ อตฺถีติ วา มุนิฯ อสฺสตฺถิตทฺธิเต ณีปจฺจโยฯ อถ วา อิธโลก ปรโลกํ อตฺตหิต ปรหิตํ หิตาหิตญฺจ มุนนฺติ ชานนฺตีติ มุนีติ วุจฺจนฺติฯ เตหิ มุนีภิฯ

อชหิตนฺติ อวิชหิตํ อปริจฺจตฺตํ วา, หาตพฺพํ จชิตพฺพนฺติ ชหิตํฯ หาธาตุ จาเค ตฯ น ชหิตํ อชหิตํ, ปาฎิเหรํฯ ตํ อชหิตํฯ ภควโต หิ สาวตฺถินครสฺส ทกฺขิณทฺวาเร กณฺฑมฺพรุกฺขมูเลกตํ ปาฎิหาริยญฺจ ภควา ปน ตสฺมิํ ปาฎิหาริยาวสาเน ตาวติํสปุรํ คโต, ตสฺมิํ ปาริฉตฺตกมูลมฺหิ ปณฺฑุกมฺพลนามเก สิลาสเน สนฺนิสิโนฺน เทวานํ อภิธมฺมกถาย เทสนา จ สพฺพสมฺมาสมฺพุเทฺธหิ อวิชหิตา ธมฺมตาเยว โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ **พุทฺธวํสฎฺฐกถาย**ญฺหิ สมติํสธมฺมตาปกาสเน สาวตฺถิ นครทฺวาเร ยมกปาฎิหาริยกรณํฯ ตาวติํเส ภวเน อภิธมฺมเทสนาติ ธมฺมตาภาเวน วุตฺตํฯ ตสฺมา ปาฎิเหรํ มุนีภิชหิตนฺติ โถเมติฯ

ปาฎิเหรนฺติ ปจฺจนีกปฎิหรณวเสน ปาฎิหาริยํ, ปฎิปเกฺข ติตฺถิเย มทฺทิตฺวา หิโนติ ปวตฺตตีติ ปาฎิเหรํฯ ปฎิปุพฺพหิธาตุ คติยํ โณฯ หิสฺส เหรณิเทโสฯ อถ วา ภควโต จ สาสนสฺส จ ปฎิปเกฺข ติตฺถิเย หรติ อปเนตีติ ปาฎิเหรํ, อิทฺธิวิธญาณํฯ ปฎิปุพฺพหรธาตุ อปนยเน โณฯ ปฎิหรติ อปเนติ สตฺตานํ ทิฎฺฐิมาโนปคตานิ จิตฺตานีติ วา ปาฎิเหรํฯ อปฺปสนฺนานํ

ปสาทํ อาหรตีติ วา ปาฏิเหรํฯ สมาหิเต จิเตฺต วิคตูปกฺกิเลเส กตกิเจฺจน ปฏิปจฺฉา หริตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ วา ปาฏิเหรํฯ ปฏีติ หิ อยํสโทฺท ปจฺฉาติ เอตสฺส อตฺถํ โพเธติฯ ตสฺมิํ ปฏิปวิฏฺฐมฺหิ อโญฺญ อาคจฺฉิ พฺราหฺมโณติอาทีสุ วิยฯ อถ วา ปฏิปุนปฺปุนํ อุทกคฺคิชาลํ อโพฺพจฺฉินฺนํ ยมกํ ยมกํ หุตฺวา หรติ ปวเตฺตตีติ ปาฏิเหรํ, ยมกปาฏิหาริยํฯ ตญฺจ ปน อิทฺธิปาฏิหาริย, อาเทสนาปาฏิหาริย, อนุสา สนี ปาฏิหาริยวเสน ติวิธํ โหติฯ เตสุ ปน อิธ อิทฺธิปาฏิหาริยํ อธิเปฺปตนฺติฯ **สีฆ**นฺติ ขิปฺปํ อาสุํ ลหุํ วาฯ ตํ ปน อกาสีติปเท กฺริยาวิเสสนํฯ เสติ ลหุ หุตฺวา ปวเตฺตตีติ สีฆํฯ สิธาตุ คติมฺหิ ฆปจฺจโยฯ ทีโฆฯ **อกาสี**ติ อกริฯ

เอตฺถ จ ปาฏิหาริยเมวํ เวทิตพฺพํฯ ภควา หิ อภิสโมฺพธิโต สตฺตเม สํวจฺฉเร สาวตฺถินครสฺส ทกฺขิณทฺวาเร กณฺฑมฺพรุกฺขมูเล เทวานมิเนฺทน สเกฺกน อาณาปิเตน วิสุกมฺมเทวปุเตฺตน นิมฺมิเต ทฺวาทสโยชเน รตน มณฺฑเป ภควตา นิมฺมิเต โยชนปฺปมาเณ รตนปลฺลเงฺก รตนจงฺกเม จ นิสีทิตฺวา ติโยชนิเก ทิพฺพเสตจฺฉเตฺต ธารยมาเน สมนฺตโต ทฺวาทสโยชนาย ปริสาย อตฺถาทานปริทีปนํ ติตฺถิยมทฺทนํ อุปริมกายโต อคฺคิกฺขโนฺธ ปวตฺตติ, เหฏฺฐิมกายโต อุทกธารา ปวตฺตติ, เหฏฺฐิมกายโต อคฺคิกฺขโนฺธ, อุปริมกายโต อุทกธาราฯ ปุรตฺถิมกายโต อคฺคิกฺขโนฺธ, ปจฺฉิมกายโต อุทกธาราฯ ปจฺฉิมกายโต อคฺคิกฺขโนฺธ, ปุรตฺถิมกายโต อุทกธารา, ทกฺขิณอกฺขิโต อคฺคิกฺขโนฺธ, วามอกฺขิโต อุทกธาราฯ วามอกฺขิโต อคฺคิกฺขโนฺธ, ทกฺขิณอกฺขิโต อุทกธาราฯ ทกฺขิณกณฺณโสตโต อคฺคิกฺขโนฺธ, วามกณฺณโสตโต อุทกธาราฯ วามกณฺณโสตโต อคฺคิกฺขโนฺธ, ทกฺขิณกณฺณโสตโต อุทกธาราฯ ทกฺขิณ นาสิกาโสตโต อคฺคิกฺขโนฺธ, วามนาสิกาโส ตโต อุทกธาราฯ วามนาสิกาโสตโต อคฺคิกฺขโนฺธ, ทกฺขิณนาสิกาโสตโต อุทกธาราฯ ทกฺขิณอํสกูฏโต อคฺคิกฺขโนฺธ, วามอํสกูฏโต อุทกธาราฯ วามอํสกูฏโต อคฺคิกฺขโนฺธ, ทกฺขิณอํสกูฏโต อุทกธาราฯ ทกฺขิณหตฺถโต อคฺคิกฺขโนฺธ, วามหตฺถโต อุทกธาราฯ วามหตฺถโต อคฺคิกฺขโนฺธ, ทกฺขิณหตฺถโต อุทกธาราฯ ทกฺขิณปสฺสโต อคฺคิกฺขโนฺธ, วามปสฺสโต อุทกธาราฯ วามปสฺสโต อคฺคิกฺขโนฺธ, ทกฺขิณปสฺสโต อุทกธาราฯ ทกฺขิณปาทโต อคฺคิกฺขโนฺธ, วามปาทโต อุทกธาราฯ วามปาทโต อคฺคิกฺขโนฺธ, ทกฺขิณปาทโต อุทกธาราฯ องฺคุลงฺคุเลหิ อคฺคิกฺขโนฺธ, องฺคุลนฺตริกาหิ อุทกธาราฯ องฺคุลนฺตริกาหิ อคฺคิกฺขโนฺธ, องฺคุลงฺคุเลหิ อุทกธาราฯ เอเกกโลมโต อคฺคิกฺขโนฺธ, เอเกกโลมโต อุทกธาราฯ โลมกูปโต โลมกูปโต อคฺคิกฺขโนฺธ, โลมกูปโต โลมกูปโต อุทกธารา ปวตฺตติฯ ฉนฺนํ วณฺณานํ นีลานํ ปีตานํ โลหิตกานํ โอทาตานํ มญฺชฏฺฐานํ ปภสฺสรานํ อุพฺพหนภูตานํ ยมกา ยมกา วณฺณา ปวตฺตนฺติฯ ภควา จงฺกมติ, นิมฺมิโต ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วา เสยฺยํ วา กเปฺปติฯ ภควา ติฏฺฐติ, นิมฺมิโต จงฺกมติ วา นิสีทติ วา เสยฺยํ วา กเปฺปติฯ ภควา นิสีทติ, นิมฺมิโต จงฺกมติ วา ติฏฺฐติ วา เสยฺยํ วา กเปฺปติฯ ภควา เสยฺยํ กเปฺปติ, นิมฺมิโต จงฺกมติ วา ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วาฯ นิมฺมิโต จงฺกมติ, ภควา ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วา เสยฺยํ วา กเปฺปติฯ นิมฺมิโต ติฏฺฐติ, ภควา จงฺกมติ วา นิสีทติ วา เสยฺยํ วา กเปฺปติฯ นิมฺมิโต นิสีทติ, ภควา จงฺกมติ วา ติฏฺฐติ วา เสยฺยํ วา กเปฺปติฯ นิมฺมิโต เสยฺยํ กเปฺปติ, ภควา จงฺกมติ วา ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วาติ วิวิธํ ยมกปาฏิหาริยํ ติตฺถิยานํ มทฺทนตฺถาย อกาสีติฯ เอตฺถ จ ปน โย โกจิ เอวรูปํ ปาฏิหาริยํ กาตุํ สมโตฺถ เจฯ โส อาคจฺฉตูติ โจทนาสทิสตฺตา วุตฺตํ อตฺถาทานปริทีปนนฺติฯ อตฺถาทานญฺหิ อนุโยโค, ปฏิปกฺขสฺส อตฺถสฺส อาทานํ คหณนฺติ กตฺวา, ตสฺส ปริทีปนํ อตฺถาทานปริทีปนํฯ ติตฺถิยมทฺทนนฺติ ปาฏิหาริยํ กริสฺสามาติ กุหายนวเสน ปุเพฺพ อุฏฺฐิตานํ ติตฺถิยานํ มทฺทนํฯ ตญฺจ ตถา กาตุํ อสมตฺถตา สมฺปาทนเมวฯ ตเทตํ ปททฺวยํ ยมกปาฏิหาริยนฺติ เอเตน สมฺพนฺธิตพฺพนฺติฯ

เสฏฺฐนฺติ ปสตฺถตรํฯ ตสฺส วจนโตฺถ เหฏฺฐา วุเตฺตเยวฯ **ปรมรติช**นฺติ เทวมนุสฺสานํ อุตฺตมรติํ ชนกํฯ ปรมานํ อุตฺตมสาธูนํ จิตฺตรมนํ ชนาเปตํ วา, เอตฺถ จ ปฐมวิกเปฺป ปรมสโทฺท

อุตฺตมวาจโก อนิปฺผนฺนปาฏิปทิโก นิปาโตฯ ทุติยวิกปฺเป สาธุวาจโก นิปฺผนฺนปาฏิปทิโกฯ เทวมนุสฺสานํ ปรมํ อุตฺตมํ รตึ ชเนตีติ ปรมรติโช, มุนิโนฺทฯ ปรมรติสทฺทูปปท ชนธาตุ ชนเน กฺวิฯ อถ วา ปการเรน สทฺธมฺมํ รมนฺตีติ ปรมา, สาธู ลพฺภนฺติฯ ปปุพฺพ รมุธาตุ กีฬายํ อฯ เตสํ จิตฺตสฺส รตึ รมนํ ชเนตีติ ปรมรติโช, มุนิโนฺทฯ ตํ ปรมรติชํฯ โส หิ ธมฺม เทสนาย จ ปาฏิหาริเยน อิทฺธิยา สรีรโสภคฺค สมฺปตฺติอาทีหิ จ เทวมนุสฺสานํ จิตฺตสฺส อภิรตึ อภิกฺกนฺตํ ชเนตีติ ปรมรติชนฺติ โถเมติฯ

อิทฺธิธเมฺมหุเปตนฺติ อิทฺธิธเมฺมหิ อุเปตนฺติ ปทเจฺฉโทฯ **อิทฺธิ ธเมฺมหี**ติ อจิเนฺตยฺยอปฺปเมเยฺยหิ พุทฺธอิทฺธิสงฺขาตคุเณหิฯ ธมฺมสโทฺท หิ คุเณ วตฺตติ พุทฺธธมฺมาติอาทีสุ วิยฯ อิชฺฌนํ สมิชฺฌนํ อิทฺธิฯ อิชฺฌติ สมิชฺฌตีติ วา อิทฺธิฯ อิชฺฌติ สมิชฺฌติ ยถิจฺฉิตโตฺถ เอตายาติ อิทฺธิฯ อิธธาตุ วุทฺธิยํ อิ, ติปจฺจโย วาฯ ภควา เอตาย อิทฺธิยา ยถิจฺฉิตโตฺถ อิโทฺธ วุโทฺธ อุกฺกํสคโต โหตีติ อโตฺถฯ ธาเรติ ปกาเสติ ตํสมงฺคิโน ทพฺพนฺติ ธโมฺม, คุโณฯ อิทฺธิเอว ธโมฺม อิทฺธิธโมฺม, เตหิ ธเมฺมหิฯ **อุเปต**นฺติ สมนฺนาคตํฯ อุปคจฺฉติ สมฺปชฺชตีติ อุเปโต, มุนิโนฺทฯ อุปปุพฺพอิธาตุ คติยํ ตฯ ตํ อุเปตํฯ

อิทฺธิ ปน อธิฏฺฐานา อิทฺธิ, วิกุปฺปนา อิทฺธิ, มโนมยา อิทฺธิ, ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ, สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ, อริยา อิทฺธิ, กมฺมวิปากชา อิทฺธิ, ปุญฺญวโต อิทฺธิ, วิชฺชามยา อิทฺธิ, ตตฺถ ตตฺถ สมฺมาปโยคปจฺจยา อิชฺฌนเฏฺฐน อิทฺธิ จาติ ทสวิธา โหติฯ ตตฺถ ปกติยา เอโก พหุกํ อาปชฺชติฯ สตํ วา สหสฺสํ วา อาวชฺชิตฺวา ญาเณน อธิฏฺฐาติ พหุโก โหมีติ เอวํ วิภชิตฺวา ทสฺสิตา อิทฺธิ อธิฏฺฐาน วเสน นิปฺผนฺนตฺตา อธิฏฺฐานา อิทฺธิ นามฯ ปกติวณฺณํ วิชหิตฺวา กุมารวณฺณํ วา ทเสฺสติ นาควณฺณํ วา สุปณฺณวณฺณํ วา ยกฺขวณฺณํ วา…เป…. วิวิธมฺปิ เสนาพฺยูหํ ทเสฺสตีติ เอวํ อาคตา อิทฺธิ ปกติวณฺณวิชหนวิการวเสน ปวตฺตตฺตา วิกุปฺปนา อิทฺธิ นามฯ อิธ ภิกฺขุ อิมมฺหา กายา อญฺญํ กายํ อภินิมฺมินาติ รูปึ มโนมยนฺติ อิมินา นเยน อาคตา อิทฺธิ สรีรพฺภนฺตเร อญฺญเสฺสว มโนมยสฺส สรีรสฺส นิปฺผตฺติวเสน ปวตฺตตฺตา มโนมยา อิทฺธิ นามฯ ญาณุปฺปตฺติโต ปุเพฺพ วา ปจฺฉา วา ตงฺขเณ วา ญาณานุภาวนิพฺพตฺตา วิเสสา ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ นามฯ เอตฺถ จ อายสฺมโต พากุลเตฺถรสฺส จ อายสฺมโต สํกิจฺจเตฺถรสฺส จ อายสฺมโต ภูตปาลเตฺถรสฺส จ ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ สมาธิโต ปุเพฺพ วา ปจฺฉา วา ตงฺขเณ วา สมถานุภาเวน นิพฺพตฺตา วิเสสา สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ นามฯ เอตฺถ จ อายสฺมโต สาริปุตฺตเตฺถรสฺส จ อายสฺมโต สญฺชีวเตฺถรสฺส จ อายสฺมโต ขาณุโกณฺฑญฺญเตฺถรสฺส จ อุตฺตราย อุปาสิกาย จ สามาวติยา อุปาสิกาย จ สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

ปฏิกูลาทีสุ อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหาราทิกา ปน อริยา อิทฺธิ นามฯ ปกฺขิเทวาทีนํ เวหาสคมนาทิกา กมฺม วิปากชา อิทฺธิ นามฯ ยถาห ‘‘กตมา วิปากชา อิทฺธิฯ สเพฺพสํ ปกฺขีนํ สเพฺพสํ เทวานํ เอกจฺจานํ มนุสฺสานํ เอกจฺจา นญฺจ วินิปาติกานํ อยํ กมฺมวิปากชา อิทฺธี’’ติอาทิฯ จกฺกวตฺติอาทีนํ เวหาสคมนาทิกา ปน ปุญฺญวโต อิทฺธิ นามฯ ยถาห ‘‘กตมา ปุญฺญวโต อิทฺธิฯ ราชา จกฺกวตฺติ เวหาสํ คจฺฉติ สทฺธึ จตุรงฺคินิยา เสนาย อนฺตมโส อสฺสพนฺธโคพนฺธปุริเส อุปาทายฯ โชติกสฺส คหปติสฺส ปุญฺญวโต อิทฺธิฯ ชฏิลสฺส คหปติสฺส ปุญฺญวโต อิทฺธิฯ โฆสกสฺส คหปติสฺส ปุญฺญวโต อิทฺธิฯ เมณฺฑกสฺส คหปติสฺส ปุญฺญวโต อิทฺธิฯ ปญฺจนฺนํ มหาปุญฺญานํ ปุญฺญวโต อิทฺธี’’ติฯ วิชฺชาธราทีนํ เวหาสคมนาทิกา ปน วิชฺชามยา อิทฺธิ นามฯ เอตฺถ จ อาทิสเทฺทน อากาเส อนฺตลิเกฺข หตฺถิมฺปิ ทเสฺสติฯ อสฺสมฺปิ…เป…. วิวิธมฺปิ เสนาพฺยูหํ ทเสฺสติ ตฺยาทึ สงฺคณฺหาติฯ เตน เตน สมฺมาปโยเคน ตสฺส ตสฺส กมฺมสฺส อิชฺฌนํ ตตฺถ ตตฺถ สมฺมา ปโยคปจฺจยา อิชฺฌนเฏฺฐน อิทฺธิ นามฯ

อยํ ปเนตฺถ สงฺเขโปฯ วิตฺถาโร ปน **ปฏิสมฺภิทามคฺเค** อิทฺธิกถาย จ **วิสุทฺธิมคฺคฏฺฐกถาย** จ คเหตโพฺพฯ ตาสุ ปน อิทฺธีสุ ภควโต ฐเปตฺวา วิชฺชามยิทฺธึ อวเสสา อตฺถีติ เวทิตพฺพาฯ อถ วา ภควโต ตีหิ วิชฺชาหิ จ อฏฺฐหิ วิชฺชาหิ จ สมนฺนาคตตฺตา สพฺพา พุทฺธอิทฺธิโย สนฺตีติ วิชฺชามยิทฺธิปิ ลพฺภตีติ ทฏฺฐพฺพาฯ ตํ มุนินฺทํ อหํ วเนฺท วนฺทามีติ สมฺพโนฺธฯ

อยํ ปเนตฺถ **สงฺเขปตฺถโยชนา**ฯ ปรหิตกโร อตฺตนา ปเรสํ สพฺพสตฺตานํ อตฺถํ ปโยชนํ กโรโนฺต, โย มุนิโนฺท โย ยาทิโส พุโทฺธ, กณฺฑมฺพมูเล กณฺฑนามิเกน ปเสนทิโกสลรโญฺญ อุยฺยานปาเลน โรปิตสฺส เสตมฺพรุกฺขสฺส สมีเป สนฺนิสิโนฺน วสมาโน อเจฺฉรํ วิมฺหาปนียํ นยน สุภคํ เทวมนุสฺสานํ ปสาท จกฺขุสฺส โสภนปตฺตํ อากุลณฺณคฺคิชาลํ ปริกิณฺณอุทก ธารอคฺคิสิขวนฺตํ ปริสมนฺตโต กุลํ ปริกิณฺณํ อญฺญมญฺญ มิสฺสกํ ยมกํ ยมกํ อุทกชาลอคฺคิชาลวนฺตํ วา, ทุชฺชาลทฺธํสํ ทุฏฺฐุํ มิจฺฉาทิฏฺฐิวาทสงฺขาตํ ชาลํ วิทฺธํสิตํ, มุนิภิชหิตํ สพฺพสมฺมาสมฺพุเทฺธหิ อ วิชหิตํ, ปาฏิเหรํ ปจฺจนีก ปฏิหารกํ ปาฏิหาริยํ อุทกคฺคิยมกํยมกํ ปาฏิหาริยํ วา , สีฆํ ขิปฺปํ อกาสิ อกริ, เสฏฺฐํ ปสตฺถตรํ, ปรมรติชํ เทวมนุสฺสานํ อุตฺตมรตึ ชนกํ อุตฺตมานํ สาธูนํ จิตฺตรมนํ ชนาเปตํ วา, อิทฺธิธเมฺมหิ อจิเนฺตยฺยอปฺปเมเยฺยหิ พุทฺธอิทฺธิ คุเณหิ อุเปตํ สมนฺนาคตํ, ตํ มุนินฺทํ อหํ สิรสา วเนฺท วนฺทามีติฯ

เอกูนวีสติมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๐. มุนินฺทโกฺก เยฺวโก ทยุทยรุโณ ญาณวิตฺถิณฺณพิโมฺพ, วิเนยฺยปฺปาโณฺฆ กมลกถิตํ ธมฺมรํสีวเรหิฯ สุโพเธสี สุเทฺธ ติภวกุหเร พฺยาปิตกฺกิตฺตินญฺจ, ติโลเกกจฺจกฺขุํ ทุขมสหนํ ตํ มเหสึ นมามิฯ

๒๐. เอวํ เอกูนวีสติมาย คาถาย มุนินฺทํ วนฺทิตฺวา อิทานิ วิเนยฺยปฺปาโณฺฆ ธมฺมเทสนาย จตุสจฺจธมฺมํ โพธเนยฺยาทีหิ นวหิ คุเณหิ โถมิตฺวา มุนินฺทกฺกํ วนฺทิตุกาโม **มุนินฺทโกฺก**ตฺยาทิคาถมาหฯ อยํ ปน ย ม น ส ร รคเณหิ จ เอกครุนา จ ฉยตีหิ จ สตฺตยตีหิ จ รจิตตฺตา เอกูนวีสตกฺขรา เมฆวิปฺผุชฺชิตาคาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** ‘‘รสุตฺวเสฺสหิ ยฺมา น ส ร ร ครู เมฆวิปฺผุชฺชิตา สา’’ติฯ อยํ ปเนตฺถ โยชนาฯ ยสฺสํ ปฏิปาทํ รสุตฺวเสฺสหิ ฉ ฉ สตฺต ยตีหิ ยฺมา ยคณมคณา จ น ส รร ครู นคณ สคณ รคณ รคณ เอกครุ จ เจ ยุตฺตา, สา คาถา เมฆวิปฺผุชฺชิตา เมฆ วิปฺผุชฺชิตา คาถา นามาติฯ เอตฺถ จ รสานํ กสาว ติตฺต มธุรลวณ อมฺพิล กฏุกวเสน ฉพฺพิธตฺตา รสสโทฺท ฉสงฺขฺยาวาจโกติ ทฏฺฐโพฺพฯ อุตูนํ เหมนฺต สิสีร วสนฺต คิมฺหวสฺสานสรทวเสน ฉพฺพิธตฺตา อุตฺสโทฺท ฉสงฺขฺยาวาจโกติฯ อสฺสสโทฺท สตฺตสงฺขฺยาวาจโกติ ทฏฺฐโพฺพฯ อสฺสสทฺทสฺส หิ สตฺตสงฺขฺยาวาจกภาโว **ฉนฺทฏีกาสุ** วุโตฺตติฯ

ตตฺถ ปน ทยุทยรุโณ ญาณวิตฺถิณฺณพิโมฺพ เอโก โย มุนินฺทโกฺก สุเทฺธ ติภวกุหเร กมลกถิตํ วิเนยฺยปฺปาโณฺฆ ธมฺมรํสีวเรหิ สุโพเธสิ พฺยาปิตกฺกิตฺติ นญฺจ ติโลเกกจฺจกฺขุํ ทุขมสหนํ มเหสึ ตํ มุนินฺทกฺกํ นมามีติ โยชนาฯ

อิมิสฺสา คาถาย จ อตฺถกฺกเมเนว สุขชานนตฺถํ วณฺณยิสฺสาม, น สทฺทกฺกเมนฯ **ทยุทยรุโณ**ติปทสฺส ทยาอุทยอรุโณติ ปทวิภาโค กาตโพฺพฯ มหากรุณาสงฺขาตอุทยปพฺพตุคฺคตสูริยารุโณฯ อถ วา อุทยปพฺพตโต อุคฺคตสูริยารุโณ วิย มหากรุณา วาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ทยาสโทฺท กรุณาเมตฺตาสุ วตฺตติฯ อทยาติ วุจฺจติ นิกฺกรุณตนฺติ เอตฺถ หิ กรุณายํฯ ทยาปโนฺนติ เอตฺถ เมตฺตายํ วตฺตติฯ เมตฺตาจิตฺตตํ อาปโนฺนติ อโตฺถฯ อิธ ปน กรุณา อธิเปฺปตาฯ

อยํ ปน วจนโตฺถฯ ทยติ หึสติ การุณิกํ ยาว ยถาธิเปฺปตํ ปรสฺส หิตนิพฺพตฺตึ น ปาปุณาติ ตาวาติ ทยา, มหากรุณาฯ ทยธาตุ หึสายํ อฯ ทยติ อนุคฺคณฺหาติ ปาปชนมฺปิ เอตายาติ วา ทยาฯ ทยธาตุ อนุคฺคหเณฯ ทยติ อตฺตโน สุขมฺปิ ปหาย เขทํ คณฺหาตีติ วา ทยาฯ ทยธาตุ คหเณฯ อถ วา ทยนฺติ คณฺหนฺติ เอตาย โพธิสตฺตา สํสารทุกฺขญฺจ สพฺพญฺญุตญาณญฺจาติ ทยา, มหากรุณาฯ มหาโพธิสตฺตา หิ พุทฺธภาวาย อภินีหารกรณกาเล หตฺถคตมฺปิ อรหตฺต ผลํ ฉฑฺฑตฺวา สํสารสาครโต สเตฺต สมุทฺธริตุกามา อนสฺสาสกรํ อติภยานกํ สํสารทุกฺขํ ปจฺฉิมภเว จ สห อมตธาตุปฏิลาเภน อเนกคุณสมลงฺกตํ สพฺพญฺญุตญาณญฺจ คณฺหนฺตีติ อ โตฺถฯ กรุณามูลกา หิ สเพฺพ พุทฺธคุณาฯ เตน วุตฺตํ **องฺคุตฺตรฏีกายํ** ‘‘สเพฺพสญฺจ พุทฺธ คุณานํ กรุณา อาทิ, ตนฺนิทานภาวโต’’ติฯ

อปิ จ ทยนฺติ อนุรกฺขนฺติ สเตฺต เอตาย, สยํ วา อนุทฺทยติ อนุทยมตฺตเมว วา เอตนฺติ ทยาฯ ทยธาตุ อนุรกฺขเณ อปจฺจโยฯ อุเทติ วเฑฺฒตีติ อุทโย, ปพฺพโตฯ อุทิธาตุ ปสวเน ณฯ อาสมนฺตโต อาโลกํ กโรนฺโต อุณติ คจฺฉตีติ อรุโณ, สูริยรํสี วิเสโสฯ อาปุพฺพอุณธาตุ คติยํ ณฯ ทยาสงฺขาตโต อุทยปพฺพตโต อุคฺคตสูริยสฺส อรุโณ ยสฺสาติ ทยุทยรุโณฯ อถ วา อุท ยปพฺพตโต อุคฺคตสูริยารุโณ วิย ทยา มหากรุณา ยสฺสาติ ทยุทยรุโณ, มุนินฺทโกฺกฯ ยถา หิ อุคฺคตสูริยสฺส อรุโณ อาโลกสฺส อาทิ โหติ, เอวํ โพธิสโตฺต ทีปงฺกรพุทฺธสฺส ปาทมูเล กโรป ยาตํ นิพฺพานสุขโมสชฺช มหากรุณาย สํสารสมุทฺทโต สเตฺต สมุทฺธริตุกาโม พุทฺธภาวาย สุ ทุกฺกรา ทานาทโย ทส ปารมิโย จ ปญฺจ มหาปริจฺจาเค จ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยยานิ อกาสีติ กรุณา พุทฺธภาวาย อาทิฯ ตสฺมา พุทฺธเสฺสว ทยุทยรุโณติ อภิตฺถวิตุํ อรหตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ญาณวิตฺถิณฺณพิโมฺพติ สพฺพญฺญุตญาณสงฺขาโต วิตฺถาร ปริมณฺฑโลฯ วิตฺถารจกฺ กวาฬมณฺฑลํ วิย วิปุลารมฺมณ สพฺพญฺญุตญาณวาฯ สงฺขตาสงฺขตเภทํ สเพฺพเญฺยฺยธมฺมํ ชา นาตีติ ญาณํ, สพฺพญฺญุตญาณํฯ ญาธาตุ อวโพธเนยุฯ วิเสเสน ตโนติ วิตฺถาเรตีติ วิตฺถิณฺณํ, ญาณํฯ วิปุพฺพตนุธาตุ วิตฺถาเร ตปจฺจโยฯ ตสฺส อิณฺณาเทโสฯ ธาตฺวนฺตสฺส โลโป, อสรูปทฺ วิตฺตํฯ อถ วา วิตฺถรติ ปตฺถรตีติ วิตฺถิณฺณํฯ ถรธาตุเมเวตฺถ วิเสโสฯ วมติ ปริมณฺฑลากาเรน คจฺฉติ ปวตฺตตีติ พิมฺพํ, ญาณมณฺฑลํฯ วมธาตุ คติยํ โพฯ อสฺสิฯ วสฺส โพฯ

ณฺวาทิโมคฺคลฺลาเน ปน ‘‘วม อุคฺคิรเณ พฯ วมิสฺส วสฺส พิตฺตํฯ วมติ อุคฺคิรตีติ พิมฺพํ, สรีร’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํ ปน พิมฺพสทฺทสฺส สรีรวาจเก ยุตฺตเมวฯ น ปริมณฺฑลวาจเกฯ อิธ ปน พิมฺพสทฺทสฺส ปริมณฺฑลวาจกตฺตาฯ อาจริยา ปน อิธ พิมฺพสทฺทสฺส อตฺถํ จกฺกมณฺฑลนฺติ ว ทนฺติฯ ตํ ปน วิจาเรตพฺพํฯ กสฺมา, **อภิธานปฺปทีปิกายํ** ‘‘พิมฺพํ ตุ ปฏิพิเมฺพ จ, มณฺฑเล พิมฺพิกาผเล’’ติ จฯ **ตฏฺฏีกายญฺจ** ‘‘มณฺฑเล ปฏิมณฺฑเล’’ติ จ วุตฺตตฺตาฯ ญาณํ สพฺพญฺญุต ญาณสงฺขาตํ วิตฺถิณฺณํ วิตฺถารํ พิมฺพํ ปริมณฺฑลํ อสฺสาติ ญาณวิตฺถิณฺณพิโมฺพฯ อถ วา วิตฺถิณฺณํ วิตฺถารํ พิมฺพํ จกฺกวาฬปริมณฺฑลํ วิย วิปุลารมฺมณํ ญาณํ สพฺพญฺญุตญาณํ อสฺสาติ ญาณวิตฺถิณฺณพิโมฺพ, มุนินฺทโกฺกฯ ยถา หิ จกฺกวาฬสฺส อนนฺตตฺตา จกฺกวาฬมณฺฑลํ วิปุลํ ม หนฺตํ โหติ, เอว เมว พุทฺธสฺส สพฺพญฺญุตญาณํ อนนฺตารมฺมณตฺตา วิปุลํ มหนฺตํฯ ตสฺมา ตสฺส ญาณวิตฺถิณฺณพิโมฺพติ โถเมตีติฯ **เยฺวโก**ติ โย เอโกติ ปทเจฺฉโทฯ เยโกติปิ กตฺถจิ ปาโฐฯ ตสฺส ปน โย เอโกติ ปทเจฺฉโท กาตโพฺพฯ ตํ ปน ปาฐทฺวยํ ยุตฺตเมวฯ เยฺวโกติ หิ ปาเฐ อา เทสสนฺธิ โหติฯ เยโกติ ปาเฐ ปน โลปสนฺธีติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ โย มุนินฺทโกฺกติ สมฺพโนฺธฯ

เอโกติ อสหาโย, อทุติยโก เอก พุทฺธภูโตติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ เอกสโทฺท อญฺญเสฏฺฐาสหาย สงฺขฺยาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถาเหส สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ, อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ อิเตฺถเก อภิวทนฺตีติอาทีสุ อญฺญเตฺถ ทิสฺสติฯ เจตโส เอโกทิภาวนฺติอาทีสุ เสเฏฺฐฯ เอโก วูปกโฏฺฐติอาทีสุ อสหาเยฯ เอโกว โข ภิกฺขเว ขโณ จ สมโย จ พฺรหฺมจริยายาติอาทีสุ สงฺขฺยายํฯ อิธ ปน อสหาเย อธิเปฺปโตฯ อยํ ปนสฺส วจนโตฺถฯ อสหาโย หุตฺวา เอติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ เอโก, อทุติยโก หุตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ เอติ ชานาติ ปฏิวิชฺฌตีติ วา เอโก, มุนินฺทโกฺกฯ เอธาตุ อิธาตุ วา ญาณคตีสุ ณฺวุฯ อถ วา เอโก ภควา ปพฺพชฺชสงฺขาเตน เอโกฯ อทุติยเฏฺฐน เอโก, ตณฺหาย ปหานเฏฺฐน เอโก , เอกนฺตวีตราโคติ เอโก, เอกนฺตวีตโทโสติ เอโก, เอกนฺตวีตโมโหติ เอโก, เอกนฺตนิกฺกิเลโสติ เอโก, เอกาย มคฺคํ คโตติ เอโก, อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธติ เอโกติอาทินา อาคเตน มหานิเทฺทสนเยนเปเตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อปิ จ อนนฺตจกฺกวาเฬสุเยว เอโกว พุโทฺธ เอติ อุปฺปชฺชติ วิกสติ วาติ เอโกฯ วุตฺตญฺหิ เอกนิปาต **องฺคุตฺตร ปาฬิยํ** ‘‘อฏฺฐานเมตํ ภิกฺขเว อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา อปุพฺพํ อจริมํ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ ฐานญฺจ โข เอตํ ภิกฺขเว วิชฺชติ, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เอโกว อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อุปฺปเชฺชยฺย, ฐานเมตํ วิชฺชตี’’ติฯ **ตทฏฺฐกถายญฺจ** ‘‘เอกิสฺสา โลกธาตุยาติ ทสสหสฺสิโลกธาตุยาฯ ตีณิ หิ เขตฺตานิ ชาติเกฺขตฺตํ อาณเกฺขตฺตํ วิสยเกฺขตฺตนฺติฯ ตตฺถ ชาติเกฺขตฺตํ นาม ทสสหสฺสิโลกธาตุฯ สา หิ ตถาคตสฺส มาตุกุจฺฉิํ โอกฺกมนกาเล นิกฺขมนกาเล สโมฺพธิกาเล ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน อายุ สงฺขารโวสฺสชฺชเน ปรินิพฺพาเน จ กมฺปติ, โกฏิสตสหสฺส จกฺกวาฬํ ปน อาณเกฺขตฺตํ นามฯ อาฏานาฏิยปริตฺต โมรปริตฺตธชคฺคปริตฺต รตนปริตฺตาทีนญฺหิ เอตฺถ อาณา ปวตฺตติฯ วิสยเกฺขตฺตสฺส ปน ปริมาณํ นตฺถิฯ พุทฺธานญฺหิ ยาวตกํ ญาณํ, ตาวตกํ เญยฺยํฯ ยาวตกํ เญยฺยํ, ตาวตกํ ญาณํฯ ญาณปริยนฺติกํ เญยฺยํ, เญยฺยปริยนฺติกํ ญาณนฺติ วจนโต อวิสโย นามนตฺถิฯ อิเมสุ ปน ตีสุ เขเตฺตสุ ฐเปตฺวา อิมํ จกฺกวาฬํ อญฺญสฺมิํ จกฺกวาเฬ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺตีติ สุตฺตํ นตฺถิฯ น อุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถิฯ ตีณิ หิ ปิฏกานิ วินยปิฏกํ, สุตฺตนฺตปิฏกํ, อภิธมฺมปิฏกํฯ ติโสฺส สํคีติโย มหากสฺสปเตฺถรสฺส สํคีติ, ยสเตฺถรสฺส สํคีติ, โมคฺคลิปุตฺตเตฺถรสฺส สํคีติ, อิมา ติโสฺส สํคีติโย อารุเฬฺห เตปิฏเก พุทฺธวจเน อิมํ จกฺกวาฬํ มุญฺจิตฺวา อญฺญตฺถ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺตีติ สุตฺตํ นตฺถิฯ น อุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถี’’ติฯ

เอตฺถ จ เอกิสฺสา โลกธาตุยาติ ทสสหสฺสิ โลกธาตุยาติ อิทํ ชาติเกฺขตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ทสสหสฺสิโลกธาตุ หิ อิมํ โลกธาตุํ ปริวาเรตฺวา ฐิตา โหติฯ ตตฺตกานํเยว ชาติเกฺขตฺตภาโว ธมฺมตา วเสน เวทิตโพฺพฯ อิเมสุ ปน ตีสุ เขเตฺตสูติ อิมินา ทสสหสฺสิโลกธาตุสงฺขาเต ชาติเกฺขเตฺต โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬสงฺขาเต อาณเกฺขเตฺต อนนฺตจกฺกวาฬ สงฺขาเต วิสยเกฺขเตฺต จาติ อิเมสุ ตีสุ พุทฺธเกฺขเตฺตสุ อิโต จกฺกวาฬโต อเญฺญสุ อนนฺตจกฺกวาเฬสุ พุทฺธานุปฺปชฺชนฺตีติ ทเสฺสติฯ ติวิธญฺหิ พุทฺธเกฺขตฺตํ ทเสฺสตฺวา อิเมสุ ปน ตีสุ เขเตฺตสูติ อาธารภาเวน วุตฺตํ, น นิทฺธารณภาเวนฯ กสฺมา, อฏฺฐกถายํ นิทฺธารณียปทสฺส อภาวโตฯ สติ หิ อฏฺฐกถาจริโย ตสฺส ปทสฺส นิทฺธารณเตฺถ อธิเปฺปเต อิเมสุ ตีสุ เขเตฺตสุ อาณเกฺขเตฺต ฐเปตฺวา อิมํ จกฺกวาฬนฺติอาทิ วเทฺจยฺยฯ นฯ ตสฺมา ตสฺส ปทสฺส อาธารโตฺถเยว คเหตโพฺพฯ ปุพฺพนิสฺสยา จริเยหิ จ ตสฺส ปทสฺส อาธารภาเวน อตฺถโยชนา กตาติฯ ตเถว ปน **อภิธมฺมญาณวิภงฺคปาฬิยญฺจ**, ตทฏฺฐกถายญฺจ อุปริปณฺณาเส **พหุธาตุสุตฺตปาฬิยญฺจ**, ตทฏฺฐกถายญฺจ **เนตฺติปาฬิยญฺจ** ตทฏฺฐกถายญฺจ ตํ การณํ อาคตเมวาติฯ ตํ **องฺคุตฺตรฏีกายํ** ปน ‘‘น อุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถีติ น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม นวิชฺชตีติอาทิฯ อิมิสฺสา โลกธาตุ

ยา ฐตฺวา วทเนฺตน ภควตา กึปนาวุโส สาริปุตฺต อเตฺถตรหิ อโญฺญ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ภควตา สมสโม สโมฺพธิยนฺติ เอวํ ปุโฏฺฐหํ ภเนฺต โนติ วเทยฺยนฺติ วตฺวา ตสฺส การณํ ทเสฺสตุํ อฎฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา อปุพฺพํ อจริมํ อุปฺปเชฺชยฺยุนฺติ อิมํ สุตฺตํ อาหรเนฺตน ธมฺม เสนาปตินา จ พุทฺธเกฺขตฺตภูตํ อิมํ โลกธาตุํ ฐเปตฺวา อญฺญตฺถ อนุปฺปตฺติ วุตฺตา โหตีติ อธิปฺปาโย’’ติ วุตฺตํฯ ตเถว ปน **ญาณวิภงฺคมูลฎีกายํ, อุปริปณฺณาสพหุธาตุ สุตฺตฎีกายญฺจ** วุตฺตํฯ เอตฺถ จ อิมํ โลกธาตุํ ฐเปตฺวา อญฺญตฺถ อนุปฺปตฺติ วุตฺตา โหตีติ อิมินา พุทฺธเกฺขตฺตภูตโต อิโต จกฺกวาฬโต อเญฺญสุ อนนฺตจกฺกวาเฬสุ พุทฺธานํ อนุปฺปตฺติ ทสฺสิตา โหติฯ อญฺญตฺถาติ หิ สามเญฺญน วุเตฺตปิ อฎฺฐกถายํ วุเตฺตน อิเมสุ ตีสุ เขเตฺตสูติ สทฺทนฺตรสนฺนิธาเนน อนนฺตจกฺกวาฬภูโต วิเสสโตฺถ คเหตโพฺพฯ สามญฺญวจโนปิ หิ สโทฺท สทฺทนฺตรสนฺนิธาเนน วิเสสวิสโยติฯ

อยํ ปเนตฺถ อปโร นโยฯ อฎฺฐกถายํ วุเตฺต พุทฺธา หิ อุปฺปชฺชมานา อิมสฺมึเยว จกฺกวาเฬ อุปฺปชฺชนฺติฯ อุปฺปชฺชนฎฺฐาเน ปน วาริเต อิโต อเญฺญสุ จกฺกวาเฬสุ นุปฺปชฺชนฺตีติ วาริตเมว โหตีติเอตฺถ วาเกฺย อิมสฺมึ เยวาติปเท สมภินิวิโฎฺฐ เอวสโทฺท นิวตฺตาปนาวธารณโตฺถฯ เอเตน อเญฺญสุ อนนฺตจกฺกวาเฬสุ อเญฺญสํ พุทฺธานํ อุปฺปตฺตึ นิวเตฺตติฯ ยทิปิ หิ อเญฺญสุ อนนฺตจกฺกวาเฬสุ อเญฺญ พุทฺธา อุปฺปเชฺชยฺยุํฯ เอวํ สเนฺตสุ สงฺขตาสงฺขตเภทํ สพฺพธมฺมํ ชานโนฺต ปสฺสโนฺต อมฺหากํ ภควา อญฺญจกฺกวาเฬสุ อเญฺญ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺตีติ เอวํ วุเจฺจยฺยฯ นฯ ตณฺหงฺกราทโย หิ อฎฺฐวีสติ สมฺพุทฺธา อิโต จกฺกวาฬโต อเญฺญสุ จกฺกวาเฬสุ อุปฺปชฺชนฺตีติวจนํ เตปิฎเก พุทฺธวจเน นตฺถิ, ตถา อฎฺฐกถา ฎีกาสุ จฯ ตสฺมา อิโต จกฺกวาฬโต อเญฺญสุ อนนฺต จกฺกวาเฬสุ อเญฺญ พุทฺธา นุปฺปชฺชนฺตีติ ทฎฺฐพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ สุตฺตนฺตมหาวคฺคฎฺฐกถายํ **มหาสมยสุตฺตวณฺณนายํ** –

‘‘อถสฺส เอตทโหสิ มาทิโส พุโทฺธเยว สกฺกุเณยฺยฯ อตฺถิ ปน กตฺถจิ อโญฺญ พุโทฺธติ อนนฺตาสุ โลกธาตูสุ อนนฺตญาณํ ปตฺถริตฺวา โอโลเกโนฺต อญฺญํ พุทฺธํ น อทฺทสฯ อนจฺฉริยเญฺจตํ, ยํ อิทานิ อตฺตนา สมํ น ปเสฺสยฺยฯ โย ชาตทิวเสปิ พฺรหฺมชาลสุตฺตวณฺณนายํ วุตฺตนเยน อตฺตนา สมํ อปสฺสโนฺต อโคฺคหมสฺมิ โลกสฺสาติ อปฺปฎิวตฺติยํ สีหนาทํ นทิฯ เอวํ อญฺญํ อตฺตนา สมํ อปสฺสิตฺวา จิเนฺตสี’’ติฯ ตเถเวตํฯ ปุราเภทสุตฺต **มหานิเทฺทสฎฺฐกถา ยญฺจ,** ตํ **มหาสมยสุตฺตฎีกายญฺจ** เอกิสฺสา โลกธาตุยาติ สุเตฺต อาคตนเยน สพฺพเตฺถว ปน อปุพฺพํ อจริมํ เทฺว พุทฺธา นาม น โหเนฺตวฯ เตเนวาห ‘‘อนนฺตาสุ โลก ธาตูสุ…เป.… น อทฺทสา’’ติ สํวเณฺณติฯ

อปณฺณกชาตกฎฺฐกถายญฺจ ‘‘สตฺถา อุปาสกา เหฎฺฐา อวีจึ อุปริ ภวคฺคํ ปริเจฺฉทํ กตฺวา อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ สีลาทีหิ คุเณหิ พุเทฺธน สทิโส นาม นตฺถิฯ กุโต อธิกตโร… เป.… อาหา’’ติ วุตฺตํฯ อิมาสุ ทฺวีสุ อฎฺฐกถาสุ จ อนนฺตาสุ โลกธาตูสูติ จ อปริมาณาสุ โลก ธาตูสูติ จ อนนฺตอปริมาณ สเทฺทน วุตฺตํฯ เตหิ ทฺวีหิ สเทฺทหิ ฎีกาวจเนน จ อนนฺตาสุ โลก ธาตูสุ อเญฺญสํ พุทฺธานํ อนุปฺปตฺตึ ทเสฺสติฯ

สโมฺมหวิโนทนีอฎฺฐกถาย โยชนายํ ปน อิเมสุ ปนาติอาทินา โกฎิสตสหสฺส จกฺกวาฬโต อญฺญสฺมึ จกฺกวาเฬ พุทฺธา น อุปฺปชฺชนฺตีติ ญาเปติฯ มยํ ปน เอวํ วิตกฺกยามฯ อญฺญสฺมึ จกฺกวาเฬติ อิโต จกฺกวาฬโต อเญฺญสุ สเพฺพสุปิ ตีสุ พุทฺธเกฺขเตฺตสูติ อเตฺถ คยฺหมาเน สติ โกฎิสตสหสฺสจกฺกวาฬโต อญฺญสฺมึ จกฺกวาเฬ พุทฺธา น อุปฺปชฺชนฺตีติ วิญฺญายติฯ ยทิ ปน อญฺญสฺมึ จกฺกวาเฬติ อิโต อญฺญสฺมึ ชาติอาณาเขตฺตภูเต จกฺกวาเฬติ อเตฺถ คหิเต โกฎิสต

สหสฺสจกฺกวาฬโต อญฺญสฺมึ จกฺกวาเฬ พุทฺธานํ อุปฺปตฺติ ภเวยฺยาติ วิญฺญายติฯ ‘‘อฏฺฐาน เมตํ อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหนฺโต สมฺมาสมฺพุทฺธา’’ติอาทิปาฬิยา จฯ ‘‘อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว ราชาโน จกฺกวตฺตี’’ติอาทิปาฬิยา สทฺธึ กถนโต โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬโต พุทฺธานํ อนุปฺปตฺติ วิย อญฺญิสฺสา โลกธาตุยา จกฺกวตฺติรโญฺญ อนุปฺปตฺติ ภเวยฺยฯ **กถาวตฺถุปฺปกรเณ** จ โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬโต อญฺญสฺมึ จกฺกวาเฬ พุทฺธานํ อุปฺปตฺติ น ปฏิเสธิตาฯ ตสฺมา อาณกฺเขตฺตภูตโต โกฏิสต สหสฺสจกฺกวาฬโต อญฺญสฺมึ จกฺกวาเฬ พุทฺธสฺส ภเวยฺยาติ อยํ อมฺหากํ ขนฺติฯ วีมํเสตฺวา ค เหตพฺพนฺติ วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ ยํ กถาวตฺถุปฺปกรเณ จ…เป.… น ปฏิเสธิตาติ วุตฺตํฯ ตํ ปน กถาวตฺถุปาฬิยํ น เตฺถวฯ อิมิสฺสา ปน สพฺพทิสากถายํ ปรวาทีนํ ปริกปฺปวจนมตฺตเมว อตฺถิฯ เตน วุตฺตํ ตสฺสํ ปาฬิยํ ‘‘สพฺพทิสา พุทฺธา ติฏฺฐนฺตีติฯ อามนฺตาฯ ปุรตฺถิมาย ทิสาย พุโทฺธ ติฏฺฐตีติฯ นเหวํ วตฺตเพฺพ…เป.… ปุรตฺถิมาย ทิสาย พุโทฺธ ติฏฺฐตีติฯ อามนฺตาฯ กินฺนาโม โส ภควา กึชโจฺจ กึโคโตฺต, กินฺนามา ตสฺส ภควโต มาตาปิตโร, กินฺนามํ ตสฺส ภควโต สาวกยุคํ, โก นาโม ตสฺส ภควโต อุปฏฺฐโก, กึทิสํ จีวรํ ธาเรติ, กึทิสํ ปตฺตํ ธาเรติฯ กตรสฺมึ คาเม วา นิคเม วา นคเร วา รเฏฺฐ วา ชนปเท วาติฯ นเหวํ วตฺตเพฺพ’’ตฺยาทิฯ

ตทฏฺฐกถายํ ปน ‘‘อิทานิ สพฺพทิสากถา นาม โหติฯ ตตฺถ จตูสุ ทิสาสุ เหฏฺฐา อุปรีติ สมนฺตโต โลกธาตุสนฺนิเวสํ สพฺพโลกธาตูสุ จ พุโทฺธ อตฺถีติ อตฺตโน วิกปฺปสิปฺปํ อุปฺปาเทตฺวา สพฺพทิสาสุ พุทฺธา ติฏฺฐนฺตีติ เยสํ…เป.… เสยฺยถาปิ มหาสงฺฆิกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ปุรตฺถิมายาติ ปุโฏฺฐ สกฺยมุนึ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ปุน ปุโฏฺฐ ลทฺธิวเสน อญฺญโลกธาตุยํ ฐิตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ กินฺนาโม โส ภควาติอาทิ สเจ ตฺวํ ชานาสิฯ นามาทิวเสน นํ กเถหีติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิต โพฺพ’’ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ จตูสุ ทิสาสุ…เป.… เสยฺยถาปิ มหาสงฺฆิกานนฺติ อิมินา ปรวาทีนํ ลทฺธึ ทเสฺสติฯ ตตฺถ ปน จตูสุ ทิสาสุ จ เหฏฺฐา จ อุปริ จ อิติ เอวํ สมนฺตโต โลกธาตุสนฺนิเวสํ อตฺถีติ โยชนาฯ เยสํ…เป.… มหาสงฺฆิกานนฺติ เยสํ ปรวาทีนํ ลทฺธิ โหติฯ เกสํ ลทฺธิ วิยฯ มหาสงฺฆิกานํ ลทฺธิ เสยฺยถาปีติ อโตฺถฯ เต สนฺธายาติ เต ปรวาทิปุคฺคเล สนฺธาย ญาเณน ธาเรตฺวา สลฺลเกฺขตฺวาติ อโตฺถฯ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสาติ สกวาทิสฺส สพฺพทิสาสุ พุทฺธา ติฏฺฐนฺตีติ ปุจฺฉา โหติฯ ปฏิญฺญา อิตรสฺสาติ ปรวาทิสฺส ปฏิชานนา โหติฯ ปุรตฺถิมายาติ ปุโฏฺฐติ สกวาทินา ปุรตฺถิ มายาติอาทินา ปุจฺฉิเต สติฯ สกฺยมุนินฺติ สกฺยวํส ขตฺติยชาติภูตํ อมฺหากํ โคตมพุทฺธํ สนฺธายฯ ปฏิกฺขิปตีติ ปรวาทีปุคฺคโล อปเนติฯ ปุน ปุโฏฺฐติ สกวาทินา ปุน ปุรตฺถิ มาย พุโทฺธ ติฏฺฐตีติ ปุจฺฉิเต สติฯ ลทฺธิวเสนาติ อตฺตโน อญฺญโลกธาตุยํ พุโทฺธ อตฺถิ จ อุปฺ ปชฺชติ จาติ มิจฺฉาลทฺธิวเสน ปฏิชานาตีติ ปรวาที ปุคฺคโล ปฏิชานาติฯ ยทิ ปน อญฺญโลก ธาตุยํ พุโทฺธ ติฏฺฐติฯ เอวํ สติ ตสฺส นามโคตฺตาทึ ตฺวํ กเถหีติ สกวาทิสฺส โจทนาวจนํ ทเสฺส ตุํ กินฺนาโม โส ภควาติอาทิมาหฯ อิมินา จ อิโต จกฺกวาฬโต อเญฺญสุ อนนฺตจกฺกวาเฬสุ อเญฺญสํ พุทฺธานํ อภาวํ ทเสฺสติฯ เตน วุตฺตํ **กถาวตฺถุปาฬิยํ** ‘‘กินฺนาโม โส ภควา กึช โจฺจ…เป.… ชนปเทวาติฯ นเหวํ วตฺตเพฺพ’’ติฯ

เอตฺถ จ ปน สกวาทินา กินฺนาโมตฺยาทินา ปุจฺฉิเต ปรวาทีปุคฺคโล อตฺตโน ลทฺธิยา สพฺพโลกธาตูสุ อุปฺปชฺชมานานํ พุทฺธานํ นามาทึ อชานโนฺต อปสฺสโนฺต น เหวํ วตฺตเพฺพติ ปฏิกฺขิปติฯ ตสฺมา ปเนตฺถ สกวาที ปุคฺคลสฺส ลทฺธิยา อเญฺญสุ อนนฺตจกฺกวาเฬสุ อเญฺญสํ พุทฺธานํ อุปฺปชฺชนาภาโว วิญฺญายติฯ ยทิปิ หิ อญฺญานนฺตจกฺกวาเฬสุ อญฺญพุทฺธา อุปฺปเชฺ

ชยฺยุํฯ เอวํ สเนฺตสุ พุทฺธสฺส มติํ ยถาภูตโต ชานนฺต ปสฺสนฺต มหาปญฺญ อิทฺธิมา ทิพฺพจกฺขุอาทีหิ ฉฬภิเญฺญหิ สมฺปนฺน ปฏิสมฺภิทา ปโตฺต สตฺถารา ทินฺนมาติกานเยน กถาวตฺถุปาฬิ เทเสนฺต อายสฺมา มหาโมคฺคลิปุตฺตเตฺถโร อญฺญานฺตจกฺกวาเฬสุ อญฺญพุทฺธานํ อุปฺปตฺติํ กเถยฺย จฯ นาติฯ ตสฺมา อยํ กถาวตฺถุปาฬิ จ ตทฏฺฐกถาวจนญฺจ อญฺญานฺตจกฺกวาเฬสุ อญฺญพุทฺธานํ อภาวทีปเน สพฺพฏฺฐกถาฏีกาสุ วุตฺตวจเนหิ ทฬฺหตรํ ปธานวจนเมว โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

น ปน พุทฺธาเอว อญฺญานฺตจกฺกวาเฬสุ น อุปฺปเชฺชยฺยุํ, อถ โข ลทฺธพฺยากรณา มหาโพธิสตฺตา จ ปเจฺจกโพธิ สตฺตา อคฺคสาวกมหาสาวกโพธิสตฺตา ปริปากินฺทฺริยา สาวกโพธิสตฺตา จ พุทฺธเกฺขตฺตภูเต อิมสฺมิํเยว จกฺกวาเฬ อุปฺปชฺชนฺติ, น อญฺญตฺถฯ กสฺมา, เตสุ พุทฺธานํ อนุปฺปนฺนตฺตา, เตสํ ปน อภินีหาโร ปารมีสมฺภรณํ ญาณปริปาจนญฺจ ตสฺมิํเอว สมิชฺฌติ, น อญฺญตฺถฯ เตน วุตฺตํ **มหาปทาน สุตฺตฏีกายํ** –

‘‘ปุริมพุทฺธานํ มหาโพธิสตฺตานํ ปเจฺจกพุทฺธานญฺจ นิพฺพตฺติยา สาวกโพธิสตฺตานํ สาวกโพธิยา อภินีหาโร สาวกปารมิยา สมฺภรณํ ปริปาจนญฺจ พุทฺธเกฺขตฺตภูเต อิมสฺมิํ จกฺกวาเฬ ชมฺพุทีเปเอว อิชฺฌติ, น อญฺญตฺถา’’ติฯ ตเถวตํ **เอกนิปาตองฺคุตฺตรฏีกายญฺจาติ**ฯ

เอตรหิ ปน อปเร อาจริยา ‘‘อาณเกฺขตฺตภูตโต โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬโต อเญฺญสุ จกฺกวาเฬสุ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ วทนฺติฯ เตสํ ปน วจนํ อยุตฺตเมวฯ กสฺมา, อฏฺฐกถายํ วุเตฺต อญฺญสฺมิํ จกฺกวาเฬติ เอตฺถ อญฺญสทฺทสฺส ฐเปตฺวา อิมํ จกฺกวาฬนฺติปทโต อญฺญสฺส อปาทานสฺส อสมฺภวโต จ อนนฺตจกฺกวาเฬสุ พหูสุ พุเทฺธสุ อุปฺปเนฺนสุ พุทฺธสฺส อนจฺฉริยตฺตา จฯ อจฺฉริยมนุโสฺส หิ สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ วุตฺตญฺหิ เอกนิปาต **องฺคุตฺตรปาฬิยํ**

‘‘เอกปุคฺคโล ภิกฺขเว โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ อจฺฉริยมนุโสฺสฯ กตโม เอกปุคฺคโล, ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ อยํ โข ภิกฺขเว เอกปุคฺคโล โลเก อุปฺปชฺชติ อจฺฉริยมนุโสฺส’’ติฯ อญฺญํ ปน การณํ มยา เหฏฺฐา วุตฺตนเยนปิ วิญฺญูหิ วิญฺญาตพฺพนฺติฯ อเญฺญ ปน อาจริยา **พุทฺธอปทานปาฬิยํ** –

> ‘‘ทิสา ทสวิธา โลเก, ยายโต นตฺถิ อนฺตกํ;
> ตสฺมิญฺจ ทิสาภาคมฺหิ, พุทฺธเกฺขตฺต อสงฺขยา;
> ปภา ปกิตฺติตา มยฺหํ, ยมกา รํสิวาหนา;
> เอตฺถนฺตเร รํสิชาลํ, อาโลโก วิปุโล ภเว’’ติฯ

วุตฺตาสุ ทฺวีสุ คาถาสุ ปฐมคาถาย อตฺถํ พุทฺธสฺส อนาธิปฺปาเยน คเหตฺวา มิจฺฉาญาเณน อญฺญานฺตจกฺกวาเฬสุ อุปฺปชฺชมานา พุทฺธา อสงฺขยาติ วทนฺติฯ เตสํ ปเนตํ อยุตฺตเมว อสุนฺทรเมวฯ กสฺมา, ปาฬิยา จ อฏฺฐกถาฏีกาวจเนหิ จ วิรุทฺธตฺตา จ ตสฺสา คาถาย อตฺถคฺคหณสฺส มิจฺฉตฺตา จฯ อิมาย หิ ปาฬิยา คาถาย วา อญฺญานฺตจกฺกวาเฬสุ อเญฺญ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺตีติ อเตฺถ คยฺหมาเน อฏฺฐกถาสุ อิเมสุ ปน ตีสุ เขเตฺตสุ ฐเปตฺวา อิมํ จกฺกวาฬํ อญฺญสฺมิํ จกฺกวาเฬ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺตีติ สุตฺตํ นตฺถิ, น อุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถีติ วุตฺตวจเนน จ, ตีณิ หิ ปิฏกานิ…เป.… อิมา ติโสฺส สํคีติโย อารุเฬฺห เตปิฏเก พุทฺธวจเน…เป.… สุตฺตํ นตฺถิฯ น อุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถีติ วุตฺตวจเนน จ อุชุกํ วิรุชฺฌติ จฯ ภทฺทนฺตมหา พุทฺธโฆสาทโย อฏฺฐกถาจริยา ตํ ปาฬิํ น ปสฺสนฺตีติ อตฺตโน ทุคฺคหิเตน อฏฺฐกถาจริยานํ อพฺภกฺขานํ

อาปชฺชติ จฯ กึ ปเนเต ติปิฏกธรา ติกฺขวิสทชวน คมฺภีราทิญาณิกา อฏฺฐกถาจริยา น ปเสฺสยฺ ยุํฯ ปเสฺสยฺยุํ เอวฯ ตสฺมา อยุตฺตเมวฯ อฏฺฐกถาสุ ปน อาคตํ สุตฺตํ นตฺถีติอาทิวจนเมว ยุตฺ ตตรํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอตฺถ จ พุทฺธเกฺขเตฺตติปทํ ตสฺมิญฺจ ทิสาภาคมฺหีติปเท วิเสสนํ, อสงฺขยาติปทํ ทุติยคา ถาย ปภาติปทสฺส วิเสสนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อยํ ปเนตฺถ โยชนาฯ โลเก จกฺกวาฬโลเก ทสวิธา ทส โกฏฺฐาสา ทิสา โหนฺติฯ ตตฺถ โกฏฺฐาเส ยายโต ยายนฺตสฺส คจฺฉนฺตสฺส เม อนฺตกํ ปริโย สานํ นตฺถิฯ พุทฺธเกฺขเตฺต พุทฺธสฺส ทสสหสฺสิสงฺขาตชาติเกฺขตฺตภูเต ตสฺมิญฺจ ทิสาภาคมฺหิ มยฺหํ อสงฺขยา สงฺขารหิตา ยมกา ยุคฬา ยุคฬา หุตฺวา รํสิวาหนา รํสิวหนฺตา รํสิมุญฺจมานา วา ปภา จกฺกรตนมณิรตนาทีนํ อาโลกา ปกิตฺติตา ปากฏา ปตฺถริตา วาฯ เอตฺถนฺตเร ทส สหสฺสจกฺกวาฬนฺตเร รํสิชาลํ รํสิสมูเหน วิปุโล พหุตโร อาโลโก ภเว อโหสินฺติฯ อยมโตฺถ จกฺกินฺทาภิสิรีสทฺธมฺม ธชมหาธมฺมราชาธิราชคุรูติลทฺธลญฺฉิเตน อาจริยพุเธน ลิขิโตติ ทฏฺฐ โพฺพฯ

ภควา หิ อิมาหิ คาถาหิ จกฺกวตฺติราชกาเล มยฺหํจกฺกรตนมณีรตนาทีนํ อสงฺขยา ปภา พุทฺธเกฺขตฺตภูเต ทสสหสฺสิจกฺกวาเฬ ปากฏา ปตฺถริตาติ ทเสฺสติฯ น อนนฺตจกฺกวาเฬสุ อุปฺ ปชฺชนพุทฺธานํ อสงฺขยภาวนฺติฯ

วุตฺตเญฺหตํ **พุทฺธอปทานฏฺฐกถายํ** ‘‘ทิสา ทสวิธา โลเกติ จกฺกวาฬโลเก ทสวิธา ทส โกฏฺฐาสา ทิสา โหนฺติฯ ตตฺถ โกฏฺฐาเส ยายโต ยายนฺตสฺส คจฺฉนฺตสฺส อนฺตกํ นตฺถีติ อ โตฺถฯ จกฺกวตฺติกาเล ตสฺมึ มยา คตฏฺฐาเน ทิสาภาเค วา พุทฺธเกฺขเตฺต พุทฺธวิสยา อสงฺขยา สงฺขารหิตาฯ ปภา ปกิตฺติตาติ ตทา จกฺกวตฺติ ราชกาเล มยฺหํ ปภา จกฺกรตนมณิรตนาทีนํ ปภา อาโลกา ยมกา ยุคฬา ยุคฬา หุตฺวา รํสิวาหนา รํสิมุญฺจมานา ปกิตฺติตา ปากฏาฯ เอตฺถนฺตเร ทสสหสฺสจกฺกวาฬนฺตเร รํสิชาลํ รํสิสมูหํ อาโลโก วิปุโล พหุตโร ภเว อโหสินฺติ อโตฺถ’’ติฯ เอตฺถ จ ปฐมคาถาย ปุพฺพฑฺฒสฺส เอกวากฺยภาวโต ทิสา ทสวิธา โลเกติ จกฺกวา ฬโลเก…เป.… อนฺตกํ นตฺถีติ อโตฺถติ วุตฺตํฯ อปรฑฺฒสฺส ทุติยคาถายํ อโนฺตคธตฺตา จกฺกวตฺติกาเล…เป.… อสงฺขยา สงฺขารหิตา ปภา ปกิตฺติตาติ ตทา จกฺกวตฺติกาเล…เป.… ภเว อโหสินฺติ อโตฺถติ วุตฺตํฯ ตสฺมา อสงฺขยาติปทํ ทุติยคาถาย ปภาติปทสฺส วิเสสนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ชินาลงฺการฏีกายํ ปน เอวมสฺส สพฺพธเมฺมสุ อปฺปฏิหต ญาณาจารํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โลเก ตาทิสสฺส อญฺญสฺส อภาวํ ทเสฺสโนฺต อาหฯ

> ‘‘อนนฺตสเตฺตสุ จ โลกธาตุสุ,
> เอโกว สเพฺพปิ สมา น เตนา’’ติฯ

ตตฺถ อนนฺตโลกธาตูสุ เอเกกิสฺสํ โลกธาตุยา อนนฺตสเตฺตสุ เตน ตถาคเตน สโม เอ โกปิ นตฺถิฯ สเจ เอโก ปน สโม น ภเวยฺยฯ สเพฺพ สตฺตา เอกชฺฌํ หุตฺวา สมา ภเวยฺยุนฺติ เจฯ ตถาปิ นตฺถิ, สเพฺพ เอกชฺฌํ หุตฺวาปิ อิมินา เอกเกน สมา น โหนฺตีติ อธิปฺปาโยติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ อนนฺตโลกธาตุสูติอาทินา อิโต จกฺกวาฬโต อเญฺญสุ อนนฺตจกฺกวาเฬสุ อเญฺญสํ พุทฺธานํ อภาวํ ทเสฺสติฯ เอวํ ปน มยา ปถโวชํ อุทฺธริตฺวา ทสฺสิโต วิย ทสฺสิเตหิ อติ ทฬฺหตเรหิ สาธกวจเนหิ อิโต จกฺกวาฬโต อญฺญจกฺกวาเฬสุ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺตีติ มิจฺฉาวาโท สูริโย อนฺธการํ ปฏิหนติ วิย ปฏิหนิยติ อปนิยตีติ สทฺธหกํ ทฏฺฐโพฺพติฯ

มุนินฺทโกฺกติ มุนินฺท อโกฺกติ ปทเจฺฉโทฯ พุทฺธาทิโจฺจติ อโตฺถฯ สพฺพธเมฺม มนติ ชานาตีติ มุนิฯ มนธาตุ ญาเณ อิฯ มกาเร อสฺสุตฺตํฯ อถ วา มุนาติ สพฺพธเมฺม สก สามญฺญลกฺขณาทินา ปฏิวิชฺฌตีติ มุนิฯ มุนติ หิตาหิตํ ปริจฺฉินฺทตีติ วา มุนิ, ภควาฯ มุนธาตุ ปฏิวิชฺฌเน, จตุสจฺจธเมฺม มุนาติ ชานาตีติ วา โมนํฯ จตุมคฺคญาณํฯ วุตฺตญฺหิ **สํยุตฺตฏฺฐกถายํ** ‘‘โมนนฺติ จตุมคฺคญาณํฯ ตญฺหิ มุนาตีติ โมนํ, จตุสจฺจธเมฺม ชานาตีติ อโตฺถ’’ติฯ โมนํ อสฺส อตฺถีติ มุนิ, ภควาฯ มุนิ จ โส อินฺทติ เวเนยฺยสเตฺต ธเมฺมน อภิภวติ อิโนฺท จาติ มุนิโนฺท, ภควาฯ อถ วา มุนีนํ ปญฺจมุนีนํ อิโนฺทติ มุนิโนฺท, ภควาฯ น กมติ น คจฺฉติ ปาเทน อตฺตโน ปุญฺญชวิมาเนน คจฺฉตีติ อโกฺก, อาทิโจฺจฯ นปุพฺพ กมุธาตุ คติยํ กฺวิฯ ธาตฺวนฺตโลโปฯ กสฺส ทฺวิตฺตํฯ อถ วา ยุคนฺธรุเพฺพธปฺปมาเณ อากาเส อรติ คจฺฉตีติ อโกฺกฯ อรธาตุ คมเน กปจฺจโยฯ กสฺส ทฺวิตฺตํฯ ตํ ตํ ราสิโต ตํ ตํ ราสึ อรติ ยาตีติ วา อโกฺกฯ อถ วา มหนฺตชุตตาย อกฺกิยติ อภิตฺถวิยติ ตปฺปสเนฺนหิ ชเนหีติ อโกฺก, อาทิโจฺจฯ อกฺกธาตุ ถวเน อฯ มุนิโนฺท จ โส อโกฺก จาติ มุนินฺทโกฺก, อโกฺก อาทิโจฺจ วิย วา มุนิโนฺทติ มุนินฺทโกฺก, พุโทฺธฯ ยถา หิ สูริโย อตฺตโน สหสฺสรํสิยา เอกจกฺกวาเฬ ติมิรนฺธการํ วิธเมตฺวา ทิเน ทิเน นวโยชนสตสหสฺสปฺปเทสํ โกฏิสหสฺสปฺปเทสํ วา ทสทิสํ วา โอภาเสตฺวา วิโรจมาโน จรติ, เอวเมว ภควาปิ อตฺตโน สทฺธมฺมรํ สิยา พุทฺธเกฺขตฺตภูเตสุ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ วิเนยฺยานํ อวิชฺชนฺธการํ วิธเมตฺวา ทิเน ทิเน ตสฺมึ ตสฺมึ ทิสาภาเค เวเนยฺยสตฺตสมูหํ จตุสจฺจธโมฺมภาเสน โชตยมาโน วิโรจนํ จรตีติ ฐานานุรูปํ มุนินฺทโกฺกติ โถเมติฯ อยํ สมาโสปมา หีนูปมาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

สุเทฺธติ ราคาทิมเลหิ วิสุเทฺธฯ สุชฺฌติ วิสุชฺฌตีติ สุโทฺธ, ติภโวฯ สุธธาตุ โสเจเยฺยติฯ **ติภว กุหเร**ติ ติภวสงฺขาตกมลสเรฯ กมลสรํ วิย ติภวสฺมึ วา ภวนฺติ สตฺตา เอตฺถาติ ภโวฯ ภูธาตุ สตฺตายํ ณฯ ตโย ภวา ติภวา, กามรูปารูปภูมิ ลพฺภติฯ กุํ วุจฺจติ อุทกํ, ตํ หรตีติ กุหโรฯ กุปุพฺพหรธาตุ หรเณ อฯ ตโย ภวา จ เต กุหโร จาติ ติภวกุหโร, กุหโร วิย ตโย ภวาติ วา ตถาฯ ตสฺมึ ติภวกุหเรฯ **กมล กถิต**นฺติ อุปฺปลนฺติ กเถตพฺพํ กํ ชลํ อลยติ วิภูสยตีติ กมลํ, อุปฺปลํฯ กํสทฺทูปปท อลธาตุ วิภูสเน อฯ อถ วา กมิยติ อิจฺฉิยตีติ กมลํฯ กมุธาตุ อิจฺฉายํ อลปจฺจโยฯ กมลนฺติ อุปฺปลนฺติ กถิยตีติ กมลกถิตํฯ **วิเนยฺยปฺปาโณฆ**นฺติ วิเนยฺยปาณโอฆนฺติ ปทวิภาโคฯ วิเนตพฺพสตฺตสมูหนฺติ อโตฺถฯ วิเนตโพฺพ ทเมตโพฺพ สตฺถาราติ วิเนโยฺย, สโตฺตฯ วิปุพฺพนิธาตุ ทมเน โณฺยฯ ปณนฺติ ชีวนฺติ สตฺตา อเนนาติ ปาณํ, ชีวิตินฺทฺริยํฯ ปณธาตุ ชีวายํ ณฯ ตํ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ปาโณ, สโตฺตฯ อสฺสตฺถิตทฺธิเต ณปจฺจโยฯ วิเนโยฺย จ โส ปาโณ จาติ วิเนยฺยปฺปาโณฯ อวยเวน สห หนติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ โอโฆ, สมูโหฯ อวปุพฺพหนธาตุ คติยํ โณฯ อวสฺส โอฯ หนสฺส โฆฯ วิเนยฺยปฺปาณานํ โอโฆ สมูโหติ วิเนยฺยปฺปาโณโฆ, ตํฯ

ธมฺมรํสิวเรหีติ อุตฺตมธมฺมสงฺขาตรํสีหิฯ เอตฺถ จ ธโมฺมติ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน สเตฺต จตูสุ อปาเยสุ วฏฺฏทุเกฺขสุ จ อปตมาเน กตฺวา ธาเรตีติ ธโมฺมฯ ธรธาตุ ธารเณ รมฺมปจฺจโยฯ ธาเรติ จ อปายาทินิพฺพตฺตกกิเลสํ วิทฺธํเสตีติ อโตฺถฯ จตุริยมโคฺค จ นิพฺพานญฺจ นิปฺปริยายโต ลพฺภติฯ กสฺมา, อริยมคฺคสฺส กิเลสานํ สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน สมุเจฺฉทกตฺตา, นิพฺพานสฺส จ นิสฺสรณปฺปหานวเสน ตสฺส อารมฺมณภาวํ ปตฺวา ตทตฺถสิทฺธิเหตุตฺตาฯ จตุริยผลญฺจ ปริยตฺติธโมฺม จ ปริยายโต ลพฺภติฯ กสฺมา, ผลสฺส มเคฺคน วิทฺธํสิ ตพฺพานํ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสมฺภนปฺปหานวเสน มคฺคานุกูลปฺป วตฺตตฺตาฯ ปริยตฺติธมฺมสฺส จ ตทงฺคปฺปหานวเสน ตทธิคม เหตุตฺตาฯ อถ วา กิเลเส ธุนาติ กมฺปติ จลติ วิทฺธํเสตีติ ธโมฺม, จตุริยมโคฺคฯ ธุนธาตุ กมฺปเน รโมฺมฯ อริเยหิ ธาริยติ ปฏิวิชฺฌิยติ สจฺฉิกริยติ อารมฺมณ กรณวเสนาติ ธโมฺม, นิพฺพานํฯ ธรธาตุ ญาเณฯ ธํเสติ ปฏิปฺปสฺสเมฺภติ มคฺคปฺปหีนกิเลสวาสนนฺติ ธโมฺม,

อริยผลํฯ ธํสธาตุ วิทฺธํสเนฯ อตฺตโน สภาวํ ธาเรติ จ ธาริยติ จ ปณฺฑิเตหิ น พาเลหีติ ธมฺโม, ปริยตฺติธมฺโมฯ ธมฺโม จ ธมฺโม จ ธมฺโม จ ธมฺโม จาติ ธมฺโม เอก เสสนเยน, ทสวิโธ ธมฺโม ลพฺภติฯ วุตฺตเญฺหตํ **ฉตฺตวิมาเน** –

> ‘‘ราควิราคมเนชมโสกํ,
> ธมฺมมสงฺขตมปฺปฏิกูลํ;
> มธุรมิมํ ปคุณํ สุวิภตฺตํ,
> ธมฺมมิมํ สรณตฺตมุเปหี’’ติฯ

อยํ ปเนตฺถ โยชนาฯ มาณว ราควิราคํ ราควิคตํ อิมํ ธมฺมํ มคฺคธมฺมญฺจ อเนชํ เอชาสงฺขาตตณฺหาวิรหิตํ อโสกํ โสกวิรหิตํ อิมํ ธมฺมํ ผลธมฺมญฺจ, อสงฺขตํ สงฺขตวิรหิตํ อิมํ ธมฺมํ นิพฺพานธมฺมญฺจฯ อปฺปฏิกูลํ อวิโรธนํ มธุรํ อตฺถพฺยญฺชน สมฺปนฺนตฺตา มธุรํ, ปคุณํ ปกฏฺฐคุณํ สุวิภตฺตํ สุฏฺฐุ วิภชิตพฺพํ, อิมํ ธมฺมํ ปริยตฺติธมฺมญฺจ สรณตฺตํ สรณภาวํ อุเปหิ อุปคจฺฉาหีติฯ

เอตฺถ หิ กามราคาทิเภโท สโพฺพปิ ราโค วิรชฺชติ ปหิยติ เอเตนาติ ราควิราโคติ มโคฺค กถิโตฯ เอชาสงฺขาตาย ตณฺหาย อโนฺตนิชฺฌานลกฺขณสฺส จ โสกสฺส ตทุปฺปตฺติยา สพฺพโส ปริกฺขีณตฺตา อเนชม โสกนฺติ ผลํ กถิตํฯ เกนจิ ปจฺจเยน อสงฺขตตฺตา ธมฺมมสงฺขตนฺติ นิพฺพานํ กถิตํฯ อวิโรธทีปนโต ปน อตฺถพฺยญฺชนสฺส สมฺปนฺนตาย ปกฏฺฐคุณวิภาวนโต สุฏฺฐุ วิภชิตตฺตา จ อปฺปฏิกูลนฺติอาทินา สโพฺพปิ ปริยตฺติ ธมฺโม กถิโตฯ วุตฺตญฺหิ **ตทฏฺฐกถายํ** ‘‘เอตฺถ หิ ราควิราคนฺติ มโคฺค กถิโตฯ อเนชมโสกนฺติ ผลํฯ ธมฺมมสงฺขตนฺติ นิพฺพานํฯ อปฺปฏิกูลํ มธุรมิมํ ปคุณํ สุวิภตฺตนฺติ ปิฏกตฺตเยน วิภตฺตา สพฺพธมฺมกฺขนฺธา’’ติฯ อิธ ปน สามญฺญโต ทสวิโธ ธมฺโมฯ วิเสสโต ปน ปริยตฺติ ธมฺโม อธิเปฺปโตฯ กสฺมา, สุโพเธสีติ วุจฺจมานตฺตาฯ รํสีติ รสิยนฺติ อสฺสาทิยนฺตีติ รํสี, รสนฺติ อสฺสาเทนฺติ สตฺตา เอตายาติ วา รํสี, รสธาตุ อสฺสาทเน อ จ อี จฯ อถ วา รสิยติ สิเนหิยติ ตํ ชเนหีติ รํสีฯ รสธาตุ สิเนเหฯ นิคฺคหีตาคโมฯ

วโรติ อุตฺตโม, วริตโพฺพ ปตฺถิตโพฺพติ วโร, วรติ นิวาเรติ หีนนฺติ วา วโรฯ วรธาตุ ปตฺถเน นิวารเณ วา อฯ ธมฺโม จ โส รํสิ จาติ ธมฺมรํสิ, ธมฺมสฺส วา รํสิ ธมฺมรํสิฯ อยํ ปน สมาโส อเภทูปจาเรน วุโตฺต ฯ วโร จ โส ธมฺมรํสิ จาติ ธมฺมรํสิวโร, เตหิ ธมฺมรํสิวเรหิฯ **สุโพเธสี**ติ จตุสจฺจธมฺมํ ปฏิวิชฺฌยมาเนน สุฏฺฐุ ปโพเธสิ วิกาเสตีติ อโตฺถฯ ยถา หิ สูริโย อตฺตโน รํสิยา ผุสยิตฺวา กุหร สงฺขาเต สเร ชาตํ อุปฺปลํ วิกาเสติ, เอวเมว ภควาปิ อตฺตโน ธมฺมเทสนาสงฺขาตรํสิยา กมลสรสงฺขาเต ภวตฺตเย วสนฺตํ ปุญฺญูปนิสฺสยํ ปฏิวิชฺฌารหํ กมล สงฺขาตํ วิเนยฺยปฺปาโณฆํ จตุสจฺจธมฺมํ ปฏิวิชฺฌยมาโน ผลธเมฺมน ปโพเธสิ วิกาเสตีติ วุตฺตํ โหติฯ

พฺยาปิตกฺกิตฺตินญฺจาติ ติโลเก ปตฺถฏปริกิตฺตนํฯ สีลาทิคุเณหิ ปตฺถฏฤตฺติโฆสิกนฺติ อโตฺถฯ จสโทฺท เจตฺถ ปทปูรณมตฺตเยวฯ วิเสเสน วิวิธํ วา อาปติ วฑฺฒตีติ พฺยาปิโตฯ วิปุพฺพอาปธาตุ พฺยาปเน วฑฺฒเน วา ตฯ พฺยาปนํ วา พฺยาปิตํฯ กิตฺติยเต อภิตฺถวิยเต กิตฺตินํฯ ภาวสาธโนยํฯ ฤติกฺริยา ลพฺภติฯ กิตฺติยติ อภิตฺถวิยติ เทวมนุเสฺสหีติ กิตฺตินํ, ฤติโฆโสฯ กิตฺต ธาตุ อภิตฺถวเน ยุฯ พฺยาปิโต ปตฺถโฏ กิตฺตโน ฤติโฆโส ยสฺส โสติ พฺยาปิตกฺกิตฺติโน, มุนินฺทโกฺกฯ ตํฯ ภควโต หิ ติโลเก เทวมนุเสฺสหิ สีลาทิคุเณหิ จ อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธตฺยาทีหิ คุเณหิ จ โถมิโต กิตฺติสโทฺท ยาว ภวคฺคํ อพฺภุคฺคจฺฉตีติ พฺยาปิตกฺกิตฺตินนฺติ โถเมตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ติโลเกกจฺจกฺขุนฺติ ติโลเก เอกจกฺขูติ ปทเจฺฉโทฯ กามรูป อรูปสงฺขาตานํ ติโลกานํ เอกํ ปญฺญาจกฺขุภูตนฺติ อโตฺถฯ ตโย โลกา ติโลกํฯ ตสฺส จกฺขุ วิย เอก ภูตํปญฺญาจกฺขุ ยสฺส โสติ ติโลเกกจฺจกฺขุ, มุนินฺทโกฺกฯ เอตฺถ จ เอกจกฺขุสทฺทสฺส โลโป โหติ พฺรหฺมสฺสโรติอาทีสุ วิยฯ อถ วา ติโลกสฺส เอกํ ปญฺญาจกฺขุํ ภูโต ปโตฺตติ ติโลเกกจฺจกฺขุ, มุนินฺทโกฺกฯ ติโลเกกจฺจกฺขุภูตนฺติ วตฺตเพฺพ ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ ภูตสทฺทโลปํ กตฺวา ติโลเกกจฺจกฺขุนฺติ วุตฺตํฯ อถ วา ติโลกสฺส เอกภูโต ปญฺญาจกฺขุ หุตฺวา สพฺพธเมฺม จกฺขติ ปสฺสตีติ ติโลเกกจฺจกฺขุ, มุนินฺทโกฺกฯ ตํฯ ภควา หิ ปญฺญาจกฺขุ มยตฺตา สเตฺตสุ จ ตทุปฺปาทนโต ติโลกสฺส จกฺขุภูโต ญาณภูโต ธมฺมภูโต พฺรหฺมภูโต โหติฯ วุตฺตญฺหิ **มธุปิณฺฑิกสุเตฺต** ‘‘โส หาวุโส ภควา ชานํ ชานาติ, ปสฺสํ ปสฺสติ จกฺขุภูโต ญาณภูโต ธมฺมภูโต พฺรหฺมภูโต วตฺตา ปวตฺตา อตฺถสฺส นิเนฺนตา อมตสฺส ทาตา ธมฺมสฺสามี ตถาคโต’’ติฯ ตสฺมา ติโลเกกจฺจกฺขุนฺติ โถเมติฯ

ทุขมสหนนฺติ ปุถุชฺชเนหิ อติทุกฺขมิตฎฺฐานํ ขมนํฯ ปุถุชฺชเนหิ ทุเกฺขน กสิเรน ขมิตพฺพนฺติ ทุขมํ, อิฎฺฐานิฎฺฐาทิ อารมฺมณํฯ ทุกฺขมนฺติ วตฺตเพฺพ คชฺชพนฺธตฺตา ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ กการโลปํ กตฺวา ทุขมนฺติ วุตฺตํฯ ตํ สหติ ขมตีติ ทุขมสหโน, มุนินฺทโกฺกฯ สหธาตุ ปริสหเนยุฯ ตํ ทุขมสหนํฯ ภควา หิ ปุถุชฺชเนหิ สุทุกฺขมิตํ อิฎฺฐา นิฎฺฐาทิอารมฺมณํ สีตุณฺหาทิํ ลาภาลาภยสายส นินฺทปสํสสุขทุกฺขสงฺขาตํ โลกธมฺมญฺจ อติวิย ขมติ อธิวาเสติ, ตสฺมา ทุขมสหนนฺติ โถเมติฯ

มเหสินฺติ มหนฺตํ สีลกฺขนฺธาทิํ ปริเยสมานํ มหนฺตํ นิพฺพานํ คเวสมานํ วา มหเนฺต สีลกฺขนฺธาทิเก เอสติ คเวสติ ปริเยสตีติ มเหสี, มุนินฺทโกฺกฯ มหนฺตสทฺทูป ปท เอสธาตุ คเวสเน อีฯ วุตฺตญฺหิ **มหานิเทฺทเส** ‘‘มเหสีติ มเหสีฯ ภควา มหนฺตํ สีลกฺขนฺธํ เอสิ คเวสิ ปริเยสีติ มเหสีฯ มหนฺตํ สมาธิกฺขนฺธํ มหนฺตํ ปญฺญากฺขนฺธํ มหนฺตํ วิมุตฺติกฺขนฺธํ มหนฺตํ วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธํ เอสี คเวสี ปริเยสีติ มเหสี’’ติฯ มหเนฺต สตฺตติํสโพธิปกฺขิย ธเมฺม เอสติ คเวสตีติ วา มเหสี, มหนฺตํ นิพฺพานํ เอสติ คเวสตีติ วา มเหสีฯ วุตฺตญฺหิ **มหานิเทฺทเส** ‘‘มหเนฺต สติปฎฺฐาเน มหเนฺต สมฺมปฺปธาเน มหเนฺต อิทฺธิปาเท มหนฺตานิ อินฺทฺริยานิ มหนฺตานิ พลานิ มหเนฺต โพชฺฌเงฺค มหนฺตํ อริยํ อฎฺฐงฺคิกํ มคฺคํ มหนฺตํ ปรมตฺถํ อมตํ นิพฺพานํ เอสี คเวสี ปริเยสีติ มเหสี’’ติฯ อถ วา มเหสเกฺขหิ สเตฺตหิ เอสิยติ คเวสิยติ ปริเยสิยติ อมฺหากํ กหํ พุโทฺธติ มเหสีฯ วุตฺตญฺหิ **มหานิเทฺทเส** ‘‘มเหสเกฺขหิ วา สเตฺตหิ เอสิโต คเวสิโต กหํ พุโทฺธ’’ตฺยาทิฯ ตํ มเหสิํฯ **ต**นฺติ มุนินฺทกฺกํฯ อหํ สิรสา นมามีติ สมฺพโนฺธฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ ทยุทยรุโณ มหากรุณาสงฺขาตอุทยปพฺพตุคฺคตสูริยารุโณ, อุทยปพฺพ ตโต อุคฺคตสูริยารุโณ วิย มหากรุณา วา, ญาณ วิตฺถิณฺณพิโมฺพ สพฺพญฺญุตญาณสงฺขาโต วิตฺถารปริมณฺฑโล, วิตฺถารจกฺกวาฬมณฺฑลํ วิย วิปุลารมฺมณสพฺพญฺญุตญาณ วา, เอโก อสหาโย เอกพุทฺธภูโต, โย ยาทิโส มุนินฺทโกฺก พุทฺธาทิโจฺจ สุเทฺธ ราคาทิมเลหิ วิสุเทฺธ ติภว กุหเร ติภวสงฺขาตกมลสเร, กมลกถิตํ อุปฺปลนฺติ กเถตพฺพํ, วิเนยฺยปฺปาโณฆํ วิเนตพฺพสตฺตสมูหํ, ธมฺมรํ สีวเรหิ อุตฺตมธมฺมสงฺขาตรํสีหิ, สุโพเธสิ จตุสจฺจธมฺมํ ปฎิเวธยมาเนน สุฎฺฐุ ปโพเธสิ วิกาเสสิ, พฺยาปิตกฺกิตฺตินํ ติโลเก ปตฺถฎปริกิตฺตนํ, สีลาทิคุเณหิ ปตฺถฎถุติโฆสิกํ วา, ติโลเกกจฺจกฺขุํ กามรูปอรูป สงฺขาตานํ ติโลกานํ เอกํ ปญฺญาจกฺขุภูตํ, ทุขมสหนํ ปุถุชฺชเนหิ อติทุกฺขมิตฎฺฐานํ ขมนํ, มเหสิํ มหนฺตํ สีลกฺขนฺธาทิํ ปริเยสมานํ มหนฺตํ นิพฺพานํ คเวสมานํ วา, ตํ มุนินฺทกฺกํ อหํ สิรสา นมามิ วนฺทามีติฯ

วีสติมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๑. โย ชิโน อเนกชาติยํ สปุตฺตทารมงฺคชีวิตมฺปิ;
โพธิเปมโต อลคฺคมานโส อทาสิเยว อตฺถิ กสฺส;
ทานปารมึ ตโต ปรํ อปูริ สีลปารมาทิกมฺปิ;
ตาสมิทฺธิโยปยาตมคฺคตํ ตเมกทีปกํ นมามิฯ

๒๑. เอวํ วีสติมาย คาถาย มุนินฺทกฺกํ วนฺทิตฺวา อิทานิ ปุพฺเพ อเนกชาติยํ โพธิสตฺตกาเล ชีวิตปริจฺจาคาทีหิ จ ทานาทิทสปารมิโย ปูเรนฺตหิ คุเณหิ จ โถเมตฺวา ชินํ วนฺทิตุกาโม **โย ชิโน** ตฺยาทิมาหฯ อยํ ปน รช รช รช คเณหิ จ ครุลหูหิ จ รจิตตฺตา วีสตกฺขเรหิ ลกฺขิตา วุตฺตคาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** ‘‘วุตฺต มีทิสนฺตุ นามโต รชา รชา รชา ครุ ลฺลหู จา’’ติฯ

อยํ ปเนตฺถ โยชนาฯ ยสฺสํ ปฏิปาทํ รชา รชคณา จ รชา รชคณา จ รชา รชคณา จ ครุลฺลหู จ เจ สิยุํ, อีทิสนฺตุ อีทิสํ ปน คาถา นามโต นาเมน วุตฺตํ วุตฺต คาถา นามาติฯ

ตตฺถ ปน **โย ชิโน**ติ โย พุโทฺธฯ โส หิ เทวปุตฺตกิเลสาภิสงฺขารขนฺธมจฺจุวเสน ปญฺจมาเร อชินิ ชินาติ ชินิสฺสตีติ ชิโนติ วุจฺจติฯ นนุ จ พุทฺธสาวกาปิ ปญฺจมาเร ชินตฺตา ชินา นามาติ เจฯ น ภควโต ปรูป นิสฺสยวิรหนิรติสยวเสน ปญฺจมารชินตฺตา ภควาเยว ชิโน นามาติฯ วุตฺตญฺหิ **ธาตุกถามูลฏีกายํ** –

‘‘ตตฺถ พลวิธมน วิสยาติกฺกมวเสน เทวปุตฺตมารสฺส, อปวตฺติกรณวเสน กิเลสาภิสงฺขารมารานํ, สมุทยปฺปหานปริญฺญาวเสน ขนฺธมารสฺส, มจฺจุมารสฺส, จ โพธิมูเล เอว ภญฺชิตตฺตา ปรูปนิสฺสยรหิตํ นิรติสยํ ตํ ภญฺชนํ อุปาทาย ภควาเอว มารภญฺชโนติ โถมิโต’’ติฯ

อเนกชาติยนฺติ อเนกสํสารภเวฯ เอตฺถ หิ อยํ ชาติสโทฺท อเนกโตฺถฯ ตถา เหส เอกมฺปิ ชาตึ เทฺวปิ ชาติโยติ เอตฺถ ภเว อาคโตฯ อตฺถิ วิสาเข นิคณฺฐา นาม สมณชาตีติ เอตฺถ นิกาเยฯ ติริ นาม ติณชาติ นาภิยา อุคฺคนฺตฺวา นภํ อาหจฺจ ฐิตา อโหสีติ เอตฺถ ปญฺญตฺติยํฯ ชาติ ทฺวีหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิตาติ เอตฺถ สงฺขตลกฺขเณฯ ยํ มาตุกุจฺฉิยํ ปฐมํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ ปฐมํ วิญฺญาณํ ปาตุภูตํฯ ตทุปาทาย สาวสฺส ชาตีติ เอตฺถ ปฏิสนฺธิยํฯ สมฺปติชาโต อานนฺท โพธิสโตฺตติ เอตฺถ ปสูติยํฯ อนุปกุโฏฺฐ ชาติวาเทนาติ เอตฺถ กุเลฯ ยโตหํ ภคินิ อริยาย ชาติยา ชาโตติ เอตฺถ อริยสีเลฯ อิธ ปนายํ ภเว วตฺตติฯ ตสฺมา อเนกสํสารภเวติ อโตฺถ วิญฺญาตโพฺพฯ โส หิ ชายติ โยนิ คติอาทิ วิภาโคติ ชาตีติ วุจฺจติฯ อถ วา ชายนฺติ นิพฺพตฺตนฺติ เอตฺถ ขนฺธาทโยติ ชาติ, ภโวฯ ชนิธาตุ นิพฺพตฺตเนติฯ น เอกา อเนกา, อเนกา จ สา ชาติ จาติ อเนก ชาติฯ ตสฺสํ อเนกชาติยํฯ

สปุตฺตทารนฺติ ปุเตฺตน จ ภริยาย จ สหิตํฯ อตฺตโน กุลํ ปุนาติ ปวติ โสเธตีติ วา ปุโตฺตฯ ปุธาตุ ปวเน ตฯ มาตาปิตูนํ มนํ ปูเรตีติ วา ปุโตฺตฯ ปูรธาตุ ปูรเณ ตฯ ปุโตฺต จ ธีตา จ ปุโตฺตฯ วิรูเปก เสโสยํฯ สามิเกน ธริยเตติ ทาโรฯ ธรธาตุ ธารเณ โณฯ ธสฺส โทฯ อถ วา ปุริเสน โภคํ ทียตีติ ทาโรฯ ทาธาตุ ทาเน รปจฺจโยฯ ทากฺกุจฺฉิตา กาเรน ปุริเสน รมิยติ เอตฺถาติ วา ทาโร, ภริยาฯ ทาปุพฺพรมุธาตุ รมเน กฺวิฯ ทาสโทฺท กุจฺฉิตโตฺถฯ **อภิธานฏีกายํ** ปน ‘‘ทารยเนฺตเยนาติ ทาโร, ทร วิทารเณฯ อกตฺตริ จ การเก สญฺญายํ โณ’’ติ วุตฺตํฯ ปุโตฺต จ ทาโร จ ปุตฺตทาโรฯ สมาหารทฺวเนฺทปิ หิ ปุลฺลิงฺคํ อิจฺฉนฺติ อาจริยาฯ เตน สห วตฺตติ ยสฺสาติ สปุตฺตทาโร, ปุตฺตทารปริจฺจาโคฯ ตํ สปุตฺตทารํฯ **องฺคชีวิตมฺปิ**ติ หตฺถปาทกณฺณนาสจกฺขาทิสรีราวยวญฺจ ชีวิตินฺทฺริย ปฏิพทฺธสกลสรีรญฺจ องฺคติ คจฺฉติ กาเยติ อโงฺค, จกฺขาทิสรีราวยโวฯ

อคิธาตุ คติยํ อฯ ชีวนฺติ สตฺตา เอเตนาติ ชีวิตํ, ชีวิตินฺทฺริยํฯ ชีวธาตุ ปาณธารเณ ตฯ อโงฺค จ ชีวิตญฺจ องฺคชีวิตํฯ เอตฺถ จ ปิสโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน ธนรฎฺฐปริจฺจาคํ สมฺปิเณฺฑติฯ วุตฺตญฺหิ **สีลกฺขนฺธฎฺฐ กถายํ** –

“องฺคปริจฺจาคํ ชีวิตธนรชฺชปุตฺตทารปริจฺจาคนฺติ อิเม ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชิตฺวา”ติฯ อถ วา สมฺภาวนโตฺถฯ เตน ภควา สพฺพญฺญุตญาณเหตุปิ ปุตฺตทารองฺคชีวิตมฺปิ อลคฺคมานโส ปริจฺจเชติ, ปเคว ธนาทิพาหิรวตฺถุ ปริจฺจาเคปีติ สมฺภาเวติฯ

โพธิเปมโตติ อรหตฺตมคฺคสพฺพญฺญุตญาณสงฺขาตาย โพธิยา ปิยมานตฺตา, เหตุวเตฺถ หิ โตปจฺจโยฯ จตฺตาริ สจฺจานิ พุชฺฌตีติ โพธิ, อรหตฺตมคฺคญาณํฯ สพฺพ เญยฺยธเมฺม พุชฺฌตีติ โพธิ, สพฺพญฺญุตญาณํฯ พุธธาตุ ญาเณ ณฯ อิตฺถิลิงฺคโชตโก อีปจฺจโย จฯ วุตฺตญฺหิ **อภิธานปฺปทีปิกายํ** – “โพธิ สพฺพญฺญุตญาเณ, อริยมเคฺค จ นาริย”นฺติฯ โพธิ จ โพธิ จ โพธิ สรูเปกเส สวเสนฯ ปิยนํ เปโม, ปิยายิตโพฺพติ วา เปโมฯ ปีธาตุ ตปฺปนกนฺตีสุ มนิปจฺจโยฯ โพธิยา เปโม โพธิเปโม, ตโต โพธิเปมโตฯ ภควตา หิ ปุตฺตทารองฺคชีวิเตหิปิ สตคุเณน สหสฺสคุเณน สต สหสฺสคุเณนปิ โพธิญาณเมว ปิยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ วุตฺตญฺหิ **เวสฺสนฺตรชาตเก** –

> “น เม เทสฺสา อุโภ ปุตฺตา, มทฺที เทวี น เทสฺสิยา;
> สพฺพญฺญุตํ ปิยํ มยฺหํ, ตสฺมา ปิเย อทาสห”นฺติฯ

อลคฺคมานโสติ ปุตฺตทารองฺคชีวิตาทีสุ อนลฺลียน จิโตฺต หุตฺวา ลคนํ สงฺคนํ ลโคฺค, ลคติ สงฺคติ อลฺลยติ วาติ ลโคฺคฯ ลคธาตุ สเงฺค อลฺลียเน วา คปจฺจโยฯ น ลโคฺค อลโคฺค, นตฺถิ ลโคฺค เอตฺถ ปุตฺตทาร องฺคชีวิตาทีสูติ วา อลโคฺคฯ มนติ ชานาติ อารมฺมณนฺติ มโนฯ โสเยว มานโสฯ อลโคฺค มานโส ยสฺส โสติ อลคฺคมานโส, ชิโนฯ **อตฺถิกสฺสา**ติ ปุตฺต ทาราทิํ กามิกสฺส, ยาจกสฺส ปฎิคฺคาหกสฺส วาติ อโตฺถฯ อโตฺถ กาโม อสฺส อตฺถีติ อตฺถิโก, ณิโกฯ ตสฺส อตฺถิกสฺสฯ **อทาสิเยวา**ติ ปูชานุคฺคหกามตาย ญาณสมฺปยุตฺตปริจฺจาคเจตนาย อทาสิเอวาติ อโตฺถฯ โพธิสโตฺต หิ ปารมีปูรณ กาเล สราคสโทสสโมหเสฺสว สโต อาคตา คตานํ ยาจกานํ อลงฺกตปฎิยตฺตํ สีสํ กนฺติตฺวา คลโลหิตํ นีหริตฺวา สุอญฺชิตานิ อกฺขีนิ อุปฺปาเฎตฺวา กุลวํสปฺปทีปํ ปุตฺตํ มนาปจารินิํ ภริยญฺจ เขฬปิณฺฑมิว อนเปโกฺข ปริจฺจชิตฺวา ทียมาโนว สมฺมาสโมฺพธิญาณํ ลทฺธุํ สกฺกา, น ปุตฺตทารองฺคชีวิตมฺปิ อปริจฺจชิตฺวาฯ ปญฺจ หิ มหาปริจฺจาเค อปริจฺจชิตฺวา พุทฺธภูตปุพฺพา นาม นตฺถิฯ ปเจฺจกพุทฺธาริยสาวกา ปน ปุตฺตทารองฺคชีวิตํ อปริจฺจชนฺตาปิ ปเจฺจกพุทฺธาริยสาวกโพธิญาณํ ลทฺธุํ สมตฺถาวฯ ตสฺมาเยว ภควนฺตํเยว ส ปุตฺตทารมงฺคชีวิตมฺปิ โพธิเปมโต อลคฺคมานโส อทาสิเยว อตฺถิ กสฺสาติ โถเมติฯ วุตฺตเญฺหตํ **เวสฺสนฺตรชาตกฎฺฐ กถายํ** “สพฺพโพธิสตฺตา ธนปริจฺจาคํ, ปุตฺตปริจฺจาคํ, ภริยปริจฺจาคํ, องฺคปริจฺจาคํ, ชีวิตปริจฺจาคนฺติ อิเม ปญฺจ มหาปริจฺจาเค อปริจฺจชิตฺวา พุทฺธภูตปุพฺพา นาม นตฺถี”ติฯ

เอวํ ปญฺจหิ มหาปริจฺจาคคุเณหิ ภควโต โถมนํ กตฺวา อิทานิ ทานาทิปารมีปูรณคุเณน โถมนํ กตฺตุ กาโม ทานปารมินฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทาน**นฺติ ติวิธํ โหติ จาคเจตนา จ, วิรติ จ, เทยฺยธโมฺม จาติฯ สทฺธา หิริยํ กุสลญฺจ ทานนฺติ อาคตฎฺฐาเน หิ จาคเจตนา ทานํ นามฯ อภยํ เทตีติ อาคตฎฺฐาเน วิรตี ทานํ นามฯ ทานํ เทติ อนฺนํ ปานนฺติ อาคตฎฺฐาเน เทยฺยธโมฺม ทานํ นามฯ ตตฺถ จาคเจตนา เทติ วา เทยฺยธมฺมํ เทนฺติ วา เอตาย เทยฺยธมฺมนฺติ ทานํฯ วิรติ อวขณฺฑนเฎฺฐน ลวนเฎฺฐน วา ทานํฯ สา หิ อุปฺปชฺชมานา ภยเภรวสงฺขาตํ ทุสฺสิลฺยํ เจตนํ

ทาติ ลุนาติ จาติ ทานํ, เทยฺยธมฺมํ ทิยฺยตีติ ทานํฯ อิธ ปน ติวิธํ ทานํ อธิเปฺปตํฯ ปารมีสทฺทสฺส วจนโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ อถ วา ปารํ นิพฺพานํ เอติ คจฺฉติ เอตายาติ ปารมิฯ ปารสทฺทูปปท อิธาตุ คติยํ กฺวิฯ ปารํ อิตีติ ปทเจฺฉโท กาตโพฺพฯ ทานเมว ปารมี ทานปารมี, ตํ ทานปารมิํฯ **ตโต**ติ ทานปารมิโตฯ **ปร**นฺติ อญฺญํฯ **สีลปารมาทิกมฺปี**ติ สีลตีติ สีลํฯ สีล ธาตุ สมาธิมฺหิ อฯ กายวจีกมฺมานิ สมาทหติ สมาธเปตีติ อโตฺถฯ สีลติ สมาธิยติ กายกมฺมาทีนํ สุสิลฺยวเสน น วิปฺปกิรตีติ วา สีลํ, สีลนฺติ สมาทหนฺติ จิตฺตํ เอเตนาติ วา สีลํฯ อถ วา สีลยติ อุปธาเรตีติ สีลํ, สีลธาตุ อุปธารเณ อฯ กุสล ธมฺมานํ ปติฏฺฐานภาเวน อาภุโส ธาเรตีติ อโตฺถฯ สีเลนฺติ วา เอเตน กุสเล ธเมฺม อุปธาเรนฺติ สาธโวติ สีลํ, สีลิยติ อุปธาริยติ สปฺปุริเสหิ หทยมํสนฺตรํ อุปเนตฺวาติ วา สีลํ, สีเลติ อุปธาเรติ ตํ สมงฺคี ปุคฺคลํ อปาเยสุ อุปฺปตฺตินีวารณวเสน สุคฺคติ นิพฺพานนฺติ วา สีลํ, สีลเมว ปารมี สีลปารมี, สา อาทิ ยาสเนฺตติ สีลปารมาทิกาฯ เอตฺถ จ อาทิสเทฺทน เนกฺขมฺมปญฺญา วีริยขนฺติสจฺจอธิฏฺฐานเมตฺตาอุเปกฺขาปารมิํ สงฺคณฺหาติฯ วุตฺตเญฺหตํ **พุทฺธวํสปาฬิยํ** –

> ‘‘ทานํ สีลญฺจ เนกฺขมฺมํ, ปญฺญา วีริเยน ปญฺจมํ;
> ขนฺติสจฺจมธิฏฺฐานํ, เมตฺตุเปกฺขา อิมา ทสา’’ติฯ

ปิสโทฺท เจตฺถ สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน ปญฺจ มหาปริจฺจาเค สมฺปิเณฺฑติฯ

อปูรีติ สมฺมาสโมฺพธตฺถาย ปูรณํ อกาสีติ อโตฺถฯ ภควโต หิ ทีปงฺกรปาทมูเล อฏฺฐ ธเมฺม สโมธาเนตฺวา พุทฺธตฺถาย อภินีหารโต ปฏฺฐาย อเนกชาตีสุ สมฺมาสโมฺพธิํ ปฏิวิชฺฌิตุํ วายมโนฺต อทินฺนทานํ นาม นตฺถิ, อรกฺขิตสีลํ นาม นตฺถิฯ อปูริตา ปารมี นาม นตฺถิฯ อติพหุมฺปิ ปูรณํ อกาสิเยวฯ ภควา หิ โพธิสตฺต ภูโต จตูสุ มหาสมุเทฺทสุ อุทกํ ปราเชตฺวา อธิกํ โลหิตทานมกาสิฯ สกลปถวิยา ปํสุํ ปราเชตฺวา อธิกํ มํสมทาสิฯ สิเนรุปพฺพตราชํ ปราเชตฺวา อธิกํ สีสทานมทาสิฯ อากาเส ตารกสมูหํ ปราเชตฺวา อธิกํ นยนมทาสิฯ

เตน วุตฺตํ **ชินาลงฺกาเร** –

> ‘‘โส สาคเร ชลธิกํ รุธิรํ อทาสิ,
> ภูมิํ ปราชิย สมํสมทาสิ ทานํ;
> เมรุปฺปมาณมธิกญฺจ สโมฬิสีสํ,
> เข ตารกาธิกตรํ นยนํ อทาสี’’ติฯ

วสนฺตติลกคาถาฯ

ตตฺถ จ โสติ โส เอวํวิโธ โพธิสโตฺตฯ สาคเรติ จตูสุ มหาสมุเทฺทสุฯ ชลธิกนฺติ อุทกโต อธิกํ กตฺวาฯ รุธิรํ อทาสีติ โลหิตทานมทาสิฯ ภูมิํ ปราชิยาติ ปํสุปถวิยา ปํสุํ ปราเชตฺวา อตฺตโน สรีรมํสํ อธิกํ อทาสิฯ เมรุปฺปมาณมธิกนฺติ โยชน อฏฺฐสฏฺฐิสตสหสฺสุเพฺพธสฺส คิริราชสฺส ปมาณโตปิ อธิกํ กตฺวาฯ สโมฬิสีสนฺติ โมฬิยา สห อภิสิตฺตสีสํ อทาสิฯ เขติ จกฺกวาฬปพฺพตปริยเนฺต อากาเสฯ ตารกาธิกตรนฺติ นกฺขตฺตาทิตารกรูปโตปิ อธิกํ กตฺวา ฯ นยนํ อทาสีติ เนตฺตทานํ อทาสีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ตาสมิทฺธิโยปยาตมคฺคตนฺติ ตาสํ อิทฺธิยา อุปยาตํ อคฺคตนฺติ ปทเจฺฉโทฯ ตาสนฺติ ตาสํ ปารมีนํฯ อิทฺธิยาติ สมิทฺธิยา, เหตฺวเตฺถ เจตํ กรณวจนํฯ อุปยาตนฺติ อุปคตํฯ อคฺคตนฺติ

สพฺพสตฺตานํ อุตฺตมภาวํ, เสฏฺฐภูตํ พุทฺธตฺตนฺติ อโตฺถฯ ตํ ปน ปทํ อุปยาตนฺติปเท กมฺมํฯ อคฺคสโทฺท เจตฺถ อุตฺตมวาจโก อนิปฺผนฺนปาฏิปทิโกฯ อถ วา อคฺคติ อุตฺตมภาวํ เสฏฺฐภูตํ วา พุทฺธภาวํ ปาปุณาตีติ อโคฺค, ชิโนฯ อคฺคธาตุ คติยํ อฯ อคฺคสฺส ภาโว อคฺคตํฯ ภควา หิ อนนฺตโลกธาตูสุ สพฺพ สตฺตานํ อโคฺค อุตฺตมตโร เสฏฺฐตโรติ อโตฺถฯ วุตฺตเณฺหตํ ทสนิปาต **องฺคุตฺตรปาฬิยํ** –

‘‘ยาวตา ภิกฺขเว สตฺตา อปทา วา ทฺวิปทา วา จตุปฺปทา วา พหุปฺปทา วา รูปิโน วา อรูปิโน วา สญฺญิโน วา อสญฺญิโน วา เนวสญฺญีนาสญฺญิโน วา, ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขาย ติ อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติฯ

ตเมกทีปกนฺติ ตํ เอกทีปกนฺติ ปทเจฺฉโทฯ ตนฺติ ชินํฯ เอกทีปกนฺติ สพฺพสตฺตานํ เอก ปฏิสรณภูตํ ปติฏฺฐภูตํ วาฯ ทีปกสโทฺท หิ ปฏิสรณปติฏฺฐวาจโก นิปฺผนฺนปาฏิปทิโกฯ วุตฺตญฺหิ **สํยุตฺตฏฺฐกถายํ** ‘‘ปติฏฺฐาปนเฏฺฐน ทีป’’นฺติฯ ทีปนฺติ ปติฏฺฐหนฺติ ปฏิสรณภาเวน สตฺตา เอตฺถาติ วา ทีปโก, ชิโนฯ ทีปธาตุ ปติฏฺฐายํ อโกฯ เอกสโทฺท สงฺขฺยาวาจโกฯ เอโก เอกภูโต ทีปโกติ เอกทีปโก, ชิโนฯ อถ วา เอกทีปกนฺติ มนุสฺสานํ ปฏิสรณภูตํ ปติฏฺฐานภูตํ สมุทฺททีปกมิว สพฺพสตฺตานํ ปฏิสรณภูตํ ปติฏฺฐานภูตํ เอกพุทฺธภูตํฯ

อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถฯ ชลมเชฺฌ ทิปฺปตีติ ทีโปฯ ทฺวิธา อาโปสนฺทติ เอตฺถาติ วา ที โปฯ โสเยว ทีปโกฯ โสวิย เอโก พุโทฺธ หุตฺวา เอติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ เอกทีปโก, ชิโนฯ ยถา หิ มหาสมุเทฺท ภินฺนนาวานํ มนุสฺสานํ สมุทฺททีโป ปฏิสรโณ ปติโฏฺฐ โหติ, เอวํ ชิโน สํสา รสาคเร อลพฺภเนยฺยปติเฏฺฐ โอสีทนฺตานํ สพฺพสตฺตานํ เอกพุทฺธภูโต ปฏิสรโณ ปติโฏฺฐ โห ตีติ เอกทีปกนฺติ โถเมติฯ ตํ ชินํ อหํ นมามีติ สมฺพโนฺธติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ โย ชิโน อเนก ชาติยํ อเนกสํสารภเว, สปุตฺตทารํ ปุเตฺตน จ ภริยาย จ สหิตํ, องฺคชีวิตมฺปิ องฺคปจฺจงฺคชีวิตินฺทฺริยมฺปิฯ อถ วา หตฺถปาทกณฺณนาสจกฺ ขาทิสรีราวยวญฺจ ชีวิตินฺทฺริย ปฏิพทฺธสกลสรีรญฺจ, โพธิเปมโต อรหตฺตมคฺค สพฺพญฺญุต ญาณสงฺขาตาย โพธิยา ปิยมานตฺตา, อลคฺค มานโสติ ปุตฺตทารองฺคชีวิตาทีสุ อนลฺลียนจิ โตฺต หุตฺวา, อตฺถิกสฺส ปุตฺตทาราทิํ กามิกสฺส ยาจกสฺส อทาสิเยว ปริจฺจาคเจตนาย อทาสิ เอวฯ ทานปารมิมฺปิ ตโต ทานปารมิโต ปรํ อญฺญํ สีลปารมาทิกมฺปิ สีลปารมีอาทิกมฺปิ, อปูริ สมฺมาสโมฺพธตฺถาย ปูรณํ อกาสิ, ตาสํ ปารมีนํ อิทฺธิยา สมิทฺธิยา อคฺคตํ อุตฺตม ภาวํ เสฏฺฐ พุทฺธตฺตํ วา, อุปยาตํ อุปคตํ, เอกทีปกํ สพฺพสตฺตานํ เอกปฏิสรณภูตํ เอกปติฏฺฐานภูตํ วา, ที ปกมิว เอกปฏิสรณภูตํ ปติฏฺฐานภูตํ วา ตํ ชินํ ตีหิ ทฺวาเรหิ นมามีติฯ

เอกวีสติมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๒. เทวาเทวาติเทวํ นิธนวปุธรํ มารภงฺคํ อภงฺคํ,
ทีปํ ทีปํ ปชานํ ชยวรสยเน โพธิปตฺตํธิปตฺตํ;
พฺรหฺมาพฺรหฺมาคตานํ วรคิรกถิกํ ปาปหีนํ ปหีนํ,
โลกาโลกาภิรามํ สตตมภินเม ตํ มุนินฺทํ มุนินฺทํฯ

๒๒. เอวํ เอกวีสติมาย คาถาย ชินํ วนฺทิตฺวา อิทานิ เทวาเทวาติเทวนฺตฺยาทีหิ ทสหิ คุ เณหิ โถเมตฺวา มุนินฺทํ วนฺทิตุกาโม **เทวาเทวาติเทว**นฺติอาทิมาหฯ อยํ ปน ม ร ภ น ย ย คเณหิ จ ติมุนิยตีหิ จ รจิตตฺตา เอกวีสตกฺขเรหิ ยุตฺตา อาทฺยนฺตยมกา สทฺธรา คาถาติ

ทฎฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **วุโตฺตทเย** “มฺรา ภฺนา โย โยตฺร เยน ติมฺนิยติยุตา สทฺธรา กิตฺติตาย”นฺติฯ

อยํ ปเนตฺถ โยชนาฯ ยสฺสํ ปฏิปาทํ มฺรา มรคณา จ ภฺนา ภนคณา จ โยคโณ จ เยน ยคเณน สห โยคโณ จ ติมฺนิยติยุตา สตฺตมกฺขรเนฺตตีหิ ยตีหิ ยุตฺตา จ เจ สิยุํฯ อตฺร อิมสฺมิํ ปกติ ฉเนฺท อยํ คาถา สทฺธราคาถาติ กิตฺติตาติฯ เอตฺถ จ มุนิสโทฺท สตฺตสงฺขฺยาวาจโกติ ทฎฺฐโพฺพฯ เอกสฺมิํ ปาเท สตฺตมกฺขรเนฺต สตฺตมกฺขรเนฺต ยตีนํ ติปริวตฺตตฺตา ติมุนิยติยุตาติ วุตฺตํฯ เอกวีสตกฺขรวโนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ

ตตฺถ จ **เทวาเทวาติเทว**นฺติ ราชสงฺขาตสมฺมุติเทว จตุมหาราชาทิกอุปปตฺติเทวานํ อติอุตฺตมํ อติเสฎฺฐํ วิสุทฺธิเทวภูตํฯ เอตฺถ หิ เทวาติ สมฺมุติเทวาฯ เต หิ มานุสฺสอิสฺสริยสมฺปตฺตีหิ ทิพฺพนฺตีติ มนุสฺสราชเทวี กุมารา เทวาติ วุจฺจนฺติฯ ปุน เทวาติ อุปปตฺติเทวาฯ เต หิ ทิพฺพอิสฺสริยสมฺปตฺตีหิ ทิพฺพนฺตีติ จตุมหาราชิกา เทวา วุจฺจนฺติ, ทิพฺพนฺติ กามคุณาทีหิ กีฬนฺติ ลฬนฺติ, เตสุ วา วิหรนฺติ, วิชยสมตฺถตาโยเคน ปจฺจตฺถิเก วิเชตุํ อิจฺฉนฺติ, อิสฺสริยธนาทิสกฺการทานคฺคหณํ ตํ ตํ อตฺถานุสาสนญฺจ กโรนฺตา โวหรนฺติฯ ปุญฺญาติสยโยคานุภาวปฺปตฺตาย ชุติยา โชตนฺติฯ ยถาธิเปฺปตญฺจ วิสยํ อปฺปฏิฆาเตน คจฺฉนฺติฯ ยถิจฺฉิตนิปฺผาทเน จ สโกฺกนฺตีติ เทวาติ **วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกายํ** อาคตนเยนปิ เวทิตโพฺพฯ อติเทวนฺติ เตสํ เทวานํ อติอุตฺตมํ อติเสฎฺฐํ วา วิสุทฺธิ เทวภูตํ ภควนฺตนฺติ อโตฺถฯ โส หิ เตสํ สมฺมุติ อุปปตฺติเทวานํ สีลาทิคุเณหิ อติเรกตฺตา อติเรโก เทโวติ ภควา อติเทโวติ วุจฺจติฯ เทโว เทวานํ อติเรโก อติอุตฺตโม อติเสโฎฺฐ อติวิสิโฎฺฐ เทโว เทวาเทวาติเทโว, วิสุทฺธิเทวภูโต มุนิโนฺท ลพฺภติฯ ตํ เทวาเทวาติเทวํฯ

วุตฺตญฺหิ **ธมฺมหทยวิภเงฺค** “เทวาติ ตโย เทวา สมฺมุติ เทวา, อุปปตฺติเทวา, วิสุทฺธิเทวาฯ สมฺมุติเทวา นาม ราชาโน เทวิโย ราชกุมาราฯ อุปปตฺติเทวา นาม จตุมหาราชิเก เทเว อุปาทาย ตทุปริ เทวาฯ วิสุทฺธิเทวา นาม อรหโนฺต วุจฺจนฺตี”ติฯ

ภควา ปน นิราติสยาย อภิญฺญากีฬาย อุตฺตเมหิ ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรหิ สปรสนฺตาน คตปญฺจวิธมารวิช ยิจฺฉานิปฺผตฺติยาจิตฺติสฺสริย สตฺตธนาทิ สมฺมาปฏิปตฺติ อเวจฺจปฺปสาทสกฺการทานคฺคหณสงฺขาเตน ธมฺมสภาวปุคฺคลชฺฌาสยานุรูปานุสาสนีสงฺขาเตน จ โวหาราติสเยน ปรมาย ปญฺญาสรีรปฺปภาสงฺขาตาย ชุติยา อนญฺญสาธารณาย ญาณสรีรคติยา มารวิชยสพฺพญฺญุคุณปรหิต นิปฺผาทเนสุ อปฺปฏิหตาย สตฺติยา จ สมนฺนาคตตฺตา สเทวเกน โลเกน สรณนฺติ คมนียโต อภิตฺถวนียโต ภตฺติวเสน กมนียโต จ สเพฺพ เต เทเว เตหิ คุเณหิ อภิภุยฺย ฐิตตฺตา เตสํ เทวานํ อติเสโฎฺฐ อติอุตฺตโม เทโวติ เทวาเทวาติเทโวติ **วิสุทฺธิมคฺค มหาฎีกายํ** อาคตนเยนปิ เวทิตโพฺพฯ

นิธนวปุธรนฺติ อนฺติมกายธารณํฯ เอตฺถ จ นิธนสโทฺท ปริโยสานวาจโก อนิปฺผนฺนปาฏิปทิโกฯ อถ วา นิเธติ ปริโยสานํ กโรติ เอเตนาติ นิธนํฯ นิเธติ วินาเสติ ภวนฺติ วา นิธนํ, อนฺติมกาโย ลพฺภติฯ นิปุพฺพ ธา ธาตุ นาเส ยุฯ วปติ กุสลากุสลพีชเมตฺถาติ วปุ, กาโยฯ วป ธาตุ พีชสนฺตาเน อุฯ นิธนญฺจ ตํ วปุ จาติ นิธนวปุ, ตํ ธาเรตีติ นิธนวปุธโร, มุนิโนฺทฯ ตํ นิธนวปุธรํฯ โส หิ อนมตคฺคสํสารภเวสุ นิพฺพเตฺตนฺตานํ สพฺพกิเลสานํ โพธิมเณฺฑ อคฺคมคฺคญาณสเตฺถน สมุจฺฉินฺทิ ตตฺตา ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ นตฺถิฯ อยญฺหิ พุทฺธภาวชาติ อนฺติม ภโว โหติ, ตสฺมา วิเสเสน มุนินฺทเมว นิธนวปุธรนฺติ โถเมติฯ วุตฺตเญฺหตํ **องฺคุตฺตรปาฬิยํ** “พุโทฺธ อนฺติม ธโร”ติฯ

มารภงฺคนฺติ เทวปุตฺตาทิปญฺจมาเร วิทฺธํสนํฯ มารสทฺทโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ ปญฺจมาเร ภญฺชติ อภญฺชิ ภญฺชิสฺสตีติ มารภโงฺค, มุนิโนฺทฯ มารสทฺทูปปท ภนฺชธาตุ อวมทฺทเนตปจฺจโยฯ ตสฺส สห ธาตฺวเนฺตน โคอาเทโสฯ นการสฺส นิคฺคหิตาเทโสฯ ตสฺส กวคฺคนฺตาเทโสฯ ตํ มารภงฺคํฯ **อภงฺค**นฺติ มารเสนาย ภญฺชิตุํ วิทฺธํสิตุํ อสมตฺถํ, ภญฺชิยเต ภโงฺคฯ นภโงฺค อภโงฺคฯ อถ วา มารเสนาย น ภญฺชิยตีติ อภโงฺคฯ มารเสนาย ภญฺชิตุํ น อรหตีติ อโตฺถฯ มารเสนา ภญฺชิตุํ น สมโตฺถติ วา อภโงฺค, มุนิโนฺทฯ ตํ อภงฺคํฯ

ทีปํทีปํ ปชานนฺติ เอตฺถ ปชานํ ทีปํ ทีปนฺติ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ ปชานนฺติ สตฺตานํฯ เตหิ กมฺมกิเลเสหิ ปชายนฺติ นิพฺพตฺติยนฺติ, ปกาเรน วา ชายนฺติ นิพฺพตฺตนฺติ ปฏิสนฺธิจุติวเสนาติ ปชาติ วุจฺจนฺติฯ ทีปนฺติ ปญฺญาปทีปํฯ ตญฺหิ กุสลากุสเล ธเมฺม วิภชิตฺวา ทีเปติ ปกาเสติ โชเตตีติ ทีปนฺติ วุจฺจติฯ อถ วา ทิปฺปติ โชเตตีติ ทีโปฯ อนฺธการํ วิธเมตฺวา อาโลกํ ปกาเสตีติ อโตฺถฯ ทีปธาตุ ทิตฺติยํ อฯ ทีปมิวาติ ทีปา, ปญฺญาฯ ยถา หิ ปทีโป อนฺธการํ วิธมิตฺวา อาโลกํ ปกาเสติ, เอวํ ปญฺญา อวิชฺชนฺธการํ หนฺตฺวา ธมฺมาโลกํ ปกาเสตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ ทีปํฯ ปุน ทีปนฺติ ทีปกํ ปกาเสนฺตนฺติ อโตฺถฯ โส หิ ทีเปติ ปกาเสตีติ ทีโปติ วุจฺจติฯ มุนิโนฺท หิ ปยิรุปาสนวเสน คตาคตานํ วิเนยฺยสตฺตานํ ธมฺมเทสนาย จตุมคฺคญาณาทิปญฺญาปทีปํ ปกาเสตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ ทีปํฯ

ชยวรสยเนติ ปญฺจมารวิชยนฺตฏฺฐานภูเต อุตฺตม โพธิปลฺลงฺกาสเนฯ ปญฺจมาเร ชินาติ เอตฺถาติ ชโย, โพธิรุกฺขปลฺลโงฺกฯ ชิธาตุ ชเย ณฯ วริตโพฺพ ปตฺถิ ตโพฺพติ วโร, วรธาตุ ปตฺถเน อฯ วรติ นิวาเรติ หีนนฺติ วา วโรฯ วรธาตุ นิวารเณ อฯ พุเทฺธน เสวิยติ ภชิยติ เอตฺถาติ สยโนฯ สิธาตุ เสวายํยฺฯ วโร อุตฺตโม สยโน วรสยโน, ชโยเอว วรสยโน ชยวรสยโน, โพธิรุกฺขปลฺลโงฺกฯ ตสฺมิํฯ

โพธิปตฺตํธิปตฺตนฺติ โพธิปตฺตํ อธิปตฺตนฺติ ปทเจฺฉโทฯ โพธิปตฺตนฺติ อรหตฺตมคฺคสพฺพญฺญุตญาณํ คตํฯ เอตฺถ จ โพธิสโทฺท รุกฺขมคฺคญาณสพฺพญฺญุตญาณนิพฺพาเนสุปิ วตฺตติฯ ตถา เหส โพธิรุกฺขมูเล ปฐมาภิสมฺพุโทฺธติอาทีสุ รุเกฺข วตฺตติฯ โพธิ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณนฺติอาทีสุ มเคฺคฯ ปโปฺปติ โพธิํ วรภูริ เมธโสติอาทีสุ สพฺพญฺญุตญฺญาเณฯ ปตฺวาน โพธิํ อมตํ อสงฺขตนฺติอาทีสุ นิพฺพาเนฯ อิธ ปน ภควโต อรหตฺตมคฺคสพฺพญฺญุตญาณํ อธิเปฺปตํฯ จตฺตาริ สจฺจานิ พุชฺฌตีติ โพธิ, อรหตฺต มคฺคญาณํฯ สพฺพเญฺญยฺยธเมฺม พุชฺฌตีติ โพธิ, สพฺพญฺญุตญาณํฯ พุธธาตุ ญาเณ ณ อี จฯ โพธิ จ โพธิ จ โพธิ สรูเปกเสสวเสนฯ ตํ อปชฺชิํ อคมินฺติ โพธิ ปโตฺต, มุนิโนฺทฯ ตํ โพธิปตฺตํฯ อธิปตฺตนฺติ สเทวเก โลเก สพฺพเทวมนุสฺสานํ เชฏฺฐภาวํ คตนฺติ อโตฺถฯ สพฺพเทวมนุสฺสานํ อธิกํ เชฏฺฐภาวํ วุฑฺฒตรภาวํ ปโตฺต คโตติ อธิปโตฺต, มุนิโนฺทฯ ตํ อธิปตฺตํฯ ยถา หิ กุกฺกุฏโปตกานํ โย กุกฺกุฏโปตโก อณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา อภินิพฺภิโท, โส เตสํ เชฏฺฐภาวํ วุฑฺฒตรภาวํ คโต, เอวเมว ภควา สเทวเก โลเก อวิชฺชา คตาย ปชาย ตํ อวิชฺชณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา ปฐมตรํ อริยาย ชาติยา ชาตตฺตา จ สีลสมาธิปญฺญาทิ สพฺพคุเณหิ อธิกตฺตา จ อปฺปฏิสมตฺตา จ สพฺพเทวมนุสฺสานํ เชฏฺฐภาวํ วุฑฺฒตรภาวํ เสฏฺฐภาวํ อปฺปฏิสมภาวญฺจ ปโตฺต คโตติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺมา อธิปตฺตนฺติ โถเมติฯ

พฺรหฺมาพฺรหฺมาคตานนฺติ พฺรหฺม อพฺรหฺม อาคตานนฺติ ปทเจฺฉโทฯ อาคตานํ ปยิรุปาสนวเสน อาคตานํ พฺรหฺม เทวมนุสฺสปริสานนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ พฺรหฺมาติ พฺรหฺมปาริสชฺชาทิพฺรหฺมาฯ เต หิ ฌานาทิคุเณหิ พฺรูหนฺติ วฑฺฒนฺตีติ พฺรหฺมาติ วุจฺจนฺติ, อพฺรหฺมาติ เทวมนุสฺสาฯ เต หิ น พฺรหฺมา อพฺรหฺมาติ วุจฺจนฺติ, อาคจฺฉนฺติ ปยิรุปาสนวเสนาติ อาคตา, พฺรหฺมา

พฺรหฺมาโน ลพฺภนฺติฯ อาปุพฺพคมุธาตุ คติยํ ตฯ อาคตา พฺรหฺมา จ อพฺรหฺมา จาติ พฺรหฺมาพฺรหฺมาคตา, เตสํฯ วิเสสน ปรนิปาตปทเมตํ อคฺยาหิโตติอาทีสุ วิยฯ ตํ ปน ปทํ วรคิรกถิกนฺติปเท สมฺปทานํฯ ปยิรุปาสนานํ พฺรหฺม เทวมนุสฺสปริสานนฺติ อโตฺถฯ

วรคิรกถิกนฺติ อุตฺตมํ ธมฺมวาจํ เทเสนฺตํฯ เสฏฺฐวาจาย ธมฺมํ เทสมานํ วา, คายติ กถิยตีติ คิรา, วาจาฯ คาธาตุ สเทฺท อีโรฯ วรา เสฏฺฐา คิรา วาจา วรคิราฯ ตาย ธมฺมํ กเถตีติ วรคิรกถิโก, มุนิโนฺทฯ อุตฺตมาย มนาปภูตวาจาย ธมฺมํ เทเสตีติ อโตฺถฯ ตํฯ

ปาปหีนนฺติ ลามกอกุสลกิเลสํฯ ตณฺหิ อปายาทิ ทุกฺขํ ปาเปตีติ ปาโปติ วุจฺจติฯ อกุสลกิเลโสฯ ปปุพฺพอปธาตุ ปาปุณเนฯ กุสลธเมฺมน หาตพฺพํ จชิ ตพฺพนฺติ หีนนฺติ วุจฺจติฯ ลามกธโมฺมฯ หาธาตุ จาเค ตปจฺจโย, ตสฺสิโนฯ ปาโปเอว หีนํ ปาปหีนํฯ **ปหีน**นฺติ อรหตฺตมคฺคญาเณน สุสมุจฺฉินฺนํฯ ปชหตีติ ปหีโน, มุนิโนฺทฯ ปปุพฺพหาธาตุ จาเค อิโนฯ สเพฺพ อกุสลธเมฺม อคฺคมคฺคญาเณน สมุจฺฉินฺทตีติ อโตฺถฯ

โลกาโลกาภิรามนฺติ โลกอโลกอภิรามนฺติ ปทเจฺฉโทฯ มนุสฺสโลกเทวพฺรหฺมโลกานํ อภิรามฏฺฐานภูตนฺติ อโตฺถฯ โลโกติ มนุสฺส โลโก, โส หิ โลกยติ ปติฏฺฐหติ ปวตฺตติ วา เอตฺถ ปุญฺญาปุญฺญํ ตพฺพิปาโก จาติ โลโก, มนุสฺส โลโกฯ โลกธาตุ ปติฏฺฐายํ อฯ น โลโก อโลโกฯ เทวพฺรหฺมโลโกฯ โลโก จ อโลโก จ โลกาโลกา, เตสํ สตฺตโลกานํ อภิอธิกํ รมนฺติ เอตฺถาติ โลกาโลกาภิราโมฯ มุนิโนฺท, ตํฯ โส หิ ติโลกานํ ปูชานุคฺคหาทิกรณวเสน อภิรามฏฺฐานํ โหตีติ โลกาโลกาภิรามนฺติ โถเมติฯ **สตต**นฺติ นิจฺจํฯ รตฺติทิวํ อภิณฺหนฺติ อโตฺถฯ **มุนินฺท**นฺติ ปญฺจมุนิสฺสรํ, ตํ มุนินฺทํฯ **อภินเม**ติ อหํ อภิสกฺกจฺจํ นมามีติ สมฺพโนฺธติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ เทวาเทวาติเทวํ สมฺมุติเทวอุปปตฺติเทวานํ อติอุตฺตมํ วิสุทฺธิเทวภูตํ นิธนวปุธรํ อนฺติมกายธารณํ, มารภงฺคํ เทวปุตฺตาทิปญฺจมาเร วิทฺธํสนํ อภงฺคํ มารเสนาย ภญฺชิตุํ อสมตฺถํ, มารเสนา ภญฺชนารหํ วา, ปชานํ สตฺตานํ ทีปํ ปญฺญาปทีปํ, กมฺมภูตํ ทีปํ ทีปกํ ปกาเสนฺตํ, ชยวรสยเน ปญฺจมารวิชยนฺตฏฺฐานภูเต อุตฺตมโพธิปลฺลงฺกาสเน อาธารภูเต, โพธิปตฺตํ อรหตฺตมคฺคสพฺพญฺญุตญาณํ คตํ อธิปตฺตํ สเทวเก โลเก สพฺพเทวมนุสฺสานํ เชฏฺฐภาวํ คตํ, พฺรหฺมา พฺรหฺมาคตานํ ปยิรุปาสนวเสน อาคตานํ พฺรหฺมเทว มนุสฺสปริสานํ วรคิรกถิกํ เสฏฺฐวาจาย ธมฺมํ เทสมานํ ปาปหีนํ ลามกอกุสลกิเลสํ ปหีนํ อรหตฺตมคฺคญาเณน สุสมุจฺฉินฺนํ โลกาโลกาภิรามํ มนุสฺส โลกเทวพฺรหฺมโลกานํ อภิรามภูตํ, มุนินฺทํ ปญฺจมุนิสฺสรํ ตํ มุนินฺทํ สตตํ นิจฺจํ อภิณฺหํ อหํ อภินเม อภิสกฺกจฺจํ นมามีติฯ

ทฺวาวีสติมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๓. พุโทฺธ นิโคฺรธพิโมฺพ มุทุกรจรโณ พฺรหฺมโฆเสณิชโงฺฆ,
โกสจฺฉาทงฺคชาโต ปุนรปิ สุคโต สุปฺปติฏฺฐิตปาโท;
มูโททาตุณฺณโลโม อถมปิ สุคโต พฺรหฺมุชุคฺคตฺตภาโว,
นีลกฺขี ทีฆปณฺหี สุขุมมลฉวี โถมฺยรสคฺคสคฺคีฯ

๒๔. จตฺตาลีสคฺคทโนฺต สมกลปนโช อนฺตรํสปฺปปีโน,
จเกฺกนงฺกิตปาโท อวิรฬทสโน มารชุสฺสงฺขปาโท;
ติฏฺฐโนฺต โนนมโนฺตภยกรมุทุนา ชณฺณุกานามสโนฺต,
วฏฺฏกฺขโนฺธ ชิโน โคตรุณปขุมโก สีหปุพฺพฑฺฒกาโยฯ

๒๕. สตฺตปฺปีโน จ ทีฆงฺคุลิ มถ สุคโต โลมกูเปกโลโม,
สมฺปโนฺนทาตทาโฐ กนกสมตโจ นีลมุทฺธคฺคโลโม;
สมฺพุโทฺธ ฤูลชิโวฺห อถ สีหหนุโก ชาลิกปฺปาทหโตฺถ,
นาโถ อุณฺหีสสีโส อิติคุณสหิตํ ตํ มเหสึ นมามิฯ

๒๓. เอวํ ทฺวาวีสติมาย คาถาย มุนินฺทสฺส ปณามํ กตฺวา อิทานิ พุโทฺธ นิโคฺรธพิโมฺพตฺยาทีหิ ตีหิ คาถาหิ พุทฺธสฺส ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณสมฺปเนฺนหิ คุเณหิ โถมิตฺวา มเหสึ วนฺทิตุกาโม **พุโทฺธ นิโคฺรธพิโมฺพ**ตฺยาทิคาถาตฺตยมาหฯ ตํ ปน คาถาตฺตยํ สทฺธราคาถาติ ทฎฺฐพฺพํฯ สาธกํ ปน เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ

ตตฺถ ปฐมคาถายํ **พุโทฺธ**ติ ปฎิวิทฺธจตุสจฺจธโมฺม ปฎิวิทฺธนิรวเสสสพฺพธโมฺม วาฯ ตํ ปน ปทํ นิโคฺรธพิโมฺพ ตฺยาทีสุ ปเทสุ ตุลฺยลิงฺคตฺตภาเวน สมฺพนฺธิตพฺพํฯ โส หิ จตฺตาริ สจฺจานิ พุชฺฌติ อพุชฺฌิ พุชฺฌิสฺสตีติ จ, นิรวเสสสพฺพธเมฺม พุชฺฌติ อพุชฺฌิ พุชฺฌิสฺสตีติ จ พุโทฺธติ วุจฺจติฯ เตสุ ปน ทฺวีสุ วิกเปฺปสุ ปฐมวิกเปฺป พุธธาตุสฺส วาจฺจํ จตุสจฺจธมฺมปฎิวิชฺฌนํ อรหตฺตมคฺคญาณํ มุเขฺยน ลพฺภติฯ เหฎฺฐา มคฺคผลญาณญฺจ วิปสฺสนาญาณญฺจ ปารมีญาณญฺจ ผลูปจาเรนฯ อรหตฺตผลญาณญฺจ สพฺพญฺญุตญาณาทิปจฺฉิมปจฺฉิมญาณานิ จ การณูปจาเรนฯ ตปจฺจยสฺส วาจฺจํ เตน มุโขฺยปจาเรน อุปลกฺขิโต อปริมิตคุณคณาลงฺการํ ขนฺธปญฺจกํ ปฎิจฺจ พุโทฺธพุโทฺธติ ปญฺญโตฺต สตฺตวิเสโส ลพฺภติฯ ทุติย วิกเปฺป พุธธาตุสฺส วาจฺจํ สพฺพเญฺยฺยธมฺมปฎิวิชฺฌนสมตฺถํ สพฺพญฺญุตญาณํ มุเขฺยน ลพฺภติฯ จตุมคฺคผลญาณญฺจ วิปสฺสนา ปารมีญาณญฺจ ผลูปจาเรนฯ อาสยานุสยญาณาทิปจฺฉิม ปจฺฉิมญาณานิ การณูปจาเรนฯ ตปจฺจยสฺส วาจฺจํ เตน มุโขฺยปจาเรน อุปลกฺขิโต อปริมาณคุโณฆาลงฺกตํ ขนฺธปญฺจกํ ปฎิจฺจ พุโทฺธพุโทฺธติ ปญฺญโตฺต สตฺตวิเสโส ลพฺภติฯ กึปเนตฺถ พุธธาตุสฺส วาจฺจภูตํ ญาณเมว พุโทฺธ นาม โหติฯ อุทาหุ ตปจฺจยสฺส วาจฺจภูโต ขนฺธสนฺตาโน พุโทฺธ นามาติฯ ญาเณน ปน มลกร กิเลสานํ สวาสนานํ นิรวเสสํ ปหีนตฺตา จิตฺต สนฺตาโน สุโทฺธ โหติฯ ตสฺส ปน สุทฺธตฺตา ตสฺส นิสฺสยภูโต รูปกาโยปิ สุโทฺธ โหติฯ ตสฺมา ตปจฺจยสฺส วาจฺจภูโต อรหตฺตมคฺคญาณาทีนํ อาธารภูโต ขนฺธสนฺตาโน นามปญฺญตฺติโวหาเรน พุโทฺธ นามาติฯ เตน วุตฺตํ **ปฎิสมฺภิทามคฺคฎฺฐกถายํ** –

‘‘สเพฺพสุ ธเมฺมสุ อปฺปฎิหตญาณ นิมิตฺตานุตฺตรวิโมกฺขาธิคมปริภาวิตํ ขนฺธสนฺตานํ อุปาทาย ปญฺณตฺติโก สพฺพญฺญุตปทฎฺฐานํ วา สจฺจาภิสโมฺพธิมุปาทาย ปญฺณตฺติโก สตฺตวิเสโส พุโทฺธ’’ติฯ

ปรมตฺถภูเต หิ ขนฺธสนฺตาเน โวหารสุขตฺถํ สตฺต ปุคฺคลาทิโวหาโร อาโรปิโตฯ เอวํ โวหารปฺปโตฺต สโตฺต ยาว โพธิญาณตฺถาย น วายมติ, ปณิธานํ น กโรติฯ ตาว สโตฺตเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ ยโต ปน ปฎฺฐาย โพธิญาณตฺถาย วายมติ, ปณิธานํ กโรติ, ตทา โพธิสโตฺต นาม โวหาโร โหติฯ โส ปน ยทา โพธิญาณํ ลภติ, ตทา พุโทฺธ นาม โวหาโร โหติฯ ตสฺมา ปญฺญตฺติสงฺขาโต ขนฺธสนฺตาโน พุโทฺธ นามาติ ทฎฺฐโพฺพฯ วุตฺตญฺหิ **มหานิเทฺทเส** ‘‘พุโทฺธติ เนตํ นามํ มาตรา กตํ, น ปิตรา กตํ, น ภาตรา กตํ, น ภคินิยา กตํ, น มิตฺตามเจฺจหิ กตํ, น ญาติสาโลหิเตหิ กตํ, น สมณพฺราหฺมเณหิ กตํ, น เทวตาหิ กตํ, วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญาณสฺส ปฎิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ พุโทฺธติ ตํ พุทฺธ’’นฺติฯ อถ วา ปฎฺฐานนเยน วา นานนฺตริกนเยน วา ญาณปฺปธาโน สุวิสุทฺธขนฺธสนฺตาโน พุโทฺธ นามาติ อโตฺถปิ ยุชฺชเตวาติฯ

นิโครฺธพิโมฺพติ นิโครฺธรุกฺขสฺส ปริมณฺฑโล วิย ปริมณฺฑลสรีโรฯ อโธภาคํ รุนฺธตีติ นิโครฺโธ, วฏรุโกฺขฯ นิปุพฺพรุธธาตุ อาวรเณ ณ, อุโสฺส คาคโมฯ วมติ อุคฺคิรตีติ พิโมฺพ, สรีโรฯ วมุธาตุ อุคฺคิรเณ โพฯ วมิสฺส วสฺส พิตฺตํฯ นิโครฺธสฺส ปริมณฺฑโล วิย ปริมณฺฑโล พิโมฺพ สรีโร ยสฺสาติ นิโครฺธพิโมฺพ, พุโทฺธฯ นิโครฺธปริมณฺฑลพิโมฺพติ วตฺตเพฺพ ปริมณฺฑลสทฺทโลเปเนวํ วุตฺตํฯ ยถา หิ ปณฺณาสหตฺถตาย วา สตหตฺถตาย วา สมกฺขนฺธสาโข นิโครฺโธ ทีฆโตปิ วิตฺถารโตปิ เอกปฺปมาโณว โหติ, เอวํ กายโตปิ พฺยามโตปิ เอกปฺปมาโณฯ ยถา อเญฺญสํ กาโย วา ทีโฆ โหติ, พฺยาโม วา น เอวํ วิสมปฺปมาโณติ อโตฺถฯ วุตฺตญฺหิ **พฺรหฺมายุสุเตฺต** ‘‘นิโครฺธปริมณฺฑโล โข ปน ภวํ โคตโมฯ ยาวตกฺวาสฺส กาโย, ตาว ตกฺวาสฺส พฺยาโมฯ ยาว ตกฺวาสฺส พฺยาโม, ตาว ตกฺวาสฺส กาโย’’ติฯ

มุทุกรจรโณติ สณฺหหตฺถปาโทฯ เอตฺถ จ มุทุสโทฺท สณฺหสุขุมวาจโก อนิปฺผนฺนปาฏิปทิโกฯ อถ วา มุเทติ โมทยติ สเตฺตติ มุทุ, สณฺหหตฺถปาโทฯ มุทธาตุ โมทเน หาเส วา อุฯ ตํ ตํ กมฺมํ กโรติ เอเตนาติ กโร, หโตฺถ จรติ คจฺฉติ เอเตน ตํ ตํ ฐานนฺติ จรโณ, ปาโทฯ จรธาตุ คติยํ ยุฯ มุทุกโร จ จรโณ จ ยสฺสาติ มุทุกรจรโณ, พุโทฺธฯ สปฺปิ มเณฺฑ โอสาริตฺวา ฐปิตํ สตวารํ วิหตกปฺปาสปฏลํ วิย มุทุชาตมตฺตกุมารสฺส วิย จ นิจฺจกาลํ มุทุหตฺถ ปาโทติ อโตฺถฯ

พฺรหฺมโฆเสณิชโงฺฆติ พฺรหฺมโฆโส เอณิชโงฺฆติ ปทเจฺฉโทฯ พฺรหฺมโฆโสติ พฺรหฺมุโน สโร วิย อฏฺฐงฺค สมฺปนฺนสรวโนฺตติ อโตฺถฯ ฌานาทิคุเณหิ พฺรูหติ วฑฺฒตีติพฺรหฺมาฯ พฺรูห ธาตุ มนิปจฺจโยฯ ฆุสิยติ สทฺทิยติ กถิยตีติ โฆโส, สโรฯ ฆุสธาตุ สเทฺท ณฯ พฺรหฺมุโน โฆโส สโร พฺรหฺมโฆโส, โส วิย โฆโส สโร ยสฺสาติ พฺรหฺมโฆโส, พุโทฺธฯ ยถา หิ มหาพฺรหฺมุโน ปิตฺตเสเมฺหหิ อปลิพุทฺธตฺตา สโร วิสุโทฺธ โหติ, เอวเมว ตถาคเตนปิ กตํ กมฺมํ วตฺถุํ โสเธติ, วตฺถุสฺส สุทฺธตฺตา นาภิโต ปฏฺฐาย สมุฏฺฐหโนฺต สโร วิสุโทฺธ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ ตสฺมา พฺรหฺมโฆโส วิย อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตสรวโนฺตติ โถเมติฯ

เอณิชโงฺฆติ เอณิมิคสฺส ชงฺฆา วิย สุวฏฺฏชาณุโกฯ เอติ คจฺฉตีติ เอณิ, มิโคฯ อิธาตุ คติยํ ณิฯ ชายติ กมนเมตายาติ ชโงฺฆ, ชาณุฯ ชนธาตุ ชนเน โฆฯ นสฺส นิคฺคหิตาเทโสฯ เอณิมิคสฺส ชโงฺฆ วิย ชโงฺฆ ยสฺส โสติ เอณิชโงฺฆ, พุโทฺธฯ ยถา หิ เอณิมิคสฺส ชโงฺฆ สุวโฏฺฏ โหติ, เอวเมว พุทฺธสฺส มํสุสฺสเทน ปริปุณฺณชโงฺฆฯ น เอกโต พนฺธปิณฺฑิกมํโสฯ สมนฺตโต สมสณฺฐิเตน มํเสน ปริกฺขิตฺตาหิ สุวฏฺฏิตาหิ สาลิ คพฺภยวคพฺภสทิสาหิ ชงฺฆาหิ สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ ตสฺมา เอณิมิคชงฺฆสทิโส สุวฏฺฏชาณุโกติ โถเมติฯ

โกสจฺฉาทงฺคชาโตติ โกสจฺฉาทองฺคชาโตติ ปทเจฺฉโทฯ อุสภวารณาทีนํ องฺคชาโต วิย สุวณฺณปทุม กณฺณิกสทิเสน วตฺถโกเสน ปฏิจฺฉเนฺนน คุยฺหงฺคชาเตน สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ กุสติ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ โกโสฯ กุสธาตุ คติยํ ณฯ ฉาทิยตีติ ฉาโทฯ ฉทธาตุ ปฏิจฺฉเนฺน ณฯ โกเสน ฉาโท โกสจฺฉาโทฯ องฺค สรีราวยเว ชาตนฺติ องฺคชาตํฯ โกสจฺฉาทํ องฺคชาตํ พฺยญฺชนํ ยสฺสาติ โกสจฺฉาทงฺคชาโต, พุโทฺธฯ ภควโต หิ อุสภวารณาทีนํ องฺคชาโต วิย สุวณฺณปทุมกณฺณิ กสทิเสน โกโสหิตวตฺถคุเยฺหน พฺยญฺชเนน สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ ตสฺมา โกสจฺฉาทงฺคชาตสมฺปโนฺนติ โถเมติฯ **ปุนรปี**ติ ปุน อปีติ ปทเจฺฉโทฯ รการา คโม ฯ ปุนาติ เอโส อตฺถนฺตรเตฺถ นิปาโตฯ อปิสโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ **สุคโต**ติ พุโทฺธฯ โส หิ สุนฺทรํ นิพฺพานํ คจฺฉตีติ สุคโตติ วุจฺจติฯ

สุปฺปติฏฺฐิตปาโทติ สุวณฺณปาทุกตลมิว ภูมิยํ สมํ สุฏฺฐุ ปติฏฺฐิตปาโทฯ สมํ สุฏฺฐุ ภูมิยํ ปติฏฺฐตีติ สุปฺปติฏฺฐิโต, ปาโทฯ สุ ปติ ปุโพฺพ ฐา ธาตุ คตินิวตฺติยํ ตฯ ปชฺชติ คจฺฉติ เอเตนาติ ปาโทฯ ปทธาตุ คติมฺหิ ณฯ สุปฺปติฏฺฐิโต ปาโท ยสฺสาติ สุปฺปติฏฺฐิตปาโท, สุคโตฯ ยถา หิ อเญฺญสํ ภูมิยํ ปาทํ ฐเปนฺตานํ อคฺคตลํ วา ปณฺหิํ วา ปสฺสํ วา ปฐมํ ผุสติ เวมชฺฌํ วา ปน ฉิทฺทํ โหติ, อุกฺขิปนฺตานมฺปิ อคฺคตลาทีสุ เอกโกฏฺฐาโสว ปฐมํ อุฏฺฐหติ, น เอวํ ตสฺสฯ ตสฺส ปน สุวณฺณปาทุกตลํ วิย เอกปฺปหาเรเนว สกลปาทตลํ ภูมิํ ผุสติ, ภูมิโต อุฏฺฐหติฯ สเจปิ หิ ภควา อเนกสตโปริสํ นรกํ อกฺกมิสฺสามีติ ปาทํ นีหรติ, ตาวเทว นินฺนฏฺฐานํ วาตปูริตํ วิย กมฺมารภสฺตํ อุนฺนมิตฺวา ปถวีสมํ โหติ, อุนฺนตฏฺฐานมฺปิ อโนฺต ปวิสติ, ทูเร อกฺกมิสฺสามีติ อภินีหรนฺตสฺส สิเนรุปฺปมาโณปิ ปพฺพโต เสทิตเวตฺตงฺกุโร วิย นมิตฺวา ปาทสมีปํ อาคจฺฉติฯ ตถา หิสฺส ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวา ยุคนฺธรปพฺพตํ อกฺกมิสฺสามีติ ปาเท อภินีหรโต ปพฺพโต นมิตฺวา ปาทสมีปํ อาคโตฯ โส ตํ อกฺกมิตฺวา ทุติยปาเทน ตาวติํสภวนํ อกฺกมิฯ น หิ จกฺกลกฺขเณน ปติฏฺฐาตพฺพฏฺฐานํ วิสมํ ภวิตุํ สโกฺกติฯ ขาณุ วา กณฺฑโก วา สกฺขรกถลา วา อุจฺจารปสฺสาโว วา เขฬสิงฺฆณิกาทีนิ วา ปุริมตราว อปคจฺฉนฺติฯ ตตฺถ ตเตฺถว ปถวิํ ปวิสนฺติฯ ตถาคตสฺส หิ สีลเตเชน ปญฺญาเตเชน ธมฺมเตเชน ทสนฺนํ ปารมีนํ อานุภาเวน อยํ มหาปถวี สมา มุทุปุปฺผากิณฺณา โหนฺติฯ ตตฺร ตถาคโต สมํ ปาทํ นิกฺขิปติฯ สมํ อุทฺธรติ, สพฺพาวเนฺตหิ ปาทตเลหิ ภูมิํ ผุสติ, ตสฺมา สุปฺปติฏฺฐิตปาโทติ โถเมติฯ

มูโท ทาตุณฺณโลโมติ มุท โอทาต อุณฺณโลโมติ ปทเจฺฉโทฯ ภมุกนฺตเร ชาโต สณฺหสุขุโม เสโต สุโทฺธ อุณฺณโลมวโนฺตติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ มุทสโทฺท สณฺหสุขุมวาจโก อนิปฺผนฺนปาฏิปทิโกฯ อถ วา มุเทติ มุทยติ สเตฺตติ มุโท, สุขุโมฯ มุทธาตุ โมทเน อฯ อวทายติ ขณฺฑิยตีติ โอทาโตฯ อวปุพฺพ ทาธาตุ อวขณฺฑเน ตฯ อถ วา อวทายติ สุชฺฌตีติ โอทาโต, ยถา โวทานนฺติฯ มุโท จ โอทาโต จ มุโททาโต, อุณติ อุทฺธํ คจฺฉตีติ อุณฺณา, โลโมฯ อุณฺณสโทฺท หิ โลเก โลมสทฺทปริยาโยติ วทนฺติ อาจริยาฯ มํสสฺส อุปริ ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ อุณธาตุ คติยํ ณฯ มํสจมฺมานิ ลุนาติ ฉินฺทตีติ โลโมฯ ลุธาตุ ฉินฺทเน มนิปจฺจโยฯ ลุนิตโพฺพติ วา โลโม, อุณฺณา จ สา โลโม จาติ อุณฺณโลโม, โลมวิเสโสฯ มุโท ทาโต อุณฺณโลโม ยสฺส โสติ มุโททาตุณฺณ โลโม, สุคโตฯ อุณฺณาโลมํ ปน ภควโต ทฺวินฺนํ ภมุกานํ เวมเชฺฌ นาสิมตฺถเกเยว ชาตํฯ อุคฺคนฺตฺวา ปน นลาฏมเชฺฌ ชาตํฯ สปฺปิมเณฺฑ โอสาเรตฺวา ฐปิตสตวิตตกปฺปาสปฏลํ วิย มุทํฯ ปริสุทฺธโอสธิตารกวณฺณํ วิย จ สิปฺปลิตูลลตาตูลํ วิย จ วิคตมเลน โอทาตํ อุณฺณาโลมํ อตฺถิ, น อเญฺญสนฺติ อโตฺถฯ วุตฺตเญฺหตํ **พฺรหฺมายุสุเตฺต** –

‘‘อุณฺณา โข ปนสฺส โภโต โคตมสฺส ภมุกนฺตเร ชาตา โอทาตา มุทุ ตูลสนฺนิภา’’ติฯ

ตํ ปเนตํ โกฏิยํ คเหตฺวา อากฑฺฒิยมานํ อุปฑฺฒ พาหุปฺปมาณํ โหติฯ วิสฺสฏฺฐํ ทกฺขิณาวฏฺฏวเสน อาวฏฺฏิตฺวา อุทฺธคฺคา หุตฺวา สนฺติฏฺฐติฯ สุวณฺณผลกมเชฺฌ ฐปิตรชต ปุปฺผุฬกํ วิย, สุวณฺณฆฏโต นิกฺขมมานํ ขีรธารํ วิย อรุณปฺปภารญฺชิเต คคนตเล โอสธิตารกํ วิย จ อติมโนหราย สิริยา วิโรจติ, ตสฺมา มูโททาตุณฺณโลโมติ โถเมติฯ

อถมปีติ ตทญฺญํ อปิฯ **สุคโต**ติ พุโทฺธฯ โส หิ สุนฺทรวาจํ คทติ วทตีติ สุคโตติ วุจฺจติฯ **พฺรหฺมุชุคฺคตฺตภาโว**ติ พฺรหฺมอุชุอุคฺคตอตฺตภาโวติ ปทวิภาโคฯ พฺรหฺมุโน อุชุ อุคฺคตอตฺตภาโว วิย อุชุเมว อุคฺคตอตฺตภาโว ทีฆสรีโรติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมายุสุเตฺต** ปน ‘‘พฺรหฺมุชุคโตฺต’’ติปาโฐฯ ตทฏฺฐกถายญฺจ พฺรหฺมุชุคโตฺตติ พฺรหฺมา วิย อุชุคโตฺต อุชุเมว อุคฺคตทีฆสรีโรติ วิวรติฯ ตํ ปน สนฺธาย พฺรหฺมุชุคฺคตฺตภาโวติ วุตฺตํฯ

อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถฯ ฌานาทิคุเณหิ อุปรูปริพฺรูหติ วฑฺฒตีติ พฺรหฺมาฯ พฺรูหธาตุ วฑฺฒเน ม, อรติ อวงฺกภาเวน ปวตฺตตีติ อุชุ, อวโงฺกฯ อรธาตุ คติยํ ชุปจฺจโยฯ อริสฺส อุอาเทโสฯ อุทฺธํ คจฺฉติ ปาปุณาตีติ อุคฺคโตฯ อุปุพฺพ คมุธาตุ คติยํ โตฯ อาหิโต อาโรปิโต อหํ มาโน เอตฺถาติ อตฺตา, สรีโรฯ อาปุพฺพ ธา ธาตุ โรปเน มนิปจฺจโย ตุปจฺจโย วาฯ ธสฺส โตฯ มสฺส โตฯ อถ วา สุขทุกฺขํ อทติ อนุภวตีติ อตฺตาฯ อทธาตุ อนุภวเน มนิปจฺจโยฯ **กจฺจายนสทฺทสเตฺถ** ปน ''สุขทุกฺขํ อทติ ภกฺขตีติ อตฺตา, ชาติชรามรณาทีหิ อทิยเต ภกฺขิยเตติ วา อตฺตาฯ อาตฺมา''ติ วุตฺตํฯ ขฺยาทีหิ มนิมจ โตวาติ สุเตฺตน ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ อตฺตาติ อภิธานํ พุทฺธิ จ ภวนฺติ เอตสฺมาติ อตฺตภาโว, รูปกาโยฯ **อนุฏีกายํ** ปน ''อาหิโต อหํ มาโน เอตฺถาติ อตฺตา, โสเอว ภวติ อุปฺปชฺชติ น ปรปริกปฺปิโต วิย นิโจฺจติ อตฺตภาโวฯ อตฺตาติ วา ทิฏฺฐิคติเกหิ คเหตพฺพากาเรน ภวติ ปวตฺตตีติ อตฺตภาโว''ติ วุตฺตํ ฯ พฺรหฺมุโน อุชุเมว อุคฺคโต อตฺตภาโว วิย อุชุเมว อุคฺคโต อตฺตภาโว ยสฺส โสติ พฺรหฺมุชุคฺคตฺตภาโว, สุคโตฯ เยภุเยฺยน หิ สตฺตา ขเนฺธ กฏิยํ ชาณุสูติ ตีสุ ฐาเนสุ นมนฺติฯ โถกํ กฏิยํ นมนฺตา ปจฺฉโต นมนฺติฯ อิตเรสุ ทฺวีสุ ฐาเนสุ ปุรโตฯ ทีฆสรีรา ปเนเก ปสฺสา วงฺกา โหนฺติ, เอเก มุขํ อุนฺนเมตฺวา นกฺขตฺตานิ คณยนฺตา วิย จรนฺติ, เอเก อปฺปมํสโลหิตา สูลสทิสา โหนฺติ, ปเวธมานา คจฺฉนฺติ, ตถาคโต ปน อุชุเมว อุคฺคนฺตฺวา ทีฆปฺปมาโณ เทวนคเร อุสฺสิตสุวณฺณ โตรณํ วิย โหติฯ ตสฺมา พฺรหฺมุชุคฺคตฺตภาโวติ โถเมติฯ

นีลกฺขีติ นีลอกฺขีติ ปทเจฺฉโทฯ อตินีลเนเตฺตน สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ อิกฺขติ ปสฺสติ อเนน รูปารมฺมณํ สมวิสมํ วาติ อกฺขิ, เนตฺตํฯ อิกฺขธาตุ ทสฺสเน อิฯ อิสฺส อตฺตํฯ นีลา อตินีลา อกฺขิ เนตฺตา ยสฺสาติ นีลกฺขิ, สุคโตฯ ภควโต หิ น สกลนีลกฺขิว โหติฯ นีลยุตฺตฏฺฐาเน ปนสฺส อุมฺมารปุปฺผสทิเสน อติวิสุเทฺธน นีลวเณฺณน สมนฺนาคตานิ อกฺขีนิ โหนฺติฯ ปีตยุตฺตฏฺฐาเน กณิการปุปฺผสทิเสน โลหิตวเณฺณนฯ โลหิตยุตฺตฏฺฐาเน พนฺธุชีวกปุปฺผสทิเสน โลหิตวเณฺณนฯ เสต ยุตฺตฏฺฐาเน โอสธิตารกสทิเสน เสตวเณฺณนฯ กาฬ ยุตฺตฏฺฐาเน อทฺทาริฏฺฐกสทิเสน กาฬวเณฺณน สมนฺนาคตานิ สุวณฺณวิมาเน อุคฺฆาฏิตมณิสีหปญฺชรสทิสานิ ขายนฺติฯ วุตฺตญฺหิ **มหานิเทฺทเส** ''มํสจกฺขุมฺหิ ภควโต ปญฺจวณฺณา สํวิชฺชนฺติฯ นีโล จ วโณฺณ, ปีตโก จ วโณฺณ, โลหิตโก จ วโณฺณ, กโณฺห จ วโณฺณ, โอทาโต จ วโณฺณ อกฺขิโลมานิ จ ภควโต, ยตฺถ จ อกฺขิ โลมานิ ปติฏฺฐิตานิฯ ตํ นีลํ โหติ สุนีลํ ปาสาทิกํ ทสฺสเนยฺยํ อุมฺมารปุปฺผสมานํฯ ตสฺส ปรโต ปีตกํ โหติ สุปีตกํ สุวณฺณวณฺณํ ปาสาทิกํ ทสฺสเนยฺยํ กณิการปุปฺผสมานํฯ อุภโต อกฺขิกูฏานิ ภควโต โลหิตกานิ โหนฺติ สุโลหิกานิ ปาสาทิกานิ ทสฺสเนยฺยานิ อินฺทโคปกสมานานิฯ มเชฺฌ กณฺหํ โหติ สุกณฺหํ อลูขํ สุทฺธํ ปาสาทิกํ ทสฺสเนยฺยํ อทฺทาริฏฺฐก สมานํฯ ตสฺส ปรโต โอทาตํ โหติ สุโอทาตํ เสตํ ปณฺฑรํ ปาสาทิกํ ทสฺสเนยฺยํ โอสธิตารกสมาน''นฺติฯ ภควา ปน เตน มํสจกฺขุนา จตุรงฺคสมนฺนาคเต อนฺธกาเรปิ สมนฺตา โยชนํ ปสฺสติ ทิวา เจว รตฺติญฺจฯ

วุตฺตญฺหิ **มหานิเทฺทเส** –

''เตน ภควา ปากติเกน มํสจกฺขุนา อตฺตภาว ปริยาปเนฺนน ปุริมสุจริตกมฺมาภินิพฺพเตฺตน สมนฺตา โยชนํ ปสฺสติ ทิวา เจว รตฺติญฺจฯ ยทาปิ จตุรงฺคสมนฺนาคโต อนฺธกาโร โหติ, สูริโย จ อตฺถงฺคมิโต โหติ, กาฬปโกฺข จ อุโปสโถ โหติ, ติโพฺพ จ วนสโณฺฑ โหติ, มหา จ กาฬเมโฆ อพฺภุฏฺฐิโต โหติ, เอวรูเปปิ จตุรงฺคสมนฺนาคเต อนฺธกาเร สมนฺตา โยชนํ ปสฺสติฯ นตฺถิ โส กุโฏฺฏ วา กวาฏํ วา ปากาโร วา ปพฺพโต วา คโจฺฉ วา ลตา วา อาวรณํ รูปานํ ทสฺสนายา''ติฯ ตสฺมา อุปลกฺขณนเยน นีลกฺขีติ โถเมติฯ

ทีฆปณฺหีติ อายตปณฺหิฯ ปริปุณฺณปณฺหีติ อโตฺถฯ ปสติ พาธติ อเนน ปเรสนฺติ ปณฺหิ, ปาทสฺส ปจฺฉาภาโคฯ ปสธาตุ พาธเน ณิฯ สสฺส โหฯ **ณฺวาทิโมคฺคลฺลาเน** ปน ''ปณ พฺย วหารถุตีสุ หิ ปณิยติ โวหาริยตีติ ปณฺหิ, ปาทสฺส ปจฺฉาภาโค''ติ วุตฺตํฯ ทีฆา ปณฺหิ ยสฺส โสติ ทีฆปณฺหิ, สุคโตฯ ยถา หิ อเญฺญสํ อคฺค ปาโท ทีโฆ โหติฯ ปณฺหิมตฺถเก ชงฺฆา ปติ ฎฺฐาติ ปณฺหึ ตเจฺฉตฺวา ฐปิตา วิย โหติฯ น เอวํ ตถาคตสฺสฯ ตถาคตสฺส ปน จตูสุ โกฎฺฐาเสสุ เทฺว โกฎฺฐาสา อคฺคปาทา โหนฺติฯ ตติเย โกฎฺฐาเส ชงฺฆา ปติฎฺฐาติฯ จตุเตฺถ โกฎฺฐาเส อา รเคฺคน วเฎฺฎตฺวา ฐปิตา วิย รตฺตกมฺพเล เคณฺฑุกสทิสา ปณฺหิ โหติฯ ตสฺมา ทีฆปณฺหีติ โถเมติฯ

สุขุมมลฉวีติ สุขุม อมล ฉวีติ ปทเจฺฉโทฯ สณฺหมลวิสุทฺธตโจ สณฺหมลวิรหิตตโจ วาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ สุขุมสโทฺท สณฺหวาจโก อนิปฺผนฺนปาฏิปทิโกฯ อถ วา สุขยติ สณฺหภาเวนาติ สุขุมํ, สณฺหํฯ สุขธาตุ ตกฺกิริยํ อุมปจฺจโยฯ ตํสมงฺคีปุคฺคลํ กิลิฎฺฐํ มลติ ธาเรตีติ มลํ, รชาทิมลํฯ มลธาตุ ธารเณ อ, นตฺถิ มลเมติสฺสาติ อมลา, ฉวีฯ มํสํ ฉาเทตีติ ฉวีฯ ฉท ธาตุ สํวรเณ รวปจฺจโย อีปจฺจโย จฯ สุขุมา สณฺหา อมลา มลวิรหิตา ฉวี ยสฺสาติ สุขุมมลฉวี, สุคโตฯ ภควโต หิ สุวณฺณสินิทฺธสณฺหสรีรตฺตา กญฺจนสนฺนิภ ตจตฺตา จ รูปกาเย ปทุมปลาเส อุทกพินฺธุ วิย รโชชลฺลํ วา มลํ วา น ลิมฺปติฯ วุตฺตญฺหิ มชฺฌิมปณฺณาเส **พฺรหฺมายุสุเตฺต** –

''สุขุมจฺฉวี โข ปน ภวํ โคตโม สุขุมตฺตา ฉวิยา รโชชลฺลํ กาเย น อุปลิมฺปตี''ติฯ ตสฺมา สุขุม มลฉวีติ โถเมติฯ

โถมฺยรสคฺคสคฺคีติ โถมฺยรส คส อคฺคีติ ปทเจฺฉโทฯ โถมิตพฺพ รสหรณสตฺตสหสฺสนฺหารู อุทฺธคฺคิกาติ อโตฺถฯ โถมิยตีติ โถโมฺย, นฺหารุฯ โถมธาตุ สีลาฆายํ โณฺยฯ มธุราทิเภทํ รสํ คเสนฺติ อโนฺต ปเวเสนฺตีติ รสคฺคสา, นฺหารุฯ รสสทฺทูปปทคสธาตุ อทเน อฯ อถ วา รสํ คสติ หรติ เอเตหีติ รสคฺคสา , นฺหารุฯ คสธาตุ หรเณ อฯ ธาตุสโทฺท หิ อเนกโตฺถฯ รสคฺคสานํ อคฺคาติ รสคฺคสคฺคา, เต เอตฺถ สนฺตีติ รสคฺคสคฺคี, นฺหารุฯ อสฺสตฺยเตฺถ อีปจฺจโยฯ โถโมฺย รสคฺคสคฺคี ยสฺส โสติ โถมฺยรสคฺคสคฺคี, สุคโตฯ ตถาคตสฺส หิ สตฺตรสหรณิสหสฺสานิ อุทฺธคฺคานิ หุตฺวา คีวายเมว ปฎิมุกฺกานิฯ ติลผลมโตฺตปิ อาหาโร ชิวฺหเคฺค ฐปิโต สพฺพํ กายํ อนุผรติฯ เตเนว มหาปธานํ ปทหนฺตสฺส เอกตณฺฑุลาทีหิปิ กฬายยูสปสเตนปิ กายสฺส ยาปนํ โหติฯ อเญฺญสํ ปน ตถา อภาวา น สกลกายํ โอชา ผรติฯ เตน เต พหฺวาพาธา โหนฺติฯ อิทํ ลกฺขณํ อปฺปาพาธตาสงฺขาตสฺส นิสฺสนฺทผลสฺสวเสน ปากฎํ โหติ, ตสฺมา โถมฺยรสคฺคสคฺคีติ โถเมติฯ

เตวีสติมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๔. ทุติยคาถายํ **ชิโน**ติ ปญฺจมารชิตวา พุโทฺธฯ ตสฺส ปน ปทสฺส สมจตฺตาลีสคฺคทโนฺตตฺยาทีหิ ปเทหิ ตุลฺยลิงฺคตฺตภาเวน สมฺพโนฺธฯ **จตฺตาลีสคฺคทโนฺต**ติ จตฺตาลีสอคฺคทโนฺตติ ปทเจฺฉโทฯ สมจตฺตาลีส อุตฺตมทโนฺตติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ อคฺคสโทฺท อุตฺตมวาจโก อนิปฺผนฺนปาฏิปทิโกฯ อถ วา อุตฺตมภาวํ อชติ คจฺฉตีติ อโคฺค, ทโนฺตฯ ทํสติ วิทํสติ โภชฺชมเนนาติ ทโนฺตฯ ทํสธาตุ ทํสเน ตฯ ตสฺส โนฺต ธาตฺวนฺตโลโปฯ สมจตฺตาลีสํ อโคฺค อุตฺตโม ทโนฺต ยสฺสาติ จตฺตาลีสคฺคทโนฺต, ชิโนฯ อุปริมหนุเก ปติฎฺฐิตา ทนฺตา วีสติ เหฎฺฐิเม วีสตีติ สมจตฺตาลีสทนฺตา โหนฺตีติ อโตฺถฯ อเญฺญสญฺหิ ปริปุณฺณทนฺตานมฺปิ ทฺวตฺตึสทนฺตา โหนฺติฯ ตถา คตสฺส ปน จตฺตาลีสํฯ ตสฺมา จตฺตาลีสคฺคทโนฺตติ โถเมติฯ

สมกลปนโชติ กกเจน ฉินฺทิตฺวา ฐปิโต วิย สมทโนฺตติ อโตฺถฯ ลปติ วทติ เอเตนาติ ลปนํ, มุขํฯ ลปธาตุ วทเน ยุฯ ตสฺมึ ลปเน มุเข ชาโตติ ลปนโช, ทโนฺตฯ ตปฺปุริสสมาโสยํ, สมโก ลปนโช ทโนฺต ยสฺสาติ สมกลปนโช, ชิโนฯ **ปาฬิยํ** ปน ‘‘สมทโนฺต’’ติ ปาโฐ อตฺถิฯ อยเมวโตฺถฯ อเญฺญสญฺหิ เกจิ ทนฺตา อุจฺจา, เกจิ นีจาติ วิสมา โหนฺติฯ ตถาคตสฺส ปน อยปฏฺฏฉินฺนสงฺขปฏลํ วิย สมา โหนฺติฯ ตสฺมา สมกลปนโชติ โถเมติฯ

อนฺตรํสปฺปปีโนติ อนฺตรอํสปีโนติ ปทวิภาโคฯ คาถาพนฺธวเสน ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ ปการาคมํ กตฺวา เอวํ วุตฺตํฯ ทฺวินฺนํ อํสานํ ขนฺธานํ อนฺตรํ เวมเชฺฌ ปริปุณฺณปิฏฺฐิตโลติ อ โตฺถฯ เอตฺถ จ อํสสโทฺท ขนฺธเตฺถ วตฺตติฯ วุตฺตเญฺหตํ **อภิธานปฺปทีปิกายํ** ‘‘อํโส นิตฺถิ ภุช สิโร, ขโนฺธ ตสฺสนฺธิ ชตฺตุ ต’’นฺติฯ

อนติ ชีวติ เอเตนาติ อํโส, ขโนฺธฯ อนธาตุ ปาเณ โสปจฺจโยฯ นสฺส นิคฺคหิตาเทโสฯ สรีรสฺส อวยวภาเวน อนติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ วา อํโส, ทฺวินฺนํ อํสานํ ขนฺธานํ อนฺตรํ เวมชฺฌนฺติ อนฺตรํโส, ปิณติ ปูรตีติ ปีโน, ปิฏฺฐิตลํฯ ปิณธาตุ ปินเน ปูรเณ วา ณฯ ณสฺส โนฯ ทฺวินฺนํ อํ สานํ ขนฺธานํ อนฺตรํ เวมเชฺฌ ปีนํ ปริปุณฺณํ ปิฏฺฐิตลํ ยสฺสาติ อนฺตรํสปฺปปีโน, ชิโนฯ อุตฺตรปทโลปพหุพฺพีหิสมาโสยํฯ อเญฺญสญฺหิ ตํ ฐานํ นินฺนํ โหติ, เทฺว ปิฏฺฐิโกฏฺฏา ปาฏิเอกฺ กํ ปญฺญายนฺติฯ ตถาคตสฺส ปน กฏิโต ปฏฺฐาย มํสปฏลํ ยาว ขนฺธา อุคฺคมฺม สมุสฺสิตสุวณฺณ ผลกํ วิย ปิฏฺฐึ ฉาเทตฺวา ปติฏฺฐิตํฯ ตสฺมา อนฺตรํสปฺปปีโนติ โถเมติฯ **ปาฬิยํ** ปน ‘‘จิ ตนฺตรํโส’’ติ ปาโฐฯ **ตทฏฺฐกถายญฺจ** ‘‘จิตนฺตรํ โสติ อนฺตรํสํ วุจฺจติ ทฺวินฺนํ โกฏฺฏานมนฺตรํฯ ตํ ปริปุณฺณ มสฺสาติ อนฺตรํโส’’ติ วุตฺตํฯ

จเกฺกนงฺกิตปาโทติ จเกฺกน องฺกิตปาโทติ ปทเจฺฉโทฯ อฏฺฐสตปาทจกฺกลกฺขเณน ลกฺขิตปาทตโลติ อโตฺถฯ จเกฺกน อฏฺฐสตปาทจเกฺกน องฺกิโต ลกฺขิโต ปาโท เยน โสติ จเกฺ กนงฺกิตปาโท, ชิโนฯ ตติยาพหุพฺพีหิ สมาโสยํฯ อเญฺญสญฺหิ ปาทตเล อฏฺฐสตปาทจกฺก ลกฺขณํ นตฺถิฯ ตถาคตสฺส ปาทตเลเอว วิจิตฺรํ อฏฺฐสต ปาทจกฺกลกฺขณํ อตฺถิฯ ตสฺมา จเกฺ กนงฺกิตปาโทติ โถเมติฯ

วุตฺตญฺหิ **พฺรหฺมายุสุเตฺต** ‘‘เหฏฺฐา โข ปน ตสฺส โภโต โคตมสฺส ปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานิ สหสฺสารานิ สเนมิกานิ สนาภิกานิ สพฺพาการปริปูรานี’’ติฯ อฏฺฐสตปาทจกฺ กลกฺขณสรูปํ ปน โย ปาทปงฺกชมุทฺทุตฺตลรา ชิเกหีติ คาถาวณฺณนายํ วุตฺตเมวาติฯ

อวิรฬทสโนติ อวิวรทโนฺตฯ อวิวรทเนฺตน สมฺปโนฺนติ อโตฺถฯ วิวรติ ผุลฺลตีติ วิรโฬฯ วรธาตุ ผุลฺลเนโฬฯ อสฺสิฯ น วิรโฬ อวิรโฬ, นตฺถิ วิรโฬ เอตสฺสาติ อวิรโฬ, ทโนฺตฯ ทํสติ วิทํ สติ ขาทนียํ วา โภชนียํ วา เอเตนาติ ทสโน, ทโนฺตฯ ทํสธาตุ ทํสเน ยุฯ นิคฺคหิตโลโปฯ อ วิรโฬ ทสโน ทโนฺต ยสฺสาติ อวิรฬทสโน, ชิโนฯ อเญฺญสญฺหิ กุมฺภิลานํ วิย ทนฺตา วิรฬา โหนฺติฯ มจฺฉมํสาทีนิ ขาทนฺตานํ ทนฺตนฺตรํ ปูรติฯ ตถาคตสฺส ปน กนกลตาย สมุสฺสาปิตวชิร ปนฺติ วิย อวิรฬา ตุลิกาย ทสฺสิตปริเจฺฉทา วิย ทนฺตา โหนฺติ, ตสฺมา อวิรฬทสโนติ โถเมติฯ

มารชุสฺสงฺขปาโทติ มารชิ อุสฺสงฺขปาโทติ ปทเจฺฉโทฯ เอตฺถ จ มารชีติ ปญฺจมารชิต วา พุโทฺธ กตฺตุภูโตฯ โส หิ ปญฺจมาเร ชิตวาติ มารชีติ วุจฺจติฯ อุสฺสงฺขปาโทติ ปาทสฺส อุปริ ฐิเตน สงฺขสทิสตฺตา สงฺขนามิเกน โคปฺผเกน สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ สํสุฏฺฐุํ ปถวิํ ขนตีติ สเงฺขฯ สํปุพฺพขนฺธาตุ อวทารเณ กฺวิฯ **อปทานฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘สํสุฏฺฐุํ ขาทโนฺต ขณโนฺต คจฺฉตีติ สเงฺขฯ สมุทฺทชลปริยเนฺต จรมาโน คจฺฉติ จรตีติ อโตฺถ’’ติ วุตฺตํฯ สเงฺข วิยาติ

สเงฺข, โคปฺผโกฯ ปาทสฺส อุทฺธํ อุปริ ฐิตํ สงฺขสทิสํ โคปฺผก มสฺสาติ อุสฺสงฺขปาโท, ชิโนฯ วุตฺตญฺหิ **พฺรหฺมายุสุตฺตฏฺฐกถายํ** ‘‘อุทฺธํ ปติฏฺฐิตโคปฺผกตฺตา อุสฺสงฺขา ปาทา อสฺสาติ อุสฺสงฺขปาโท’’ติฯ อเญฺญสญฺหิ ปิฏฺฐิปาเท โคปฺผกา โหนฺติฯ เตน เตสํ ปาทา อาณิพทฺธา วิย พทฺธา โหนฺติฯ น ยถาสุขํ ปริวตฺตนฺติฯ คจฺฉนฺตานํ ปาทตลานิ น ทิสฺสนฺติฯ ตถาคตสฺส ปน อภิรูหิตฺวา อุปริ โคปฺผกา ปติฏฺฐหนฺติฯ เตนสฺส นาภิโต ปฏฺฐาย อุปริมกาโย นาวาย ฐปิต สุวณฺณปฏิมา วิย นิจฺจโล โหติฯ อโธกาโยว อิญฺชติฯ สุเขน ปาทา ปริวตฺตนฺติฯ ปุรโตปิ ปจฺฉโต อุภยปเสฺสสุปิ ฐตฺวา ปสฺสนฺตานํ ปาทตลานิ ปญฺญายนฺติฯ น หตฺถีนํ วิย ปจฺฉโตเยวาติฯ ตสฺมา อุสฺสงฺขปาโทติ โถเมติฯ

ติฏฺฐโนฺต โนนมโนฺตภยกรมฺทุนา ชณฺณุกานาม สโนฺตติ เอตฺถ ติฏฺฐโนฺต โน นมโนฺต อุภย กรมฺทุนา ชณฺณุกานิ อามสโนฺตติ ปทวิภาโคฯ **ติฏฺฐโนฺต**ติ ฐิตโกวฯ **โนนมโนฺต**ติ อนมมาโน หุตฺวาฯ **อุภย กรมฺทุนา**ติ สุขุเมน หตฺถทฺวเยนฯ **ชณฺณุกานี**ติ ชงฺฆานิฯ ชายติ คมนาคมนํ อเนนาติ ชณฺณุ, ชนธาตุ ชนเน ณุฯ โสเอว ชณฺณุกา, ชโงฺฆรูนํ สนฺธิ ลพฺภติฯ ตานิฯ **อามสโนฺต**ติ ปริมชฺชิตุํ สโกฺกโนฺตฯ เอตฺถ จ ติฏฺฐโนฺต โนนมโนฺตติ อิมินา ตถาคตสฺส อขุชฺชอวามนภาโว ทีปิโต ฯ อวเสสชนา หิ ขุชฺชา วา โหนฺติ วามนา วาฯ ขุชฺชานํ อุปริมกาโย อปริปุโณฺณ โหติ วามนานํ เหฏฺฐิมกาโยฯ เต อปริปุณฺณกายตฺตา น สโกฺกนฺติ โนนมโนฺต ชณฺณุกานิ ปริมชฺชิตุํฯ ตถาคโต ปน ปริปุณฺณอุภยกายตฺตา สโกฺกติ, ตสฺมา ติฏฺฐโนฺต…เป.… ชณฺณุกา นามสโนฺตติ โถเมติฯ

วฏฺฏกฺขโนฺธติ สุวณฺณาลิโงฺค วิย สมวฏฺฏิตคลิโกฯ วุตฺตญฺหิ **พฺรหฺมายุสุเตฺต** ‘‘สมวฏฺฏกฺขโนฺธ’’ติฯ ปริมณฺฑลา กาเรน วฏฺฏติ ปวตฺตตีติ วโฏฺฏ, ปริมณฺฑโลฯ วฏฺฏธาตุ วฏฺฏเน อฯ โภชนํ ขาทติ เอเตน คเลนาติ ขโนฺธ, คโลฯ ขาทธาตุ ขาทเน ภกฺขเน วา กฺวิปจฺจโยฯ ขาทามคมานํ ขนฺธนฺธคนฺธาติ สุเตฺตน ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ **อภิธานฏีกายํ** ปน ‘‘กํ มตฺถกํ ทธาตีติ กโนฺธฯ โสเอว กการสฺส ขการกรณวเสนา’’ติ วุตฺตํฯ วโฏฺฏ สมปริมณฺฑโล ขโนฺธ คโล ยสฺสาติ วฏฺฏกฺขโนฺธ, ชิโนฯ ยถา หิ เอเก โกญฺจา วิย พกา วิย วราหา วิย จ ทีฆคลา วงฺกคลา ปุถุคลา จ โหนฺติฯ กถนกาเล สิราชลํ ปญฺญายติฯ มโนฺท สโร นิกฺขมติ, น เอวํ ตสฺสฯ ตถาคตสฺส ปน สุวฏฺฏิตสุวณฺณาลิงฺคสทิโส ขโนฺธ คโล โหติฯ กถนกาเล สิราชลํ น ปญฺญายติฯ เมฆสฺส วิย คชฺชโต สโร มหา โหติฯ ตสฺมา วฏฺฏกฺขโนฺธติ โถเมติฯ

ปุน ชิโนติ พุโทฺธ กตฺตุภูโตฯ ตสฺส ปน ปทสฺส โคตรุณปขุมโกตฺยาทีหิ ปเทหิ ตุลฺยลิงฺคตฺตภาเวน สมฺพโนฺธฯ **โคตรุณปขุมโก**ติ ตํมุหุตฺตชาตรตฺต วจฺฉสฺส จกฺขุภโณฺฑ วิย วิปฺปสนฺนจกฺขุภโณฺฑ, วิปฺปสนฺนจกฺขุภเณฺฑน สมนฺนาคโต วาฯ เอตฺถ จ ปขุมโกติ สกลํ จกฺขุภณฺฑํ อธิเปฺปตํฯ จกฺขุภณฺฑนฺติ จกฺขุปริวารํฯ จกฺขุภณฺฑนฺติ อกฺขิทลนฺติ เกจิฯ อกฺขิทลปตฺตนฺติ วทนฺติ อเญฺญฯ อกฺขิทเล หิ ปน สทฺธึ อกฺขิพิมฺพนฺติ เวทิตพฺพํฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถฯ ปตติ จกฺขุํ ปริวาเรติ เอเตนาติ ปขุมํ, ปมฺหาทิปริวารํฯ ปตธาตุ ปริวาเร อุโมฯ ตการสฺส โขฯ อถ วา อกฺขิโน ปกฺขทฺวเย ชาตนฺติ ปขุมํ, ปมฺหํฯ ชาตตฺทฺธิเต อุโมฯ ปกฺขุมนฺติ วตฺตเพฺพ กการโลปวเสน ปขุมนฺติ วุจฺจติฯ ปขุมํเยว ปขุมโกฯ โคตรุณสฺส ตํมุหุตฺตชาตรตฺตวจฺฉสฺส ปขุมํ วิย ปขุมํ ยสฺส โสติ โคตรุณปขุมโก, ชิโนฯ โคตรุณสฺส ตํมุหุตฺตชาตรตฺตวจฺฉสฺส ปขุมสทิสํ วิปฺปสนฺนจกฺขุภณฺฑํ อตฺถีติ อโตฺถฯ อเญฺญสญฺหิ อกฺขิภโณฺฑ อปริปุโณฺณ โหติฯ หตฺถิมูสิกกากาทีนํ อกฺขิสทิเสหิ วินิคฺคเตหิ คมฺภีเรหิปิ อกฺขีหิ สมนฺนาคตาฯ ตถาคตสฺส ปน โธวิตฺวา มชฺชิตฺวา ฐปิตมณิคุฬิกา วิย มุทุสินิทฺธนีล สุขุมปขุมาจิตานิ อกฺขีนิ โหนฺติฯ ตสฺมา โคตรุณปขุมโกติ โถเมติฯ

สีหปุพฺพฑฺฒกาโยติ สีหสฺส ปุพฺพฑฺฒกาโย วิย ปริปุณฺณกาโยฯ วาตาตปาทิปริสฺสยํ สหติ ขมตีติ สีโห, สหธาตุ ขมเน อฯ อีการาคโมฯ อถ วา สูกรมหึสาทโย สเตฺต หึสตีติ สีโหฯ หึสธาตุ หนเน ณฯ หึโสติ วตฺตเพฺพ อกฺขรวิปริยาเยน สีโหติ วุจฺจติฯ อถ วา สพฺพิริยาปเถสุ ทฬฺหวีริยตฺตา สุฏฺฐุ อีหติ วายมตีติ สีโห, เกสรสีโหฯ สุปุพฺพ อีหธาตุ เจตายํ อฯ เตน วุตฺตํ **สทฺทนีติยํ** ''สหหึส อีหาวสา, สีหสทฺทคตึ วเท''ติฯ สีหสฺส ปุพฺพเฑฺฒ ชาโต กาโย วิย ปริปุณฺณกาโย ยสฺสาติ สีหปุพฺพฑฺฒกาโย, ชิโนฯ ยถา หิ สีหสฺส ปุพฺพฑฺฒกาโยว ปริปุโณฺณ โหติ, น เอวํ ตสฺสฯ ตถาคตสฺส ปน กาโย สพฺพปริปุโณฺณติ อโตฺถฯ สีหสฺส ปน ปุริมกาโยว ปริปุโณฺณ โหติ, ปจฺฉิม กาโย อปริปุโณฺณฯ ตถาคตสฺส ปน สีหสฺส ปุพฺพฑฺฒกาโย อิว สโพฺพ กาโย ปริปุโณฺณฯ โสปิ สีหเสฺสว น ตตฺถ ตตฺถ วินตุนฺนตาทิวเสน ทุสฺสณฺฐิต วิสณฺฐิโตฯ ทีฆยุตฺตฏฺฐาเน ปน ทีโฆฯ รสฺสกิสถูล อนุวฏฺฏิตยุตฺตฏฺฐาเนสุ ตถาวิโธว โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ ''มนาปิเย จ โข ภิกฺขเว กมฺมวิปาเก ปจฺจุปฏฺฐิเต เยหิ อเงฺคหิ ทีเฆหิ โสภติ, ตานิ องฺคานิ ถูลานิ สณฺฐหนฺติฯ เยหิ อเงฺคหิ กิเสหิ โสภติ, ตานิ องฺคานิ กิสานิ สณฺฐหนฺติฯ เยหิ อเงฺคหิ วเฏฺฏหิ โสภติ, ตานิ องฺคานิ วฏฺฏานิ สณฺฐหนฺตี''ติฯ อิติ นานาจิเตฺตน ปุญฺญจิเตฺตน จิตฺติโต ทสหิ ปารมีหิ สชฺชิโต ตถาคตสฺส อตฺตภาโว ตสฺส โลเก สพฺพสิปฺปิโน วา อิทฺธิมโนฺต วา ปติรูปกมฺปิ กาตุํ น สโกฺกนฺติฯ ตสฺมา สีหปุพฺพฑฺฒกาโยติ โถเมติฯ

จตุวีสติมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๕. ตติย คาถายํ **สุคโต**ติ พุโทฺธ กตฺตุภูโตฯ ตสฺส ปน ปทสฺส สตฺตปฺปีโนตฺยาทีหิ ปเทหิ ตุลฺยลิงฺคตฺตภาเวน สมฺพโนฺธฯ **สตฺตปฺปีโนติ** ทฺวิหตฺถปาท อํสกูฏ เอกคลวเสน สตฺตสุ ฐาเนสุ ปริปุณฺณมํสิโกติ อโตฺถฯ อาจริยา ปน ปริปุณฺณทฺวิหตฺถปาท อํสกูฏ ขนฺธสงฺขาตสตฺตฏฺฐาโนติ อตฺถํ วทนฺติฯ มํเสน ปีณติ ปริปูรตีติ ปีโนฯ ปีณเต ปริปูรเต วา ปีโนฯ ปีณธาตุ ปีณเน, ปูรเณ วา ณฯ ณสฺส โนฯ เทฺว หตฺถปิฏฺฐิโย เทฺว ปาทปิฏฺฐิโย เทฺว อํสกูฏานิ เอกคโล จาติ สตฺตสุ ฐาเนสุ ปีโน ปริปุโณฺณ มํโส อสฺสาติ สตฺตปีโน, สุคโต ลพฺภติฯ อเญฺญสญฺหิ หตฺถปาทปิฏฺฐีสุ นฺหารุชาลา ปญฺญายนฺติ อํสกูฏคเลสุ อฏฺฐิโกฏิโยฯ เต มนุสฺสา เปตา วิย ขายนฺติฯ น ตถาคโตฯ ตถาคโต ปน สตฺตสุ ฐาเนสุ ปริปุณฺณมํสุสฺสทตฺตา นิคุฬฺหนฺหารุชาเลหิ หตฺถปิฏฺฐาทีหิ วเฏฺฏตฺวา ฐปิตสุวณฺณวณฺณาลิงฺคสทิเสน คเลน สีลารูปกํ วิย จิตฺตกมฺมรูปกํ วิย จ ขายติ, ตสฺมา สตฺตปฺปีโนติ โถเมติฯ

พฺรหฺมายุสุเตฺต ปน ''สตฺตุสฺสโท''ติ ปาโฐฯ ตสฺส ปน สตฺตสุ ฐาเนสุ ปริปุณฺณมํสุสฺสโทติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ทีฆงฺคุลีติ ทีฆองฺคุลีติ ปทเจฺฉโทฯ สมอายตหตฺถ ปาทงฺคุลีติ อโตฺถฯ องฺคติ อุทฺธํ คจฺฉตีติ องฺคุลิฯ องฺคติ ตํ ตํ กายงฺคํ ปรามสติ เอตายาติ วา องฺคุลิ, กรสาขาฯ องฺคธาตุ คติยํ อุลิปจฺจโยฯ อถ วา องฺคํ กายงฺคํ อุลติ คจฺฉติ ปรามสติ เอตายาติ องฺคุลิ, กรสาขาฯ องฺค สทฺทูปปทอุลธาตุ คติยํ อิฯ สมทีฆา องฺคุลิ หตฺถ ปาทงฺคุลิ ยสฺส โสติ ทีฆงฺคุลิ, สุคโตฯ สมทีฆา หตฺถปาทงฺคุลิ อตฺถีติ อโตฺถฯ ยถา หิ อเญฺญสํ กาจิ องฺคุลิ ทีฆา โหติ กาจิ รสฺสา, น เอวํ ตถาคตสฺสฯ ตถาคตสฺส ปน มกฺกฏเสฺสว ทีฆหตฺถปาทงฺคุลิโย มูเล ถูลา อนุปุเพฺพน คนฺตฺวา อเคฺค ตนุกา นิยฺยาสเตเลน มทฺทิตฺวา วฏฺฏิตหริตาลวฏฺฏสทิสา โหนฺติฯ ตสฺมา ทีฆงฺคุลีติ โถเมติฯ **มถา**ติ มอถาติ ปทเจฺฉโทฯ มกาโร หิ ปทสนฺธิกโรฯ อถาติ อตฺถนฺตเร นิปาโตฯ ตทญฺญนฺติ อโตฺถฯ

โลมกูเปกโลโมติ โลมกูปเอกโลโมติ ปทเจฺฉโทฯ เอเกกโลมกูเป เอเกกชาตโลโมติ อโตฺถฯ จมฺมมํสํ ลุนาติ ฉินฺทตีติ โลโม, วฑฺฒมานํ ลุนิตพฺพนฺติ วา โลโม, ลูธาตุ เฉทเน มนิปจฺจโยฯ กุวุจฺจติ อุทกํ, ตํ ปาติ รกฺขตีติ กูโปฯ กุปุพฺพปาธาตุ รกฺขเน กวิฯ อุสฺส ทีโฆฯ กูโป วิยาติ กูโป, อถ วา กุวุจฺจติ โลมํ, ตํ ปาติ รกฺขตีติ กูโปฯ **อภิธานฏีกายํ** ปน ''กุสเทฺท โปฯ ทีฆาทิฯ กูโปฯ เกน อุภตีติ วา กูโปฯ ภสฺส โป''ติ วุตฺตํฯ โลมสฺส กูโป โลมกูโปฯ ตสฺมึ ตสฺมึ ชาโต เอเกก โลโม ยสฺสาติ โลมกูเปกโลโม, สุคโตฯ ยถา หิ อเญฺญสํ เอเกกสฺมิมฺปิ โลมกูเป อเนกานิ โลมานิ ชายนฺติ, น เอวํ ตถาคตสฺสฯ ตถาคตสฺส ปน เอเกกสฺมึ โลมกูเป เอเกกโลโม ชายติฯ วุตฺตญฺหิ **พฺรหฺมายุสุตฺเต** ''เอเกกโลโม โข ปน ภวํ โคตโมฯ เอเกกานิ โลมานิ โลมกูเปสุ ชาตา นี''ติฯ ตสฺมา โลมกูเปกโลโมติ โถเมติฯ

สมฺปโนฺนทาตทาโฐติ สมฺปโนฺนโอทาตทาโฐติ ปทเจฺฉโทฯ สมฺปนฺนสุกฺกทาโฐติ อโตฺถฯ สมฺปชฺชตีติ สมฺปโนฺนฯ สํปุพฺพปทธาตุ คติยํ ตฯ ตสฺส อโนฺนฯ อวทายติ อวขณฺฑิยติ อเญฺญวโณฺณภาสนฺติ โอทาโตฯ อวปุพฺพ ทาธาตุ อวขณฺฑเน ตฯ ทํสติ โอทนาทึ เอตายาติ ทาโฐ, ทนฺตวิเสโสฯ ทํสธาตุ ทํสเน โฐฯ ทํสิสฺส ทาฯ สมฺปโนฺน จ โอทาโต จ ทาโฐ ยสฺสาติ สมฺปโนฺน ทาตทาโฐ, สุคโตฯ อเญฺญสญฺหิ ปูติทนฺตา อุฏฺฐหนฺติฯ เตน กาจิ ทาฐา กาฬาปิ วิวณฺณาปิ โหนฺติฯ ตถาคโต ปน สุกฺกทาโฐ โอสธิตารกมฺปิ อติกฺกมฺม วิโรจมานาย ปภาย สมนฺนาคตทาโฐ โหติฯ **ปาฬิยํ** ปน ''สุสุกฺกทาโฐ''ติ ปาโฐฯ อยเมวโตฺถฯ ตสฺมา สมฺปโนฺนทาตทาโฐติ โถเมติฯ

กนกสมตโจติ สุวเณฺณน สทิสจโมฺมฯ กนติ ทิพฺพติ โอภาเสนาติ กนกํฯ กนิยติ อิจฺฉิยติ มนุเสฺส หีติ วา กนกํ, สุวณฺณํฯ กนธาตุ ทิตฺติคติกนฺตีสุ อกปจฺจโย, สํสทิเสน อมติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ สมํฯ สํปุพฺพอมธาตุ คติยํ อฯ ตจติ มํสํ ฉาเทติ สํวรติ วาติ ตโจ, ตจติ ทิพฺพติ สุวโณฺณภาเสนาติ วา ตโจ, จมฺมํฯ ตจธาตุ สํวรณทิตฺตีสุ อฯ กนเกน สุวเณฺณน สโม สทิโส ตโจ ยสฺสาติ กนก สมตโจ, สุคโตฯ ยถา หิ อเญฺญสํ ตโจ โกจิ นีลตโจ เสตตโจ ปีตตโจ โหติ, น เอวํ ตถาคตสฺสฯ ตถาคตสฺส ปน ชาติหิงฺคุลเกน มชฺชิตฺวา นิสทาย ฆํสิตฺวา เครุกปริกมฺมํ กตฺวา ฐปิต ฆนสุวณฺณรูปกํ วิย กญฺจนสทิสตโจ โหติฯ **ปาฬิยํ** ปน ''สุวณฺณวโณฺณ กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ''ติ วุโตฺตฯ เอตฺถ จ สุวณฺณวโณฺณ วิย วโณฺณ ยสฺสาติ สุวณฺณวโณฺณ, กญฺจเนน สนฺนิภํ สทิสํ ตจมสฺสาติ กญฺจนสนฺนิภตฺตโจติ วจนโตฺถ กาตโพฺพฯ เอตฺถ จ สุวณฺณวณฺณนฺติ อิมินา ตถาคตสฺส ฆนสินิทฺธสณฺหสรีรตํ ทเสฺสติฯ กญฺจนสนฺนิภตฺตโจติ อิมินา ฉวิวณฺณํ ทเสฺสติฯ อถ วา เววจนเมตํ ปททฺวยํฯ ตสฺมา กนกสมตโจติ โถเมติฯ

นีลมุทฺธคฺคโลโมติ นีลํ อุทฺธํ อคฺคโลโมติ ปทเจฺฉโทฯ นีลํ อุทฺธํ อคฺคา โกฏิ หุตฺวา มุขโสภํ อุโลฺลกยมาโน วิย ฐิตโลโม, นีลานิ อุทฺธํ อคฺคานิ โกฏีนิ หุตฺวา ฐิตานิ โลมานิ ยสฺสาติ นีลมุทฺธคฺคโลโม, สุคโตฯ ยถา หิ อเญฺญสํ โลมานิ เหฏฺฐา อคฺคานิ หุตฺวา ติฏฺฐนฺติ, น เอวํ ตถาคตสฺสฯ ตถาคตสฺส ปน โลมานิ อาวฏฺฏปริโยสาเน อุทฺธํ อคฺคานิ หุตฺวา มุขโสภํ อุโลฺลกยมานานิ วิย ติฏฺฐนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ **พฺรหฺมายุสุตฺเต** ''อุทฺธคฺคโลโม ภวํ โคตโมฯ อุทฺธคฺคานิ โลมานิ ชาตานิ นีลานิ อญฺชนวณฺณานิ กุณฺฑลาวฏฺฏานิ ปทกฺขิณาวฏฺฏกชาตานี''ติฯ ตสฺมา นีลมุทฺธคฺคโลโมติ โถเมติฯ

สมฺพุโทฺธติ ตถาคโตฯ โส หิ อนญฺญพุโทฺธ หุตฺวา สามํเยว จตฺตาริ สจฺจานิ พุชฺฌตีติ สมฺพุโทฺธติ วุจฺจติฯ ตสฺส ปน ปทสฺส ถูลชิโวฺหตฺยาทีหิ ตีหิ ปเทหิ ตุลฺยลิงฺคตฺตภาเวน สมฺพโนฺธฯ

ถูลชิโวฺหติ มุทุทีฆปุถุล ชิวฺหาย สมฺปโนฺนติ อโตฺถฯ คาถาพนฺธวเสน หิ มุทุทีฆ สทฺทโลปํ กตฺวา เอวํ วุตฺตํฯ เตน วุตฺตํ **อฎฺฐกถายํ** ‘‘มุทุชิวฺหา ทีฆา ถูลา วณฺณ สมฺปนฺนา’’ติฯ ถูลติ พฺรูหตีติ ถูลา, ชิวฺหาฯ ถูลธาตุ พุทฺธิยํ อฯ ชีวติ ปาณํ ธาเรตีติ ชิวฺหา, รสนาฯ ชีวธาตุ ปาณธารเณ หปจฺจโยฯ ชีวนฺติ สตฺตา เอเตน รเสนาติ ชีวิตํ, ฉพฺพิธรโสฯ ตํ อวฺหายตีติ ชิวฺหา, ชิวฺหาปสาทรูปํฯ สมฺภารชิวฺหา ฐานูปจาเรน ลพฺภติฯ ชีวิตสทฺทูปปท อวฺหธาตุ อวฺหายเน อฯ ชีวิตอวฺหาติ วตฺตเพฺพ นิรุตฺตินเยน วิตสทฺทโลปํ กตฺวา ชิวฺหาติ วุตฺตํฯ ถูลา มหนฺตา ทีฆา มุทุกา ชิวฺหา ยสฺสาติ ถูลชิโวฺห, สมฺพุโทฺธฯ อเญฺญสญฺหิ ชิวฺหา ถูลาปิ โหติ กิสาปิ รสฺสาปิ ถทฺธาปิ วิสมาปิฯ ตถาคตสฺส ปน มุทุชิวฺหา ทีฆา ปุถุลา วณฺณ สมฺปนฺนา โหติฯ โส ตํ ลกฺขณํ ปริเยสิตุํ อาคตานํ พฺรหฺมายุพฺราหฺมณาทีนํ กงฺขาวิโนทนตฺถํ ชิวฺหาย มุทุกตฺตา ตํ ชิวฺหํ กถินสูจิ วิย วเฎฺฎตฺวา อุโภปิ นาสิกาโสตานิ ปรามสติ, ทีฆตฺตา อุโภ กณฺณโสตานิ ปรามสติ, ปุถุลตฺตา เกสนฺตปริโยสานํ เกวลมฺปิ นลาฎํ ปฎิจฺฉาเทติ, เอวํ ตสฺสา มุทุทีฆปุถุลภาวํ ปกาเสโนฺต กงฺขาวิโนเทติ, เอวํ ติลกฺขณสมฺปนฺนํ ชิวฺหํ สนฺธาย ถูล ชิโวฺหติ โถเมติฯ **ปาฬิยํ** ปน ‘‘ปหูตชิโวฺห’’ติ ปาโฐฯ อยเมวโตฺถฯ

อถาติ อตฺถนฺตรเตฺถ นิปาโตฯ ตทญฺญนฺติ อโตฺถฯ **สีหหนุโก**ติ สีหสฺส เหฎฺฐา หนุ วิย ปริปุณฺณ หนุโกฯ สีหสทฺทโตฺถ เหฎฺฐา วุโตฺตเยวฯ หนติ โอทนาทีนํ วณฺณวิเสสํ นาเสตีติ หนุฯ หนธาตุ หึสายํ อุฯ สีหสฺส เหฎฺฐา หนุ วิย หนุ ยสฺสาติ สีหหนุโก , สมฺพุโทฺธฯ สมาสเนฺต โกฯ สีหสฺส หิ เหฎฺฐิมหนุเมว ปริปุณฺณํ โหติ, น อุปริมํฯ ตถาคตสฺส ปน สีหสฺส เหฎฺฐิมํ วิย เทฺวปิ ปริปุณฺณานิ ทฺวาทสิยํ ปกฺขสฺส จนฺทสทิสานิ โหนฺติฯ ตสฺมา สีหหนุโกติ โถเมติฯ

ชาลิกปฺปาทหโตฺถติ กุสเลน วฑฺฒกินา วาตปาเน สมฺมาโยชิตชาลํ วิย จเมฺมน อปฺปฎิพทฺธหตฺถปาทงฺคุลนฺตโรฯ ชลติ ทิพฺพตีติ ชาลํ, ชลธาตุ ทิตฺติยํ ณฯ ชาลํ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ชาลิกํ, วาตปานํฯ อสฺสตฺยเตฺถ ณิโกฯ อถ วา ชาลํ เอว ชาลิกํฯ ปชฺชติ คจฺฉติ เอเตนาติ ปาโท, จรโณฯ ปทธาตุ คมเน ณฯ ตํ ตํ ภารํ หรตีติ หโตฺถ, กโรฯ หรธาตุ หรเณ โถฯ ชาลิกํ วิย หตฺถปาทงฺคุลนฺตรํ ยสฺสาติ ชาลิกปฺปาทหโตฺถ, สมฺพุโทฺธฯ กุสเลน วฑฺฒกินา วาตปาเน สมฺมาโยชิตานิ ชาลสทิสานิ หตฺถปาทงฺคุลนฺตรานิ โหนฺติฯ น จ จเมฺมน ปฎิพทฺธองฺคุลนฺตรานีติ อโตฺถฯ เอตฺถ ชาลิกปฺปาทหตฺถงฺคุลนฺตรนฺติ วตฺตเพฺพ อุตฺตรปทโลเปน เอวํ วุตฺตํฯ จเมฺมน ปฎิพทฺธหตฺถปาทงฺคุลนฺตโร หิ ผณหตฺถโก ปุริสโทเสน อุปหโต ปพฺพชฺชมฺปิ น ลภติฯ ตถาคตสฺส ปน จตโสฺส หตฺถงฺคุลิโย ปญฺจปิ ปาทงฺคุลิโย เอกปฺปมาณา โหนฺติฯ ตาสํ เอกปฺปมาณ ตาย ยวลกฺขณํ อญฺญมญฺญํ ปฎิวิชฺฌิตฺวา ติฎฺฐติฯ อถสฺส หตฺถปาทา กุสเลน วฑฺฒกินา สมฺมาโยชิตชาลวาต ปานสทิสา โหนฺติ, ตสฺมา ชาลิกปฺปาทหโตฺถติ โถเมติฯ **ปาฬิยํ** ปน ‘‘ชาลหตฺถปาโท’’ติ ปาโฐฯ อยเมวโตฺถฯ

นาโถติ พุโทฺธ กตฺตุวเสนฯ โส หิ นาถติ วิเนยฺยานํ หิตปฎิปตฺตึ ยาจติ, ปรสนฺตานคตํ วา กิเลสพฺยสํ อุปตาเปติ, ปรเมน จิตฺติสฺสริเยน สมนฺนา คโต ฯ สพฺพสเตฺต วา คุเณหิ อีสติ อภิภวติ, เวเนยฺยานํ หิตสุขํ วา อาสีสตีติ นาโถติ วุจฺจติฯ วุตฺตญฺหิ **สทฺทนีติยํ** ‘‘นาถธาตุ ยาจเน อุปตาเป อิสฺสริเย อาสิสเน จาติ จตูสฺวเตฺถสุ ปวตฺตตี’’ติฯ

ตสฺส ปน ปทสฺส อุณฺหีสสีโสติปเทน ตุลฺยลิงฺคตฺตภาเวน สมฺพโนฺธฯ **อุณฺหีสสีโส**ติ รโญฺญ พทฺธอุณฺหีส ปโฎฺฏ วิย วิโรจมาโน ปกติมํสปิณฺฑสงฺขาโต อุณฺหีสปฎฺฎสีโสฯ นลาเฎ นหิยติ พนฺธิยตีติ อุณฺหีโสฯ อุปุพฺพนหธาตุ พนฺธเน, อีโสฯ วณฺณวิกาโรฯ วุตฺตญฺหิ **ชาลินิยํ**

—

“วณฺณาคโม วณฺณวิปริยาโย,
เทฺว จาปเร วณฺณวิการนาสา;
ธาตูนมตฺถาติสเยน โยโค,
ตทุจฺจเต ปญฺจวิธํ นิรุตฺติ”นฺติฯ

ตตฺถ จ อวิชฺชมานสฺส อาคมา วณฺณาคโม นามฯ วิชฺชมานอกฺขรานํ เหฏฺฐุปริยายวเสน วณฺณวิปริยาโย นามฯ อญฺญกฺขรสฺส อญฺญกฺขราปชฺชนตา วณฺณวิกาโร นามฯ วิชฺชมานกฺขรวินาโส วณฺณวินาโส นามฯ ตตฺถ ตตฺถ ยถาโยคํ วิเสสตฺถโยโค ธาตูนํ อตฺถาติสย โยโค นามาติ อธิปฺปาโยฯ เอตฺถ ปน นการสฺส ณการํ กตฺวา วณฺณวิกาโรติ ทฏฺฐพฺพํฯ มาลาทึ สิยติ พนฺธิยตีติ สีโส, อุตฺตมงฺคํฯ สิธาตุ พนฺธเน อีโสฯ ราชูนํ อุณฺหีสปเฏฺฐน เวฐิตสีโส วิย สีโส ยสฺสาติ อุณฺหีสสีโสฯ อถ วา ราชูนํ อุณฺหีสํ วิย สพฺพตฺถ ปริมณฺฑลสีโส ยสฺสาติ อุณฺหีสสีโส, นาโถฯ

วุตฺตญฺหิ **พฺรหฺมายุสุตฺตฏฺฐกถายํ** “อุณฺหีสสีโสติ อิทํ ปริปุณฺณนลาฏญฺจว ปริปุณฺณสีสญฺจาติ เทฺว อตฺถวเส ปฏิจฺจ วุตฺตํฯ ตถาคตสฺส หิ ทกฺขิณกณฺณจูฬิกโต ปฏฺฐาย มํสปฏํ อุฏฺฐหิตฺวา สกลํ นลาฏํ ฉาทยมานํ ปูรยมานํ คนฺตฺวา วามกณฺณจูฬิกาย ปติฏฺฐิตํฯ รโญฺญ พทฺธอุณฺหีสปโฏฺฏ วิย วิโรจติฯ ปจฺฉิมภวิกโพธิสตฺตานํ กิร อิมํ ลกฺขณํ วิทิตฺวา ราชูนํ อุณฺหีสปฏฺฏํ อกํสุฯ อยํ ตาว เอโก อโตฺถฯ อเญฺญ ปน ชนา อปริปุณฺณสีสา โหนฺติฯ เกจิ กปิสีสา, เกจิ ผลสีสา, เกจิ อฏฺฐิสีสา, เกจิ ตุมฺพ สีสา, เกจิ ปพฺภารสีสาฯ ตถาคตสฺส ปน อารเคฺคน วเฏฺฏตฺวา ฐปิตํ วิย สุปริปุณฺณํ อุทกปุปฺผุลสทิสํ สีสํ โหติฯ ตตฺถ ปุริมนเยน อุณฺหีสเวฐิตสีโส วิยาติ อุณฺหีสสีโสฯ ทุติยนเยน อุณฺหีสํ วิย สพฺพตฺถ ปริมณฺฑล สีโสติ อุณฺหีสสีโส”ติฯ **ตฏฺฏีกายญฺจ** “เทฺว อตฺถ วเส ปฏิจฺจ วุตฺตนฺติ, ยสฺมา พุทฺธา จกฺกวตฺติโน จ ปริปุณฺณ นลาฏตาย ปริปุณฺณสีสพิมฺพตาย อุณฺหีสสีสาติ วุจฺจนฺติฯ ตสฺมา เต เทฺว อตฺถวเส ปฏิจฺจ อุณฺหีสสีโสติ วุตฺต”นฺติ วเณฺณติฯ ตสฺมา อุณฺหีสสีโสติ โถเมติฯ

อิติคุณสหิตนฺติ อิมินา วุตฺตปฺปกาเรน นิโคฺรธพิมฺพตฺยาทินา ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณคุเณน สมฺปนฺนํฯ อิติเอวํ วุตฺตปฺปการํ คุณํ อิติคุณํฯ เตน สห อิโต ปโตฺตติ อิติคุณสหิโต, มเหสีฯ อเญฺญ หิ ทฺวตฺตึส มหาปุริสลกฺขเณหิ สมฺปนฺนา น โหนฺติ, จกฺกวตฺติราชาโน มหาปุริสลกฺขเณหิ สมฺปนฺนาปิ ฐเปตฺวา โกโสหิตวตฺถ คุยฺหลกฺขณํ อวเสเสหิ สมฺปนฺนา โหนฺติฯ ตถาคโตเยว สพฺพมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคโตฯ ตสฺมา ภควนฺตํเยว อิติคุณสหิตนฺติ โถมนํ อรหตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ตํ มเหสิ**นฺติ สีลกฺขนฺธาทิเก จ นิพฺพานญฺจ เอสติ คเวสตีติ มเหสีฯ ตํ มเหสึ อหํ ตีหิ ทฺวาเรหิ นมามิ วนฺทามีติ สมฺพโนฺธฯ

ปญฺจวีสติมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๓. อยํ ปน อิมาสุ ตีสุ คาถาสุ **สเงฺขปตฺถโยชนา**ฯ พุโทฺธ กตฺตุภูโต นิโคฺรธพิมฺพ นิโคฺรธสฺส ปริมณฺฑโล วิย ปริมณฺฑลสรีโร มุทุกรจรโณ สณฺหหตฺถปาโท, พฺรหฺมโฆโส พฺรหฺมุโน สโร วิย อฏฺฐงฺคสมฺปนฺนสรวโนฺต, เอณิชงฺฆา เอณิมิคสฺส ชงฺฆา วิย สุวฏฺฏชาณุโก, โกสจฺฉาทงฺคชาโต อุสภวารณา ทีนํ องฺคชาโต วิย สุวณฺณปทุมกณฺณิกสทิเสน วตฺถโกเสน ปฏิจฺฉเนฺนน คุยฺหงฺคชาเตน สมนฺนาคโต, ปุนรปิ ปุนอปิ, สุคโต พุโทฺธ สุปฺปติฏฺฐิตปาโท สุวณฺณ ปาทุกตลมิว ภูมิยํ สมํ สุฏฺฐุ ปติฏฺฐิตปาโท, มูโท ทาตุณฺณโลโม ภมุกนฺตเร ชาโต สณฺหสุขุโม เสโต สุโทฺธ อุณฺณโลมวโนฺต, อถมปิ ตทญฺญํอปิ, สุคโต พุโทฺธ, พฺรหฺมุชุคฺคตฺตภาโว พฺรหฺมุโน อุชุอุคฺคต อตฺตภาโว วิย อุชุเมว อตฺตภาโว, นีลกฺขี อตินีลเนเตฺตน สมนฺนาค

โต, ทีฆปณฺหิ อายตปณฺหิ ปริปุณฺณปณฺหิ วา, สุขุมมลฉวี สณฺหมลวิสุทฺธตโจ สณฺหมล วิรหิตตโจ วา, โถมฺยรสคฺคสคฺคี โถมิตพฺพสตฺตร สหรณสหสฺสนฺหารุอุทฺธคฺคิกาฯ

๒๔. ชิโน ปญฺจมารชิตวา พุโทฺธ, จตฺตาลีสคฺคทโนฺต สมจตฺตาลีสอุตฺตมทโนฺต, สมกลปนโช กกเจน ฉินฺทิตฺวา ฐปิโต วิย สมทโนฺต, อนฺตรํสปฺปปีโน ทฺวินฺนํ อํสานํ ขนฺธานํ อนฺตรํ เวมเชฺฌ ปริปุณฺณปิฎฺฐิตโล, จเกฺกนงฺกิตปาโท อฎฺฐสตปาทจกฺกลกฺขเณน ลกฺขิต ปาทตโล, อวิรฬทสโน อวิวรทเนฺตน สมฺปโนฺน, มารชิ ปญฺจมารชิตวา พุโทฺธ, อุสฺสงฺขปาโท ปาทสฺส อุปริ ฐิเตน สงฺขสทิสตฺตา สงฺขนามิเกน โคปฺผเกน สมนฺนาคโต, ติฎฺฐโนฺต ฐิตโกว โนนมโนฺต อนมมาโน หุตฺวา อุภยกรมุทฺนา สุขุเมน หตฺถทฺวเยน ชณฺณุกานิ ชงฺฆานิ อามสโนฺต ปริมชฺชิตุํ สโกฺกโนฺต, วฎฺฎกฺขโนฺธ สุวณฺณาลิโงฺค วิย สมวฎฺฎิตคลิโก, โคตรุณ ปขุมโก ตํมุหุตฺตชาตรตฺตวจฺฉสฺส จกฺขุภโณฺฑ วิย วิปฺปสนฺนจกฺขุภโณฺฑ, วิปฺปสนฺนจกฺขุภเณฺฑน สมนฺนาคโต วา, สีหปุพฺพฑฺฒกาโย สีหสฺส ปุพฺพฑฺฒกาโย วิย ปริปุณฺณกาโยฯ

๒๕. สุคโต พุโทฺธ, สตฺตปีโน ทฺวิหตฺถปาทอํสกูฎเอกคลวเสน สตฺตสุ ฐาเนสุ ปริปุณฺณมํสิโก, ทีฆงฺคุลิ สมอายตหตฺถปาทงฺคุลิ, อถ ตทญฺญํ โลม กูเปกโลโม เอเกกโลมกูเปเอเกกชาตโลโม, สมฺปโนฺนทาตทาโฐ สมฺปนฺนสุกฺกทาโฐ, กนก สมตโจ สุวเณฺณน สทิสจโมฺม นีลมุทฺธคฺคโลโม นีลํ อุทฺธํ อคฺคา โกฎิ หุตฺวา มุขโสภํ อุโลฺลกยมาโน วิย ฐิตโลโม, สมฺพุโทฺธ ตถาคโต, ถูลชิโวฺห มุทุทีฆปุถุลชิวฺหาย สมฺปโนฺน, อถ ตทญฺญํ, สีหหนุโก สีหสฺส เหฎฺฐาหนุ วิย ปริปุณฺณหนุโก, ชาลิกปฺปาท หโตฺถ กุสเลน วฑฺฒกินา วาตปาเน สมฺมาโยชิตชาลํ วิย จเมฺมน อปฺปฏิพทฺธหตฺถปาทงฺคุลนฺตโร, นาโถ พุโทฺธ, อุณฺหีสสีโส รโญฺญ อุณฺหีสปโฎฺฎ วิย วิโรจมาโน ปกติมํสปิณฺฑสงฺขาโต อุณฺหีสปฎฺฎสีโส, อิติ คุณสหิตํ เอวํ อิมินา วุตฺตปฺปกาเรน ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณคฺเคน สมนฺนาคตํ ตํ มเหสึ พุทฺธํ ตีหิ ทฺวาเรหิ อหํ นมามิ วนฺทามีติฯ

ตีสุ คาถาสุ สเงฺขปตฺถโยชนา สมตฺตาฯ

อิมิสฺสํ ปน นมกฺการปาฬิยํ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณํ พุทฺธวจนปาฬิยํ อาคตนยานุกฺกเมน น วุตฺตํฯ คาถาพนฺธวเสน ฉนฺทานุรกฺขณตฺถเมว ปน นิโคฺรธพิโมฺพตฺยาทินา อกฺกเมน วุตฺตํฯ ตสฺมา ปาเถยฺยวเคฺค **ลกฺขณสุเตฺต** วุตฺตํ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณกฺกมํ สเงฺขเปน ทสฺสยิสฺสาม พหุสฺสุตปญฺญาวฑฺฒนตฺถํฯ

๑

. พุโทฺธ สุปฺปติฎฺฐิตปาโท ๒. เหฎฺฐาปาทตเลสุ จกฺกชาโต ๓. อายตปณฺหิ ๔. ทีฆงฺคุลิ ๕. มุทุตลุน หตฺถปาโท ๖. ชาลหตฺถปาโท ๗. อุสฺสงฺขปาโท ๘. เอณิชโงฺฆ ๙. ฐิตโกว อโนนมโนฺต อุโภหิ ปาณิตเลหิ ชาณุกานิ ปริมสติ ๑๐. โกโสหิต วตฺถคุโยฺห ๑๑. สุวณฺณวโณฺณ กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ ๑๒. สุขุมจฺฉวี ๑๓. เอเกกโลมกูเปสุ เอเกกโลโม ๑๔. นีลมุทฺธคฺคโลโม ๑๕. พฺรหฺมุชุคโตฺต ๑๖. สตฺตุสฺสโท ๑๗. สีหปุพฺพฑฺฒกาโย ๑๘. จิตนฺตรํโส ๑๙. นิโคฺรธปริมณฺฑโล ๒๐. สมวฎฺฎกฺขโนฺธ ๒๑. รสคฺคสคฺคี ๒๒. สีหหนุโก ๒๓. จตฺตาลีสทโนฺต ๒๔. สมทโนฺต ๒๕. อวิรฬทโนฺต ๒๖. สุสุกฺกทาโฐ ๒๗. ปหุต ชิโวฺห ๒๘. พฺรหฺมสโร ๒๙. อภินีลเนโตฺต ๓๐. โคป ขุโม ๓๑. อุณฺณา ภมุกนฺตเร ชาตา โอทาตา มุทุตูล สนฺนิภา ๓๒. อุณฺหีสสีโสติ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณสฺส กโม เวทิตโพฺพฯ อิมานิ ปน ภควโต ทฺวตฺตึสมหาปุริ

สลกฺขณานิ ปารมีปุญฺญกเมฺมน ยถารหํ กมฺมสริกฺขกํ ลพฺภนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ ตานิ ปน กมฺมานิ ปาเฐยฺยวเคฺค ลกฺขณสุเตฺต วุตฺตานิ, ตานิ ปเนตฺถ โอโลเกตฺวา คเหตพฺพานีติฯ

ติโสฺส วนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๖. พุโทฺธพุโทฺธติโฆโส อติทุลภตโร กา กถา พุทฺธภาโว,
โลเก ตสฺมา วิภาวี วิวิธหิตสุขํ สาธโว ปตฺถยนฺตา;
อิฏฺฐํ อตฺถํ วหนฺตํ สุรนรมหิตํ นิพฺภยํ ทกฺขิเณยฺยํ,
โลกานํ นนฺทิวฑฺฒํ ทสพลมสมํ ตํ นมสฺสนฺตุ นิจฺจํฯ

๒๖. เอวํ สุคตนฺติอาทีหิ ปญฺจวีสติวนฺทนคาถาหิ พุทฺธสฺส ปณามํ กตฺวา อิทานิ ตสฺส วนฺทเน อุโยฺยชนํ กโรโนฺต อาห **พุโทฺธ พุโทฺธติโฆโส** ตฺยาทิคาถํฯ อยํ ปน สทฺธราคาถาติ ทฏฺฐโพฺพฯ

ตตฺถ ปน โลเก พุโทฺธ พุโทฺธติ โฆโส อติทุลภตโร พุทฺธภาโว กา กถาติ สมฺพโนฺธฯ เอตฺถ จ **โลเก**ติ มนุสฺสโลเก ติโลเก วา อนนฺตจกฺกวาฬํ โลเก วาฯ **พุโทฺธ พุโทฺธติโฆโส**ติ พุโทฺธ พุโทฺธ อิติ กิตฺติสโทฺท ถุติสโทฺท วาฯ ฆุสนํ โฆโสฯ ฆุสียติ กถิยตีติ วา โฆโส, กิตฺติสโทฺทฯ ฆุสธาตุ สเทฺท ณฯ อถ วา ฆุสียติ ถวิยตีติ โฆโส, ถุติสโทฺทฯ เตน วุตฺตํ **ปาราชิกณฺฑฏฺฐกถายํ** ‘‘กิตฺติสโทฺทติ กิตฺติเอวฯ ถุติโฆโส วา’’ติฯ พุโทฺธ พุโทฺธ อิติ ปวโตฺต โฆโส ถุติโฆโสติ พุโทฺธพุโทฺธติโฆโสฯ **อติทุลภตโร**ติ อติวิย ทุลฺลภตโมฯ ทุลฺลภตโรติ หิ วตฺตเพฺพ ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ ลการโลเปน ทุลภตโรติ วุตฺตํฯ ทุเกฺขน ลภียตีติ ทุลฺลโภฯ ทุปุพฺพลภธาตุ ลภเน อฯ อถ วา ลภสฺส อสมิทฺธนฺติ ทุลฺลโภ, ทุพฺภิชาเนยฺย อพฺยยีภาวสมาโสยํฯ ทุสโทฺท อสมิทฺธโตฺถ, ยถา ทุพฺภิโกฺขติฯ อติ วิย ทุลฺลโภติ อติทุลโภฯ เตสํ วิเสเสน อติทุลฺลโภติ อติทุลภตโรฯ พุทฺธา หิ โลเก กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนฺติฯ ตสฺมา พุโทฺธ พุโทฺธติ โฆโส อติทุลภตโรติ วุตฺตํฯ วุตฺตเญฺหตํ **จูฬวคฺคขนฺธเก** ‘‘โฆโสปิ โข เอโส คหปติ ทุลฺลโภ โลกสฺมึ, ยทิทํ พุโทฺธ พุโทฺธ’’ติฯ ยถา จ หิ โลเก อุทุมฺพริกปุปฺผํ ทุลฺลภํฯ จนฺทมฺหิ สสกํ หเตฺถน คณฺหิตุํฯ วายสานํ ขีรํ, เอวํ พุทฺธภาโว อติทุลฺลภตโรติ วุตฺตํ โหติฯ อยํ ปน หีนูปมาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ **อปทานปาฬิยํ** –

‘‘อุทุมฺพริกปุปฺผํว , จนฺทมฺหิ สสกํ ยถา;
วายสานํ ยถา ขีรํ, ทุลฺลภํ โลกนายก’’นฺติ จ;
ทุลฺลโภ พุทฺธุปฺปาโท โลกสฺมิ’’นฺติ จ;

กิญฺจาปิ หิ โลเก จกฺกวตฺติราชูนํ อุปฺปชฺชมาโน ทุลฺลโภฯ เอกสฺมิมฺปิ ปน กเปฺป จกฺกวตฺติราชาโน อเนกา อุปฺปชฺชนฺติฯ ตถาคตา ปน โลเก อุปฺปชฺชมานาปิ เอกสฺมึ กเปฺป เอก ทฺวิติจตุ ปญฺจ พุทฺธาเยว อุปฺปชฺชนฺติ, น ตทุตฺตริฯ ยสฺมา หิ อสเงฺขฺยเยฺยปิ กเปฺป ตถาคตสุโญฺญ โหติฯ ตสฺมา ตถาคตเสฺสว กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนโต พุโทฺธพุโทฺธติโฆโส อติทุลภตโร กา กถา พุทฺธภาโวติ วุโตฺตฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา มหาปรินิพฺพานสมเย ‘‘เทวตา อานนฺท อุชฺฌายนฺติฯ ทุราวตมฺหา อาคตา ตถาคตํ ทสฺสนาย กทาจิ กรหจิ ตถาคตา โลเก อุปฺปชฺชนฺติ อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธาฯ อชฺช รตฺติยา ปจฺจูสสมเย ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานํ ภวิสฺสติฯ อยญฺจ มเหสโกฺข ภิกฺขุ ภควโต ปุรโต ฐิโต โอวาเรโนฺต โอตเรโนฺต วา น มยํ ลภาม ปจฺฉิเม กาเล ตถาคตํ ทสฺสนายา’’ติฯ

พุทฺธภาโวติ พุทฺธสฺส ภาโวฯ **กา กถา**ติ กึ วตฺตโพฺพเอวาติ อโตฺถฯ กสฺมา ปน พุโทฺธ อติทุลฺลภตโรติ จ, พุโทฺธ กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนฺตีติ จ วุตฺตํฯ นนุ พุทฺธา โลเก อเนกา อุปฺปชฺชนฺตีติฯ สจฺจเมตํฯ พุโทฺธ นาม ปน อเนกาสเงฺขยฺยยุควาเรน วา อเนกาสเงฺขยฺยทิวสมาสสํวจฺฉรํ วา อเนกาสเงฺขยฺยกปฺปํ วา ทสปารมิโย จ ปญฺจมหาปริจฺจาเค จ ปูเรตฺวาว ภวิตุํ สโกฺกติ, น เอเกกวาราทินาฯ อถ โข ปน อนฺตมโส กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยานิ ทสปารมิโย จ ปญฺจ มหาปริจฺจาเค จ ปูเรตฺวาว พุโทฺธ ภวิตุํ สโกฺกติฯ ตสฺมา พุโทฺธ อติทุลฺลภตโรติ จ, พุทฺธา กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนฺตีติ จ วุตฺตนฺติฯ

เอวํ พุทฺธสฺส อติทุลฺลภตรตฺตา จ กทาจิ กรหจิ อุปฺปนฺนตฺตา จเอว พุโทฺธพุโทฺธติ กิตฺตยนฺตสฺส มหปฺผลํ โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ **อปทาเน** –

> ‘‘พุโทฺธติ กิตฺตยนฺตสฺส, กาเย ภวติ ยา ปีติ;
> วรเมว หิ สา ปีติ, กสิเณนปิ ชมฺพุทีปสฺสา’’ติฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา พุโทฺธ พุโทฺธติ โฆโส อติทุลฺลภตโร, พุทฺธภาโว กา กถาฯ ตสฺมาฯ **วิภาวี**ติ เมธาวีฯ เต หิ หิตาหิตํ การณาการณํ วา วิเสเสน ภาเวติ ปกาเสตีติ วิภาวา, ปญฺญาฯ วิปุพฺพ ภูธาตุ สตฺตายํ ณฯ สา เอเตสํ อตฺถีติ วิภาวีติ วุจฺจนฺติ, สาธโว ลพฺภติฯ ตํ ปน สาธโวติ ปเท วิเสสนํฯ

วิวิธหิตสุขนฺติ นานปฺปการํ โลกิยโลกุตฺตร สงฺขาตํ หิตสุขํฯ ตสฺส ปน อโตฺถ เหฎฺฐา วุโตฺตเยวฯ ตํ ปน ปตฺถยนฺตาติปเท กมฺมํฯ **สาธโว**ติ สปฺปุริสาฯ เต หิ สปรหิตํ สาเธติ นิพฺพเตฺตตีติ สาธโวติ วุจฺจติฯ สาธธาตุ สํสิทฺธิยํ อโวฯ ตสฺส ปน ปทสฺส นมสฺสนฺตูติ ปเทน กตฺตุภาเวน สมฺพโนฺธฯ **ปตฺถยนฺตา**ติ ยาจนฺตาฯ วิวิธหิตสุขํ ปตฺถยนฺติ ยาจนฺตีติ ปตฺถยนฺตา, สาธโวฯ ปตฺถธาตุ ยาจเน อโนฺตฯ ยการาคโมฯ ตํ ปน สาธโวติปเท วิเสสนํฯ **อิฎฺฐ**นฺติ กามยมานํฯ อิจฺฉิตพฺพํ กมิตพฺพนฺติ อิฎฺฐํฯ อิสุธาตุ อิจฺฉา กนฺตีสุ ตปจฺจโยฯ ตสฺส รโฎฺฐ, ธาตฺวนฺตโลโปฯ **อตฺถ**นฺติ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกาทิอตฺถํฯ อตฺถิยติ ปตฺถิยตีติ อโตฺถ, วิปากานิสํสผลํฯ อตฺถธาตุ ยาจนายํ อ ฯ อถ วา อสติ ภวติ ผลภาเวนาติ อโตฺถฯ อสธาตุ ภุวิมฺหิ ถฯ ตํ ปน ปททฺวยํ วหนฺตนฺติปเท กมฺมํฯ **วหนฺต**นฺติ ธารกํฯ วหติ หรตีติ วหโนฺต, พุโทฺธฯ วหธาตุ วหเน ปาปุณเน วา อโนฺตฯ พุโทฺธ หิ สตฺตานํ โลกิยโลกุตฺตรหิตสุขํ ธมฺมเทสนาย ธาเรตีติ อโตฺถฯ

สุรนรมหิตนฺติ เทเวหิ จ มนุเสฺสหิ จ จตุปจฺจยาทีหิ ปูชิตํฯ อิทํ ปเนตฺถ นิพฺพจนํฯ อิสฺสริยกีฬาทีหิ สุรนฺติ ทิพฺพนฺตีติ สุรา, เทวาฯ สุรธาตุ ทิตฺติยํฯ อถ วา สุรนฺติ อีสนฺติ เทวิสฺสริยํ ปาปุณนฺติ วิโรจนฺติ จาติ สุรา, เทวาฯ สุนฺทรา รา วาจา เอเตสนฺติ วา สุรา, เทวาฯ ขนฺธสนฺตานํ นรนฺติ เนนฺตีติ นรา, มนุสฺสาฯ นรธาตุ นยเน อฯ สุรา จ นรา จ สุรนราฯ เตหิ มหิตพฺพา ปูชิตพฺพาติ สุรนรมหิโต, พุโทฺธฯ มหธาตุ ปูชายํ ตฯ ตํ สุรนรมหิตํฯ **นิพฺภย**นฺติ อภยํฯ ภิยเตภยํฯ นตฺถิ ภยํ เอตสฺสาติ นิพฺภโย, พุโทฺธฯ ตํ นิพฺภยํฯ ตถาคตสฺส อฎฺฐสุ ปริสาสุ เกนจิ การเณน ภยํ หทยจลนํ กมฺปนํ นตฺถีติ อโตฺถฯ

ทกฺขิเณยฺยนฺติ ปรโลกํ สทฺทหิตฺวา ทาตพฺพอุตฺตมทานารหํฯ ทาตพฺพาติ ทกฺขิณา, เทยฺยธมฺมวตฺถุฯ ทาธาตุ ทาเนกฺขิณปจฺจโยฯ อถ วา ทกฺขนฺติ วฑฺฒนฺติ เอตาย สตฺตา ยถาธิเปฺปตาหิ สมฺปตฺตีหีติ ทกฺขิณา, ปรโลกํ สทฺทหิตฺวา ทาตพฺพทานํฯ ทกฺขธาตุ วฑฺฒเนยฺ, ตํ อรหตีติ ทกฺขิเณโยฺย, พุโทฺธฯ อรหติตฺถิเต เณโยฺยฯ อถ วา ทกฺขิณาย หิตํ อนุรูปํ มหปฺผลกรณตาย วิโสเธตีติ ทกฺขิเณโยฺย, พุโทฺธฯ วิโสเธติตฺถิตายํฯ พุโทฺธเยว หิ ทกฺขิณาย

มหปฺผลกรณวเสน จ, วิโสธนวเสน จ, เทวสกฺกพฺรเหฺมหิ จ, โกสลราชาทีหิ จ, อนาถปิณฺฑิกเสฏฺฐาทีหิ จ ปรโลกํ สทฺทหิตฺวา ทาตพฺพํ อุตฺตมทานํ วิเสเสน อรหติ, ตสฺมา ทกฺขิเณยฺยนฺติ โถเมติฯ

โลกานนฺติ สตฺตโลกานํฯ ตสฺส ปน อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ **นนฺทิวฑฺฒน**นฺติ ปีติยา วฑฺฒาเปนฺตํฯ นนฺทิยเต นนฺทิฯ ภาวสาธโนยํฯ นนฺทธาตุ สมิทฺธิยํ นนฺทเน วา อิฯ ปีติยา อธิวจนเมตํฯ สา วเฑฺฒติ พุเทฺธตีติ นนฺทิวโฑฺฒ, พุโทฺธฯ นนฺทิสทฺทูปปทวฑฺฒธาตุ วฑฺฒเน อฯ พุโทฺธ หิ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณาสีตานุพฺยญฺชนลกฺขณสมฺปเนฺนน จ สพฺพญฺญุตญฺญาณาทิคุณสมฺปเนฺนน ธมฺมเทสนาย จ โลเก สพฺพสตฺตานํ ปีตึ วเฑฺฒตีติ อโตฺถฯ สพฺพสตฺตานญฺหิ พุทฺธทสฺสเน ธมฺมสวเน จ ติโตฺต นตฺถิ, ตสฺมา โลกานํ นนฺทิวฑฺฒนฺติ โถเมติฯ วุตฺตเญฺหตํ **อปทานฏฺฐกถายํ** ‘‘ปกติยาเอว หิ พุทฺธทสฺสเน ปุณฺณจนฺทสมุทฺทราชทสฺสเน อติโตฺต โลโกติฯ กถํ ปน สพฺพสตฺตานํ พุทฺธทสฺสเน อติโตฺต โหตี’’ติฯ พุทฺธสฺส ปน พาตฺตึสมหาปุริสลกฺขณาทีหิ สีลาทิอสาธารณคุเณหิ จ อธิก สมฺปโนฺน หุตฺวา สพฺพเทวมนุเสฺสหิ อติวิโรจมานตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ตาวตึเส –

> ‘‘น โกจิ เทโว วเณฺณน, สมฺพุทฺธํ อติโรจติ;
> สเพฺพ เทเว อธิคฺคยฺห, สมฺพุโทฺธว วิโรจตี’’ติฯ

ทสพลนฺติ อเญฺญหิ ปเจฺจกพุทฺธาริยสาวเกหิ อสาธารเณน ทสกายพเลน จ ทสญาณพเลน สมฺปนฺนํฯ ตญฺหิ เกหิจิ วิรุเทฺธหิ การเณหิ พลนฺติ น กเมฺปนฺตีติ พลนฺติ วุจฺจติฯ อถ วา พลนฺติ ชีวิตํ กเปฺปนฺติ เอเตนาติ พลํ, กายพลํฯ พลธาตุ ปาเณ อฯ พลนฺติ ภารํ วหิตุํ สกฺกุณนฺตีติ วา พลํ, พลนฺติ ชานนฺติ สพฺพธมฺมนฺติ พลํ, ญาณ พลํฯ ทสพลญฺจ ทสพลญฺจ ทสพลานิ เอกเสสนเยนฯ ตานิ ยสฺส โสติ ทสพโล, พุโทฺธฯ อิธ ปน สามญฺญวเสน วุโตฺตปิ วิเสสฏฺฐานิยตฺตา ภควโต ทสกายพลานิ จ, ทสญาณพลานิ จ อธิเปฺปตานิฯ เตสํ ปน สรู ปตฺถํ นยนสฺภคกายงฺคนฺตฺยาทิ คาถาวณฺณนายํ วุตฺตเมวฯ

อสมนฺติ สีลาทิคุเณหิ เกนจิ อสทิสํฯ นตฺถิ สโม สทิโส ปุคฺคโล เอตสฺสาติ อสโม, พุโทฺธฯ ตํ อสมํฯ **ต**นฺติ ตาทิสํ คุณสมฺปนฺนํ พุทฺธํฯ **นิจฺจ**นฺติ สตตํ สมิตํ สพฺพกาลํ นิรนฺตรนฺติ อโตฺถฯ **นมสฺสนฺตู**ติ อภิวนฺทนฺตูติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ โลเก ติโลเก มนุสฺสโลเก วา, พุโทฺธพุโทฺธติโฆโส พุโทฺธ พุโทฺธอิติ กิตฺติสโทฺท ถุติสโทฺท วา, อติทุลภตโร อติวิย ทุลฺลภตโม, พุทฺธภาโว พุทฺธสฺส ภาโว, กา กถา กึวตฺตโพฺพ เอว, ตสฺมา พุโทฺธพุโทฺธติ โฆสสฺส อติทุลฺลภตรตฺตา, วิภาวี เมธาวี วิวิธหิตสุขํ นานปฺปการํ โลกิยโลกุตฺตรสงฺขาตํ หิตสุขํ ปตฺถยนฺตา ยาจนฺตา, สาธโว สปฺปุริสา อิฏฺฐํ กามยมานํ, อตฺถํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกาทิอตฺถํ, วหนฺตํ ธารกํ, สุรนรมหิตํ เทวมนุเสฺสหิ ปูชิตํ, นิพฺภยํ อภยํ อสนฺตาสํ วา, ทกฺขิเณยฺยํ ปรโลกํ สทฺทหิตฺวา ทาตพฺพอุตฺตมทานารหํ, โลกานํ สตฺตโลกานํ นนฺทิวฑฺฒํ ปีติยา วฑฺฒาปเนนฺตํฯ ทสพลํ อสาธารเณน ทสกายญาณพเลน สมฺปนฺนํ, อสมํ สีลาทิคุเณหิ เกนจิ อสทิสํ ตํ ตาทิสํ คุณสมฺปนฺนํ พุทฺธํ นิจฺจํ สตตํ สมิตํ สพฺพกาลํ นิรนฺตรํ, นมสฺสนฺตุ อภิวนฺทนฺตูติฯ

ฉพฺพีสติมวนฺทนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๗.ปุเญฺญเนเตน โสหํ นิปุณมติ สโต สมฺปราเย จ ติโตฺต,

ทโกฺข ทิฏฺฐุชฺชุปโญฺญ อวิกลวีริโย โภควา สํวิภาคี;
ติโกฺข สูโร ธิตโตฺต สปรหิตธโร ทีฆชีวี อโรโค,
ธโญฺญ วโณฺณ ยสสฺสี อติพลวธโร กิตฺติมา ขนฺตุเปโตฯ

๒๘. สโทฺธ ทาตงฺคุเปโต ปรมสิริธโร ทิฏฺฐธมฺม วิรโตฺต,
ลชฺชี กลฺยาณมิโตฺต อภิรตกุสโล ปญฺจสีลาทิรโกฺข;
อปฺปิโจฺฉ อปฺปโกโธ อติวุชุหทโย อิทฺธิมา อปฺปเมโยฺย,
ปาสํโส เปมวาโจ สุชนคุณวิทู มามโก โส ภเวยฺยํฯ

๒๗. เอวํ พุโทฺธ พุโทฺธติ โฆโสตฺยาทิคาถาย พุทฺธวนฺทเน อุโยฺยชนํ กตฺวา อิทานิ สุคตนฺตฺยาทีหิ คาถาหิ พุทฺธํ วนฺทิตฺวา ปณิธึ กโรโนฺต อาห **ปุเญฺญเนเตน โสห**นฺตฺยาทิ คาถาทฺวยํฯ อยํ ปน คาถาทฺวยมฺปิ สทฺธราคาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ตตฺถ ปฐมคาถายํ โสอหํ เอเตน ปุเญฺญน สมฺปราเย นิปุณมติ จ สโต จ…เป…. ขนฺตุเปโต จ ภเวยฺยนฺติ สมฺพโนฺธฯ **โสห**นฺติ โส อหํฯ พุทฺธสฺส นมกฺกาโร โสอหนฺติ อโตฺถฯ **เอเตน ปุเญฺญนา**ติ อิมินา พุทฺธวนฺทน ปุญฺญกมฺมุน อตฺตโน การกํ ปวติ โสเธตีติ ปุญฺญํฯ ปุธาตุ โสธเน ณฺยฯ ปุญฺญนฺติ จ อิธ ปน พุทฺธปณามกฺริยาภินิปฺผาทิกา กุสลเจตนา อธิเปฺปตาฯ สา จ วนฺทเนยฺยวนฺทกานํ เขตฺ ตชฺฌาสยสมฺปทาหิ ทิฏฺฐธมฺม เวทนียภูตา ยถาลทฺธสมฺปตฺตินิมิตฺตกสฺส กมฺมสฺส อนุพลปฺป ทานวเสน ตนฺนิพฺพตฺติตวิปากสนฺตติยา อนฺตรายกรานิ อุปปีฬกอุปเจฺฉทกกมฺมานิ ปฏิพาหิตฺ วา ตนฺนิทานานํ ยถาธิเปฺปตสิทฺธิวิพนฺธกานํ โรคาทิอนฺตรายานมปฺปวตฺตึสาเธติ จาติ อโตฺถ จ เวทิตโพฺพฯ **สมฺปราเย จา**ติ เอตฺถ จสโทฺท อฏฺฐานโยโคฯ โส จ นิปุณมติตฺยาทีสุ ปเทสุ โยเชตโพฺพฯ **สมฺปราเย**ติ ปรโลเกฯ โส หิ สมฺปรายิตพฺพา อุปคมิตพฺพา เอตฺถ สเตฺตหีติ จ, กมฺมกิเลสวเสน สเตฺตหิ สมฺปรายิตพฺพา ปาปุณิตพฺพาติ วา เอตฺถาติ จ สมฺปราโยติ วุจฺจติฯ สํปริปุพฺพ อยธาตุ หิ คติยํ ณฯ อถ วา กมฺมวเสน อภิมุโข สมฺปเรติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ สมฺปรา โยติ วุจฺจติฯ สํปุพฺพปรธาตุ คติยํ ณฺยฯ อิติ โข อานนฺท กุสลานิ สีลานิ อนุปุเพฺพน อคฺคาย ปเรนฺตีติอาทีสุ วิย หิ จุราทิ คณวเสน ปรสทฺทํ คติยมิจฺฉนฺติ สทฺทวิทูฯ ตสฺมึ สมฺปราเยฯ

นิปุณมตีติ สณฺหสุขุมปญฺญวา จฯ สณฺหสุขุมํ อตฺถนฺตรํ ปฏิวิชฺฌนสมตฺถาย ปญฺญาย สมฺปโนฺน จ วาฯ เอตฺถ จ นิปุณสโทฺท สณฺหสุขุมวาจโก อนิปฺผนฺนปาฏิปทิโกฯ หิตาหิตํ มนติ ชานาตีติ มติ, ปญฺญาฯ มนธาตุ ญาเณติฯ นิปุณา สณฺหา มติ ปญฺญา ยสฺส เมติ นิปุณมติฯ **สโต**ติ สติมา จฯ สรตีติ สติ, สรธาตุ จินฺตายนฺติฯ สา อสฺส เม อตฺถีติ สโตฯ **ติโตฺต**ติ ตปฺปโน จฯ ยถาลทฺธวตฺถุนา สนฺตุโฏฺฐ จาติ อโตฺถฯ ติสนํ ตปฺปนํ ติโตฺตฯ ติสธาตุ ตปฺปเน ตปจฺจโยฯ สการสฺส โตอาเทโสฯ ยถาลาภ สโนฺตโส, ยถาพลสโนฺตโส, ยถาสารุปฺปสโนฺต โส จาติ ติวิ เธน สโนฺตเสน สนฺตุโฏฺฐติ วุตฺตํ โหติฯ

ทโกฺขติ ตํ ตํ กิเจฺจ เฉโก จ กุสโล จ วาฯ โส หิ กุสลกมฺม อญฺญสฺมิญฺจ กิจฺจากิเจฺจ อ ทนฺธตาย สีฆํ คจฺฉตีติ ทโกฺขฯ ทกฺขธาตุ สีฆเตฺถ อฯ **ทิฏฺฐุชฺชุปโญฺญ**ติ ทิฏฺฐิอุชุปโญฺญติ ปทเจฺฉโทฯ อุชุ ทิฏฺฐิปญฺญาย สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ เกสฺจิ โปตฺถเกสุ ทิฏฺฐิชฺชุ ปโญฺญติ ปาโฐฯ ทิฏฺฐิอุชุปโญฺญติ ปทเจฺฉโท, โสเย วโตฺถ ฯ อุชูติ อกุฏิลภาเวน ภวตีติ อุชุ, อชฺชโวฯ อุชุธาตุ อชฺชเว กฺวิฯ อถ วา อรติ อกุฏิลภาเวน ปวตฺตตีติ อุชุ, อวโงฺกฯ อรธาตุ คติยํ ชุปจฺจ โยฯ อริสฺส อุอาเทโสฯ สมฺมา ปสฺสตีติ ทิฏฺฐิ, มติฯ ทิสธาตุ ปสฺสเน ตปจฺจโยฯ ตสฺส รฏฺฐาเท โสฯ ธาตฺวนฺตโลโป จ อี จฯ อุชุ อชฺชวา ทิฏฺฐิ มติ ทิฏฺฐุชุ วิเสสนปรนิปาตวเสนฯ ปกาเรน ชา นาติ อนิจฺจาทิวเสน อวพุชฺฌตีติ ปญฺญาฯ ปปุพฺพญาธาตุ อวโพธเน อฯ อุชุทิฏฺฐิ จ อุ

ชุปญฺญา จ ยสฺส เมติ ทิฏฺฐุชฺชุปโญฺญ, ปุคฺคโลฯ **อวิกลวีริโย**ติ อนูนวีริโย จ ปริปุณฺณวีริโย จาติ อโตฺถฯ วิหีนํ กโรตีติ วิกโลฯ วิปุพฺพกรธาตุ กรเณ อฯ รสฺสโลฯ วีรานํ กมฺมํ วีริยํฯ อวิกลํ อนูนํ วีริยํ อสฺสเมติ อวิกลวีริโยฯ น สกฺกา กุสีเตเนว นวโลกุตฺตรธมฺมา ลทฺธุํ, อารทฺธวีริเยเนว สกฺกาฯ ตสฺมา อวิกลวีริโยติ ปเตฺถตีติ วุตฺตํ โหติฯ

โภควาติ ภุญฺชิตพฺพสมฺปตฺติสุเขน สมฺปโนฺน จฯ ภุญฺชิตโพฺพติ โภโค, สมฺปตฺติฯ ภุช ธาตุ ปาลนพฺยวหรเณสุ ณฯ โภโค อสฺส เม อตฺถีติ โภควาฯ **สํวิภาคี**ติ สํวิภชนสีโล จ สํวิภชนสมฺปโนฺน จ วา, สํวิภชติ สีเลนาติ สํวิภาคีฯ สํวิภชนสีโลติ วา สํวิภาคี, สํวิภชิตุํ สีลมสฺสาติ วา สํวิภาคีฯ สํวิภาเค สีลมสฺสาติ สํวิภาคีฯ อยํ ตสฺสีลโตฺถฯ สํวิภชติ ธเมฺมนาติ สํวิภชนธโมฺมติ วาฯ สํวิภชิตุํ ธโมฺม อสฺสาติ วา, สํวิภชเน ธโมฺม อสฺสาติ วา สํวิภาคีฯ อยํ ตทฺธมฺมโตฺถฯ สํวิภชนํ สาธุกาโร อสฺส อตฺถิฯ สาธุการินา สํวิภชตีติ วา, สํวิภชิตุํ สาธุการีติ วา, สํวิภชเน สาธุการีติ วา สํวิภาคีฯ อยํ ตสฺสา ธุการโตฺถฯ สํวิปุพฺพ ภชธาตุ วิภาเค ณฯ ชสฺส โคฯ อถ วา สํวิภชนํ สํวิภาโคฯ โส เม อสฺส อตฺถีติ สํวิภาคี ฯ อสฺสตฺยเตฺถ อีฯ ปเรสํ ยาจกานํ อนฺนาทิทานวตฺถุํ นิจฺจํ ปริจฺจชนการีติ วุตฺตํ โหติฯ

ติโกฺขติ ติกฺขปฺปญฺญวา จ นิสานปญฺญวา วาฯ ติชนํ นิสนํ ติกฺขา, ปญฺญาฯ ติชธาตุ นิสาเน ขฯ ชสฺส โกฯ ติกฺขา ปญฺญา เม อสฺส อตฺถีติ ติโกฺขฯ อสฺสตฺยเตฺถ โณฯ ติกฺข ปญฺญาย สมฺปโนฺน จาติ อโตฺถฯ ปญฺญาย จ สพฺพ กุสลานํ ธมฺมานํ เสฏฺฐตฺตา มูลการณตฺตา จ ติโกฺขติ ปตฺถนํ กโรติฯ วุตฺตญฺหิ **มิลินฺทปเญฺห** –

> ‘‘ปญฺญา ปสฏฺฐา โลกสฺมิํ, กตา สทฺธมฺมฏฺฐิติยา;
> ปญฺญาย วิมติํ หนฺตฺวา, สนฺติํ ปโปฺปติ ปณฺฑิโต’’ติฯ

สูโรติ จตูสุ ปริสาสุ อฏฺฐสุ ปริสาสุ จ วีโร จฯ สตฺติวโนฺต นิพฺภโยติ อโตฺถฯ สูรยเต วิรยเต สูโรฯ ภาวสาธโนยํฯ สูรธาตุ วิกฺกนฺติยํ วีเร วา อฯ อถ วา อภิรุํอฉมฺภิอนุตฺราสภาเวน สูรติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ สูโรฯ สูรธาตุ คติยํ อฯ สีโห วิย ปริสมเชฺฌ สูรวีรสมฺปโนฺน จาติ อโตฺถฯ สาสนิ เกหิ ปน สทฺธมฺมวิทูหิ สูรสทฺทสฺส นิพฺพจนํ น ทสฺสิตํฯ เกวลํ ปน สูโรติ วิสิฏฺฐสูโรติ อตฺถวิวรณมตฺตเมว ทสฺสิตํฯ **ธิตโตฺต**ติ เอตฺถ ธิต อโตฺตติ ปทเจฺฉโทฯ ธิโตติ สมาธิฯ อตฺตนฺติ จิตฺตํฯ เอกคฺคจิตฺตสมฺปโนฺน จาติ อโตฺถฯ ธาติ ติฏฺฐติ เอการมฺมเณหิ ธิโต, เอการมฺมเณ สมฺปยุตฺตธเมฺม ธาเรตีติ วา ธิโต, สมาธิฯ ธาธาตุ ธารเณ ตฯ อารมฺมณํ อรติ ชานาตีติ อตฺตํ, จิตฺตํฯ อรธาตุ คติยํ ตฯ รสฺส โตฯ ธิโต สมาธิ อตฺตํ จิตฺตํ อสฺส เมติ ธิตโตฺตฯ

สปรหิตจโรติ อตฺตหิตปรหิตจโร, อตฺตโน จ ปรสฺส จ อตฺถํ ปฏิปนฺนโก จาติ อโตฺถฯ อตฺตโน จ ปรสฺส จ หิตํ อตฺถํ ปโยชนํ จรติ ปฏิปชฺชตีติ สปรหิตจโร ฯ สปรหิตสทฺทูปปท จรธาตุ จรเณ อฯ **ทีฆชีวี**ติ ทีฆายุโก จฯ ทีเฆน ชีวิตินฺทฺริเยน สมฺปโนฺน วาฯ ทีโฆ ชีโว ชีวิตํ อสฺส เมติ ทีฆชีวิฯ อายุกปฺปมฺปิ ทีฆชีวิตสมฺปโนฺน จาติ อโตฺถฯ **อโรโค**ติ โรควิรโห จ อาโรคฺยํ วาฯ รุชฺชติ ภญฺชติ องฺคปจฺจงฺคานีติ โรโค, พฺยาธิฯ รุชธาตุ ภเงฺค ณฯ อถ วา รุชฺชติ หิํสตีติ โรโคฯ รุชธาตุ หิํสายํ ณฯ นตฺถิ โรโค ตสฺส เมติ อโรโค, ฉนฺนวุติโรคานํ อภาโว ภเวยฺยนฺติ อโตฺถฯ **ธโญฺญ**ติ สิรีปุญฺญปญฺญาลกฺขณสมฺปโนฺน จฯ ธญฺญสโทฺท หิ สิรีปุญฺญปญฺญาลกฺขณวาจโกติ ทฏฺฐโพฺพฯ วุตฺตญฺหิ **เวสฺสนฺตรชาตเก** ‘‘ธญฺญํ มงฺคล สมฺมต’’นฺติ จฯ **เตมิยชาตเก** ‘‘ธญฺญปุญฺญลกฺขณสมฺปนฺนํ ปุตฺตํ วิชายี’’ติ จฯ อิทํ ปน นิพฺพจนํฯ ธนนํ สมฺปชฺชนํ ธญฺญํ, สิรีปญฺญาปุญฺญลกฺขณานํ สมฺปนฺนนฺติ อโตฺถฯ ธนธาตุ สมฺปเนฺนฯ ธาตูนํ อเนกตฺถตฺตา ณฺยปจฺจโยฯ ณการานุพเนฺธ โลเป กเต ยปจฺจเยน สทฺธิํ นการสฺส ญการํ กตฺวา ธญฺญนฺติ รูป

สิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ อถ วา ธนํ สิรีปญฺญา ปุญฺญลกฺขณสมฺปทํ อสฺส เม อตฺถีติ ธโญฺญฯ อสฺสตฺถฺยเตฺถ โณฺยฯ

วโณฺณติ วณฺณสมฺปโนฺน จฯ เอตฺถ จ วโณฺณ ทุวิโธ โหติ สรีรวณฺณคุณวณฺณวเสนฯ ตตฺถ สรีร วโณฺณ นาม รูปกายสฺส ปาสาทิกรูปสมฺปนฺนตาฯ คุณ วโณฺณ นาม สีลสมาธิ ปญฺญาทิคุเณน จ ธุตงฺคาทิปฏิปทาคุเณน จ สมฺปนฺนตาฯ อิทํ ปน นิพฺพจนํฯ วเณฺณติ วิการ มาปนฺนานํ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ วโณฺณ, สรีรรูปํฯ วเณฺณติ อตฺตโน ทพฺพํ ปกาเสตีติ วโณฺณ, คุโณฯ วณฺณธาตุ ปกาสเน อฯ อิธ ปน ตทุภยมฺปิ ยุชฺชติฯ วณฺณํ อสฺส เม อตฺถีติ วโณฺณฯ อสฺสตฺถฺยเตฺถ อฯ **ยสสฺสี**ติ ปริวารสมฺปโนฺน กิตฺติวโนฺต วาฯ เอตฺถ จ ทุวิโธ โหติ ยโส ปริวารกิตฺติยสวเสนฯ ตตฺถ ยชิยติ ปูชิยติ เอเตน ปริวาเรนาติ ยโส, ปริวาโรฯ ยชธาตุ ปูชายํ อฯ ชสฺส โสฯ อถ วา ยาติ คจฺฉติ ปาปุณาติ สามิกสฺส ปริวารนฺติ ยโส, ปริวาโรฯ ยาธาตุ คติยํ โสปจฺจโยฯ ยชิยติ ปูชิยติ เอเตนาติ ยโส, กิตฺติสโทฺทฯ ยชธาตุ เทวปูชาสงฺคหกรณทานธ เมฺมสุ อฯ ชสฺส โสฯ อถ วา ยาติ คจฺฉติ ปาปุณาติ สพฺพตฺถ พฺยาปนนฺติ ยโส, กิตฺติโฆโส ถุติ สโทฺท วาฯ ยาธาตุ คติยํ โสปจฺจโยฯ ยโส จ ยโส จ ยโส เอกเสสนเยนฯ โส อสฺส เม อตฺถีติ ยสสฺสี, อสฺสตฺถฺยเตฺถ สีปจฺจโยฯ

อติพลวธโรติ อติพลวนฺตธารโก จ อติวิย กายพลญาณพลวนฺตํ ธาเรตีติ อติพลวธโรฯ อชาตสตฺตุราชาทโย วิย ปญฺจหตฺถิ ทสหตฺถิพลสฺส ธารณสมโตฺถ จ, สาริปุตฺตเตฺถราทโย วิย ญาณพลสฺส ธารณสมโตฺถ จ ภเวยฺยนฺติ อโตฺถฯ **กิตฺติมา**ติ กิตฺติโฆสวโนฺต จฯ กิตฺติยเต กถิยเต คุณนฺติ กิตฺติ, ถุติโฆโสฯ กิตฺตธาตุ สเทฺท อิฯ กิตฺติโฆโส อสฺส เม อตฺถีติ กิตฺติมาฯ อสฺสตฺถฺยเตฺถ มนฺตุปจฺจโยฯ **ขนฺตุเปโต**ติ ขนฺติยา อุเปโต สมุเปโต สมนฺนาคโต จฯ ขมนํ สหนํ ขนฺติฯ ขมุธาตุ สหเน ตปจฺจโยฯ ตสฺสนฺติ ตาย อุเปโต สมุเปโต สมนฺนาคโตติ ขนฺตุเป โตฯ ขนฺติวาทตาปโส วิย ขนฺตุเปโต จ ภเวยฺยนฺติ อโตฺถฯ ขนฺติยา หิ ทุกฺกรตฺตา สพฺพกุสล ธมฺมานํ ปธานตฺตา เสฏฺฐตฺตปตฺตา จ ขนฺตุเปโตติ ปตฺถนํ กโรติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘ขนฺตี ปรมํ ตโป ติติกฺขา’’ติ จฯ ‘‘ขนฺตฺยา ภิโยฺย น วิชฺชตี’’ติ จฯ ‘‘ขนฺตีพลํ พลานีก’’นฺติ จฯ

> ‘‘สีลสมาธิปญฺญานํ , ขนฺติปฺปธานการณํ;
> สเพฺพปิ กุสลา ธมฺมา, ขนฺตฺยายตฺตาว วฑฺฒเร’’ติ จฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ โสหํ โส อหํ, เอเตน ปุเญฺญน อิมินา พุทฺธวนฺทนปุญฺญก เมฺมน สมฺปราเย ปรโลเก, นิปุณมติ จ สณฺหสุขุมปญฺญวา จ, สโต สติมา จ ติโตฺต ตปฺปโน ยถาลทฺธวตฺถุนา สนฺตุโฎฺฐ จ, ทโกฺข ตํตํกิเจฺจ เฉโก จ, ทิฏฺฐุชฺชุปโญฺญ อุชุทิฏฺฐิ ปญฺญาย สมฺปโนฺน จ อวีกลวีริโย อนูนวีริโย จ ปริปุณฺณวีริโย วา, โภควาภุญฺชิตพฺพสมฺปตฺติสุเขน สมฺปโนฺน จ สํวิภาคี สํวิภชนสีโล จ ติโกฺข ติกฺขปญฺญวา จ, สูโรติ สตฺติวโนฺต นิพฺภโย จ, ธิต โตฺต สมาหิต จิโตฺต จ เอกคฺคจิโตฺต วา, สปรหิตจโร อตฺตหิต ปรหิตปฏิปนฺนโก จ ทีฆชีวี ทีฆายุโก จ อโรโค โรควิรโห จ ธโญฺญ สิรีปุญฺญปญฺญาลกฺขณสมฺปโนฺน จ วโณฺณ วณฺณ สมฺปโนฺน จ ยสสฺสี ปริวารสมฺปโนฺน จ อติพลวธโร อติพลวนฺตธารโก จ กิตฺติมา กิตฺติ โฆสว โนฺต จ ขนฺตุเปโต ขนฺติยา อุเปโต สมุเปโต สมนฺนาคโต จ ภเวยฺยนฺติฯ

สตฺตวีสติมคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๘. เอวํ ปุเญฺญเนเตนตฺยาทิคาถาย สมฺปราเย ปณิธึ กตฺวา อิทานิ ทิฏฺฐธเมฺม ปตฺถนํ กตฺตุกาโม **สโทฺธ ทาตงฺคุเปโต** ตฺยาทิคาถมาหฯ ตตฺถ **สโทฺธ**ติ กมฺมาทิ สทฺทหนลกฺขณาย

สทฺธาย สมฺปนฺโน จฯ สทฺทหนํ สทฺธา, สทฺทหตีติ วา สทฺธาฯ สทฺทหนฺติ สมฺปยุตฺตธมฺมา เอตายาติ สทฺธาฯ สํปุพฺพธาธาตุ ธารเณ ตฯ สา ปน กมฺมาทีสุ สทฺทหนลกฺขณาฯ โอกปฺปนลกฺขณา วาฯ ปสาทรสาฯ อุทกปฺปสาทกมณิ วิยฯ ปกฺขนฺทนรสา วาฯ โอฆุตฺตรโณ วิย ฯ อกาลุสฺสิยปจฺจุปฏฺฐานา อธิมุตฺติปจฺจุปฏฺฐานา วา, สเทฺธยฺยวตฺถุปทฏฺฐานา โสตาปตฺติยงฺคปทฏฺฐานา วาฯ สา หตฺถวิตฺตพีชานิ วิย ทฏฺฐพฺพาฯ ภควตา หิ สา สทฺธา ‘‘สทฺธาหโตฺถมหานาโค’’ติ จฯ ‘‘สทฺธีธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐ’’นฺติ จฯ ‘‘สทฺธาพีชํ ตโป วุฏฺฐี’’ติ จ ‘‘สทฺธายตรติ โอฆ’’นฺติ จ ‘‘สทฺธา พนฺธติ ปาเถยฺยํ, สทฺธา ทุติยา ปุริสสฺส โหตี’’ติ จ, ‘‘สเทฺธสิโก ภิกฺขเว อริยสาวโก’’ติ จ, ‘‘สทฺธาธน’’นฺติ จฯ

‘‘เยสํ อตฺถิ สทฺธา พุเทฺธ, ธเมฺม จ สงฺฆรตเน;
เต มํ อติวิโรจนฺติ, อายุนา ยสสา สิริยา’’ติฯ

จฯ ‘‘สทฺธํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ, สีลํ สมาทิยติ, อุโปสถกมฺมํ กโรติ, ฌานํ อุปฺปาเทติ, วิปสฺสนํ อุปฺปาเทติ, มคฺคํ อุปฺปาเทติ, อภิญฺญํ อุปฺปาเทติ, สมาปตฺตึ อุปฺปาเทตี’’ติ จฯ ‘‘ทุลฺลภา สทฺธาสมฺปตฺตี’’ติ จ วุตฺตาฯ ตสฺมา สโทฺธ จ ภเวยฺยนฺติ ปตฺถนํ กโรติฯ

สา จ ปน จตุพฺพิธา โหติ อาคมสทฺธา, อธิคมสทฺธา, โอกปฺปนสทฺธา, ปสาทสทฺธา จาติฯ ตตฺถ สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานํ อภินีหารโต อาคตตฺตา อาคมสทฺธา นามฯ อริยสาวกานํ สจฺจปฏิเวเธน อธิคตตฺตา อธิคมสทฺธา นามฯ พุโทฺธ ธโมฺม สโงฺฆติ วุเตฺต อจลภาเวน โอกปฺปนํ โอกปฺปนสทฺธา นามฯ พุทฺธาทีสุ ปสาทุปฺปตฺติมตฺตา ปสาทสทฺธา นามฯ อิธ ปน ปณิธานฏฺฐานตฺตา สพฺพสทฺธา อธิเปฺปตาฯ สทฺธา อสฺส เม อตฺถีติ สโทฺธฯ อสฺสตฺถฺยเตฺถ ณฯ

ทาตงฺคุเปโตติ ทาตสฺส องฺคาย การณภูตาย ธนสมฺปตฺติยา อุเปโต สมุเปโต สมนฺนาคโต จฯ ทาตพฺพวตฺถุ จ, ตปฺปฏิคฺคาหกปุคฺคโล จ, สทฺธา จาติ ตีหิ อเงฺคหิ อุเปโต สมุเปโต สมนฺนาคโต จ วาฯ ทิยเต ทาตํฯ ภาวสาธโนยํฯ ทาธาตุ ทาเน อฯ องฺคียติ ญายติ เอเตนาติ อโงฺค, ธนสมฺปตฺติฯ ทาตสฺส อโงฺค ทาตโงฺค, เตน อุเปโต สมุเปโต สมนฺนาคโตติ ทาตงฺคุเปโต, อถ วา ทิยตีติ ทาตํ, ทานวตฺถุฯ ทาตสฺส อโงฺค ทาตโงฺค, เตน อุเปโต สมุเปโต สมนฺนาคโตติ ทาตงฺคุเปโต, ทาตพฺพวตฺถุ จ, ตปฺปฏิคฺคาหก ปุคฺคโล จ, สทฺธา จาติ ตีหิ อเงฺคหิ สมฺปชฺชามีติ ปตฺถนํ กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ วุตฺตญฺหิ **อิติวุตฺตกฏฺฐกถายํ** ‘‘สทฺธา เทยฺยธโมฺม ปฏิคฺคาหโก จาติ อิเมสํ ติณฺณํ สมฺมุขีภูตกาเลเยว หิ ทานํ สมฺภวตี’’ติฯ

ปรมสิริธโรติ อุตฺตมสิรีธารโก จฯ อุตฺตมสิรึ ธารณสมโตฺถ จ วาฯ เอตฺถ จ สิรีติ ปญฺญาปุญฺญสรีรโสภคฺคสมฺปตฺตีนเมตํ อธิวจนํฯ กตปุเญฺญหิ เสวิยตีติ สิรี, กตปุเญฺญ ปุคฺคเล เสวตินิสฺสยตีติ วา สิรี, ปญฺญาปุญฺญสรีรโสภคฺคสมฺปตฺติ ลพฺภติฯ สิธาตุ เสวายํ อิโร อี จฯ ปรมา อุตฺตมา สิรี ปรมสิรี, ตํ ธาเรตีติ ปรมสิรีธโร, ปรมสิริยา ธารณสมโตฺถติ อโตฺถฯ

ทิฏฺฐธเมฺมติ ปจฺจกฺขภูเต อตฺตภาเวฯ เอตฺถ จ ทิฏฺฐธโมฺม วุจฺจติ ปจฺจกฺขภูโต อตฺตภาโวฯ โส หิ ปสฺสิตโพฺพติ ทิโฏฺฐ, อตฺตภาโวฯ ทิโฏฺฐ ปสฺสิตโพฺพ ธโมฺม สภาโว อสฺสาติ ทิฏฺฐธโมฺมติ วุจฺจติฯ ตสฺมึ ทิฏฺฐธเมฺมฯ **วิรโตฺต**ติ กามคุเณสุ วิคตรโตฺต จ, รชฺชนํ รโตฺตฯ รนฺชธาตุ ราเคฯ วิคโต รโตฺต อสฺส เมติ วิรโตฺตฯ **ลชฺชี**ติ ปาปหิริวโนฺต จ, ปาปชิคุจฺฉนลกฺขณาย ลชฺชาย สมฺปโนฺน จ วาฯ อถ วา ลชฺชีติ หิโรตฺตปฺปสมฺปโนฺน จฯ ลชฺชีสเทฺทน หิ ลกฺขณาหารนเยน โอตฺตปฺปมฺปิ คเหตพฺพํฯ กสฺมา, กุสล ลกฺขณสภาเวน สมานตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ **เนตฺติปาฬิยํ** –

“วุตฺตมฺหิ เอกธมฺมํ, เย ธมฺมา เอกลกฺขณา เกจิ;
วุตฺตา ภวนฺติ สโพฺพ, โสหาโร ลกฺขโณ นามา”ติฯ

ลชฺชตีติ ลชฺชา, หิริฯ ลชฺชธาตุ หิริยํฯ ลชฺชา อสฺส เม อตฺถีติ ลชฺชา, กายทุจฺจริตาทิโต หิโรตฺตปฺปสมนฺนาคโต จาติ อโตฺถฯ **กลฺยาณมิโตฺต**ติ สุนฺทรมิตฺต สมฺปโนฺน จฯ กลฺยาณสโทฺท หิ สุนฺทรวาจโก อนิปฺผโนฺน ปาฏิปทิโกฯ อถ วา กลฺยํ หิตํ อณยติ ปาปยตีติ กลฺยาโณ, สุมิโตฺตฯ กลฺยสทฺทูปปทอณธาตุ คติยํ ณฯ มิชฺชติ สิเนหตีติ มิโตฺต, มิชฺชิยติ สิเนหิยตีติ วา มิโตฺต, มิทธาตุ สิเนเห ตฯ กลฺยาโณ มิโตฺต อสฺส เมติ กลฺยาณมิโตฺตฯ หิตธรสุมิตฺตสมฺปโนฺน จ ภเวยฺยนฺติ อโตฺถฯ อิธ ปน สทฺธาสีลสุตจาควีริยสติ สมาธิปญฺญาคุเณหิ สมนฺนาคโต กลฺยาณมิโตฺต อธิเปฺปโตฯ ตํ ปน สนฺธาย ภควตา **สิงฺคาลสุเตฺต** –

“อุปกาโร จ โย มิโตฺต, สุขทุเกฺข จ โย สขา;
อตฺถกฺขายี จ โย มิโตฺต, โย จ มิตฺตานุกมฺปโก;
เอเตปิ มิเตฺต จตฺตาโร, อิติ วิญฺญาย ปณฺฑิโต; สกฺกจฺจํ
ปยิรุปาเสยฺย, มาตา ปุตฺตํว โอรส”นฺติ วุโตฺตฯ

วิสุทฺธิมเคฺค จ –

“ปิโย ครุ ภาวนีโย, วตฺตา จ วจนกฺขโมฯ คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา, โน จาฏฺฐาเน นิโยชเย”ติ วุโตฺตฯ อิติ เอวรูปสฺส จ กลฺยาณมิตฺตสฺส ทุลฺลภตฺตา กลฺยาณมิเตฺตน สมฺปชฺชามีติ ปตฺถนํ กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ

อภิรตกุสโลติ ทานาทิปุญฺญกุสลธเมฺมสุ อภิรมโณ จฯ กุจฺฉิตํ อปายทฺวารํ สลนฺติ สํวรนฺติ ปิทหนฺติ สาธโว เอเตนาติ กุสลํ, ทานาทิปุญฺญธมฺมาฯ กุปุพฺพ สลธาตุ สํวรเณ อฯ เตสุ อภิอติเรกํ รมตีติ อภิรตกุสโล , กิตนฺตสมาโสยํฯ กุสลาภิรโตติ วตฺตเพฺพ ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ ปทวิปริยาเยน เอวํ วุตฺตนฺติฯ อถ วา อภิอติเรกํ รมนํ อภิรโต, กุสเลสุ อภิรโต ยสฺส เมติ อภิรตกุสโล, นิจฺจํ กุสลปุญฺญสฺส กรเณ อภิรตจิตฺตสมฺปโนฺน จาติ อโตฺถฯ

ปญฺจสีลาทิรโกฺขติ ปญฺจสีลาทีนํ รกฺขิตุํ สมโตฺถ จฯ เอตฺถ จ อาทิสเทฺทน คิหีนํ อฏฺฐงฺคุโปสถสีลํ, สามเณรานํ ทสงฺคสีลญฺจ, ภิกฺขูนํ จตุปาริสุทฺธิสีลญฺจ สงฺคณฺหาติฯ ปญฺจสีลํ อาทิ เยสํ เตติ ปญฺจสีลาทิ, ตํ รกฺขติ รกฺขิตุํ สมเตฺถตีติ ปญฺจสีลาทิรโกฺขฯ คหฏฺฐานํ นิจฺจสีลวเสน ปญฺจสีลํ สติ อุสฺสาหสมเตฺถ อุโปสถงฺควเสน อฏฺฐงฺคสีลํ ทสงฺคสีลญฺจ อขณฺฑํ อจฺฉิทฺทํ อสพลํ อกมฺมาสํ กตฺวา รกฺขิตุํ สามเณรสีลวเสน ทสสีลญฺจ, ภิกฺขุสีลวเสน จตุปาริสุทฺธิสีลญฺจ รกฺขิตุํ สมโตฺถ จาติ อโตฺถฯ ภควตา หิ “สีลวิปตฺติเหตุ วา ภิกฺขเว สตฺตา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชนฺตี”ติ จฯ “สีลสมฺปทาเหตุ วา ภิกฺขเว สตฺตา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺตี”ติ จฯ “สีลสมฺปโนฺน มหนฺตํ โภคกฺขนฺธํ อธิคจฺฉติ กลฺยาโณ กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉติฯ จตุปริสํ วิสารโท อุปสงฺกมติ อมงฺกุภูโตฯ อสมฺมูโฬฺห กาลํ กโรติ, กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชตี”ติ จ วุตฺตตฺตา จฯ **อฏฺฐกถายญฺจ** “สีลาลงฺการสทิโส อลงฺกาโร นตฺถิ, สีลสทิสํ ปุปฺผํ นตฺถิ, สีลคนฺธสทิโส คโนฺธ นตฺถี”ติ จฯ “สีล สมฺปตฺติญฺหิ นิสฺสาย ติโสฺส วิชฺชา ปาปุณาตี”ติ จฯ “อาทิมฺหิ สีลํ วิโสเธยฺยา”ติ จฯ “สตฺตา สีเลน วิสุชฺฌนฺตี”ติ จฯ “สีลํ สาสนสฺส อาที”ติ จฯ “สตฺตสุ วิสุทฺธีสุ สีลวิสุทฺธิ สรีรํ นามา”ติ จฯ “สีลํ นาเมตํ อวสฺสโย ปติฏฺฐา อารมฺมณํ ตาณํ เลณํ คติ ปรายน”นฺติ จ วุตฺตตฺตา ปญฺจสีลาทิรโกฺขติ ปตฺถนํ กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ

อปฺปิโจฺฉติ อนิโจฺฉ จ, รูปาทิกามคุเณสุ อนิจฺฉโนฺตติ อโตฺถฯ อภาวโตฺถเหตฺถ อปฺปส โทฺทฯ อปฺปฑํสมกสวา ตาตปาติอาทีสุ วิย อิจฺฉนํ อิจฺฉา, รูปาทิกามคุณํ อิจฺฉตีติ วา อิจฺฉา, กามตณฺหาฯ อิสุธาตุ อิจฺฉากนฺตีสุ อฯ ธาตฺวนฺตสฺสโจฺฉฯ นตฺถิ อิจฺฉา ยสฺส เมติ อปฺปิโจฺฉ, รูปาทีสุ กาเมสุ อนิจฺฉโนฺต จาติ อโตฺถฯ อปฺปิโจฺฉ ปน จตุพฺพิโธ โหติ ปจฺจยอปฺปิโจฺฉ, ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ, ธุตงฺคอปฺปิโจฺฉ, ปฏิเวธอปฺปิโจฺฉ จาติฯ ตตฺถ จตูสุ ปจฺจเยสุ อปฺปิโจฺฉ ปจฺจยอปฺปิโจฺฉฯ โย ปน ปจฺจเย พหุํ เทเนฺต อปฺปํ คณฺหติ, อปฺปํ เทเนฺต อปฺปตรํ วา คณฺหติ น วา คณฺหติฯ น อนวเสสคาหี โหติฯ อยํ ปจฺจยอปฺปิโจฺฉ นามฯ โย ปน เตปิฏโกปิ สมาโน น พหุสฺสุตภาวํ ชานาเปตุกาโม โหติ, อยํ ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ นามฯ ธุตงฺคสมาทานสฺส ปน ธุตงฺคปริหรณภาวํ อเญฺญสํ ชานิตุํ น เทติ, อยํ ธุตงฺคอปฺปิโจฺฉ นามฯ โย ปน โสตาปนฺนาทีสุ อญฺญตโร หุตฺวา โสตาปนฺนาทิภาวํ ชานาเปตุํ น อิจฺฉติ, อยํ อธิคมอปฺปิโจฺฉ นามฯ อิเมหิ อปฺปิจฺฉคุเณหิ สมฺปโนฺน จ อหํ ภเวยฺยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

อปฺปโกโธติ ทุสฺสนลกฺขณโทสโต วิรหิโต จฯ โส หิ กุชฺฌตีติ โกโธติ วุจฺจติฯ โทส เสฺสตํ อธิวจนํฯ นตฺถิ โกโธ อสฺส เมติ อปฺปโกโธฯ

> กุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ, กุโทฺธ ธมฺมํ น ปสฺสติ;
> อนฺธตมํ ตทา โหติ, ยํ โกโธ สหเต นรนฺติฯ

วุตฺตเทสนํ มนสิกริตฺวา อปฺปโกโธติ ปตฺถนํ กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ

อติวุชุหทโยติ อติเอว อุชุจิตฺตสมนฺนาคโต จฯ อรติ คจฺฉติ ปวตฺตติ อกุฏิลภาเวนาติ อุชุ, อชฺชวํฯ อรธาตุ คติยํ ชุฯ อริสฺส อุฯ อารมฺมณํ หรตีติ หทยํ, จิตฺตํฯ หรธาตุ หรเณ อยฯ รสฺส โทฯ อถ วา อารมฺมณํ หรนฺตํ อยติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ หทยํ, จิตฺตํฯ หรสทฺทูปปท อยธาตุ คติยํ อฯ อุชุ จ ตํ หทยญฺจาติ อุชุหทยํฯ อติเอว อุชุ หทยํ อสฺส เมติ อติวุชุหทโยฯ โคมุตฺตวโงฺก จ จนฺทเลขาวโงฺก จ นงฺคลโกฏิ วโงฺก จาติ ตีหิ วเงฺกหิ วิคโต หุตฺวา อติวิย อุชุจิตฺตสมนฺนาคโต จ ภเวยฺยนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ จ โย ปาปํ กตฺวาว น กโรมีติ ภาสติฯ โส คนฺตฺวา ปโจฺจสกฺกนตาย โคมุตฺตวโงฺก นามฯ โย ปาปํ กโรโนฺตว ภายามหํ ปาปสฺสาติ ภาสติฯ โส เยภุเยฺยน กุฏิลตาย จนฺทเลขา วโงฺก นามฯ โย ปาปํ กโรโนฺตว โก ปาปสฺส น ภาเยยฺยาติ ภาสติ, โส นาติกุฏิลตาย นงฺคลโกฏิวโงฺก นาม โหติฯ ยสฺส วา ตีณิ กมฺมทฺวารานิ อสุทฺธานิฯ โส โคมุตฺตวโงฺก นาม โหติฯ ยสฺส ยานิ กานิจิ เทฺวฯ โส จนฺทเลขา วโงฺก นามฯ ยสฺส ยํกิญฺจิ เอกํฯ โส นงฺคลโกฏิวโงฺก นามาติ เวทิตโพฺพฯ

อิทฺธิมาติ อิทฺธิยา สมนฺนาคโต จ, อิทฺธิสทฺทสฺส วจนโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ อิทฺธิ อสฺส เม อตฺถีติ อิทฺธิมาฯ อสฺสตฺถยเตฺถ มนฺตุปจฺจโยฯ มานุสฺสิกาเล มนุสฺสิทฺธิยา เทวุปฺปตฺติกาเล เทวิทฺธิยา สมณุปฺปตฺติกาเล สมณิทฺธิยา จ สมฺปุเณฺณยฺยนฺติ อโตฺถฯ

อปฺปเมโยฺยติ อปฺปเมตเพฺพหิ สีลาทิคุเณหิ สมฺปโนฺน จฯ ปเมตโพฺพติ ปเมโยฺยฯ ปปุพฺพมาธาตุ ปมาเณ ณฺยฯ น ปเมโยฺย อปฺปเมโยฺย, อปฺปเมโยฺย สีลาทิคุโณ เม อสฺส อตฺถีติ อปฺปเมโยฺยฯ อสฺสตฺถยเตฺถ ณฯ อปฺปเมเยฺยหิ สีลาทิคุเณหิ จ โภคสมฺปตฺตีหิ จ สมฺปชฺชามีติ ปตฺถนํ กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ปาสํโสติ สีลาทิคุเณหิ พุทฺธาทิสปฺปุริสานํ ปสํสารโห จ, ปสํสิยเต ถวิยเต ปสํโสฯ ภาวสาธโนยํฯ ปปุพฺพสํสธาตุ ถุติยํ, ตํ อรหตีติ ปาสํโสฯ อรหติตทฺธิเต ณฯ พุทฺธาทิสปฺปุริเสหิ

ปสํสิ ตเพฺพหิ ทานสีลาทิคุเณหิ สมฺปนฺโน จ ภเวยฺยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

เปมวาโจติ อตฺถพฺยญฺชนมธุรตาย พุทฺธาทิสปฺปุริเสหิ เปมิตพฺพวาจาย สมฺปนฺโน จฯ ปิยเตติ เปมา, วาจาฯ ปีธาตุ ตปฺปนกนฺตีสุ อิโมฯ วจิตพฺพาติ วาจาฯ วจธาตุ วิยตฺติยํ วาจายํ ณฯ เปมา วาจา อสฺส เมติ เปม วาโจฯ พุทฺธาทิสปฺปุริเสหิ เปมิยา จตุรงฺคสมนฺนาคต วาจาย สมฺปนฺโน จาติ อโตฺถฯ สปฺปุริสานํ ปน วาจา จตุรงฺคสมนฺนาคตา โหติฯ สุภาสิตวาจา จ ธมฺม วาจา ปิยวาจา สจฺจวาจาติฯ ตถาเหตํ วุตฺตํ **สคาถาวคฺค สํยุเตฺต** –

> สุภาสิตํ อุตฺตมมาหุ สโนฺต,
> ธมฺมํ ภเณ นาธมฺมํ ตํ ทุติยํ;
> ปิยํ ภเณ นาปฺปิยํ ตํ ตติยํ,
> สจฺจํ ภเณ นาลิกํ ตํ จตุตฺถนฺติฯ

อยํ ปเนตฺถ โยชนาฯ สโนฺต สปฺปุริสา อุตฺตมํ สุภาสิตํ สุฎฺฐุ ภาสิตํ วาจํ อาหุ, ธมฺมํ ภเณ ภเณยฺย อธมฺมํ น ภเณ น ภเณยฺย, ทุติยํ ตํ วาจํ อาหุ, ปิยํ ภเณ ภเณยฺย, อปฺปิยํ น ภเณ น ภเณยฺย, ตติยํ ตํ วาจํ อาหุ, สจฺจํ ภเณ ภเณยฺย อลิกํ น ภเณ น ภเณยฺย, จตุตฺถํ ตํ วาจํ อาหูติฯ

สุชนคุณวิทูติ พุทฺธาทิสปฺปุริสานํ สีลาทิคุณํ วิชานโก จฯ สุนฺทโร ชโน สุชโนฯ คุณติ ปกาเสติ สีลาทิคุณสมงฺคิตํ ปุคฺคลนฺติ คุณํ, สีลาทิคุณํฯ คุณธาตุ ปกาสเน อฯ สุชนานํ พุทฺธาทิสปฺปุริสานํ คุโณ สุชนคุโณ, ตํ วิทติ ชานาตีติ สุชนคุณวิทูฯ สุชน คุณสทฺทูปปทวิท ธาตุ ญาเณ อูฯ พุทฺธาทิสปฺปุริสานํ สีลสมาธิปญฺญาทิคุณํ ชานิตุํ สมโตฺถ จ ภเวยฺยนฺติ อ โตฺถฯ

มามโกติ พุทฺธาทิสชฺชนานํ มามโก จฯ มมายตีติ มามโกฯ มมธาตุ มานเน เปเม วา ณฺวุฯ ตสฺส อโกฯ พุทฺธาทิรตนตฺตยญฺจ สทฺธมฺมญฺจ มานโนฺต จ ภเวยฺยนฺติ อโตฺถฯ **โส**ติ โส อหํฯ ***ภเวยฺย***นฺติ ภวามีติฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโยชนา**ฯ โส อหํ ทิฏฺฐธเมฺม ปจฺจกฺขภูเต อตฺตภาเว, สโทฺธ สทฺธาย สมนฺนาคโต จ, ทาตงฺคุเปโต ทาตสฺส องฺคาย การณภูตาย ธน สมฺปตฺติยา อุเปโต สมุเปโต สมนฺนาคโต จ, ทาตพฺพ วตฺถุ จ, ตปฺปฎิคฺคาหกปุคฺคโล จ, สทฺธา จาติ ตีหิ อเงฺคหิ อุเปโต สมุเปโต สมนฺนาคโต จ วา, ปรมสิริธโร อุตฺตมสิรีธารโก จ, อุตฺตมสิริํ ธารณสมโตฺถ จ วา, วิร โตฺต กามคุเณสุ วิคตรโตฺต จ, ลชฺชี ปาปหิริวโนฺต จ, ปาปชิคุจฺฉนลกฺขณาย ลชฺชาย สมฺป นฺโน จ วา, หิโรตฺตปฺปสมนฺนาคโต จ วา, กลฺยาณมิโตฺต สุนฺทรมิตฺต สมฺปนฺโน จ, อภิร ตกุสโล ทานาทิปุญฺญกุสลธเมฺมสุ อภิรมโณ จ, ปญฺจสีลาทิรโกฺข ปญฺจสีลาทีนิ รกฺขิตุํ สม โตฺถ จ, อปฺปิโจฺฉ อนิโจฺฉ จ, รูปาทิกามคุเณสุ อนิจฺฉโนฺต จ วา, อปฺปโกโธ ทุสฺสนลกฺขณ โทสโต วิรหิโต จ, อติวฺุชุหทโย อติเอว อุชฺจิตฺตสมนฺนาคโต จ, อิทฺธิยา สมนฺนาคโต จ, อปฺป เมโยฺย อปฺปเมเยฺยหิ สีลาทิคุเณหิ สมฺปนฺโน จ, ปาสํโส สีลาทิคุเณหิ พุทฺธาทิสปฺปุริสานํ ปสํ สารโห จ, เปมวาโจ อตฺถพฺยญฺชนมธุรตาย พุทฺธาทิสปฺปุริเสหิ เปมิตพฺพวาจาย สมฺปนฺโน จ, สุชนคุณวิทู พุทฺธาทิสปฺปุริสานํ สีลาทิคุณํ วิชานโก จ, มามโก พุทฺธาทิสชฺชนานํ มามโก จ, พุทฺธาทิรตนตฺตยญฺจ สทฺธมฺมญฺจ มานโนฺต จ วา, ภเวยฺยํ ภวามีติฯ

อฎฺฐวีสติมคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๙. อิตฺถํ อสงฺขเย นาถ, คุเณ ลกฺขณทีปิเต;
คาถาสุ สูจกาเสฺวก, คาถมฺปิ สรเต พุโธฯ

๓๐. จตุราปายมุโตฺต โส, สาธกตฺถทฺวยสฺส จ;
หตูปทฺทวชาโล จ, ลาภี หิตสุขสฺส จฯ

๓๑. อธิโป นรเทวานํ, จตุทีปิสฺสโรปิ วา;
ภเวยฺย อนฺติเม เทเห, ตมญฺญู เสตฉตฺตกํฯ

๓๒. ภาวนายานมารุยฺห, สมเมสฺสติ สุพฺพโต;
อิมสฺมึ อตฺตภาเวปิ, อโรโค ทีฆชีวิโกฯ

๓๓. ปูชิโต สพฺพโลเกหิ, ภาวนาภิรตีมโน;
ชนปฺปิโย มนาโป จ, กา กถาขิลธารเณฯ

๒๙. เอวํ ปุเญฺญเนเตนตฺยาทิ คาถาทฺวเยน ปณิธึ กตฺวา อิทานิ พุทฺธวนฺทนสฺส ผลานิสํสํ ทเสฺสโนฺต **อิตฺถ**นฺตฺยาทิ คาถาปญฺจกํ อาหฯ ตํ ปน มูลาจริเยหิ น วุตฺตํ, ปจฺฉา ปน หิตกาเมหิ ปณฺฑิเตหิ ปกฺขิตฺตํ คาถาปญฺจกนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตา ปน คาถาโย ปถฺยาวตฺตคาถาติ ทฎฺฐพฺพาฯ

ตาสุ ปน ปฐมคาถายํ อิตฺถํ อสงฺขเย ลกฺขณทีปิเต นาถคุเณ สูจกาสุ คาถาสุ เอกคาถมฺปิ โย พุโธ สรเตติ สมฺพโนฺธฯ **อิตฺถ**นฺติ อิมินา สุคตนฺติอาทินา วุตฺตปฺปกาเรนฯ **อสงฺขเย**ติ เอตฺตกา พุทฺธคุณาติ คเณตุํ อสมเตฺถฯ สงฺขิยเต สงฺขยาฯ สงฺขิยติ คณิยตีติ วา สงฺขยา ฯ สขิธาตุ สงฺขฺยายํ ยปจฺจโยฯ อถ วา สงฺขิตุํ น สโกฺกนฺตีติ อสงฺขยาฯ เอตฺตกา พุทฺธคุณา เอตฺตกา พุทฺธคุณาติ นิรวเสสโต เอกพุโทฺธปิ อเนกวสฺส สตสหสฺสโกฎิยาปิ คเณตุํ อสมโตฺถวฯ ปเคว ปน อเญฺญติ อโตฺถฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ **อปทาเน** –

“พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ,
กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร,
วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา”ติ จฯ

“สกฺกา สมุเทฺท อุทกํ, ปเมตุํ อาฬฺหเกน วา;
นเตฺวว ตว สพฺพญฺญุ, ญาณํ สกฺกา ปเมตเว”ติ จฯ

มหาวคฺคสํยุตฺตฎฺฐกถายญฺจ “อปฺปมาณา หิ พุทฺธา เตสํ พุทฺธาปิ อนวเสสโต วณฺณํ วตฺตุํ อสมตฺถา, ปเคว อิตรา ปชา”ติ จฯ **ลกฺขณทีปิเต**ติ อุปลกฺขณ นเยน ปกาสิตเพฺพฯ เอตฺถ จ ปธานนโย นิทสฺสน นโย จ ลพฺภติฯ **นาถคุเณ**ติ พุทฺธสฺส สีลสมาธิ ปญฺญาทิคุเณฯ ตสฺส ปน ปทสฺส วจนโตฺถ เหฎฺฐา วุโตฺตเยวฯ **สูจกาเสฺวกคาถมฺปี**ติ สูจกาสุ เอกคาถมฺปีติ ปทเจฺฉโทฯ **สูจกาสู**ติ ปกาสกาสุฯ **คาถาสู**ติ สุคตนฺตฺยาทินา วุตฺตาสุ ฉพฺพีสติวนฺทนคาถาสุฯ นิทฺธารเณ เจตํ ภุมฺมวจนํฯ กวีหิ คายติ กถิยตีติ คาถาฯ ปชฺชวิเสโสฯ เคธาตุ สเทฺท ถฯ เคธาตุสฺส คาเทโสฯ อถ วา คํ วุจฺจติ ญาณํฯ ตํ ติฎฺฐติ เอตฺถาติ คาถาฯ คํสทฺทูปปทถาธาตุ คตินิวตฺติยํฯ คํ วุจฺจติ ญาณํ, เตน กวีหิ พนฺธิตฺวา ถิยติ ถปิยตีติ วา คาถา, ตาสุ คาถาสุฯ **เอกคาถมฺปี**ติ เอกปชฺชมฺปิฯ เอตฺถ จ ปิสโทฺท ครหโตฺถฯ เตน อเนกคาถาย พุทฺธคุณสรเณ กา

กถาวาติ สมฺภาเวติฯ **พุโธ**ติ โย ปณฺฑิโตฯ โส หิ อตฺถานตฺถํ พุธติ ชานาตีติพุโธติ วุจฺจติฯ **สรเต**ติ สรติฯ ฉนฺทานุรกฺขณตฺถญฺหิ ปรสฺสปทติวิภตฺติยา อตฺตโนปทเตวิภตฺตาเทโสฯ

๓๐. **โส**ติ โส พุโธ ภเวยฺยาติ สมฺพนฺโธฯ **จตุราปายมุตฺโต**ติ นิรยติรจฺฉานเปตอสุรกายสงฺขาเตหิ จตูหิ อปาเยหิ วิมุตฺโต จฯ ปุญฺญสมฺมตา อยาเยภฺเยฺยน อปคโตติ อปาโยฯ อยโต สุขโต อปคโตติ วา อปาโยฯ อพฺยยีภาวสมาโสยํฯ อถ วา ติโสฺส สมฺปตฺติโย อยนฺติ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติ เอเตนาติ อโย, ปุญฺญํฯ อยธาตุ คติยํ อฯ ปุญฺญโต อยติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ วา, ปุญฺญการีหิ อยิตโพฺพ ปวเตฺตตโพฺพติ วา อโย, สุขํฯ ตโต อปคโตติ อปาโยฯ จตุโร อปาโย จตุราปาโย, เตหิ มุโตฺต วิมุโตฺตติ จตุราปายมุโตฺตฯ **สาธกตฺถทฺวยสฺส จา**ติ สาธโก อตฺถทฺวยสฺส จาติ ปทเจฺฉโทฯ **อตฺถทฺวยสฺสา**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกสงฺขาตสฺส อตฺถทฺวยสฺสฯ เอตฺถ จสโทฺท อฏฺฐานโยโคฯ โส ปน สาธโก ตฺยาทีสุ ปเทสุ ยุโตฺตฯ **สาธโก**ติ นิปฺผาทโก จฯ โส หิ สาเธติ นิปฺผาเทตีติ สาธโกติ วุจฺจติฯ

หตูปทฺทวชาโล จาติ หโต อุปทฺทวสงฺขาตชาโล จฯ หนยิตฺถ อปนยิตฺถาติ หโตฯ หน ธาตุ หึสายํ ตฯ อุปคนฺตฺวา ทวติ หึสตีติ อุปทฺทโว, ชาติภยาทิ โสฬสอุปทฺทโวฯ อุปปุพฺพทุ ธาตุ หึสายํ, อุปทฺทวา นาม ปน โสฬสวิธา โหนฺติ ชาติภยํ, ชราภยํ, พฺยาธิภยํ, มรณภยํ, ราชภยํ, โจรภยํ, อคฺคิภยํ, อุทกภยํ, อูมิภยํ, กุมฺภิลภยํ, อาวฏฺฏภยํ, สุสุกาภยํ, อตฺตานุวาทภยํ, ปรานุวาทภยํ, ทณฺฑภยํ, ทุคฺคติภยญฺจาติฯ ชลติ หึสติ มเจฺฉ เอเตนาติ ชาลํ, มจฺฉชาลํฯ ชาลํ วิยาติ ชาโล, อุปทฺทโวฯ นิตเตฺถน ปน ชลติ หึสติ สเตฺต เอเตนาติ ชาโลฯ อุปทฺทโวฯ ชลธาตุ หึสายํ ณฯ หโต อุปทฺทวสงฺขาตชาโล เยน โสติ หตูปทฺทวชาโลฯ พุทฺธปณามเจตนาย ปหิโต อุปทฺทวสงฺขาตชาโล ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **ลาภี หิตสุขสฺส จา**ติ หิตสฺส จ สุขสฺส จ ลาภี จฯ ลภนํ ลาโภ, ตํ อสฺส อตฺถีติ ลาภี, หิโนติ วฑฺฒตีติ หิตํ, อตฺถํฯ สุขยตีติ สุขํฯ ยสฺ สุปฺปชฺชติ, ตํ สุขิตํ กโรตีติ อโตฺถฯ อถ วา สุฏฺฐุ ทุกฺขํ ขนตีติ สุขํฯ สุปุพฺพ ขนุธาตุ อวธารเณ กฺวิฯ หิตญฺจ สุขญฺจ หิตสุขํ, ตสฺส ลาภี ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ

๓๑-๓๒. นรเทวานํ อธิโป จ จตุทีปิสฺสโรปิ วา ภเวยฺยาติ สมฺพนฺโธฯ **นรเทวาน**นฺติ นรา จ เทวา จ นรเทวา, เตสํฯ กมฺมเตฺถ เจตํ ฉฏฺฐีวจนํฯ **อธิโป**ติ อิสฺสโร จฯ โส หิ อตฺตาธีนํ ปาติ รกฺขติ ธเมฺมน วา อธิอภิภวิตฺวา ปาติ รกฺขตีติ อธิโปติ วุจฺจติฯ อธิปุพฺพปาธาตุ รกฺขเน อ, นรานํ อธิโป อิสฺสโร มนุสฺสราชา จ เทวานํ อธิโป อิสฺสโร เทวราชา จ ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **จตุทีปิสฺสโรปิ วา**ติ เอตฺถ ปิสโทฺท สมฺภาวนเตฺถ นิปาโตฯ เตน ปเคว เอกทีปิสฺสรราชภาโว จ, ปเทสิสฺสรราชภาโว จาติ สมฺภาเวติฯ วา สโทฺท ปทปูรณ มโตฺตเยวฯ จตุทีปิสฺสโรติ ปุพฺพวิเทโห, อปรโค ยาโน, ชมฺพุทีโป, อุตฺตรกุรุ จาติ จตุนฺนํ ทีปานํ อิสฺสโร จกฺกวตฺติราชาปิ ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ ตตฺถ ปุพฺพวิเทโหติ สิเนรุโน ปุเร ภวํ ปุพฺพํ, เวเทน ปญฺญาย อีหนฺติ วายมนฺติ เอตฺถาติ เวเทโห, วิทสทฺทูปปท อีหธาตุ วายาเม ณฯ โสเยว วิเทโหฯ อิมํ ทีปมุปาทาย สิเนรุโน ปุพฺพทิสภาคตฺตา ปุโพฺพ จ โส วิเทโห จาติ ปุพฺพวิเทโห, ปุพฺพทีโปฯ

อปรโคยาโนติ สิเนรุโน อปเร ปจฺฉิเม ภโว อปโรฯ คเวน ยนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ โคยาโนฯ โคสทฺทูปปท ยาธาตุ คมเน ยุฯ สิเนรุโน ปจฺฉิม ทิสภาคตฺตา อปโร จ โส โคยาโน จาติ อปรโคยาโน, ปจฺฉิมทีโปฯ ชมฺพุทีโปติ ชายตีติ ชมฺพูฯ โยชนสตุเพฺพโธ รุโกฺขฯ ชนธาตุ ชนเน อูฯ นสฺส โมฯ พการาคโมฯ ชลมเชฺฌ ทิปฺปตีติ ทีโป, ทิปฺปนฺติ โชตนฺติ เอตฺถ สทฺธมฺมาติ วา ทีโปฯ ทีปธาตุ ทิตฺติยํ อฯ ตสฺส ปน ทฺวิอาโปติ ปทเจฺฉทํ กตฺวา ทฺวิธา อาโป สนฺทติ เอตฺถาติ ทีโปติ พหุพฺพีหิสมาโสปิ ยุชฺชติฯ ชมฺพุยา ลกฺขิโต ปญฺญาโต วา ทีโป ชมฺพุทีโป,

ทกฺขิณทีโปฯ อุตฺตรกุรูติ สิเนรุโน อุตฺตเร ภวา อุตฺตราฯ ธมฺมตาสิทฺธสฺส ปญฺจสีลสฺส อานุภาเวน กํ สุขํ อุรุมหนฺตํ เอตฺถาติ กุรุฯ พหุพฺพีหิสมาโสยํฯ กุํ วุจฺจติ ปาปํฯ ตํ รุนฺธนฺติ เอตฺถาติ วา กุรุฯ กุปุพฺพรุธิธาตุ อาวรเณ กฺวิฯ ธาตฺวนฺตสฺส โลโปฯ สิเนรุโน อุตฺตรทิสภาคตฺตา อุตฺตโร จ โส กุรุ จาติ อุตฺตรกุรุฯ อุตฺตรทีโปติ จตุนฺนํ ทีปานํ อิสฺสโร จตุทีปิสฺสโร, จกฺกวตฺติราชา ลพฺภติฯ

เอวํ โลกิยหิตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โลกุตฺตรหิตํ ทเสฺสนฺโต อาห **อนฺติเม เทเห…เป…. สุพฺพโต**ติ อนฺติเม เทเห สุพฺพโต ภาวนายานํ อารุยฺห อญฺญํ ตํ เสตจฺฉตฺตกํ ธาเรนฺโต สมํ เอสฺสตีติ สมฺพนฺโธฯ ตตฺถ ปน อตฺถกฺกเมน วณฺณยิสฺสามฯ **อนฺติเม**ติ จริเม ปจฺฉิเม วาฯ อเนฺต ปริโยสาเน ภโว อนฺติโม, ปจฺฉิมสรีโรฯ ตสฺมิํฯ **เทเห**ติ สรีเรฯ ทิหติ อุปจิยติ วฑฺฒตีติ เทโห, สรีโรฯ ทิหธาตุ อุปจเย ณฯ อถ วา ทิหติ อุปจยติ เอเตน ปุญฺญาปุญฺญนฺติ เทโห, ปจฺฉิมภวภูเต ภพฺพกุลปุตฺตภูเต วา สรีเรติ อโตฺถฯ **สุพฺพโต**ติ สุฏฺฐุ ปฏิปนฺนโก หุตฺวา ฯ สุฏฺฐุ วตํ ปฏิปนฺนํ อสฺสาติ สุพฺพโตฯ วการสฺสโพฺพฯ ***ภาวนายานมารุยฺหา***ติ ภาวนายานํ อารุยฺหาติ ปทเจฺฉโทฯ วิปสฺสนาภาวนาสงฺขาตยานํ อารุหิตฺวาติ อโตฺถฯ ภาเวตพฺพา วเฑฺฒตพฺพาติ ภาวนาฯ เตภูมก สงฺขารารมฺมณํฯ อถ วา ตทารมฺมณํ ภาเวติ วเฑฺฒตีติ ภาวนา, วิปสฺสนาปญฺญาฯ ภูธาตุ สตฺตายํ วฑฺฒเน วา ยุฯ สา จ สมถวิปสฺสนา ภาวนาวเสน ทฺวิธา โหติฯ ตตฺถ อิธ ปน อญฺญํ เสตจฺฉตฺตกนฺติ สทฺทนฺตรสนฺนิฏฺฐาเนน วิปสฺสนาภาวนา อธิเปฺปตาฯ ยนฺติ ปาปุณนฺติ เอเตน นิพฺพานนฺติ ยานํ, อนิจฺจาทิวิปสฺสนาญาณํฯ ยาธาตุ คติยํ ยุฯ ภาวนาสงฺขาตํ ยานํ ภาวนายานํ, ภาวนา จ สา ยานญฺจาติ วา ภาวนายานํฯ

อารุยฺหาติ อาโรหิตฺวาฯ ปกติยานสทิสํ อนิจฺจ ทุกฺขอนตฺตยานํ อารุหิตฺวาติ อโตฺถฯ อนิจฺจาทิลกฺขเณน หิ วินา มคฺคผลนิพฺพานํ ปโตฺต นาม นตฺถิฯ ตสฺมา ภาวนายานมารุยฺหาติ วุตฺตํฯ **อญฺญ**นฺติ อรหตฺตผลํฯ ตญฺหิ ปฐมมเคฺคน อาทิฏฺฐมริยาทํ อนติกฺกมิตฺวา จตุสจฺจธมฺมํ อวพุชฺฌตีติ อญฺญนฺติ วุจฺจติฯ อาปุพฺพญาธาตุ อวโพธเน กฺวิฯ อาสโทฺท มริยาทโตฺถฯ **เสตจฺฉตฺตก**นฺติ โอทาตาตปตฺตํฯ เสวิยตีติ เสตํ, ธวลํฯ สิธาตุ เสวายํ ตฯ กิเลสตปํ ฉาเทตีติ ฉตฺตํฯ ฉทธาตุ สํวรเณ ตฯ ตํเยว ฉตฺตกํฯ เสตญฺจ ตํ ฉตฺตกญฺจาติ เสตฉตฺตกํฯ อรหตฺตผลอาตปตฺตํ ลพฺภติฯ อญฺญํ อรหตฺตผลสงฺขาตํ เสตฉตฺตกํ ธาเรนฺโต หุตฺวาติ สมฺพนฺโธฯ **สม**นฺติ นิพฺพานํฯ ตญฺหิ สพฺพํ วฏฺฏทุกฺขํ สมติ วูปสมติ นิรุชฺฌติ เอตฺถาติ สมนฺติ วุจฺจติฯ **เอสฺสตี**ติ ปาปุณิสฺสตีติฯ

อิทานิ ทิฏฺฐธมฺมิกตฺถํ ทเสฺสนฺโต **อิมสฺมิํ อตฺตภาเวปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อิมสฺมิํ อตฺตภาเวปิ อโรโค จ ทีฆายุโก จ สพฺพโลเกหิ ปูชิโต จ ภาวนาภิ รติมโน จ ชนปฺปิโย จ มนาโป จ ภเวยฺยาติ โยชนาฯ **อตฺตภาเวปี**ติ เอตฺถ ปิสโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน สมฺปรายิกตฺถํ สมฺปิเณฺฑติฯ อตฺตาติ ภวติ เอเตน อภิธานํ พุทฺธิ จาติ อตฺตภาโวฯ ขนฺธปญฺจกเสฺสตมธิวจนํฯ **อโรโค**ติ สพฺพพฺยาธิวิรโห จฯ โส หิ นตฺถิ โรโค อสฺสาติ อโรโคติ วุจฺจติฯ **ทีฆชีวิโก**ติ ทีฆายุโก จฯ โส หิ ทีฆา ชีวิ อายุ อสฺสาติ ทีฆชีวิโกติ วุจฺจติฯ

๓๓. **สพฺพโลเกหี**ติ สพฺพเทวมนุเสฺสหิฯ **ปูชิโต**ติ ปูชิตโพฺพ จฯ ***ภาวนาภิรติมโน***ติ สมถวิปสฺสนา สงฺขาตาย ภาวนาย อภิรมณจิโตฺต จฯ **ชนปฺปิโย**ติ สพฺพชเนหิ ปิยายิตโพฺพ จฯ **มนาโป**ติ สพฺพสตฺตานํ จิตฺตวฑฺฒนโก จ ภเวยฺยาติ สมฺพนฺโธฯ

เอวํ ฉพฺพีสติยา วนฺทนคาถาสุ เอกคาถามตฺตมฺปิ พุทฺธคุณานุสฺสรเณ ผลานิสํสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สพฺพคาถาโย วจสา ธาเรตฺวา พุทฺธวนฺทเน อเนกานิ ผลานิสํสานิ ทเสฺสตุํ **กา**

กถาขิลธารเณติ อาหฯ ตตฺถ **กา กถาขิลธารเณ**ติ กา กถา อขิลธารเณติ ปทเจฺฉโทฯ สพฺพพุทฺธวนฺทนคาถาย วจสา ธารเณ กึ วตฺตพฺพา เยวาติ อโตฺถฯ

เอตฺถ จ อขิลสโทฺท สพฺพวาจโก อนิปฺผนฺนปาฏิปทิโกฯ อถ วา ขิยนํ ขิลํฯ ขิธาตุ ขเย ลปจฺจโยฯ ขยํ ลาติ คณฺหาตีติ วา ขิลํ, อปฺปกํฯ ขยสทฺทูปปทลาธาตุ คหเณ อฯ น ขิลํ อขิลํ, สพฺพคาถาโยฯ ธาริยเต ธารณํ, อขิลาย สพฺพาย คาถาย ธารณํ อขิลธารณํ, ตสฺมิํฯ ฉพฺพีสติยา พุทฺธวนฺทนคาถาสุ เอกํ คาถํ วจสา ธารยิตฺวา พุทฺธวนฺทเน ยถาวุตฺตผลานิสํสานิ ลพฺภนฺติ, ปเคว ปน สพฺพพุทฺธวนฺทนคาถาโย วจสา ธารยิตฺวา ทิเน ทิเน พุทฺธวนฺทเนติ อโตฺถติฯ อิมินา ปน คาถาปญฺจเกน ยถาวุตฺต ผลานิสํสํ ญตฺวา สทฺทหโก สมฺมาทิฏฺฐิโก กุลปุโตฺต สพฺพพุทฺธวนฺทนคาถาโย วจสา ธารยิตฺวา รตฺตินฺทิวํ ปุพฺพณฺหกาเล จ สายนฺหกาเล จ รตฺติยา ปฐมยาเม จ ปจฺฉิมยาเม จ สตตํ สมิตํ นิรนฺตรํ พุทฺธํ วเนฺทยฺยาติ อุโยฺยชนํ ทเสฺสตีติฯ

ปญฺจกคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

อิติ โปราณาจริเยหิ วนฺทิตสฺส นมกฺการสฺส สทฺทตฺถนเยหิ ฉนฺทาลงฺการนเยหิ จ สณฺหสุขุมสุทุทฺทส คมฺภีรสฺส พุทฺธสฺส ทุปฺปฏิวิธคุณปริทีปกสฺส สปฺปุริสานํ จิตฺตปสนฺนชนกสฺส สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย อสํหิร วิสารทญาณจารินา สาสนโสธเกน ภทฺทนฺตเรว ตเตฺถรวเรน รจิตา พุทฺธคุณปฺปทีปิกนามิกา วณฺณนาฯ

นิคมน

อิทํ ปน ปุรํ นิมฺมิเตน สิรีปวรวิชยานนฺตยสปณฺฑิต ตฺริภวนาทิตฺยาธิปติมหาธมฺมราชาธิราชาติ ลณฺฉิตนามิเกน ปิฏกตฺตยปาฬิํ สิลารูฬฺหํ การยิตฺวา ปญฺจม สงฺคีติกรเณน ติมหาธมฺมราเชน รตนาปุญฺชนฺติ สมฺมเต ราชธานีภูเต นานากุลสํกิเณฺณ ปุญฺญธญฺญวนฺตานํ สาธูนญฺจ สีลสมาธิปญฺญวนฺตานํ ภิกฺขูนญฺจ นิวาสภูเต พุทฺธธมฺมสงฺฆรตนากเร จนฺทิมสูริยา วิย พุทฺธสาสนุโชฺชตเน **มนฺตเล** นคเร อิติ ปริกิตฺติเต มหาราเม เทเส วสเนฺตน อุปาสก คุณสมฺปเนฺนน นามิเกน อุปาสเกน จ ตสฺสุปฏฺฐากาย นามิกาย อุปาสิกาย จ สมกุสลจฺฉนฺทํ กตฺวา นิพฺพานสฺส สจฺฉิกรณตฺถาย การิเต มโนรเม สุวเณฺณน ลิมฺปิตตฺตา สุวณฺณวตี นามิเก ทฺวิภุมฺมิเก มหิฏฺฐกวิหาเร อฏฺฐหิ ทิสาหิ อาคตานํ สุเตสนภิกฺขูนํ สาฏฺฐกถํ ปิฏกตฺตยํ ทิเน ทิเน สตตํ นิรนฺตรํ วาเจเนฺตน อธิวสเนฺตน สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย อสํหิรวิสารทญาณจารินา มนฺตเลปุเร ปริยตฺติสาสนหิตธมฺมาจริยคณสฺส เชฏฺฐุกฺกฏฺฐภูเตน เรวตาภิปณฺฑิตธชสาสนวํสมหาธมฺมราชคุรูติ จ **อคฺค มหาปณฺฑิตา**ติ จ ลทฺธลณฺฉิเตน มูลทฺวาทสสาสน กรมหาคณสฺส เชฏฺฐมหานายกภูเตน **สาสนาปุรุโณฺญ** อาจริโยติ วิสฺสุเตน สาสนโสธก มหานายก เตฺถรวเรน โปราเณหิ ตตฺถ ตตฺถ ปาฬิยํ ภควตา วุเตฺตหิ พุทฺธคุณปฺปกาสเกหิ พุทฺธคุณปเทหิ โถมิตฺวา วนฺทิตสฺส อตฺถพฺยญฺชเนน ฉนฺทาลงฺการนเยน จ ปถวีสนฺธารกสฺส อุทกกฺขนฺธสฺส วิย คมฺภีรสฺส ปพฺพเตน ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐปิตสฺส วตฺถุสฺส วิย อติทุทฺทสสฺส สตธา ภินฺนสฺส วาลสฺส อคฺคโกฏิยา วิย อติสณฺห สุขุมสฺส ปุถุชฺชนญาเณน พุทฺธสฺส ทุปฺปฏิวิธคุณปริทีปกสฺส นมกฺการสฺส ลีนตฺถปฺปกาสนา พุทฺธคุณปฺปทีปิกนามิกา สํวณฺณนา ตาสุ ตาสุ อฏฺฐกถาฏีกาสุ อาคตํ สํวณฺณนานยํ นิสฺสาย ปญฺญาปาฏวตฺถาย สาสนวุทฺธิยา จ กตาฯ

เอตฺตาวตา จ –

สมฺปเตฺต จกฺกวเสฺส สา, ทฺวิสหเสฺส จตูสเต;

นวาธิกาสิตียา จ, สกฺกราเช จ สมฺปเตฺตฯ

สตฺตติสตสหสฺส, วเสฺส ผุสฺสมาสเสฺสว;
กาลปกฺขสตฺตเม จ, พุทฺธทิเน สุนิฏฺฐิตา; สามญฺญฯ

เอสา จ สงฺขโรเนฺตน, ยํ ปุญฺญํ ปสุตํ มยา;
อญฺญมฺปิ เตน ปุเญฺญน, ปตฺวา สโมฺพธิมุตฺตมํฯ

สํสารโต พหู สเตฺต, ตารยิตฺวา ตณฺหกฺขยํ;
นิพฺพานํ สจฺฉิกาเรยฺยํ, มคฺคญาณุตฺตเรน จฯ

สทา รกฺขนฺตุ ราชาโน, ธเมฺมเนว ปชํ อิมํ;
สเพฺพ สตฺตา สุขี โหนฺตุ, โชเตนฺตุ ชินสาสนํฯ

มฺรมฺมรเฏฺฐ มนุสฺสา จ, สพฺพทา นิรุปทฺทวา;
นิจฺจํ กลฺยาณสงฺกปฺปา, ปโปฺปนฺตุ อมตํ ปทนฺติฯ

พุทฺธคุณปฺปทีปิกนามิกา

นมกฺการฏีกา สมตฺตาฯ